

Univerzita Karlova
Filosofická fakulta
Ústav Blízkého východu a Afriky

PhDr. Petr Jelínek

TRANSFORMACE STÁTU
V POSTKOLONIÁLNÍM MOZAMBIKU

State Transformation in Postcolonial Mozambique

Disertační práce

Obor: Dějiny a kultury zemí Asie a Afriky

Školitel: Prof. PhDr. Luboš Kropáček, CSc.

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne

PhDr. Petr Jelínek

Obsah

OBSAH	3
ÚVOD	5
POČÁTKY, VÝVOJ A ZÁNİK KOLONIÁLNÍHO STÁTU V MOZAMBIKU	11
PREKOLONIÁLNÍ MOZAMBIK.....	11
PRVNÍ KONTAKTY S PORTUGALCI.....	16
PORTUGALSKÁ SPRÁVA V MOZAMBIKU V 18.-19. STOLETÍ.....	24
VYMEZENÍ ÚZEMÍ PORTUGALSKÉ VÝCHODNÍ AFRIKY.....	26
KOLONIÁLNÍ OKUPACE ÚZEMÍ.....	35
BUDOVÁNÍ KOLONIÁLNÍ SPRÁVY V MOZAMBIKU.....	43
OBDOBÍ KONSOLIDOVANÉ KOLONIÁLNÍ SPRÁVY 1930-1960.....	51
MOZAMBICKÝ ZÁPAS ZA NEZÁVISLOST A JEHO DOPAD NA STÁTNÍ SPRÁVU.....	62
MOZAMBICKÝ STÁT PO NEZÁVISLOSTI	82
OBDOBÍ PROZATÍMNÍ VLÁDY 1974-1975.....	82
KONTEXT BUDOVÁNÍ STÁTU JEDNÉ STRANY V MOZAMBIKU.....	86
ÚSTAVA MOZAMBICKÉ LIDOVÉ REPUBLIKY Z ROKU 1975.....	88
STRANA FRELIMO A TZV. DEMOKRATICKÉ MASOVÉ ORGANIZACE.....	99
LIDOVÁ SHROMÁŽDĚNÍ.....	101
STÁTNÍ SPRÁVA V NEZÁVISLÉM MOZAMBIKU NA CENTRÁLNÍ ÚROVNI.....	103
STÁTNÍ SPRÁVA V NEZÁVISLÉM MOZAMBIKU NA ÚROVNI PROVINCÍÍ A OKRESŮ.....	105
STÁTNÍ SPRÁVA V NEZÁVISLÉM MOZAMBIKU NA LOKÁLNÍ ÚROVNI.....	107
KOMUNÁLNÍ VESNICE A ZEMĚDĚLSKÁ DRUŽSTVA.....	112
ROLE STÁTU V MOZAMBICKÉM HOSPODÁŘSTVÍ PO ROCE 1975.....	115
POSTKOLONIÁLNÍ STÁT A POSKYTOVÁNÍ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB.....	120
ORGANIZACE SOUDNÍ MOCI PO NEZÁVISLOSTI.....	122
OZBROJENÝ KONFLIKT V POSTKOLONIÁLNÍM MOZAMBIKU A JEHO DOPAD NA STÁTNÍ SPRÁVU	126
POČÁTKY ORGANIZACE RENAMO A OZBROJENÉHO KONFLIKTU.....	126
REGIONÁLNÍ POLITIKA JAR A PŘEVZETÍ PATRONÁTU NAD ORGANIZACÍ RENAMO.....	137
PRŮBĚH A ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA MOZAMBICKÉHO OZBROJENÉHO KONFLIKTU.....	144
VNITŘNÍ PŘÍČINY OZBROJENÉHO KONFLIKTU.....	157

DOPAD OZBROJENÉHO KONFLIKTU NA STÁTNÍ SPRÁVU	172
POČÁTKY DEMOKRATIZACE MOZAMBICKÉHO POLITICKÉHO SYSTÉMU A ZMĚNA ROLE STÁTU V EKONOMICE A SPOLEČNOSTI	190
POČÁTEK ZMĚNY ROLE STÁTU V EKONOMICE A OBRAT K ZÁPADU	190
POČÁTKY DEMOKRATIZACE MOZAMBICKÉHO POLITICKÉHO SYSTÉMU	199
MOZAMBICKÁ ÚSTAVA Z ROKU 1990	205
CESTA K UKONČENÍ OZBROJENÉHO KONFLIKTU A K PRVNÍM DEMOKRATICKÝM VOLBÁM.....	222
SNAHY O MÍROVÉ ŘEŠENÍ MOZAMBICKÉHO KONFLIKTU V 80. LETECH	222
JEDNÁNÍ V ŘÍMĚ VEDOUcí K UZAVŘENÍ MÍROVÉ DOHODY.....	230
PŘECHODNÉ OBDOBÍ 1992-1994	244
KONSOLIDACE DEMOKRATICKÉ TRANSFORMACE POSTKOLONIÁLNÍHO STÁTU V MOZAMBIKU A JEJÍ PROBLÉMY	293
OBDOBÍ PO PRVNÍCH DEMOKRATICKÝCH VOLBÁCH.....	293
LOKÁLNÍ SAMOSPRÁVA A DECENTRALIZACE	302
SOUDNÍ MOC V DEMOKRATICKÉM MOZAMBIKU	305
ROLE TRADIČNÍCH AUTORIT VE SPRÁVĚ V POSTKONFLIKTNÍM MOZAMBIKU	309
KONSOLIDACE DEMOKRATICKÉHO POLITICKÉHO SYSTÉMU V MOZAMBIKU?.....	314
ZÁVĚR.....	330
PŘEHLED POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	334
ODBORNÁ LITERATURA	334
PERIODIKA	337
NEPUBLIKOVANÉ PRÁCE.....	338
PUBLIKOVANÉ DOKUMENTY	338
NEPUBLIKOVANÉ DOKUMENTY	339
USKUTEČNĚNÉ ROZHOVORY.....	339
SHRNUTÍ.....	341
SUMMARY.....	343
PŘÍLOHA: MAPA MOZAMBIKU	346

Úvod

Analýza státu v postkoloniální Africe je významnou součástí výzkumu současné Afriky, a to nejen kvůli tomu, že zkoumání adaptace modelu moderního státu na africké podmínky je samo o sobě intelektuálně podnětné, ale i proto, že fungování státu má kritický význam pro sociální a ekonomický rozvoj afrických společností a pochopení faktorů ovlivňujících dynamiku působení státu tak může zásadním způsobem přispět k optimalizaci postupů ve prospěch zajištění blahobytu afrického obyvatelstva.

Vědeckých prací pojednávajících o státu v postkoloniální Africe byla publikována celá řada, ať již obecně zaměřených děl nebo případových studií. Mezi zvláště vlivné autory se v 90. letech 20. století a na počátku 21. století zařadili afrikanisté Mahmood Mamdani, Patrick Chabal a Jean François Bayart. Pozornost si zaslouží i dílo Jeffreyho Herbsta.

Pokud jde o Mahmooda Mamdaniho, jedním ze základních konceptů, který prezentoval ve své práci „Občan a poddaný“¹, bylo chápání postkoloniálního státu v Africe jako rozdvojené entity (*bifurcated state*), přičemž podstatou tohoto rozdvojení měla být podle Mahmooda Mamdaniho perpetuace koloniálního rozdělení přístupu ke kolonistům a „civilizovaným“ (občané) na jedné straně a k venkovskému africkému obyvatelstvu (poddaní) na straně druhé. Zatímco „občané“ podléhali právu metropole, „poddaní“ se řídili zvykovým právem. Nadvláda nad venkovským obyvatelstvem byla prováděna prostřednictvím tradičních autorit a jim nadřazeným koloniálním administrátorům, v jejichž rukou se koncentrovala moc soudní, zákonodárná i výkonná. Mamdani proto v souvislosti s modelem využívání tradičních autorit pro správu venkovských oblastí používá termín „decentralizovaný despotismus.“ V postkoloniálním období se podle Mamdaniho uplatnily dva základní modely. V případě konzervativních států byl způsob správy venkovských oblastí zachován, tj. výkon správy na lokální úrovni zůstal v rukou „tradičních autorit.“ Uplatnění tohoto modelu mělo pozitivní dopad na vztahy mezi městy a venkovem, které byly

¹ MAMDANI, Mahmood, Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism, Princeton: Princeton University Press, 1996.

zajišťovány prostřednictvím klientelistických vazeb mezi ústřední mocí a lokálními držiteli moci. Tento model měl ale na druhou stranu negativní vliv na prohlubování etnického rozdělení. V případě radikálních států byl „decentralizovaný despotismus“ nahrazen „despotismem centralizovaným,“ despotismus tradičních autorit na lokální úrovni byl sice radikálními režimy odstraněn, tyto režimy však k prosazení své moci na venkově používaly prostředky, které termín „centralizovaný despotismus“ činily případným. V rámci „centralizovaného despotismu“ ale docházelo k prohlubování propasti mezi městy a venkovem. Obecně Mahmood Mamdani zastával stanovisko, že „centralizovaný despotismus“ je „nestabilní variantou afrického státu.“²

Patrick Chabal ve svém díle „Moc v Africe“³ vyjádřil názor, že přestože africké státy mohou vytvářet dojem, že fungují jako státy evropské, tak ve skutečnosti fungují podle jiné logiky, která vyplývala z odlišných tradic politické odpovědnosti. Chabal proto varoval před záměnou formální struktury a reality. Postkoloniální období podle Chabala charakterizuje snaha státu, původem umělé entity odvozené od koloniálního záboru, dosáhnout hegemonie nad společností. „*Stát musí být chápán jako ohnisko úsilí o hegemonii. Puzení k hegemonii (hegemonic drive), politická soutěž o nadvládu mezi státem a občanskou společností, to je klíčový prvek současné africké politiky.*“⁴ Chabal ovšem také poukázal na nesoulad zdrojů a ambicí postkoloniálního státu: „*Postkoloniální stát se nacházel v situaci, kdy se očekávalo, že se vyrovná výdobytkům koloniálního státu nebo je překoná se zlomkem dostupných zdrojů.*“⁵

Ve svém díle „Afrika funguje“⁶ Patrick Chabal popisuje africký postkoloniální stát jako patrimoniální systém charakterizovaný nerespektováním formálních pravidel, nedostatečnou institucionalizací a naopak sklonem k personalizovaným řešením. Neformální je podle Chabala v Africe důležitější než formální. Podle Chabala „*ve většině afrických zemí není stát ničím více než dekorací, pseudozápadní fasádou maskující realitu hluboce personalizovaných politických*

² MAMDANI, Mahmood, Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism, Princeton: Princeton University Press, 1996, s. 16-34, 37-179 a 287-300.

³ CHABAL, Patrick, Power in Africa, London: MacMillan, 1992.

⁴ CHABAL, Patrick, Power in Africa, London: MacMillan, 1992, s. 81.

⁵ CHABAL, Patrick, Power in Africa, London: MacMillan, 1992, s. 80.

⁶ CHABAL, Patrick-DALOZ, Jean-Pascal, Africa Works, Oxford 1999.

vztahů.⁷ V rámci patrimonialního, klientelistického systému se legitimita afrických politických elit odvozuje od jejich schopnosti materiálně zajišťovat klientelu, na níž jejich moc spočívá. Novým konceptuálním rámcem pro analýzu africké politiky, který Chabal navrhuje, je paradigma „politické instrumentalizace chaosu.“ Zdánlivý chaos charakterizující africkou politiku a ekonomiku je podle Chabala řádem svého druhu, odrážející vlastní racionalitu a logiku odlišnou od racionality západní. Chaos a nejistota jsou záměrně vytvářeny aktéry, kteří umějí z chaotické situace bez dodržování formálních pravidel těžit.⁸

Jean-François Bayart ve svém díle „Stát v Africe“⁹ pracuje s interpretačním rámcem „politiky břicha“ (*la politique du ventre*). V této souvislosti cituje kamerunské přísloví, že „koza se pase tam, kde je uvázána,¹⁰“ které dokládá obecnou akceptaci využívání veřejných funkcí k obohacení. V Africe podle Bayarta převládá pojetí politiky chápané jako možnost získat přístup k bohatství, prestiži, možnosti distribuovat svým příznivcům zaměstnání, kontrakty a další výhody. Dalším momentem, na který Bayart upozorňuje, je záměrné uplatňování strategií zaměřených na vnější prostředí, extrovertních strategií (*stratégies d'extraversion*), ze strany dominantních aktérů afrických společností.¹¹ Podobně jako Chabal, i Bayart konstatuje extrémní personalizaci mocenských vztahů. Tyto sítě osobních vztahů v rámci postkoloniálního afrického státu Bayart srovnává s oddenkem (*l'état rhizome*), který sice pod zemí není vidět, ale je pro rostlinu důležitější než viditelné nadzemní části (oficiální instituce).¹²

Ve svém díle „Kriminalizace státu v Africe“¹³ Bayart navázal na svoji analýzu „politiky břicha,“ tj. využívání politických funkcí k akumulaci bohatství, konceptem kriminalizace afrických států. Za kriminalizaci politiky a státu může být podle Bayarta považována „rutinizace praktik, jejichž kriminální povaha je zřejmá, ať již podle zákonů dotyčné země nebo podle standardů mezinárodního práva a mezinárodních organizací nebo podle názoru mezinárodního

⁷ CHABAL, Patrick-DALOZ, Jean-Pascal, *Africa Works*, Oxford 1999, s. 16.

⁸ CHABAL, Patrick-DALOZ, Jean-Pascal, *Africa Works*, Oxford 1999, s. 143.

⁹ BAYART, Jean-François, *L'État en Afrique. La politique du ventre*, Paris: Fayard, 1989.

¹⁰ BAYART, Jean-François, *L'État en Afrique. La politique du ventre*, Paris: Fayard, 1989, s. 10.

¹¹ BAYART, Jean-François, *L'État en Afrique. La politique du ventre*, Paris: Fayard, 1989, s. 43.

¹² BAYART, Jean-François, *L'État en Afrique. La politique du ventre*, Paris: Fayard, 1989, s. 272.

¹³ BAYART, Jean-François-ELLIS, Stehen – HIBOU, Beatrice, *The Criminalization of the State in Africa*, Oxford: James Currey, 1999.

*společenství, a to v samém srdci politických a vládních institucí a kruhů.*¹⁴ Bayart v souvislosti se svým konceptem vypracoval šest indikátorů kriminalizace politiky. Mezi tyto indikátory řadí využívání legitimních orgánů státního násilí pro soukromé účely v rámci strategie držitelů moci o akumulaci bohatství. Dalším ukazatelem je podle Bayarta existence skrytých kolektivních mocenských struktur, které obklopují a dokonce kontrolují oficiálního držitele nejvyššího politického úřadu a které mají užitek z privatizace legitimních nástrojů donucování nebo které mohou beztrestně využívat soukromého a nelegitimního aparátu násilného donucování, zejména v podobě organizovaných gangů. Indikátorem kriminalizace státu má být též účast těchto kolektivních a utajovaných mocenských struktur na ekonomických aktivitách považovaných za kriminální podle mezinárodního práva, podle mezinárodních organizací nebo podle široce uznávaných etických kodexů a zapojení těchto ekonomických aktivit do mezinárodních zločineckých sítí. Tyto praktiky by měly mít makroekonomický a makropolitický význam a nikoli pouze příležitostný a okrajový. Bayart vyzdvihuje též faktor prostupnosti mezi kulturou dané společnosti a nadnárodními kulturními prvky souvisejícími s procesem globalizace.¹⁵

Zajímavý pohled na státnost v Africe přináší i Jeffrey Herbst ve své práci „Stát a moc v Africe.“¹⁶ Zásadním problémem, se kterým se podle Herbstu museli vypořádat budovatelé států v Africe, ať již se jednalo o prekoloniální vládce, koloniální guvernéry nebo prezidenty nezávislých států, byla projekce moci nad nehostinným územím s relativně nízkou hustotou osídlení a dalšími nepříznivými geografickými faktory (různorodost ekologických charakteristik území).¹⁷ Afričtí prekoloniální, koloniální i postkoloniální vládci řešili tento problém velmi podobnými strategiemi, a to sice získáním jednoznačné kontroly nad územním jádrem politické moci (hlavní město, nejdůležitější městská centra, venkovské oblasti s klíčovými ekonomickými hodnotami jako jsou doly nebo plantáže) a vládnutím nad periferními oblastmi rozličnými způsoby odrážejícími stupeň

¹⁴ BAYART, Jean-François-ELLIS, Stehen – HIBOU, Beatrice, *The Criminalization of the State in Africa*, Oxford: James Currey, 1999, s. 16.

¹⁵ BAYART, Jean-François-ELLIS, Stehen – HIBOU, Beatrice, *The Criminalization of the State in Africa*, Oxford: James Currey, 1999, s. 25-26.

¹⁶ HERBST, Jeffrey, *States and Power in Africa. Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

¹⁷ HERBST, Jeffrey, *States and Power in Africa. Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton: Princeton University Press, 2000, s. 11-13.

rozvoje infrastruktur a možnost rozmístění armády a policejních sil.¹⁸ Neúplná kontrola státu nad vnitrozemím a plný nárok na suverenitu odpovídající předpokladům současného mezinárodního řádu ale podle Herbsta vytváří zásadní rozpor.¹⁹

Předkládaná disertační práce si klade za cíl prověřit míru relevance výše uvedených konceptů k situaci v postkoloniálním Mozambiku při zohlednění dynamiky vývoje v této zemi.

Mozambik byl identifikován jako vhodný stát pro analýzu zejména vzhledem ke svému velmi dramatickému a rozporuplnému politickému, sociálnímu a ekonomickému vývoji, kdy radikální proměny konceptů a struktur exponovaly relativně široké spektrum zkušeností s rolí a strukturou státu.

Pokud jde o posuzování relevance vybraných interpretačních konceptů, bude konkrétně hledána odpověď na otázku, do jaké míry se v Mozambiku uplatňuje Mamdaniho koncept decentralizovaného despotismu, respektive do jaké míry je možné považovat za pravdivou tezi o nestabilitě varianty centralizovaného despotismu.

Vyhodnoceno bude také, do jaké míry lze k situaci v postkoloniálním Mozambiku interpretovat prostřednictvím Chabalova konceptu hegemonického pužení afrického státu.

Prověřována bude také Chabalova teze o nesouladu zdrojů a ambicí postkoloniálního státu.

Vyhodnoceno bude též, do jaké míry lze vývoj v postkoloniálním Mozambiku interpretovat v rámci Chabalova paradigmatu „politické instrumentalizace chaosu.“

Zkoumáno bude také, do jaké míry je k situaci v Mozambiku relevantní Chabalova a Bayartova teze o rozhodujícím významu neformálních personalizovaných vazeb oproti formálním institucím.

¹⁸ HERBST, Jeffrey, *States and Power in Africa. Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton: Princeton University Press, 2000, s. 252.

¹⁹ HERBST, Jeffrey, *States and Power in Africa. Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton: Princeton University Press, 2000, s. 254.

Posouzeno bude také, zda lze mozambickou politiku charakterizovat Bayartovým konceptem „politiky břicha.“

Prověřeno bude také, do jaké míry dominantní aktéři v Mozambiku orientují své strategie externě v souladu s Bayartovou analýzou.

Vyhodnoceno bude též, zda lze v souvislosti s Mozambikem hovořit o Bayartem definované kriminalizaci státu.

Posouzeno bude i to, jestli mezi klíčové problémy Mozambiku v souladu s Herbstovým názorem patří projekce moci na rozsáhlé řídké osídlené území, respektive zda mozambičtí vládcí využívají strategie pevné kontroly nad územním jádrem a spíše volné správy venkovských oblastí.

Aby bylo možné odpovědět na tyto otázky, bude prezentována situace v postkoloniálním Mozambiku v širším historickém kontextu zahrnujícím i stručnou charakteristiku prekoloniálních společností a budování koloniálního státu. Pokud jde o postkoloniální Mozambik, bude analyzován politický a ekonomický systém, který se uplatnil po nezávislosti, stejně tak jako jeho následná transformace. Značná pozornost bude věnována i mozambickému vnitřnímu ozbrojenému konfliktu, jeho ukončení a snaze o celkovou konsolidaci demokratického politického systému.

Počátky, vývoj a zánik koloniálního státu v Mozambiku

Prekoloniální Mozambik

Území dnešního Mozambiku, nacházející se na jihovýchodě afrického kontinentu na pobřeží Indického oceánu a do vnitrozemí zasahující zejména v údolí řeky Zambezi, bylo před prvními kontakty s portugalskými mořeplavci osídleno převážně zemědělským bantuskými jazyky hovořícím obyvatelstvem, jehož kulturní, sociální i politické systémy byly různorodé.

Pokud jde o politické systémy, zde se diverzita projevovala zejména různou měrou centralizace politické moci, od společností, kde centralizace politické moci nepřekročila rámec velkorodiny, přes územní náčelnictví až po rozsáhlejší říše feudálního typu.

Nízká míra politické centralizace charakterizovala zejména obyvatelstvo hovořící makondským jazykem (*chimaconde*) na samém severu dnešního Mozambiku. Lid makonde sice byl klanově strukturován, tj. lidé odvozovali původ od společných předků, zakladatelů klanových linií, ale tyto klanové skupiny nebyly strukturně silné ve smyslu centralizované politické organizace. Politická moc mezi Makondy na náhorní plošině Mueda nikdy nepřekročila hranice rodiny/osady (*likadja*). Každá osada, i když se mohlo jednat o osadu o dvou domech, byla úplně nezávislá na jiných osadách, pokud se jedná o rozsuzování sporů. V případě vnějšího útoku se osady Makondů spojovaly, aby útoku čelily, tyto svazky však byly časově omezené.²⁰

Na většině území dnešního Mozambiku byla politická moc strukturována na základě rodu.

Rod představoval ucelenou více či méně autonomní teritoriálně lokalizovanou entitu, odvozující svůj původ v patrilineární (jižní a střední Mozambik) nebo matrilineární (oblast na sever od Zambezi) posloupnosti od společného předka.

²⁰ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 145-148.

Politická moc v rámci rodu (označovaného v různých mozambických jazycích např. *nlocko* (Makua), *liwele* (Yao), *pfuko* (Cheua), *ndangu* (Tsonga) nebo *bvumbo* (Chona)), respektive moc na území rodu byla legitimována na základě ideologie extenze práva otce v rodině, kultu předků a jejich vlastnictví půdy. Moc se v rámci tradičního náčelnictví opírala o všeobecné přesvědčení, že náčelníci disponují exkluzivní možností komunikace s předky, považovanou za klíčovou pro zajištění blaha rodu a o správu půdy. Koncepce rodu jako jednoty živých lidí, zesnulých předků a půdy představovala klíčový aspekt legitimacy politické moci – náčelnictví, a to jak v rámci jednoho rodu, tak při vytváření vztahů klientely, kde půda a moc byly privilegiem zděděným od předků rodu, který jako první obsadil území. Tento dominantní rod byl suverenní komunitou a jeho souhlas byl nutný pro usazení dalších obyvatel. Později příchozí obyvatelé byly na území původního rodu v podřízeném postavení, které bylo vyjádřeno poskytováním tributu dominantnímu rodu. Vedle hierarchizace mezi dříve a později příchozími docházelo i k hierarchizaci v rámci jednotlivých rodů, a to zejména na gerontokratickém principu (starší nadřazení mladším) a podle blízkosti jednotlivých rodin ke společnému předku (se zvláštním postavením náčelnické rodiny).

V čele dominantního rodu, který nejdříve obsadil určité území a byl tak pozdějšími příchozími uznáván za „pány země,“ stáli náčelníci označovaní v různých mozambických jazycích *mambo*, *m'falume*, *mpewe*, *mwene*, *mwene alupale*, *mwini dziko*, *hosi*, *nkhoma*, *nhankwawa* nebo *nhacuacua*.

Rodový/územní náčelník byl po smrti svého předchůdce nepřímo volen ze synů zesnulého náčelníka, respektive ze synů jeho sestry (v matrilineárních společnostech). Volební kolegium, respektive rada starších, skládající se z nejstarších a nejzkušenějších členů rodu a ze členů náčelnické rodiny, posoudila způsobilost synů (nebo synovců) zesnulého náčelníka plnit funkci náčelníka a vybrala několik málo kandidátů, kteří splňovali podmínky, zejména pokud jde o dodržování platných norem a pravidel chování komunity. Pokud by žádný ze synů/synovců zesnulého náčelníka podle rady starších nesplňoval potřebné předpoklady, mohli být mezi kandidáta na náčelníka zahrnuti další mužští příslušníci náčelnické rodiny. Z předběžně vybraných kandidátů následně volební kolegium vybralo jediného, přičemž přednost měl kandidát, který měl dobré

charakterové vlastnosti a zároveň byl důstojným reprezentantem komunity. Volba v rámci kolegia probíhá aklamací a vyžadován byl úplný konsensus, jehož dosažení mohlo vyžadovat značný čas. Volba, která splňovala tyto podmínky (tj. volba kandidáta z náčelnické posloupnosti provedená radou starších) byla komunitou uznána jako právoplatná a legitimní.²¹

Rodový/územní náčelníci plnili nejen politické a soudní funkce, ale i funkce nábožensko-magické.

Ve své osobě ztělesňovali jednotu sociální skupiny a území, byli prostředníky mezi společnostmi živých, půdou, předky, kteří byli v této půdě pohřbeni, a dosud nenarozenými generacemi. Díky své exkluzivní vazbě na předky rodu (*mizimu*) měli klíčovou funkci při zajišťování jejich přízně, mj. i v podobě deště a hojné úrody. Prováděli tak řadu náboženských ceremonií, aby si *mizimu* naklonili a získal jejich pomoc a vedení. Nejdůležitější ceremonií z rituálních odpovědností náčelníka byla ceremonie pro přivolání deště. Smrt náčelníka byla obdobím sociálního chaosu, řád se obnovil až nástupem nového náčelníka, který dostal jméno zesnulého.

Jako přímí dědicové zakladatelského nebo dobytelského rodu byli náčelníci přímými vlastníky, respektive správci půdy. Půdu přidělovali rodinám členů rodu nebo podřízeným náčelníkům, kteří ji předávali k využívání dále. Uživatelem půdy byla vždy rodina, nikoli jednatel. Ti, kdo půdu do držby dostali, ji nemohli ani prodat, ani pronajmout, když byla půda uvolněna, vracela se zpátky náčelníkovi, aby ji dle svého uvážení přidělil znovu. Náčelníci také vydávali svolení k lovu.

Rodový/územní náčelník měl nejvyšší soudní pravomoc, spolu se svojí radou rozhodoval všechny spory, které jeho podřízení nemohli rozhodnout. Rozsuzoval spory mezi jednotlivými osadami (spory o hranice, narušení honebních a rybolovných práv, ničení úrody, krádeže) a případy, které mohly ohrozit vnitřní stabilitu náčelnictví (vraždy, vážné ublížení na zdraví, čarodějnictví). V méně závažných případech (opilost, drobné krádeže, rodinné spory) sloužil jako odvolací instance pro rozsudky vynesené podřízenými náčelníky. Poté, co rodový

²¹ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds)., *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 28.

náčelník rozřešil spor, stanovil odškodnění, které mělo být zapláceno oběti nebo příbuzným oběti. Pokuta měla být zaplácena také rodovému náčelníkovi. Proti rozhodnutí územních náčelníků nebylo odvolání, ti ovšem při vynášení rozsudků respektovali zvyklosti a rady a doporučení členů rady starších.²²

Všichni obyvatelé náčelnictví museli rodovému náčelníkovi platit roční daň (*mutsonko*), čímž uznávali jeho roli opatrovníka půdy. Vedle toho měli povinnost dávat náčelníkovi předepsané symbolické dary (větší kel slona, který zemřel na území náčelnictví, eventuelně části jiných zvířat zabitých na jeho území).

Náčelník také vedl do boje všechny muže rodu v případě nebezpečí (náčelnictví neměla stálé armády).

Podřízené rody spravovali jejich vlastní náčelníci podřízení náčelníkovi územnímu. Podobně pokud bylo území rodu velmi rozsáhlé, byly jeho části spravovány hierarchií oblastních náčelníků. Na nejnižší úrovni stáli náčelníci osad, kteří byli hlavami dané rodiny. Pro hierarchii podřízených náčelníků byly v různých mozambických jazycích používány termíny *fumu*, *humu*, *mfumu*, *nwanamfumu*, *saguutu*, *sapanda*, *tsapanda*. Tito podřízení náčelníci, kterým rodový/územní náčelník delegoval omezené administrativní a soudní pravomoci, bývali buď jeho příbuznými, nebo členy lokálních dominantních rodových linií. Za úkol měli řešit drobné spory, předávat rozkazy rodového/územního náčelníka nebo přidělovat půdu k obdělávání.

Rodovému / územnímu náčelníkovi pomáhal ve výkonu jeho funkcí poradní sbor (rada starších), který se scházel pravidelně v náčelnické vesnici a jehož členy byli příslušníci náčelnické rodiny, podřízení náčelníci a respektovaní starci ze stejného rodu, ze kterého pocházel náčelník. Poradní sbor posuzoval soudní případy i politické otázky a navrhoval řešení rodovému náčelníkovi.

Rada starších byla sice podřízena náčelníkovi, byla však ale také kontrolním mechanismem zabraňujícím zneužití moci náčelníkem. Rada starších byla kolektivním strážcem instituce náčelnictví a přináleželo jí konečné rozhodnutí o tom, co je dobré a špatné náčelnictví. V prekoloniálním Mozambiku byly uplatňovány mechanismy, které umožňovaly, aby byl sesazen špatný náčelník

²² LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 112.

vykonávající moc v rozporu s konsensem komunity. Jedním z těchto mechanismů byly ritualizované lovy, kdy musel náčelník symbolicky znovu potvrdit svoji způsobilost vykonávat funkci náčelníka tím, že vyzbrojen pouze štítem a kopím ulovil lva. Pokud toto dokázal, byla jeho autorita obnovena, pokud nikoli, zahynul a byl vybrán nový náčelník.²³

V některých oblastech Mozambiku, zejména pak na severu, v oblastech kultury Lomwe-Makua, nedošlo k ustavení centralizovanějších politických systémů přesahujících úroveň jednotlivých rodů.

V jiných oblastech, zejména pak ve středním Mozambiku, došlo na základě dobytí a následné kontroly dálkového obchodu k ustavení rozsáhlejších státních celků feudálního typu. I v případě vzniku rozsáhlejších celků ale zůstala rodová struktura včetně soudních a nábožensko-magických funkcí náčelníků zachována. Územně definované rody pouze ztratily svoji nezávislost a lokální hierarchie náčelníků byla integrována do vyšších celků jako podřízená struktura.

Vládcové rozsáhlejších státních celků (říše Mwene-mutapa, stát Malawi/Marave, nástupnické státy Undi a Lundu, válečnické státy v údolí Zambezi v 19. století, říše Gaza) vybírali od podřízených rodových náčelníků tributární poplatky v naturáliích (např. slonovina, výrobky ze železa, potraviny atd.). Výkon moci se v těchto státech opíral o personální vztahy podřízenosti a nadřazenosti, byrokratické struktury se v těchto systémech nerozvinuly (výjimkou byly islamizované státy na pobřeží Indického oceánu, zejména sultanát Angoxe a šejcháty Sancul, Quitangonha a Sangaje, kde k jistému rozvoji byrokratického aparátu došlo).

Ve středním Mozambiku na jih od řeky Zambezi ovládla rozsáhlé území říše Mwenemutapa,²⁴ která byla výsledkem expanze lidu Karanga z území dnešního jižního Zimbabwe na severovýchod první polovině 15. století. V centru říše na pomezí dnešního severovýchodního Zimbabwe a mozambické provincie Tete byla moc vládce Mwene-mutapy nejsilnější, území spravoval přímo prostřednictvím územních náčelníků. Vzdálenější rozsáhlé územní celky (Chidima, Quiteve,

²³ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 26.

²⁴ Název říše byl uváděn též jako Muenemutapa nebo Monomotapa a v dobových portugalských pramenech též jako Menamotapa, Bonapotapa, Bonamotapa, Banamatapa, Benematapa atd.

Quissanga, Manica, Barué, Sedanda) ovládal nepřímo, jejich vládcové pocházející z panovnického rodu Mwene-mutapy uznávali suverenitu Mwene-mutapy (tato podřízenost byla symbolicky vyjadřována např. pravidelným rituálem, při němž byly v sídlech vazalů Mwene-mutapy uhašena všechna ohniště, která byla následně znovu zažehnutá ohněm přineseným ze sídla Mwene-mutapy). Vazalové Mwene-mutapy byli také povinni odvádět Mwene-mutapovi tributární poplatky a v případě ohrožení mu poskytnout vojenskou pomoc. Jinak ale byli i vzhledem k rozsahu území a s ním spojeným komunikačním obtížím značně nezávislí, přičemž míra autonomie závisela na aktuální síle panujícího Mwene-mutapy.

Na sever od řeky Zambezi došlo také v 16. století k vytvoření relativně rozsáhlého politického celku, Malawijské říše, založené na dobytí oblasti mezi řekou Zambezi a jezerem Malawi etnikem pocházejícím z území Katangy. Podobně jako v případě Mwene-mutapy, i v případě Malawijské říše byla podřízenost vládců jednotlivých částí říše (Undi, Mkanda, Kanyenda, Lundu) vládci centrální oblasti Kalonga spíše symbolická (právo na část slonoviny získané na území říše) a v následujícím období dokonce vládcové Lundu a Undi převzali po vládci Kalonga dominantní pozici.²⁵

Na mozambickém pobřeží Indického oceánu existovalo před příchodem Portugalců několik arabsko-swahilských obchodních stanic (Chibuene, Sofala, Ilha de Moçambique, Ilha de Vamizi, Querimba), které zapojovaly vnitrozemí dnešního Mozambiku do obchodní výměny v rámci regionu Indického oceánu. V arabských pramenech bylo mozambické území označováno za „zemi Sofala“ (*Bilad as Sufala*).²⁶

První kontakty s Portugalci

K prvním kontaktům mezi obyvatelstvem žijícím na území dnešního Mozambiku a Evropany došlo během cesty portugalského mořeplavce Vasco da Gama do

²⁵ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 11-14

²⁶ SERRA, Carlos (ed.), História de Moçambique, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 26

Indie v roce 1498. Po obeplutí Mysu dobré naděje loď Vasco da Gamy krátce přistály na pobřeží na sever od delagojské zátoky. Následně, 2. března 1498, zakotvil Vasco da Gama u arabsko-swahilské obchodní stanice ostrov Mozambik (Ilha de Moçambique). Od místních obchodníků získal Vasco da Gama cenné informace o obchodě na pobřeží východní Afriky a najal zde dokonce dva lodivody. Následně ale došlo ke sporům mezi obyvateli ostrova a Portugalci, na které Vasco da Gama reagoval ostřelováním ostrova Mozambik z děl svých lodí.²⁷

V roce 1505 se Portugalci pod vedením kapitána Pedra de Anhaia vylodili u arabsko-swahilské obchodní osady Sofala v dnešním středním Mozambiku a získali od krále Sofaly svolení vystavět sklad zboží na určeném pozemku. Portugalci vystavěli v Sofale faktorii a obehnali ji příkopem. Záhy se nicméně vztahy mezi Portugalci a králem Sofaly vyhrotily, což vedlo k útoku Portugalců na jeho palác a k jeho zabití. Portugalská nadvláda nad osadou Sofala byla od té doby jednoznačná, přestože nechali arabsko-swahilské obyvatelstvo („Maury“) zvolit nástupcem zabitého sofalského krále jeho mladšího syna. Pro stabilizaci své moci vybudovali Portugalci v Sofale kamennou pevnost.²⁸

V roce 1507 Portugalci obsadili ostrov Mozambik (Ilha de Moçambique), přičemž tato bývalá arabsko-swahilská obchodní stanice začala sloužit mj. jako významné kotviště portugalských flotil směřujících do Indie. Portugalské posádky zde nabíraly síly a očekávaly příhodné monzunové větry před cestou do portugalských indických držav, odkud bylo ostrovu Mozambik vládnuto (vicekrálem indickým sídlícím ve městě Goa). V roce 1552 začali Portugalci na ostrově Mozambik stavět kamennou pevnost, kterou dokončili koncem 16. století. Pokus o průnik Portugalců na pevninu proti ostrovu Mozambik byl odražen místními obyvateli v roce 1585 a ostrov Mozambik nadále plnil pouze svoji strategickou roli v komunikaci mezi Portugalskem a Indií.

Na počátku 16. století Portugalci objevili řeku Zambezi (v 16. století nazývanou řeka Cuama) a postupovali proti jejímu proudu. V roce 1530 vybudovali své obchodní stanice a opěrné body v lokalitách Sena a Tete, které již předtím sloužily

²⁷ HENRIKSEN, Thomas H., Mozambique: A history, London: Rex Collings, 1978, s. 22.

²⁸ Documentos sobre os Portugueses em Moçambique e na África central 1497-1840. Documents on the Portuguese in Mozambique and Central Africa 1497-1840, vol. III (1511-1514), Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1964, s. 596-612

jako obchodní stanice. Na pobřeží Indického oceánu na sever od ústí Zambezi pak Portugalci založili obchodní stanici Quelimane (1544), v jižní části dnešního Mozambiku pak Inhambane.

Portugalci využívali svých stanic k obchodu s vnitrozemím, především se jednalo o směnu textilu pocházejícího z Indie za slonovinu a zlato, jehož hlavním zdrojem byla říše Mwene-mutapa. Nadále však museli Portugalci čelit konkurenci ze strany arabsko-swahilských obchodníků, jejichž hlavní obchodní stanice se nacházela v lokalitě Angoxe.²⁹ Vztahy k vnitrozemským státním útvarům byly založeny především na vzájemné výhodnosti obchodní výměny, Portugalci nedisponovali dostatečnými vojenskými silami, aby mohli situaci ve vnitrozemí ovlivňovat z pozice mocenské převahy. Například jeden z vazalů říše Mwene-mutapa, vládce oblasti Quiteve zvaný Inhamunde, který ovládal okolí pevnosti Sofala a který se chtěl osamostatnit a více profitovat z obchodu s Portugalci, dokázal vlastními silami zcela izolovat Sofalu a přerušit obchod s vnitrozemím.³⁰ Vzhledem k vojenské slabosti portugalský král Jan ve svém „Nařízení pro pevnost Sofala,“ vydaném v roce 1530, přísně zakazuje kapitánovi pevnosti Sofala:

„... za jakýchkoli okolností opustit pevnost s muži, kteří v ní jsou, za účelem vedení války, i kdyby to bylo v mé [královské] službě a i kdyby v tomto smyslu obdržel příkaz guvernéra Indie, nebo kdyby existoval jakýkoli jiný důvod vyjít a vést takovou válku, ani nesmí pomoci žádnému králi [místnímu vládci], i kdyby to byl můj služebník a přítel, kdo ho požádal o pomoc, protože to je věc takové důležitosti, aby kapitán zůstal v řečené pevnosti a udržoval ji v dobrém pořádku a bezpečnosti.“³¹

Kapitán pevnosti Sofala se dle nařízení z roku 1530 neměl vměšovat do sporů mezi místními obyvateli a měl je nechat postupovat podle jejich vlastních zvyků. Plné moci a jurisdikci v občanských i trestních věcech včetně práva odsuzovat k smrti obdržel kapitán Sofaly pouze vzhledem k osobám a věcem nacházejícím

²⁹ V dobových portugalských pramenech označována tét Amgoja nebo Amguoxa.

³⁰ Documentos sobre os Portugueses em Moçambique e na África central 1497-1840. Documents on the Portuguese in Mozambique and Central Africa 1497-1840, vol. VI (1519-1537), Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1969, s. 5-13.

³¹ Documentos sobre os Portugueses em Moçambique e na África central 1497-1840. Documents on the Portuguese in Mozambique and Central Africa 1497-1840, vol. VI (1519-1537), Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1969, s. 371.

se uvnitř pevnosti,³² z čehož plyne, že na tuto oblast byla i z portugalského pohledu suverenity omezena.

Navzdory výše uvedenému nařízení se Portugalci postupně stále více vměšovali do záležitostí vnitrozemské říše Mwene-mutapa. V roce 1607 požádal vládce říše Mwene-mutapa Gatsi Lucere o pomoc Portugalců proti povstání. Portugalci vyslali na pomoc jednotku z obchodní stanice Sena a Gatsi Lucere jim za odměnu dal koncesi na veškerou těžbu na území jeho říše. V roce 1627 byl v říši Mwene-mutapa sesazen vládce Capranzina, který stál v opozici proti nárůstu portugalského vlivu, a nahrazen svým strýcem Mavurou. Mavura se nechal od Portugalců pokřtít a prohlásil se vazalem portugalské koruny. Smlouva mezi Mavurou a Portugalci garantovala portugalským obchodníkům volný pohyb (i se zbožím) po území říše bez jakýchkoli celních poplatků, získali i přístup ke dvoru vládce bez povinnosti respektovat jeho důstojnost sejmutím klobouku z hlavy. Portugalci získali smlouvou také právo stavět kostely v říši Mwene-mutapa. Vládce říše byl naopak povinen konzultovat závažné věci s portugalským kapitánem sídlícím v lokalitě Massapa v centru říše. Moc vládce Mwene-mutapy nicméně rychle upadala, fakticky nezávislé postavení získali vládcové do té doby podřízených monarchií Manica (zvaní *chicanga*), vládcové Bárué (*macombe*) a vládcové Quiteve. Na konci 17. století převzal pozici suveréna nad státy středního Mozambiku namísto Mwene-mutapy *changamira*, vládce státu Abutua ležícího na západ od království Manica, poté, co v letech 1693-5 vojensky porazil Portugalce a vytlačil je tak z náhorní plošiny Zimbabwe a středního Mozambiku (kromě pevnosti Sofala na pobřeží, údolí Zambezi a symbolické přítomnosti Portugalci jmenovaného úředníka zvaného *capitão-mor* při trhu království Manica). Moc *mwene-mutapy* byla omezena na jádro bývalé říše, oblast Chedima/ Tawara mezi řekami Zambezi a Mazoe.

V údolí řeky Zambezi došlo od 16. století k vytvoření specifického a v rámci kolonizace subsaharské Afriky zcela ojedinělého systému tzv. *prazos*, který přinejmenším formálně rozšiřoval suverenity portugalského krále na rozsáhlá území v povodí Zambezi (vedle obchodních stanic Sena, Tete, Zumbo,

³² Documentos sobre os Portugueses em Moçambique e na África central 1497-1840. Documents on the Portuguese in Mozambique and Central Africa 1497-1840, vol. VI (1519-1537), Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1969, s. 313.

Quelimane, kde sídlili portugalskou vládou jmenovaní úředníci včetně guvernéra provincie Řeky Sena /*Rios de Sena*/). Formálně byly *prazos* majetkem koruny, která je udělovala v léno. Ti, kdo dostali *prazos* do držby (*prazeros*), obdrželi a podepsali dokument zvaný *aforamento*, kterým se zavázali platit pravidelnou daň (*foro*) a pronájem (*dizimo*). Teoreticky byly *prazos* udělovány na tři generace. Výjimku z tohoto pravidla a z povinnosti platit *foro* měli *prazeros*, kteří půdu sami dobyli na původním obyvatelstvu, na tato území (*terras fatiotas*) se vztahovala pouze abstraktní suverenita portugalského krále. *Prazeros* byli povinni řídit se portugalskými zákony a poslouchat královské místní úředníky, kdo by povinnosti neplnil, mohl být teoreticky držby *prazo* zbaven.³³

Portugalcům se podařilo v údolí Zambezi získat území pod kontrolu především z toho důvodu, že se jednalo o periferní oblast jak pro státy ležící na jih od Zambezi (Barue, Manica, Quiteve), tak malawijské státy ležící na sever. Dobytím nebo postoupením (např. po hrozbách nebo jako odměnu za vojenskou pomoc³⁴) se Portugalcům dařilo nahrazovat často pouze nominální nadvládu těchto útvarů nad místními komunitami. Klíčovou úlohu v tomto sehrály vojenské síly složené z otroků (*achikunda*), které Portugalci získali prostřednictvím přímých únosů, zakoupením nebo v důsledku tradičního dobrovolného zotročení. Oddíly *achikunda* byly zpravidla přinejmenším částečně vyzbrojeny střelnými zbraněmi a v 17. století dosahovaly v případě zvláště mocných *prazeros* síly až několika tisíc mužů.³⁵ *Prazos* nebyly statickým systémem, jednotlivá *prazos* měla často velmi krátké trvání. Formace *prazo* je proto lépe chápat jako „*kontinuální proces v jehož průběhu portugalské, mulatské nebo indiánské kolonisty získávali uznání jako političtí pánové nad africkým obyvatelstvem. V důsledku toho tyto cizí pánové získali specifické prerogativy, které dříve patřili zambezijským náčelníkům.*“³⁶

Uznání ze strany tradičních autorit mělo zásadní význam pro existenci *prazos* vzhledem k legitimitě a prestiži, kterou územní náčelníci (na rozdíl od držitele

³³ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 95-101.

³⁴ Například rozsáhlé *prazo* Cheringoma získal *prazero* Sisnando Bayão od krále Quiteve za pomoc proti povstalcům, kteří ho ve spojení se členy královské rodiny donutili k abdikaci.

³⁵ Isaacman uvádí armádu o 4-5 000 mužů *prazera* Antónia Lobo da Silva nebo dokonce armádu o 15 000 mužích, ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 18.

³⁶ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 17.

prazo) v očích místního obyvatelstva měli. Přestože *prazero* získal kompetence na úkor územního náčelníka, zůstala celá řada pravomocí územnímu náčelníkovi. *Mambo* nadále rozsuzoval spory a působil jako nejvyšší soudní autorita, náleželo mu také právo potvrzovat místní náčelníky (*afumu*) vybrané místními komunitami, přičemž ale *prazero* byl o jmenování následně informován. *Mambo* byl také nadále uznáván jako opatrovník půdy, a proto mu byla odváděna daň *mutsonko*, největší kly slonů a specifické části ulovené zvěřiny. Beze změny zůstala i náboženská funkce územního náčelníka, nadále organizoval ceremonie na přivolání deště a komunikoval s duchy královských předků (*mizimo*).³⁷

Podřízení územního náčelníka držiteli *prazo* bylo vyjádřeno symbolickými dary a gesty (tleskání rukou apod.). Územní náčelníci také předávali držiteli *prazo* vybrané daně *mutsonko* (výše daní odpovídala vojenské síle vládce *prazo*). *Prazero* si přivlastnil právo disponovat s půdou, což mělo zejména podobu zakládání nových vesnic a usazování nového obyvatelstva na nevyužívané půdě. Na druhou stranu si byli *prazeros* vědomi své slabé legitimacy v očích afrického obyvatelstva a snažili se tuto legitimitu posílit manželskými svazky s územními náčelníky. Po několika generacích v oblasti se *prazeros* i kulturně afrikanizovali, přejímali africké chápání světa včetně víry v nadpřirozené jevy (mj. i kvůli velmi nízkému počtu katolických duchovních vzhledem ke vzdálenosti mezi jednotlivými *prazos*). Někteří afrikanizovaní *prazeros* přejímali symboliku spojenou s funkcí územních náčelníků nebo se dokonce angažovali v přivolávání deště.³⁸

Vedle moci vyplývající z vrchní pozice v hierarchii tradičních autorit se *prazero* opíral o netradiční administrativní systém složený z otroků vlastněných vládcem *prazo*. Ze svých otroků *prazero* vybíral tzv. *achuanga* (sg. *chuanga*), kteří působili jako spojnice mezi vládcem *prazo* a náčelníky. *Achuanga* byli rozmístěni do sídelních vesnic územních náčelníků, kterým předávali rozkazy vydané vládcem *prazo*. *Prazero* na druhou stranu prostřednictvím *achuanga* získával informace o dění na území *prazo*. *Achuanga* byli také zapojeni do dozoru nad výběrem daní (mj. počítali daňové poplatníky před výběrem daní) a nakupovali

³⁷ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 28-29.

³⁸ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 29-31.

zásoby potravin pro vládce *prazo* a jeho oddíly *achikunda*, a to buď za tržní ceny, nebo prostřednictvím nuceného výkupu. U sídla úředníka *chuanga* byl dislokován i malý oddíl vojáků *achikunda*, aby posílil jeho autoritu. Oddíly *achikunda* byly rozmístěny na strategických místech na území *prazo*, přičemž žili ve svých vlastních nově založených vesnicích. Jejich úkolem bylo kromě obrany *prazo* potlačovat případná povstání afrických komunit a bránit jeho odchodu z *prazo* na území nacházející se pod kontrolou jiných *prazeros* nebo afrických vládců.³⁹

Přestože *prazos* formálně podléhali portugalské koruně a přestože portugalská vláda vydávala celou řadu zákonů a dekretů upravujících otázky spojené s držbou *prazos* (např. zákon z roku 1753 zakazující držbu více než jednoho *prazo* nebo zákon z roku 1760 stanovující maximální rozlohu *prazo*), fakticky se jednalo o nezávislé útvary. Dodržování zákonů a pravidel nebylo vynucováno kvůli nízkému počtu, nekompetentnosti a zkorumpovanosti portugalského administrativního personálu v povodí Zambezi (v lokalitách Sena, Tete a Quelimane) a jeho provázanosti se zájmy *prazeros*. *Prazeros* kromě toho byli i vojensky výrazně silnější než portugalský stát, ten disponoval v povodí Zambezi přibližně 100-300 vojáků, zatímco jednotliví *prazeros* měli k dispozici až několikatisícové armády *achikunda*. *Prazeros* si proto mohlo dovolit neplnit podmínky *aforamentos* nebo neplatit daně *foros* nebo pronájmy *dizimos*, někteří *prazeros* se dokonce ani neobtěžovali získat *aforamento* nebo si nechat držbu potvrdit.⁴⁰

Tato nezávislost území *prazos* na portugalském státu byla ještě posílena v průběhu 19. století. Od počátku 19. století došlo exponenciálního nárůstu obchodu s otroky v povodí Zambezi, v letech 1806-1820 se počet „legálně“ vyvezených otroků zvýšil čtyřnásobně. Zatímco v předchozím období nakupovali *prazeros* otroky dále ve vnitrozemí, vidina velkých zisků je přivedla k prodávání do otroctví Afričanů žijících v komunitách na území vlastních *prazo*. Tento vývoj měl za následek narušení křehkého vztahu mezi *prazero* a územními náčelníky a vyšší četnost povstání nebo odchodů afrických komunit. Vyvážení členů *achikunda* oslabovalo vojenský potenciál *prazeros* a vyvolávalo vzpoury oddílů

³⁹ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 32-34.

⁴⁰ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 95-100.

achikunda. Mnohé *prazos* byly cílem útoků vzbouřených oddílů *achikunda*. Počet opuštěných *prazos* narůstal. K úpadku systému *prazos* přispěla od počátku 19. století stále častější praxe nových *prazeros* nežít na svých *prazos*, ale jmenovat správce, který ale svoji pozici častěji zneužíval. Oslabení *prazeros* využívali sousední afričtí vládcové, pravidelně docházelo k útokům sil Mwene-mutapy, Bárue a malawijských náčelnictví.

Nejzávažnější invazí ale byl útok Nguniů ve 30. letech 19. století. Nguniové pod vedením náčelníka Soshanganeho opustili v souvislosti se vzestupem zulského vládce Shaky území dnešního Natalu a ustavili svoji říši Gaza v dnešním jižním Mozambiku. Již v roce 1832 dosáhly Ngunijské síly až do oblasti Manica a v roce 1833 až k lokalitě Sena na Zambezi. Po několika dalších invazích Nguniů zůstala pod jejich kontrolou většina z *prazos* (v roce 1840 28 ze 46), věrnost Soshanganemu přislíbili nejenom místní náčelníci, ale i někteří *prazeros*, kteří mu následně stejně jako zambezijští náčelníci platili poplatky.⁴¹

Namísto tradičních *prazos* se v průběhu 19. století v povodí Zambezi dostali do popředí nové útvary, které sice na tradiční *prazos* formálně navazovaly, ale zahrnovaly rozsáhlejší území a usilovaly o uznání své faktické nezávislosti ze strany Portugalska. Mezi tyto nové útvary patřilo království Makanga pod dynastií Pereirů ležící na sever od města Tete, Massingire ležící na sever od lokality Sena a Massangano ležící na jižním břehu řeky Zambezi. Všechny tyto tři útvary byly silně afrikanizovány, vládcové získali alespoň minimální tradiční legitimitu. Pokud jde o vztah k Portugalsku, vládcové těchto tří útvarů dostali formálně *aforamento* a snažili se o udržování dobrých vztahů k Portugalsku, pokud by to ale nebylo na úkor jejich nezávislosti, kterou si střežili a kterou chtěli mít fakticky uznanou Portugalskem prostřednictvím uzavření mírových dohod. Odpor těchto útvarů vůči podřízení portugalské správě byl součástí rezistence afrických národů vůči koloniální okupaci související s tzv. rvačkou o Afriku.⁴²

Entitu obdobnou útvarům Makanga, Massingire a Massangano ustavil v 50.-60. letech 19. století v regionu Gorongoza na jih od lokality Sena António Manuel de

⁴¹ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 114-123.

⁴²ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 124-153.

Sousa zvaný Gouveia, který měl po získání kontroly nad královstvím Bárú dominantní pozici v oblasti mezi řekou Zambezi a Pungue. Gouveia na rozdíl od vládců Makangy, Massingire a Massangana zvolil strategii spolupráce s Portugalci, kteří mu udělili titul *capitão-mor* Maniky a Quiteve. Otázka, zda by s portugalskou vládou úzce spolupracoval, i pokud by se snažila o efektivní podřízení jeho území, zůstala nerozřešena v důsledku toho, že Gouveia v roce 1892 padl za povstání království Bárú proti jeho vládě. Nejvýznamnější z Gouveiových velitelů Cambuemba spolu s místními náčelníky nicméně odpor koloniálnímu postupu kladl.⁴³

Portugalská správa v Mozambiku v 18.-19. století

Vzhledem k výše uvedené faktické nezávislosti zambezijských *prazos* byla portugalská efektivní koloniální správa na území dnešního Mozambiku až do poslední čtvrtiny 19. století omezena na opevněné body na pobřeží (Ilha de Moçambique, Inhambane, Sofala, Quelimane, Ibo) a na řece Zambezi (Sena, Tete, Zumbo).

V roce 1752 byl Mozambik administrativně oddělen od Portugalské Indie, odkud byl spravován do té doby. Sídlem nově jmenovaného generálního guvernéra pro Mozambik, Řeky Sena (*Rios de Sena*) a Sofalu se stalo město Ilha de Moçambique. Provincii Řeky Sena (*Rios de Sena*) spravoval guvernér sídlící v lokalitě Sena. Další guvernér sídlil v pevnosti Sofala.

V letech 1762-4 se sedm lokalit (Inhambane, Sofala, Sena, Tete, Quelimane, Ilha de Moçambique, Ibo) formálně stalo portugalskými obcemi, sídlo generálního guvernéra Ilha de Moçambique bylo v roce 1818 povýšeno na město.

Portugalský administrativní personál ani vojenské síly v Mozambiku nebyly nijak početné. Například ve 20. letech 19. století se vojenská posádka v hlavním městě Ilha de Mocambique, sídle generálního guvernéra, skládala z praporu pěchoty a oddílu dělostřelectva, navíc nebyla příliš bojeschopná vzhledem k tomu,

⁴³ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 147-150.

že vláda neposkytovala dostatek prostředků na zajištění základních potřeb vojáků.⁴⁴ Posádku v pevnosti Sofala tvořilo 56 mužů, stát byl dále reprezentován guvernérem, soudcem a faktorem.⁴⁵ V sídle guvernéra Řek Sena (*Rios de Sena*), pevnosti Sena, byla posádka s 50-60 muži. Součástí kapitanátu Rios de Sena bylo také město Tete, v jehož pevnosti byla umístěna posádka s 50-60 muži. Teoreticky pod kapitanát Řeky Sena (*Rios de Sena*) spadaly také lokality Zumbo a trh v království Manica. Zumbo, nacházející se výše proti proudu Zambezi, bylo nicméně pro Portugalce nepřístupné od roku 1807, kdy skončila neúspěchem a výraznými ztrátami portugalských zambezijských kolonistů výprava guvernéra Truão proti říši Mwene-mutapa. Symbolická portugalská posádka se stáhla i z trhu Manica poté, co místní vládce požadoval zaplacení tributu. Do roku 1817 byl součástí kapitanátu Řeky Sena (*Rios de Sena*) i přístav Quelimane, poté ale získal vlastní guvernéra podřízeného pouze generálnímu guvernérovi.⁴⁶ V roce 1829 byla lokalita Quelimane opět administrativně spojena s kapitanátem Řeky Sena (*Rios de Sena*), a to až do roku 1853. Dále na jih ležící přístav Inhambane měl v první třetině 19. století 56 mužů. Méně jasná byla situace v delagojské zátocě (zálivu Lourenço Marques), kterou portugalská zákonodárci neuvedli mezi portugalskými východoafrickými državami. V reakci na toto opomenutí vznesli na území nárok Britové, kteří na jižní straně zálivu zřídili obchodní stanici a vyvěsili britskou vlajku. Portugalský guvernéř Miguel Lupi ale na britskou obchodní stanici zaútočil a britskou vlajku nechal stáhnout.⁴⁷ Spor o delagojskou zátoku byl nicméně ve prospěch Portugalska vyřešen až mezinárodní arbitráží v roce 1875.

Lze konstatovat, že několik století trvající portugalská přítomnost na území dnešního Mozambiku neměla až do 19. století charakter efektivní teritoriální správy, ale pouze kontroly omezeného počtu bodů na pobřeží Indického oceánu a na řece Zambezi. Portugalské nároky na suverenitu nad rozsáhlými územími byly

⁴⁴ VASCONSELOS E CIRNE, Manuel Joaquim Mendes de, *Memoria sobre a provincia de Moçambique*, reedice vydání z roku 1890, Maputo: Divisão Gráfica da U.E.M., 1990, s. 18.

⁴⁵ VASCONSELOS E CIRNE, Manuel Joaquim Mendes de, *Memoria sobre a provincia de Moçambique*, reedice vydání z roku 1890, Maputo: Divisão Gráfica da U.E.M., 1990, s. 76.

⁴⁶ VASCONSELOS E CIRNE, Manuel Joaquim Mendes de, *Memoria sobre a provincia de Moçambique*, reedice vydání z roku 1890, Maputo: Divisão Gráfica da U.E.M., 1990, s. 21-43.

⁴⁷ VASCONSELOS E CIRNE, Manuel Joaquim Mendes de, *Memoria sobre a provincia de Moçambique*, reedice vydání z roku 1890, Maputo: Divisão Gráfica da U.E.M., 1990, s. 75-76.

fiktivní, obyvatelstvo dotyčných území žilo ve fakticky nezávislých více či méně rozsáhlých politických jednotkách.

Na konci 19. století, v předvečer efektivního koloniálního záboru, patřily mezi nejvýznamnější státní útvary na území dnešního Mozambiku (vedle portugalských bodů na pobřeží a na Zambezi) říše Gaza, království Bárúé, státy Massangano, Macanga, panství Gorongosa Manuela Antónia de Sousy zvaného Gouveia, sultanát Angoxe a šejcháty Sancul, Quitangonha a Sangaje. Nejmocnějším z těchto útvarů byla říše Gaza, která v době svého maximálního rozšíření zahrnovala celý dnešní jižní Mozambik a podstatnou část středního Mozambiku (ve vnitrozemí až k řece Pungue, blíže k pobřeží až po řeku Zambezi).

Vymezení území Portugalské východní Afriky

Vývoj na území dnešního Mozambiku v poslední čtvrtině 19. století zásadně ovlivnila výrazná proměna vnějšího prostředí. Ještě v 60. a 70. letech 19. století byly vlády evropských mocností velmi rezervované ohledně „koloniálních dobrodružství“ v subsaharské Africe. Zvláštní výbor Dolní sněmovny britského parlamentu například v roce 1865 doporučil vyklizení všech kolonií na západoafrickém pobřeží (tj. Gambie, Sierra Leone, Zlaté pobřeží, Lagos), možná s výjimkou Sierra Leone.⁴⁸ Podobně německý kancléř Bismarck prohlásil: „*Zde je Rusko, tady je Francie a Německo je uprostřed. To je moje mapa Afriky,*“⁴⁹ kolonie by totiž podle jeho tehdejšího názoru mohly Německo pouze strategicky oslabit (nedisponovalo silným námořnictvem) a zatížit náklady. Rozšiřování panství koloniálních mocností v subsaharské Africe bylo zpravidla otázkou svévolného postupu v místě působících koloniálních důstojníků a úředníků (např. postup francouzského plukovníka Borni-Desbordese ze Senegalu do povodí Nigeru).⁵⁰

⁴⁸ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 30.

⁴⁹ PAKENHAM, Thomas, *The Scramble for Africa*, London: Abacus, 1998, s. 203.

⁵⁰ PAKENHAM, Thomas, *The Scramble for Africa*, London: Abacus, 1998, s. 164-179.

Tuto situaci však změnilo soutěžení o pozice v konžské pánvi mezi cestovatelem Stanleyem, zastupujícím zájmy belgického krále Leopolda a jeho údajně filantropické Mezinárodní africké asociace, a cestovatelem Brazzou, uzavírajícím smlouvy s místními vládci na středním toku řeky Konga jménem francouzské vlády, čerstvě ponížené samostatným britským vojenským postupem v Egyptě proti Arabi pašovi. Britsko-portugalská smlouva z května roku 1884, kterou Velká Británie uznávala portugalskou suverenitu nad ústím řeky Konga až po přístav Matadi, měla za cíl ochránit britské obchodní zájmy tváří v tvář Brazzovu postupu. Tyto události vyvolali v Německu dojem, že nastal čas dělení kolonií v Africe a že pokud Německo zaváhá, tak by mohlo o možnost získání lukrativních kolonií přijít (tzv. *Torschlusspanik*). Vycházeje před volbami vstříc těmto obavám veřejnosti, stejně tak jako z dalších důvodů (snaha oslabit korunního prince Bedřicha vyvoláním napětí s Velkou Británií, úsilí o zlepšení vztahů k Francii) změnil kancléř Bismarck svůj odmítavý postoj ke koloniálním projektům a pověřil cestovatele Nachtigala, aby vyhlásil německé protektoráty nad řadou území na africkém atlantickém pobřeží. Během července a srpna 1884 vyvěsil Nachtigal německou vlajku v Togu, Kamerunu a v lokalitě Angra Pequena (dnešní Lüderitz v Namibii). Tzv. rvačka o Afriku (*Scramble for Africa*) již byla v plném proudu. Následná Berlínská konference, v jejímž rámci se zástupci čtrnácti států od listopadu 1884 do února 1885 scházeli mj. nad řešením otázek volného obchodu v povodí Nigeru a Konga, již pouze mohla mít za cíl pro tuto „rvačku o Afriku“ stanovit pravidla.⁵¹

Na portugalskou pozici v Mozambiku pravidla stanovená v Berlíně neměla žádný zásadní vliv. Princip „efektivní okupace“ byl v Generálních aktech Berlínské konference omezen pouze na pobřeží, kde Portugalci mohli „efektivní okupaci“ prokázat. Imperativ efektivní okupace mozambického vnitrozemí (na rozdíl od hypotetických „historických nároků“) tak nevyplýnul ze závěrů Berlínské konference, ale z faktu odstartování „rvačky o Afriku“ a ze specifické dynamiky „rvačky o Afriku“ v regionu jižní Afriky.

Vzhledem k aktuálnímu zájmu evropských velmocí o kolonie v subsaharské Africe a vzhledem k negativní zkušenosti spojené s řešením otázky ústí Konga

⁵¹ PAKENHAM, Thomas, *The Scramble for Africa*, London: Abacus, 1998, 239-255.

prezentoval portugalský ministr zahraničních věcí Henrique Barros Gomes v roce 1887 v portugalském parlamentu mapu „Portugalské střední Afriky,“ na které byly znázorněny portugalské teritoriální nároky zahrnující území ležící mezi Mozambikem a Angolou (území dnešního Zimbabwe, Zambie a Malawi), a zahájil úsilí o mezinárodní uznání těchto nároků. V průběhu roku 1887 získalo Portugalsko uznání těchto nároků ze strany Německa (výměnou za ústupky při stanovení hranice mezi Angolou a Německou jihozápadní Afrikou a mezi Mozambikem a Německou východní Afrikou) a Francie (výměnou za ústupky na hranici mezi Angolou a Francouzským Kongem). Na podepření svých nároků vyslalo Portugalsko v roce 1888 dvě výpravy. Do zázemí Sofaly, Ndebelským králem Lobengulou ovládaného Mašonska (dnešní severovýchodní Zimbabwe), které bylo v minulosti součástí říše Mwene-mutapa, respektive jeho podřízených útvarů (Manica), byla vyslána expedice pod vedením kapitána Paivy de Andradeho. Do údolí Shiré/Ňaska (dnešního jižního Malawi) zamířila Cardosova expedice.

Ve svém postupu ale Portugalci narazili na strategické zájmy Velké Británie v regionu jižní Afriky. Jižní Afrika měla zásadní význam pro kontrolu námořních cest z Evropy do Asie kolem Mysu dobré naděje. Od napoleonských válek ovládala Kapsko, tj. zázemí Mysu dobré naděje, Velká Británie, která si držbou tohoto území zajišťovala bezpečnost námořního spojení s Indií (nejdůležitější součástí britskou impérii). Závažným politickým problémem při správě Kapské kolonie byla skutečnost, že obyvatelé evropského původu žijící v jižní Africe většinou odvozovali svůj původ od nizozemských kolonistů. V Kapsku tyto tzv. Búrové zachovávali loajalitu vůči britské nadvládě. Část Búrů, která se s britskou nadvládou nesmířila, se ve 30. letech 19. století rozhodla Kapsko opustit a ustavit nezávislé búrské republiky mimo dosah britské správy (Jihoafrická republika /Transvaal/ a Oranžsko). Tyto búrské republiky po dlouhou dobu nepředstavovaly výzvu britské hegemonii v regionu jižní Afriky, jejich demografický i hospodářský potenciál byl výrazně nižší než potenciál kapské kolonie (např. v roce 1873 žilo v Kapsku 236 000 osob evropského původu, v Natalu 18 600, v Oranžsku 27 000 a v Transvaalu 40 000). Británie se proto omezovala pouze na bránění přístupu búrských republik k moři (anexe Natalu v roce 1844, zabránění přístupu k Delagojské zátocce /1860, 1868/ a zátocce Sv. Lucie /1861, 1866/).

Kromě krátkého mezidobí 1877-1881 ponechávala Británie búrským republikám faktickou nezávislost, omezovanou pouze zcela obecnou britskou svrchovaností a kontrolou nad vnějšími vztahy búrských republik. Dlouhodobým britským cílem bylo zajistit bezpečnou držbu strategicky významného Mysu dobré naděje vytvořením federace Kapska, Natalu, Oranžska a Transvaalu v rámci britského impéria a pod převahou kapské kolonie, která získala po anexi tzv. západního Griqualandu zdroj příjmů v podobě nalezišť diamantů v Kimberley a která v této souvislosti disponovala od roku 1872 vlastní ústavou a odpovědnou vládou.⁵²

Strategické zájmy Velké Británie na kontrole Mysu dobré naděje, které přetrvaly i po otevření Suezského průplavu (např. 1878 bylo kolem Mysu dobré naděje přepravováno britské zboží za 91 mil. liber šterlinků, zatímco v případě Suezského kanálu to bylo pouze 65 mil. liber šterlinků) a které explicitně potvrdila tzv. Komise pro koloniální obranu z let 1879-1881, byly v očích imperiální elity ohroženy objevem nalezišť zlata na Witwatersrandu v Transvaalu v roce 1886. Rozmach těžby zlata a příliv investic do těžebního sektoru (včetně investic britských) začaly rychle měnit poměr sil mezi búrskými republikami a koloniemi na jihu Afriky. „*Britští kapitalisté osvobodili transvaalské nacionalisty z koloniálního jha a učinili z republiky vůdčí stát v jižní Africe.*“⁵³ Namísto ustavení jihoafrické federace v rámci impéria dominované Kapskem hrozil přesun hospodářského a politického těžiště do Transvaalu, na který by se orientovali i Búrové žijící v Kapsku. Toto by mohlo vést ke vzniku „Spojených států jihoafrických,“ tj. ustavení federace dominované Transvaalem a stojící mimo britskou říši, což by ohrozilo námořní cestu do Indie. Reakce na tuto hrozbu z britské strany měla bezprostřední dopad na stanovení hranice Portugalské východní Afriky (Mozambiku).

Změna poměru sil ve prospěch nezávislého Transvaalu měla být podle Britů a představitelů Kapska vyvážena expanzí Kapské kolonie do Matabelska a Mašonska (dnešního Zimbabwe), o kterém se spekulovalo i s odkazem na středověký obchod se zlatem jako o území s dalšími bohatými nalezišti zlata. Britský Vysoký komisař pro Kapsko Herbert Robinson již v roce 1886 předložil

⁵² ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 57.

⁵³ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 210.

britskému kabinetu návrh na rozšíření kapské kolonie do Matabelska a Mašonska s tím, že je „*vitální pro imperiální nadvládu v jižní Africe, aby kolonisté [v Matabelsku a Mašonsku] byli loajalisté z Kapska a ne Transvaalci nebo Portugalci.*“⁵⁴ Tento návrh se bezprostředně nesetkal s pozitivní reakcí, britská vláda nehodlala investovat do takového koloniálního podniku a omezila se pouze na snahu zabránit ostatním (tj. zejména Portugalsku a Transvaalu) v obsazení dotyčného území. Britský emisar John Moffat se tak vydal do sídla ndebelského krále Lobenguly a v únoru 1888 s ním podepsal dohodu, ve které se král Lobengula zavázal, že se „*nevzdá žádných ze svých území bez předchozího vědomí a souhlasu britského vysokého komisaře.*“⁵⁵ V červenci 1888 pak britský předseda vlády lord Salisbury deklaroval, že se celá jižní Zambézie, tj. „*území na sever od Jihoafrické republiky a bečuánského protektorátu, na jih od Zambezi, na východ od 20° východní délky a na západ od portugalské provincie Sofala*“⁵⁶ (tj. Matabelsko a Mašonsko) nachází exkluzivně v britské sféře vlivu.

Vzhledem k aktivnímu portugalskému postupu (de Andradeho a Cardozova expedice) se britský premiér Salisbury rozhodl pro jednání s Lisabonem. Britská vláda Portugalcům v říjnu 1888 nabídla uznat portugalské nároky na sever od Zambezi, pokud by Portugalsko uznalo britskou sféru vlivu v Matabelsku a Mašonsku. Vedle území krále Lobenguly, které bylo Brity považováno za klíčové pro vyvážení rostoucí moci Transvaalu, vznesli Britové při jednání i otázku britských (respektive skotských) misionářů na řece Shiré. Tato misie spravovaná tzv. Společností afrických jezer, opírající se o misionářské a filantropické kruhy, byla dědictvím Livingstonova působení v oblasti a zaměřovala se na potlačování obchodu s otroky. Snahu Společnosti afrických jezer o vyhlášení britského protektorátu nad oblastí britské vlády odmítaly a učinil tak i lord Salisbury v roce 1888, když po Portugalcích požadoval pouze zachování neutrality území Ňaska (tj. že by nebylo ani pod portugalskou, ani britskou exkluzivní jurisdikcí) bez přímého spojení s britskou sférou vlivu v jižní Zambézii (Matabelsku a Mašonsku). Portugalsko ale odmítlo v otázce jižní Zambézie a Ňaska ustoupit,

⁵⁴ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 221.

⁵⁵ PAKENHAM, Thomas, *The Scramble for Africa*, London: Abacus, 1998, s. 382.

⁵⁶ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 222.

domnívalo se totiž, že de Andradeho a Cardozova expedice umožní efektivní okupaci těchto území Portugalskem.⁵⁷

Konec roku 1888 a počátek roku 1889 přinesly změnu v britské pozici. Kapská vláda nelibě nesla vzdání se jakýchkoli britských nároků na sever od řeky Zambezi a tuto pozici dala britské vládě na vědomí. Ještě důležitější ale byly aktivity Cecila Rhodese, diamantového magnáta se silnou pozicí i v transvaalské těžbě zlata. Cecil Rhodes plně podporoval záměr zahrnout Mašonsko a Matabelsko pod britskou kontrolu, který chápal jako krok k vytvoření kontinuálního Brity ovládaného pásu území od Káhiry po Kapské město (britský premiér Salisbury byl k ideji území od Káhiry po Kapské město skeptický, prioritní pro něj byly námořní cesty do Indie přes Suez a kolem Mysu dobré naděje). V říjnu 1888 se Rhodesovu agentovi C. E. Ruddovi podařilo podepsat dohodu s ndebelským králem Lobengulou, kterou král Lobengula poskytl Ruddovi/Rhodesovi monopol na nerostné bohatství v jeho zemi výměnou za 1000 kusů pušky typu Martini-Henry, 100 000 kusů munice, dělový člun pro použití na Zambezi a měsíční rentu 100 liber. Přestože podle ústního vysvětlení neměli na základě koncese Rudd a jeho přátel vzít „*do [Lobengulovy] země na práci více než deset bělochů, kteří nebudou kopat nikde v okolí měst, a oni a jejich lidé se budou řídit zákony země,*“⁵⁸ stala se tato tzv. Ruddova koncese základem pro koloniální ovládnutí Mašonska a Matabelska. Se zajištěnou Ruddovou koncesí se Cecil Rhodes obrátil na britskou vládu se žádostí o chartu pro tzv. Britskou jihoafrickou společnost, která by zajistila správu Zambézie (a dokonce i Bečuánska) jménem Kapské kolonie a výstavbu tzv. Bečuánské železnice. Přestože humanitární kruhy argumentovaly s ohledem na práva afrického obyvatelstva ve prospěch přímých protektorátů (v případě Bečuánska úspěšně), postavila se Salisburyho vláda k Rhodesově žádosti pozitivně. Model výsadní společnosti, obdobný v Indii dříve uplatňovanému systému administrace prostřednictvím výsadní Východoindické společnosti, by umožnil začlenit Zambézii do sféry britského vlivu bez nutnosti hradit z vládních prostředků náklady spojené s ovládnutím a správou území. Dvacátého devátého října 1889

⁵⁷ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent, New York 1961, s. 226-7.

⁵⁸ PAKENHAM, Thomas, The Scramble for Africa, London: Abacus, 1998, s. 384.

byla vydána Britské jihoafrické společnosti charta, která jí dávala plnou finanční a administrativní odpovědnost za země ležící bezprostředně na sever od Britského Bečuánska, na sever a západ od Jihoafrické republiky a na západ od Portugalských držav, včetně práva usazovat evropské kolonisty, přidělovat půdu a nerostné bohatství. Charta byla udělena především ze strategických důvodů, „[britský premiér] *Salisbury* a [ministr kolonií] *Knutsford* dali podniku chartu především s cílem upevnit koloniální pozici v jižní Africe ... Britská jihoafrická společnost byla zamýšlena tak, aby přivedla jižní Zambézii na imperiální stranu vah a převážila tak vzestup Jihoafrické republiky.“⁵⁹

Oproti anglo-portugalskému jednání z října 1888 došlo k faktickému posunu v přístupu k severní Zambézii (dnešní Zambii) a Ňasku (dnešnímu Malawi). Zatímco Salisbury byl v říjnu 1888 připraven se severní Zambézie výměnou za Zambézii jižní vzdát, Rhodes si se svoji vizí britského území od Káhiry po Kapské město a podporou kapského veřejného mínění prosadil dodatečné začlenění severní Zambézie do území přiřčené pod kontrolu Britské jihoafrické společnosti. Rhodes nabídl prostředky pro ovládnutí jižní Zambézie a odražení portugalských nároků v této oblasti, Salisbury proto nemusel portugalské ústupky na jih od Zambezi kompenzovat britskými ústupky na severním břehu. Kromě toho se idea uznání portugalských nároků na území na sever od Zambezi setkala již koncem roku 1888 s odporem Kapska.⁶⁰

Pokud jde o Ňasko, zde ve snaze vyvíjet nátlak na Portugalce vyslal v roce 1889 Salisbury agenta Harryho Johnstona do Ňaska uzavírat smlouvy s místními vládci. V září 1889 byl Johnston pověřen vyhlásit nad oblastí Shiré britský protektorát a odrazit tak portugalské nároky.⁶¹

Změnu britské pozice plně odráželo ultimátum, které Portugalsku 11. ledna 1890 dala Salisburyho vláda. Portugalsko bylo vyzváno, aby okamžitě stáhlo své síly z území Mašonska a Shiré. Pokud by toto neučinilo, přistoupila by Británie k přerušování diplomatických vztahů a případně i k použití síly. Pro portugalskou

⁵⁹ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 242.

⁶⁰ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 228.

⁶¹ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 246.

veřejnost znamenal tento britský postup konec snů o portugalské africké říši sahající od Angoly po Mozambik, negativně byla vnímána skutečnost, že se takto proti portugalským zájmům postavil tradiční spojenec. Snaha portugalské vlády otázku internacionalizovat nebyla úspěšná, ani Francie, ani Německo nebyly ochotny ze svého předchozího uznání portugalské sféry v Zambézii vyvozovat závazky vystoupit ve prospěch Portugalska (zvláště Německo se v roce 1890 snažilo dospět k dohodě s Velkou Británií).

Koncem června 1890 vyrazila z Bečuánska do Mašonska výprava britských osadníků zlákaných příslibem půdy a záborů na těžbu zlata v „novém Randu“ doprovázená oddílem policistů Rhodesovy Britské jihoafrické společnosti. Cílem výpravy byl vrchol Mount Hampden, u něhož kolonisté založily pevnost nazvanou podle britského ministerského předsedy Fort Salisbury (dnešní Harare). Zde zástupci Britské jihoafrické společnosti vztyčili britskou vlajku a formálně anektovali Mašonsko pro britskou říši.⁶² Nároky Britské jihoafrické společnosti tak byly podloženy reálnou silou, portugalská výprava kapitána Paivy de Andrade byla dokonce zajata.

Koncem srpna 1890 portugalská vláda podepsala anglo-portugalskou dohodu, kterou uznala většinu severní Zambézie na západ od jezera Ňasa až ke Konžskému svobodnému státu a hranicím Angoly, údolí řeky Shiré a Matabelsko a Mašonsko za britskou sféru. Británie naopak uznala za portugalskou sféru celou oblast Manica (a v případě angolské strany i oblast na západ od horního toku Zambezi). Rhodes a kapská vláda byli ale nespokojeni, nesouhlasili s přiřčením celého území Manicy Portugalcům (v případě angolské hranice pak s portugalskou kontrolou Barotska na západ od Zambezi). S dohodou také nesouhlasili portugalscí poslanci, portugalský parlament odmítl podepsanou dohodu ratifikovat. Finální dohoda mezi Británií a Portugalskem tak byla podepsána až v červnu 1891. Do značné míry tato dohoda vycházela vstříc Rhodesovým požadavkům, západní část oblasti Manica byla přiřčena Britské jihoafrické společnosti (na angolské hranici pak ztratili Portugalci západní břeh horního Zambezi). Jako kompenzaci za ztráty oproti dohodě ze srpna 1890 získali

⁶² PAKENHAM, Thomas, *The Scramble for Africa*, London: Abacus, 1998, s. 372-374.

Portugalci území na západ od jižního Ňaska a na sever od řeky Zambezi až po lokalitu Zumbo (dnešní severní část provincie Tete).⁶³

Na dohodu z června 1891, která vymezila hranice Portugalské východní Afriky s Natalem (Amatongaland), Rhodesií a Ňaskem, navázala delimitace hraniční linie v terénu. V oblasti Manica byla hranice v terénu vyznačena v letech 1898-9, v oblasti Barué pak v roce 1905. Hranice Ňaského protektorátu s Portugalskou východní Afrikou byly vyznačeny v letech 1899-1900, mírně pozměněny v oblasti hory Kapiriuta byly v roce 1907. Mezi řekami Limpopo a Save byly hranice mezi jižní Rhodesií a Mozambikem v terénu vyznačeny v letech 1902-3, v úseku bezprostředně na jih od řeky Zambezi pak v roce 1905. Hranice mezi severní Rhodesií a Mozambikem byly vyznačeny v terénu v roce 1904.⁶⁴ Pokud jde o zbývající hranice, s Transvaalem byly hranice stanoveny na základě smluv z let 1869 a 1884, v terénu pak byly vyznačeny v letech 1887, 1890 a 1894. Se Swazijským protektorátem byla hranice stanovena v roce 1907 a ve stejném roce byla provedena delimitace v terénu.⁶⁵ S Německou východní Afrikou byla hranice stanovena v roce 1894. Vzhledem k tomu, že německo-britské dohody o dělení portugalských kolonií v letech 1898⁶⁶ a 1913⁶⁷ nebyly uvedeny do praxe, zůstaly takto delimitované hranice (kromě mírné korekce hranice mezi Mozambikem a Německou východní Afrikou/Tanganikou po první světové válce⁶⁸) hranicemi koloniálního i postkoloniálního Mozambiku.

⁶³ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 247.

⁶⁴ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 476-7.

⁶⁵ ROBINSON, Ronald- GALLAGHER, John- DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*, New York 1961, s. 475.

⁶⁶ Jednání o dělbě portugalských kolonií bylo v roce 1898 vedeno v kontextu vyhrocujících se vztahů mezi Transvaalem a Velkou Británií. Portugalská východní Afrika (Mozambik) měla být podle dohody rozdělena tak, že by Británie získala území ležící na jih od řeky Zambezi a Německo území ležící na sever od této řeky. BUTLER, Jeffrey, *The German Factor in the Anglo-Transvaal Relations*, in: GIFFORD, Prosser-LOUIS, Roger, *Britain and Germany in Africa*, Yale 1967, s. 205.

⁶⁷ Jednání o rozdělení portugalských kolonií probíhala v letech 1912-3 ve snaze dosáhnout zlepšení vztahů mezi Británií a Německem, v případě Portugalské východní Afriky měla být opět dělicí hranicí mezi britskou a německou částí řeky Zambezi, WILLEQUET, Jacques, *Anglo-German Rivalry in Belgian and Portuguese Africa?*, in: GIFFORD, Prosser-LOUIS, Roger, *Britain and Germany in Africa*, Yale 1967, s. 265-270.

⁶⁸ Versaillská mírová smlouva přičkla Portugalsku oblast tzv. trojúhelníku Quionga/Kionga o rozloze přibližně 1000 km², který se nacházel na jih od řeky Rovuma, jež se tak stala hraniční řekou i v tomto úseku. Oblast trojúhelníku Quionga/Kionga Portugalsko obsadilo již v roce 1916.

Územní celek, definovaný hranicemi vymezenými na konci 19. století, charakterizovala značná jazyková, kulturní a náboženská diverzita. Faktor homogenity obyvatelstva nebyl brán při vymezení hranic v úvahu, rozhodujícími faktory byla vůle Portugalska maximálně rozšířit koloniální území a ochota Velké Británie ke kompromisům v oblastech z hlediska imperiálních zájmů méně důležitých. Koloniální i postkoloniální Mozambik tak zahrnuje jak obyvatelstvo jazykově i kulturně blízké národům Jižní Afriky (jazyková skupina Changane/Tsonga dominantní v území na jih od řeky Save, na území bývalé říše Gaza), tak obyvatelstvo jazykově blízké většinovému obyvatelstvu dnešního Zimbabwe (skupiny Manica, Masena, Ndau ve středním Mozambiku, na území bývalé říše Mwenemutapa a jeho podřízeným útvarům). V severním Mozambiku pak dominují jazykové a kulturní skupiny Makua/Makhuwa, Lomwe a Yao. Koloniální hranice s Německou východní Afrikou rozdělila etnikum Makonde a pobřežní pás osídlený obyvatelstvem hovořícím swahilsky.

Koloniální okupace území

V návaznosti na stanovení hranic Portugalské východní Afriky (Mozambiku) byla zaktualizována otázka efektivního ovládnutí mozambického vnitrozemí.

Nejmocnějším protivníkem koloniální okupace území dnešního Mozambiku byla říše Gaza, jejíž král Ngungunhana ovládal ze svého dvora v Mossurize celou oblast na jih od řeky Save.

Portugalci přistoupili k prvním krokům k ovládnutí jižního Mozambiku na konci 80. let 19. století, výchozím bodem přitom bylo město Lourenço Marques (dnešní Maputo) ležící na břehu delagojské zátoky. Portugalci začali v roce 1888 uzavírat smlouvy s náčelníky na území mezi Lourenço Marques a řekou Limpopo, z nichž někteří byli vazaly říše Gaza a jiní pak uznávali nadvládu swazijského krále. V roce 1888 Portugalci dokonce zřídili posádku v lokalitě Angoane (Marracuene), v místě však zanechali ne více než 20 vojáků.⁶⁹

⁶⁹ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 362-371.

V roce 1894 ale náčelník Mahazule Magaia odmítl autoritu velitele posádky Angoane při řešení lokálního sporu o území, přičemž následně ostatní náčelníci odmítli Portugalcům v konfliktu s náčelníkem Magaiou pomoci. Posádka v Angoane byla donucena se stáhnout. Náčelníci Magaia, Zihlahla a Moamba se s tímto nespokojili a přitáhli se svými bojovníky k Lourenço Marques, které obklíčili. Z obklíčení měst uvolnili až portugalské posily, které po moři dorazily v listopadu 1894.

Spolu s posilami dorazil do Lourenço Marques i nový guvernér Antonio Enes, jehož strategie k ovládnutí říše Gaza počítala s demonstrací síly Portugalska mezi drobnými náčelníky v oblasti Lourenço Marques, vytvářením aliancí s náčelníky podřízenými králi říše Gaza Ngungunhanovi a následně obklíčením říše Gaza. K ozbrojeným akcím hodlal Antonio Enes nicméně přistoupit až v okamžiku, kdy by Portugalci měli jednoznačnou vojenskou převahu. Portugalci využili rozporů mezi jednotlivými náčelníky na řece Incomati, spojili se s náčelníky Moambou a Matolou a porazili u lokality Marracuene náčelníky Zihlahlu a Magaiu, kteří následně uprchli na území říše Gaza.⁷⁰

Přítomnost poražených náčelníků na dvoře krále Ngungunhany a jeho odmítnutí je vydat do rukou Portugalců se staly záminkou pro zahájení válečných operací ze strany Portugalska. V září 1895 zahájili Portugalci postup z Lourença Marques přes řeku Incomati a u lokality Magule porazili náčelníka Zihlahlu s částí sil říše Gaza. Další portugalské jednotky se v říjnu 1895 vylodily na pobřeží u Xai-Xai a Bilene, překročili řeku Limpopo a postupovali směrem k novému hlavnímu městu Gazy Mandhlakazi/Manjacaze. Třetí portugalský vojenský útvar zahájil postup z města Inhambane v listopadu a v bitvě u Coolela porazil hlavní síly říše Gaza. Hlavní město Mandhlakazi/Manjacaze bylo Portugalci vypáleno, řada náčelníků se s Portugalci spojila a král Ngungunhana uprchl se svými věrnými náčelníky do lokality Chaimite. Král Ngungunhana byl nicméně následně zajat a deportován na Azory, kde posléze zemřel.⁷¹

⁷⁰ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 371-372.

⁷¹ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 372-375.

Část vojska říše Gaza pokračovala v organizovaném odporu proti koloniální okupaci pod vedením Maguiguana Cossy, velitele vojsk říše Gaza. Ozbrojený odpor měl podporu obyvatelstva. V červenci 1897 ale u lokality Macontene portugalské vojsko síly říše Gaza porazilo. Významným faktorem při porážce říše Gaza byla technologická převaha Portugalců, zejména pak využití dělostřelectva a jezdeckta. Poslední nezávislý útvar na jihu Mozambiku, království Maputo ležící na jih od delagojské zátoky, bylo ovládnuto v únoru 1896, král Nguanaze uprchl na území ovládané Brity.⁷²

Ve středním Mozambiku získali Portugalci ještě před vojenskou konfrontací s říší Gaza od krále Ngungunhany koncesi na průzkum a těžbu nerostných surovin na území Ngungunhanova vazala, krále Maniky Mutessy. Portugalci do oblasti Manica vyslali vojenskou výpravu pod vedením plukovníka Paivy de Andrade, po jeho uvěznění policisty Britské jihoafrické společnosti ale došlo ke konfrontaci mezi portugalskými vojáky a bojovníky manického krále Mutessy. Pozice Portugalců v království Manica se stabilizovala v roce 1891.

V roce 1895 a 1896 podnikli Portugalci vojenské výpravy proti vazalům říše Gaza v oblasti Buzi, Moribane, Save a Chichongué s cílem eliminovat vliv Gazy a zamezit přímé podpoře krále Ngungunhany náčelníky v tomto regionu.

V regionu mezi řekou Pungue a Zambezi silně ovlivnila portugalský postup smrt mocného portugalského spojence Manuela Antónia da Sousy zvaného Gouveia v roce 1892 v důsledku povstání království Bárúé proti jeho vládě. Po Gouveiově smrti došlo k opětovnému osamostatnění království Bárúé, které se stalo centrem odporu proti portugalskému postupu. Na druhou stranu ale Gouveiovo úmrtí umožnilo Portugalcům ustavit kontrolu nad Gouveiovými državami (kromě Bárúé), což by se za jeho života přes jeho spojenecký vztah k Portugalsku a udělený titul *capitão-mor* Maniky a Quiteve nejspíše neobešlo bez ozbrojeného střetu. Plukovník Paiva de Andrade mohl ve faktickém bezvládí po Gouveiově smrti proniknout se svými silami až k Zambezi do lokalit Chemba, Tambara a Chiramba a na strategických bodech rozmístit portugalské posádky.

⁷² SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 375.

Místní náčelníci a velitelé Gouveiových ozbrojených sil pod vedením Gouveiova zástupce Cambuemy se ale s nadvládou Portugalců nesmířili a došlo tak k sérii povstání. V roce 1892 došlo k povstání v *prazo* Gorongoza a záhy povstal celý pravý břeh Zambezi až k branám města Sena. Koncem roku 1893 povstaly *prazos* Tambara a Chiramba na Zambezi. K dalším povstáním, nadále vedeným Cambuembou a veliteli Manuela Antónia de Sousy, došlo v roce 1895, 1896 a 1897. Povstání, které vypuklo v květnu 1897, eliminovalo slabé portugalské posádky na rozsáhlém území, povstalecké síly dokonce získaly kontrolu nad plavbou na Zambezi. Po příchodu portugalských posil ale bylo povstání poraženo.⁷³

V roce 1899 začal Cambuemba budovat opevnění (*aringa*) v odlehle lokalitě Maringué v oblasti mezi Gorongozou a řekou Zambezi. V obavě, že výstavba opevnění má sloužit Cambuembovi „*vybrat si vhodný moment pro to, aby povstal,*“⁷⁴ vyslali Portugalci proti Cambuembovi vojenskou formaci pod vedením poručíka Leovegilda de Mascarenhas Ingles složenou ze 400 mužů (z toho 32 Portugalců). Když výprava dorazila k opevnění Maringué, „*byly rozmístěny dělostřelecké baterie a postačilo několik výstřelů, aby se [obránci] neorganizovaně rozprchli.*“⁷⁵ Portugalské síly se zmocnily opevnění a protože poručík Mascarenhas Ingles považoval za „*politicky chybné stáhnout se bez zanechání efektivní okupace*“⁷⁶ lokality, nechal opevnění přebudovat, nazval je Fort Gorjão a zanechal tam posádku složenou ze dvou Portugalců, tří vojáků vojenské policie a 40 pomocných vojáků s kanónem Hotchkiss.⁷⁷ „*Cambuemba, doprovázený pouze svým synem a některými ženami uprchl do Bárúé ... a opustil své přívržence.*“⁷⁸

⁷³ da COSTA, Eduardo, *Colectânea das suas principais obras militares e coloniais*, vol. III, Lisboa: Ministério das Colónias, 1939, s. 324-328.

⁷⁴ Expedição á Gorongoza, s. 1, Mozambický historický archiv, fond Companhia de Moçambique, krabice 65, složka 186.

⁷⁵ Zpráva poručíka Leovigilda de Mascarenhas Ingles datovaná 21. prosince 1899, s. 13, Mozambický historický archiv, fond Companhia de Moçambique, krabice 65, složka 186.

⁷⁶ Zpráva poručíka Leovigilda de Mascarenhas Ingles datovaná 21. prosince 1899, s. 13, Mozambický historický archiv, fond Companhia de Moçambique, krabice 65, složka 186.

⁷⁷ Zpráva poručíka Leovigilda de Mascarenhas Ingles datovaná 9. prosince 1899, s. 1, Mozambický historický archiv, fond Companhia de Moçambique, krabice 65, složka 186.

⁷⁸ Zpráva poručíka Leovigilda de Mascarenhas Ingles datovaná 21. prosince 1899, s. 18, Mozambický historický archiv, fond Companhia de Moçambique, krabice 65, složka 186.

V případě dalších útvarů nacházejících se v povodí Zambezi předcházely portugalské pokusy o prosazení své nadvlády v několika případech „rvačku o Afriku,“ uvažovat zde lze kontinuitu s předcházejícími (byť velmi sporadickými) snahami Portugalska dosáhnout uznání své autority u vybraných vládců *prazos*.

V případě království Makanga ležícího na sever od města Tete se vztahy s Portugalci navzdory dohodě uzavřené v roce 1875 v 80. letech 19. století zhoršovaly v důsledku snahy Makangy o prosazování obchodního monopolu eliminací portugalských obchodníků. Nicméně když Portugalci v roce 1886 požadovali ustavení své posádky v Makanze, král Chicucuru II. k tomuto svolil ve snaze předejít portugalskému útoku. Portugalci se domnívali, že zřízením posádky získali i kontrolu nad územím, a začali požadovat daně, zavádět vlastní zákony a umožňovat obchodníkům z Tete na území Makangy provozovat obchod. Pod tlakem makanžských náčelníků ale král Chicucuru posléze změnil svoji pozici a začal opět prosazovat plnou nezávislost Makangy. Nařídil svým poddaným, aby přestali platit daně a aby útočili na portugalské obchodníky a vojenskou posádku, která se v důsledku útoků musela stáhnout. Tváří v tvář hrozícímu portugalskému útoku ale Chicucuru II. v roce 1889 ze země uprchl. Jeho nástupce král Chinsinga s Portugalci podepsal smlouvu, kterou uznal své podřízené postavení. Tajně nicméně zůstával protiportugalský a v roce 1899 otevřeně vypověděl portugalské vládě poslušnost. Když ale Portugalci v roce 1902 zahájili proti Makanze útok, král Chinsinga uprchl a při útěku spáchal sebevraždu. Portugalci následně ustavili efektivní kontrolu nad královstvím Makanga.⁷⁹

V případě státu Massingire ležícího na sever od lokality Sena se Portugalci pokoušeli o podmanění entity již v 50. letech 19. století. V roce 1857 byla portugalská expedice odražena, o rok později ale bylo sídlo vládce Massingire Matequenhy v lokalitě Chamo dobyt a Matequenha byl zajat při návštěvě města Quelimane. Když byl po třech letech propuštěn, obnovil ozbrojený odpor a úspěšně odrážel portugalské pokusy o prosazení kontroly. Jeho syn a nástupce Matequenha II. v principu uznal portugalskou nadvládu, Massingire ale zůstalo fakticky mimo jakoukoli portugalskou kontrolu. Tu ustavila až v roce 1882 portugalská výprava pod vedením spojence Manuela Antónia da Sousy zvaného

⁷⁹ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 131-134.

Gouveia. Poražené Massingire bylo donuceno vzdát se nezávislosti, uznat postavení portugalských poddaných a nechat zřídit portugalskou posádku. Náčelníci v Massingire ale dohodu odmítli a následně došlo v roce 1884 k povstání, při kterém byla nepočtená portugalská posádka pobita. Portugalci ale povstání potlačili, stejně tak jako i další povstání v letech 1887 a 1896.⁸⁰

Podobně jako v případě Massingire, i Massangano zažilo od 50. let několik protugalských pokusů o prosazení nadvlády. Navzdory tomu, že se zakladatel státu Massangano Joaquim da Cruz zvaný Nhaude mohl pyšnit Portugalci uděleným titulem *sargento-môr*, pokusili se Portugalci Massangano dobýt v letech 1853 a 1854. Impulsem k dalšímu kolu konfrontace bylo explicitní odmítnutí poddanství ze strany Nhaudeova syna a nástupce Bonga v roce 1863. V letech 1867-1875 podnikli Portugalci několik neúspěšných výprav proti Massangano, nejtěžší porážku jim uštědřil Bonga v roce 1869, kdy z tisíce portugalských vojáků přežila pouhá stovka. Massangano v 70. letech 19. století disponovalo silnou armádou v počtu až 14 000 mužů, z nichž většina byla vyzbrojena moderními střelnými zbraněmi. Rozsáhlý byl i systém opevnění (*aringas*) chránících Massangano. Když ale v roce 1887 Portugalci zahájili koordinovaný útok na Massangano ze čtyř stran, vládce Chatara uprchl a následně abdikoval. Jeho nástupci Mtontorovi se podařilo Massangano na Portugalcích dobýt nazpět a znovu opevnit. Porazil také vyslanou portugalskou výpravu. Když Portugalci následně proti Massangano vyslali armádu o síle 5 000 mužů s dělostřelectvem, Mtontora se svými bojovníky kladl odpor po dobu několika měsíců. Nakonec byl ale donucen se stáhnout na severní břeh Zambezi, kde odpor jeho příznivců pokračoval i po jeho smrti až do roku 1897.⁸¹

Ohniskem odporu vůči koloniální okupaci ve středním Mozambiku zůstalo nejdéle království Bárué, které získalo smrtí Manuela Antónia de Sousy zvaného Gouveia opět nezávislost a pod vedením svého vládce *macombeho* Hangy se připravovalo na konfrontaci s portugalským postupem. Síly království Bárué dosahovaly 10 000 mužů, z nichž většina byla vyzbrojena moderními zbraněmi získanými výměnou za slonovinu a zlato. Na strategických bodech byla v Bárué

⁸⁰ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 136-137.

⁸¹ ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972, s. 145-7.

vybudována opevnění (*aringy*). Portugalská invaze do království Bárue v červenci 1902 se proto nesetkala s rychlým úspěchem, Bárue posílené o bývalé kapitány Manuela Antonia de Sousy vzdorovalo až do konce roku 1902. Významným faktorem, který přispěl k úspěchu Portugalců, bylo využití kulometů a dělostřelectva.⁸²

O 15 let později se Bárue stalo centrem rozsáhlého povstání, které navázalo na tradici povstání z 90. let 19. století a zachvátilo rozsáhlé oblasti středního Mozambiku. Impulsem k povstání se stalo rozhodnutí portugalské vlády naverbovat 5 000 mužů jako nosiče a pomocné vojáky do války proti německým silám, které do severního Mozambiku vpadly z Německé východní Afriky (Tanganiky). Vzhledem k tomu, že kvůli odporu obyvatelstva bylo obtížné potřebný počet mužů naverbovat, přikázaly koloniální autority násilné verbování do armády všech bojeschopných mužů. Za této situace se hlavní náčelníci Bárue a přilehlých oblastí rozhodli postavit na odpor. Podařilo se vytvořit rozsáhlou koalici překračující kmenové rozdíly a zahrnující i bývalé míšenecké elity *prazos* včetně Luise z Gorongoy a synů Manuela Antónia de Sousy. Zorganizována byla vojenská síla v počtu 10-15 000 mužů, která se postavila Portugalcům se zbraní v ruce. Na strategických místech byla budována opevnění. Povstání, které vypuklo v březnu 1917, se zaměřilo třemi směry. Příslušníci bývalých sil *A-Chicunda* a bojovníci náčelníků z etnik Nsenga a Tawara zaútočili na Portugalce v lokalitě Zumbo a v oblasti na sever od Tete. Vojsko Bárue-Tawara se zaměřilo na region mezi Tete a Bárue. Spojené síly Bárue, náčelníků etnik Sena a Tonga a bývalých velitelů Manuela Antónia da Sousy postupovali na město Sena. Povstání bylo potlačeno až v listopadu 1920 poté, co Portugalci vyslali do oblasti posily včetně 30 000 bojovníků z etnika Nguni.⁸³

Za hranicí bývalého systému *prazos* na sever od Zambezi přistoupila portugalská vláda na konci 90. let k vojenským tažením s cílem ustavit koloniální okupaci území. Nejvýznamnější operací byla v roce 1899 výprava do oblastí Portugalci nazývané Alto-Boror. V rámci výpravy do Alto-Boror byl zajat náčelník (*muene*) Congone, kterému bylo podřízeno dalších dvacet náčelníků. Portugalci tak

⁸² SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 312-313.

⁸³ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 313-316.

zasadili rozhodující úder ozbrojenému odporu koloniální okupaci. Rezistence nicméně ještě několik let pokračovala, poslední ozbrojený odpor v Zambézii byl potlačen v roce 1909, kdy byli poraženi náčelníci Ossiua a Unrugula v oblasti Portugalci nazývané Baixo-Molocué.⁸⁴

V severním Mozambiku přistoupilo Portugalsko k aktivitám směřujícím k efektivní okupaci území za pobřežním pásem ve druhé polovině 90. let 19. století. V zázemí města Ilha de Moçambique (které přestalo být hlavním městem Portugalské východní Afriky v roce 1900 ve prospěch města Lourenço Marques) se Portugalci pokusili o ovládnutí regionu Macuane/ Makuana v letech 1896 a 1897. Narazili ovšem na odpor a museli se z oblasti stáhnout. Afro-islámské politické jednotky v pobřežní oblasti postupovaly ve svém odporu společně (např. šejchové Molid-Volay, Faralay, Suali Bin Ali Ibrahim Marave), odpor kladly i rodově strukturované společnosti v regionu Macuane/ Makuana a náčelníci (*amuene*) etnika Makua Mocutu-munu, Komala a Kuphula. V roce 1905 se Portugalcům podařilo proniknout do vnitrozemí údolními řek Lúrio, Mecubure, Monapo, Mogincual, Meluli, Ligohna a následně získali podporu některých náčelníků ve vnitrozemí, kteří byli tradičně v konfliktním postavení vzhledem k otrokářským entitám na pobřeží. Postupně se tak v oblasti podařilo ustavit efektivní koloniální okupaci, přestože afro-islámské entity na pobřeží kladly v několika případech odpor až do konce prvního desetiletí 20. století.⁸⁵

Portugalci zahájili kroky k efektivní okupaci dnešních provincií Cabo Delgado a Niassa v roce 1890 v souvislosti s německým postupem na území dnešní Tanzánie. Ze své základny na ostrově Ibo se Portugalci vydali na pobřeží a začali uzavírat smlouvy s místními náčelníky. Výprava podél řeky Lugenda byla ale v roce 1890 poražena náčelníkem Matacou. V roce 1899 zaútočili Portugalci znovu na území náčelníka Matomy (v dnešní provincii Niassa) a ustavili posádku v lokalitě Metarica. V letech 1900-1902 Portugalci ovládli i lokality Musumba a Metangula na břehu jezera Niassa. K dalšímu úsilí o efektivní okupaci nejsevernější části Mozambiku došlo až po roce 1910, ozbrojené akce byly namířeny opět proti území náčelníka Matomy. Portugalci v oblasti zřídili

⁸⁴ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 274.

⁸⁵ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, 228-229.

vojenskou posádku v lokalitě Oizulu. Portugalská kontrola se nicméně nadále nerozšířila na makondskou náhorní plošinu na severu provincie Cabo Delgado, obyvatelstvo hovořící jazykem chimakonde úspěšně odráželo portugalské pokusy o dobytí území, přestože nedosahovalo vyššího stupně politické centralizace.⁸⁶

K rozšíření a upevnění portugalské kontroly nad severním Mozambikem přispěly události spojené s vývojem první světové války. Hrozba invaze z území Německé východní Afriky a německé útoky na portugalské vojenské posádky u hranice přiměly portugalskou vládu koncentrovat do severního Mozambiku vojenské síly a válečný materiál a budovat v oblasti komunikace a zřizovat posádky. Přestože k jistému oslabení portugalské autority došlo v souvislosti s průnikem německých sil generála von Lettowa, který prošel se svými silami od řeky Rovumy až do blízkosti přístavu Quelimane a nazpět, celkově události první světové války přispěly k ustavení efektivní portugalské kontroly nad severním Mozambikem včetně do té doby nezávislého území Makondů.⁸⁷

Portugalské úsilí o efektivní okupaci území dnešního Mozambiku, které bylo zahájeno v souvislosti s tzv. „rvačkou o Afriku,“ bylo dovršeno až v letech bezprostředně po první světové válce, kdy byla prosazena alespoň minimální portugalská kontrola i nad relativně obtížně přístupnými oblastmi severního Mozambiku a kdy byl potlačen ozbrojený odpor v povodí Zambezi (povstání Bárué).

Budování koloniální správy v Mozambiku

Portugalsko si sice uhájilo místo mezi koloniálními mocnostmi, bylo však z mocností dělících si Afriku hospodářsky nejméně rozvinutou zemí. Tato skutečnost měla za následek značná omezení pro mobilizaci zdrojů na ustavení efektivní správy na nově získaných územích několikanásobně přesahujících rozlohu metropole.

⁸⁶ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 232-233.

⁸⁷ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 239-243.

Řešením situace, kdy na jedné straně Portugalsko vnímalo imperativ rychlého vybudování administrativy na územích přiřčených dohodami s ostatními mocnostmi a dobytých ve válkách proti místním politickým celkům a na druhé straně nedisponovalo pro tyto účely potřebnými prostředky, bylo využití modelu výsadních společností (tohoto modelu využila v 19. století Velká Británie pro ovládnutí a správu Severní a Jižní Rhodésie /Britská jihoafrická společnost/, Nigérie /Královská nigerská společnost/, v Asii pak v případě severního Bornea, dříve v minulosti pak v případě Indie /Východoindická společnost/).

Správa středního Mozambiku (dnešní provincie Sofala a Manica a sever provincií Gaza a Inhambane) byla svěřena Mozambické společnosti (Companhia de Moçambique) na základě královské charty z května 1892.⁸⁸ Chartou byla Mozambická společnost zavázána budovat školy, organizovat policejní síly, kolonizovat území portugalskými osadníky (stanoven byl počet tisíce rodin), stavět železnici z města Beira na hranice s Rhodésíí a respektovat zvyky domorodého obyvatelstva. Společnost získala právo jmenovat guvernéra s pravomocí vykonávat správu nad územím. Pokud jde o vztahy s koloniální vládou, ta jmenovala tzv. intendanty, kteří pracovali při vládě Mozambické společnosti a informovali generálního guvernéra Portugalské východní Afriky o všech krocích vlády Mozambické společnosti, aniž by ale měli právo zasahovat do administrativních postupů. Intendanti působili v Beire, lokalitě Paiva de Andrade (Gorongosa) a Sena, subintendanti pak v lokalitách Sofala, Chiloane, Gouveia a Chupanga. Guvernér Mozambické společnosti pravidelně komunikoval s generálním guvernérem Portugalské východní Afriky. Portugalská vláda měla právo autorizovat smlouvy uzavřené mezi Mozambickou společností a místními náčelníky, jmenovat soudce a schvalovat nařízení týkající se daní.⁸⁹

Obdobný byl vztah mezi portugalskou vládou a výsadními společnostmi na sever od řeky Zambezi.

Zambézii na sever od řeky Zambezi získala do správy Zambezijská společnost (Companhia de Zambézia) založená v roce 1892. Ta nicméně předala administraci

⁸⁸ Koncesi z května 1892 předcházely koncese udělené společností Société des Fondateurs de la Compagnie Générale du Zambéze v roce 1878 a společností Companhia do Ofir v roce 1884.

⁸⁹ da COSTA, Eduardo, *Colectânea das suas principais obras militares e coloniais*, vol. III, Lisboa: Ministério das Colónias, 1939, s. 20-56.

nad bývalými i nově ustavenými *prazos* dalším společností. *Prazos* Boror, Macuse, Licungo, Tirre a Nameduro spravovala Bororská společnost (Companhia de Boror) založená v roce 1898. *Prazos* Madal, Tangalane, Cheringone, Maindo a Inhassunge získala do správy Madalská společnost (Société du Madal) založená v roce 1904. *Prazos* Lugela, Milange a Lómué měl ve správě Zemědělský podnik Lugela (Empresa Agrícola do Lugela) založená v roce 1906. *Prazos* Maganja d' Aquém, Chire, Luabo a Marral připadla společnosti Sena Sugar Estates. Pod správou Zambezijské společnosti zůstaly *prazos* Massingire, Andone, Anquaze a Timbué.⁹⁰

Nejsevernější část Portugalské východní Afriky (dnešní provincie Cabo Delgado a Niassa) byla administrována výsadní Niasskou společností (Companhia do Niassa) na základě charty z roku 1891.⁹¹

Pod přímou správou portugalského státu zůstal pouze jih kolonie (do 1911 zámořské provincie) Portugalská východní Afrika, přesněji okres (*distrito*) Lourenço Marques a Inhambane, a část oblasti na sever od řeky Zambezi (distrikty Quelimane, Tete a Moçambique). Pod přímou správou portugalského státu byla i oblast vzbouřeného království Bárué po jeho pacifikaci.

S perspektivou administrace rozsáhlých území v předchozích obdobích nepodřízených portugalské správě došlo v 90. letech 19. století k proměně celkové filosofie koloniální správy. Namísto asimilacionismu, který předpokládal jednotu právního řádu včetně trestního zákoníku pro metropolitní Portugalsko i zámořské kolonie, se prosadila teze o nutnosti respektování specifických místních obyčejů a zvyků v každé z portugalských kolonií. Zastáncem teze o nemožnosti uplatňovat na Afričany kvůli jejich „specifické přirozenosti“ stejné zákony, které byly v platnosti ve vlastním Portugalsku, byl mj. i teoretik koloniální správy a mozambický guvernér António Enes.⁹²

Důsledkem tohoto obratu v přístupu ke správě kolonie se stalo rozdělení koloniálního státu na instituce a právní řád platný pro evropské osadníky a tzv.

⁹⁰ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 255.

⁹¹ SERRA, Carlos (ed.), *História de Moçambique*, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000, s. 233.

⁹² LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 55.

„asimilované“ místní obyvatelé (*assimilados*) na jedné straně a naprostou většinu místního obyvatelstva na straně druhé. Pro evropské kolonisty a „asimilované“ byl v platnosti portugalský právní řád. Příslušnými správními/samosprávními orgány pak byly městské rady (*cámaras municipais*), respektive tzv. *juntas locais* na venkově.

Pro většinu obyvatel koloniálního Mozambiku, tzv. domorodce (*indigenas*), stanovila portugalská koloniální správa odlišný administrativní a právní systém. Pokud jde o právo, neuplatňoval se na tzv. domorodce portugalský právní řád, ale místní zvykové právo, pokud ovšem nebylo v rozporu se zájmem koloniální moci. Zákon č. 277 o civilní správě zámořských provincií ve svém § 18 uváděl: „Občanské vztahy mezi nimi [tzv. domorodci] jsou regulovány jejich vlastními zvyklostmi a zvyky, pokud to není v rozporu se základními právy na život a lidskou svobodu.“⁹³

Pro správu pacifikovaných oblastí osídlených tzv. domorodým obyvatelstvem byly zřízeny administrativní jednotky zvané okresy (*circunscricções*), které byly dále děleny na administrativní místa (*postos administrativos*). V čele okresů (*circunscricções*) stáli okresní administrátoři, kteří odpovídali za prosazování koloniálního řádu na území okresu a za provádění vládní politiky vůči africkému obyvatelstvu. V čele administrativních míst stáli vedoucí administrativních míst (*chefes dos postos administrativos*). V rukou okresních administrátorů i vedoucích administrativních míst docházelo ke spojení výkonných i soudních pravomocí nad africkým obyvatelstvem. Administrátorům podléhali také pomocní policisté afrického původu (*sipais*). Po přechodnou dobu, v oblastech, kde existovalo riziko vojenské konfrontace s africkým obyvatelstvem, byla namísto civilní správy (okresů) ustavována správa vojenská v podobě tzv. kapitanátů (*capitanias-mores*), které byly dále děleny na vojenská velitelství.⁹⁴

Tato dualita mezi správou evropských kolonistů a tzv. asimilovaných na jedné straně a tzv. domorodého obyvatelstva na straně druhé byla obsažena

⁹³ Organica da administração civil das províncias ultramarinas, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), Autoridade e Poder Tradicional, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 58.

⁹⁴ MAGODE, José, La Formation de l'Etat postcolonial au Mozambique. Structures sociales, conflits et changements, Lyon: Institute d' Etudes Politiques, Université Lumière Lyon 2, 1998 (diplomová práce), s. 46.

v administrativní reformě z roku 1907, kterou byl zřízen i zvláštní orgán pro politiku vůči původnímu africkému obyvatelstvu, tzv. Sekretariát pro domorodé záležitosti (*Secretaria dos Negócios Indígenas*), mezi jehož úkoly patřilo organizovat evidenci tzv. domorodého obyvatelstva, regulovat povinnosti a práva tradičních autorit, kontrolovat pohyb afrického obyvatelstva a zajišťovat pracovní sílu pro potřeby koloniálního hospodářství. Zvláštní přístup ke koloniálním územím byl reflektován i vytvořením ministerstva pro kolonie po vyhlášení republiky v roce 1910.

Pokud jde o zajišťování pracovní síly pro koloniální ekonomiku (ať již ve formě práce na plantážích zakládaných portugalskými kolonisty nebo v dolech na zlato v Jihoafrické unii), opírala se koloniální vláda o svůj dekret z 9. listopadu 1899, jehož čl. 1 stanovil: „*Všichni domorodci jsou podrobeni morální i zákonné povinnosti zajistit, aby prostředky, které jim chybí, získali prací ... mají plnou svobodu zvolit si, jakým způsobem plnit tuto povinnost, ale pokud by ji žádným způsobem neplnili, může veřejná autorita vynutit její plnění.*“⁹⁵

Nejen pro zajištění pracovní síly, ale i pro realizaci administrativních opatření a vůbec prosazení autority koloniálního státu nepostačovala hierarchie generální guvernér-guvernér-okresní administrátor-vedoucí administrativního místa, a to vzhledem k rozloze Mozambiku a omezeným počtům koloniálních úředníků. Pro efektivní kontrolu původního afrického obyvatelstva, ale také pro zajištění alespoň minimální legitimacy koloniálního systému byla nezbytná spolupráce administrativy s tradičními autoritami (rodovými/územními náčelníky /*mambo, m'falume, mpewe, mwene, nhankwawa* nebo *nhacuacua*/ a jím podřízeným náčelníkům skupin osad a jednotlivých osad). V tomto se Portugalsko nijak nelišilo od postupu dalších koloniálních mocností, přestože v míře ponechání prostoru tradičním autoritám nedosáhlo úrovně modelu tzv. nepřímé správy (*indirect rule*) praktikované Velkou Británií.

V otázce spolupráce s tradičními autoritami musela portugalská koloniální správa řešit následující dilema: Na jedné straně potřebovala využít jejich legitimacy, vyplývající nejen z výkonu politických funkcí v období před koloniálním

⁹⁵ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 43.

zábořem, ale i z výkonu funkcí náboženských a magických, z funkce symbolického svorníku mezi předky, žijícími členy komunity a půdou. Na druhé straně ale tradiční autority představovaly riziko pro koloniální správu, mohly se totiž snadno stát vůdci ozbrojeného odporu proti ustavování koloniální administrativy.

Dalším problémem byla skutečnost, že v některých oblastech (zejména na severu Mozambiku, v oblasti osídlené obyvatelstvem hovořícím jazykem chimakonde), prekoloniální společnost nebyla organizována na teritoriálním základě. Tradiční moc nepřekročila hranice rodiny (*likadja*), k vytvoření stálých politických struktur přesahujících tuto jednotku rodiny nikdy nedošlo.

Proces funkčního zapojování tradičních autorit do systému koloniální správy obsahoval z těchto důvodů několik variant postupu koloniální moci vůči tradičním autoritám. Koloniální moc mohla představitele tradiční moci odstranit, mohla dosáhnout jeho oslabení a podřízení a mohla také vytvořit institut náčelnictví tam, kde dříve neexistoval. Ze strany tradičních autorit pak byly dvě základní možnosti reakce na nově vzniklou situaci: spolupráci s nově ustavovanou koloniální mocí přijmout nebo odmítnout.

Pokud jde o odstraňování představitelů tradiční autority, k tomu se Portugalci uchýlovali zejména v případech, kdy se místní vládcové postavili Portugalcům na odpor se zbraní v ruce nebo kde se koloniální autoritě odmítali podřídit. Zrušeny a rozdrobeny byly i rozsáhlé prekoloniální státní útvary, jako byla říše Gaza nebo státy v údolí řeky Zambezi. K vlně sesazování náčelníků došlo po potlačení povstání Bárué, dotčena byla zejména provincie Sofala. Sesazení vládcové a jejich potomci, pokud nebyli Portugalci donuceni opustit svá tradiční území, ale často nadále zůstávali v očích svých poddaných legitimními vládci na rozdíl od Portugalci dosazených nových vládců. Například v případě oblasti Bárué bylo po několika desítkách let od nahrazení původních vládců novými náčelníky „každé dítě .. schopné říci, kdo jsou praví náčelníci.“⁹⁶

Respektování tradičních postupů při výběru nového náčelníka po sesazení předchozího (mj. výběr z vládnoucí rodiny), klíčové pro legitimitu tradiční

⁹⁶ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 16.

autority, nebylo ze strany Portugalců v období ustavování koloniální administrativy vždy dodržováno. V některých případech byly dokonce za náčelníky povolávány osoby pocházející z jiných oblastí.⁹⁷

Pro tradiční náčelníky, kteří akceptovali spolupráci s koloniální administrativou včetně plnění přidělených úkolů, používali Portugalci výraz *régulo* (malý král) nebo *regedor*, pro jejich území pak označení *regulado* nebo *regedoria*. Pro podřízené náčelníky byly používány termíny náčelník skupiny osad (*chefe do grupo dos povoações*), respektive náčelník osady (*chefe de povoação*). Obecně lze konstatovat, že případě integrace tradiční autority do koloniálního správního aparátu došlo k výrazné transformaci jejího charakteru. Tradiční autority byly ze strany koloniálního státu oslabeny. V řadě případů, např. po potlačení povstání Bárué, došlo k omezení území, které náčelníci ovládali, když byli do pozice územních náčelníků povýšeni jejich dřívější podřízení náčelníci skupin osad (*sapanda*). V souvislosti s ustavením koloniální administrativy byly ale také omezeny pravomoci náčelníků ve prospěch koloniálního státu. Náčelníci přišli o moc rozhodovat o válce a míru, pokud touto pravomocí dříve disponovali (nebyli podřízení většímu státnímu útvaru). Ztratili také výhody plynoucí z kontroly dálkového obchodu a pohybu obyvatelstva. Zásadní pak byla zejména ztráta práva vybírat od poddaného obyvatelstva daně, toto právo ve formě tzv. daně z chýše přešlo na koloniální stát.

Integrace tradičních autorit do koloniálního administrativního systému znamenala také proměnu vztahu mezi nimi a jejich komunitami. V prekoloniálním období byli územní náčelníci (pokud nebyli integrováni do větších státních útvarů) odpovědní při výkonu své funkce svému lidu a předkům, existovaly mechanismy, kterými mohli být při hrubém porušení povinností vyplývajících z této odpovědnosti svoji komunitou sesazeni. Tato odpovědnost byla podrobením se koloniální moci změněna, primární se stala odpovědnost vůči koloniální správě, která se v posledku opírala o ozbrojenou moc a která mohla nespolupracujícího náčelníka sesadit. Náčelníci se tak dostali do pozice spojnice mezi místními komunitami a okresními administrátory/vedoucími administrativních míst a vyvažovali svoji odpovědnost vůči koloniální moci a vůči své komunitě. Přestože

⁹⁷ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds)., *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 57.

hájili zájmy své komunity u koloniální správy, hrozba sesazení ze strany koloniální moci zpravidla vedla k akceptování příkazů okresních administrátorů/vedoucích administrativních míst. Instrumentalizace tradičních autorit koloniální mocí, zvláště pak přílišné podléhání přáním koloniální správy na úkor zájmů vlastní komunity ale vedlo ke kompromitaci tradičních náčelníků v očích vlastního obyvatelstva, a tím k oslabení jejich pozice. Konkrétní nalézání rovnováhy mezi zájmy vlastní komunity a zájmy koloniální moci (například v otázce zajišťování pracovní síly, placení daní z chýší apod.) se v jednotlivých případech lišilo mj. v závislosti na osobních schopnostech náčelníků a podobně se lišila i legitimita, respektive stupeň kompromitace jednotlivých náčelníků.

Legitimita náčelníků byla zvláště slabá v případech, kdy dotyčné společnosti před koloniálním zábořem instituci územních náčelníků neznaly. Koloniální administrativou nově zřízená náčelnictví s nově stanovenou odpovědností i za sousedské rodinné jednotky se nemohla opřít o společenský konsensus vycházející ze zvyků, opírala se proto pouze o koloniální moc.

Pokud jde o postoje tradičních autorit, v mnoha případech náčelníci souhlasili se svojí podřízeností koloniální administrativě. Vedeni byli snahou zachovat si alespoň v okleštěné formě svá privilegia a postavení z doby před koloniálním zábořem, snahou zachovat integritu vlastní komunity nebo vědomím marnosti odporu proti vojensky nadřazené síle. V řadě případů také podřízení rodové struktury koloniálnímu státu znamenalo pouze změnu státního celku, kterému byly tyto skupiny podřízeny (v prekoloniálním období se mohlo jednat o říši Gaza nebo státní útvary v údolí Zambezi). *Régulos* se zapojovali do výběru daně z chýše, organizace nucených prací, sčítání obyvatelstva, předávání informací o situaci na jejich území, prosazování pěstování povinných plodin, údržbu cest apod.

V případech, kdy tradiční autority spolupráci s koloniální administrativou odmítly, následovalo sesazení koloniální mocí a nahrazení novými náčelníky ochotnými plnit pokyny koloniální správy. V řadě případů, zvláště pak v oblastech kultury Makua-Lomwe, reagovaly místní komunity na tlak vyvolaný koloniálním zábořem a ustavováním koloniální správy rozdělením funkce tradičního náčelníka (*mpewe*) a „administrativního náčelníka“ (*régulo*). Tradiční náčelníci (*mapewe*) se v těchto případech nehodlali stát podřízenými články

koloniální správy, na druhou stranu ale nechtěli otevřeným odmítnutím spolupráce ze strany dané komunity vyvolat negativní reakci Portugalců. Pro účely plnění funkce prostředníka mezi koloniální administrativou a komunitou proto vybrali jinou osobu, v řadě případů svého vlastního sluhu. Tento „náčelník administrativy“ (*régulo*) neměl v komunitě skutečnou autoritu, svůj postup musel konzultovat s tradičním náčelníkem, „náčelníkem lidu“ (*mpewe/mwene*), který si uchoval soudní, symbolické a magicko-náboženské funkce, včetně funkce prostředníka mezi komunitou a prostředím/půdou a mezi společenstvím živých a zemřelých. Tyto funkce nepodléhaly rozhodnutí koloniální administrativy, předávány byly pouze při tradiční intronizaci.⁹⁸ V očích obyvatelstva toto rozdělení funkcí náčelníka v jedné rodové skupině (*régulo* a *mpewe/mwene*) bylo analogické dalším oblastem, například rozdělení nemocí na ty, které jsou léčeny v nemocnici/zdravotním místě, a ty, které jsou léčeny tradičními léčiteli.⁹⁹

Období konsolidované koloniální správy 1930-1960

Období budování koloniálního státu v Mozambiku lze chápat jako ukončené po potlačení posledních pokusů o ozbrojený odpor vůči koloniální správě (potlačení povstání Bárué a podmanění území Makondů na severu Mozambiku) a po ukončení přechodného systému správy prostřednictvím privilegovaných společností. Konsolidace koloniální správy se projevila i v legislativě, zejména pak lze vyzdvihnout přijetí Koloniálního zákona v roce 1930 a přijetí Zámořské správní reformy. Časově konsolidace koloniálního státu odpovídá i nástupu a upevnění autoritativního režimu Antónia Salazara v Portugalsku.

Pokud jde o postupné přenášení správních kompetencí z výsadních společností na portugalský stát, je zapotřebí uvést, že přenesení výkonu státní správy na soukromé výsadní společnosti v 90. letech 19. století bylo z hlediska portugalského státu efektivním řešením v době budování elementární

⁹⁸ MUTAQUINHA, Januário. Relatorio do trabalho do campo realizado na provincia de Nampula, in: LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, vol. II., Maputo: Ministério de Administração Estatal, 1998, s. 10-11.

⁹⁹ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 95.

administrativní struktury vzhledem k tomu, že výsadní společnosti, vlastněné britskými, francouzskými, německými a švýcarskými investory, mohly do koloniálního podniku vložit zdroje, kterými Portugalsko nedisponovalo. Ve 30. letech již však byla situace odlišná. Území Mozambiku bylo zpacifikováno a administrativní struktury již byly pevně usazeny. Kromě toho Portugalsko po nástupu autoritativního režimu premiéra Salazara věnovalo svému koloniálnímu impériu více pozornosti, mj. i v souvislosti se světovou hospodářskou krizí. Výkon státní správy prostřednictvím výsadních společností se tak stával anomálií, která nekorespondovala se snahami o konsolidaci portugalského koloniálního impéria. Portugalský stát proto začal pozvolna přebírat administrativní funkce svěřené soukromým společnostem. Prvním takovým případem bylo převzetí správy *prazos* Lugela, Milange a Lómué v Zambézii portugalským státem v roce 1926. V roce 1929 předala administrativní funkce státu výsadní Niasská společnost. Následovaly Zambézijská společnost v roce 1930, Bororská společnost a Sena Sugar Estates v roce 1932 a Madalská společnost v roce 1934. V případě nejvýznamnější Mozambické společnosti převzal stát správu nad středním Mozambikem až v roce 1942, kdy vypršela padesátiletá koncese udělená v roce 1892.

Zámořská administrativní reforma (*Reforma administrativa ultramarina*) schválená dekretem-zákonem č. 23.229 ze dne 15. listopadu 1933 revokovala veškerou předcházející legislativu týkající se koloniální správy (mj. dekret č. 16.941 z 24. března 1929 Organické základy koloniální správy). Od vstupu v platnost (1. ledna 1934) zakotvila nové administrativní dělení Portugalského koloniálního impéria. Stanovila také administrativní hierarchii, kdy na nejvyšším stupni stál generální guvernér (*governador geral*), respektive guvernér kolonie (*governador de colónia*), níže pak generální inspektor koloniální administrativy (*inspector geral de administração colonial*), guvernér provincie (*governador de província*), inspektor administrativy (*inspector administrativo*), okresní intendent (*intendente de distrito*), administrátor obvodu (*administrador de circunscricção*),

tajemník obvodu (*secretário de circunscricção*), vedoucí administrativního místa (*chefe de posto*) a administrativní aspirant (*aspirante administrativo*).¹⁰⁰

Této hierarchii odpovídalo dělení kolonií, v jejich čele stál generální guvernér (Angola, Portugalská Indie a Mozambik), na provincie. Provincie se dále dělily na okresy (*distritos*), které se skládaly z obvodů (*circunscricções*) dále dělených na administrativní místa (*postos administrativos*) nebo rady (*concelhos*). Dělení na venkovské obvody a městské rady bylo pokračováním oddělení správy původního obyvatelstva a kolonistů, respektive tzv. asimilovaných. V roce 1951 došlo ke změně používané terminologie. Označení „provincie“ bylo vztaženo k celému mozambickému území, dosavadní provincie pak byly označovány jako „okresy“ (*distritos*).

Městské rady na základě čl. 489 Zámořské administrativní reformy vykonávaly samosprávu ve městech. Městské rady se skládaly ze starosty jmenovaného generálním guvernérem a ze čtyř zvolených radních. Dva radní byli voleni všemi občany daného města, další dva byli vybráni hospodářskými a profesními svazy působícími ve městě (kde takové svazy neexistovaly, byli tito dva radní zvoleni skupinou dvaceti největších daňových poplatníků). Kompetence byly v rámci městské rady rozděleny mezi jednotlivé radní, kteří měli odpovědnost za implementaci rozhodnutí rady v dané oblasti. Městské rady měly vlastní rozpočty, přičemž příjmy rozpočtu byly buď vlastní, nebo se jednalo o transfery z centrálního rozpočtu. Městské rady zaměstnávaly vlastní úředníky.¹⁰¹

Podobně jako v období budování koloniální administrativy, i v období konsolidovaného koloniálního státu hrály ve správě venkova klíčovou úlohu tradiční autority, které fakticky představovaly nejnižší článek správy pod vedoucími administrativních míst a administrátory obvodů. Pozice tradičních autorit byla obecně akceptována a jejich role standardizována, mj. i v souvislosti s tím, že dilema vyplývající z potřeby využití tradičních autorit pro administrativní úkoly na jedné straně a z obavy z jejich protikoloniálního odboje na straně druhé bylo po odeznění ozbrojené rezistence minulostí. Na fázi

¹⁰⁰ Čl. 12 Zámořské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 71.

¹⁰¹ GUAMBE, José Manuel, *Historical evolution of decentralisation in Mozambique*, in: *Decentralisation and municipal administration, Mozambique 1998*, s. 14-15.

dezintegrace tradičních autorit navázala fáze jejich plné integrace do koloniální správy. Úkoly a povinnosti tradičních autorit byly Zámorskou administrativní reformou formalizovány.

Zámorská administrativní reforma stanovila, že veškeré tzv. domorodé obyvatelstvo (*população indígena*), které nežilo ve městech, náleželo na území jednotlivých náčelnicství (*regedorias* nebo *regulados*), která mohla být dále dělena na skupiny osad (*grupos de povoações*) a ty na osady (*povoações*).¹⁰²

V každém náčelnicství (*regedoria*) byla autorita nad domorodým obyvatelstvem vykonávána územním náčelníkem (*regedor*, *régulo*), v případě skupin osad náčelníkem skupiny osad a v případě osady náčelníkem osady. Tyto tradiční autority vykonávaly funkce v souladu s místními zvyky, pokud to nebylo v rozporu s portugalskou suverenitou. Z tradice vyplývala i poslušnost, kterou jim bylo obyvatelstvo povinováno.¹⁰³

Zámorská administrativní reforma uváděla, že funkce náčelníka byla dědičná v přímé nebo kolaterální posloupnosti podle místních zvyků. Koloniální vláda si ale vyhradila právo vybrat z nejbližších příbuzných alternativního náčelníka, pokud by na základě místních zvyků stanovený dědic koloniální správě nevyhovoval. Pokud by náčelník zesnul bez dědice, měl být za jeho nástupce dosazen ten, kdo by byl vybrán obyvatelstvem a schválen koloniální vládou. Koloniální správa mohla na základě zámorské administrativní reformy přezkoumat vhodnost každého kandidáta před tím, než do funkce náčelníka nastoupil. Pokud by bylo známo, že člověk navržený na funkci náčelníka podle tradičních zvyklostí není vhodný pro výkon funkce, mohl být vybrán jiný prostřednictvím voleb. Takto zvolená osoba ale mohla nastoupit do funkce pouze po jmenování administrátorem.¹⁰⁴

¹⁰² Čl. 91 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 72.

¹⁰³ Čl. 94 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 72.

¹⁰⁴ Čl. 96-97 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 72.

Koloniální správa měla právo sesadit náčelníky, obyvatelstvu bylo v takovém případě zakázáno sesazené náčelníky poslouchat nebo je znovu uvádět do funkce. Obyvatelstvo také nesmělo sesazovat náčelníky dosazené koloniální správou.¹⁰⁵

Zámořská administrativní reforma stanovila, že náčelníci byli pomocníky (*auxiliares*) koloniální správy,¹⁰⁶ přičemž měli právo na odměnu v závislosti na počtu daňových poplatníků žijících v oblasti pod jejich jurisdikcí.¹⁰⁷

Mezi povinnosti náčelníků podle zámořské administrativní reformy patřilo:

- Poslouchat bezodkladně a věrně portugalské správní úřady a působit tak, aby domorodci pod jejich jurisdikcí tyto úřady poslouchali též,
- zveřejnit rozhodnutí a doporučení, která jim byla předána prostřednictvím administrátorů a vedoucích administrativních míst, a předávat administrátorům a vedoucím administrativních míst stížnosti a žádosti domorodců podřízených jejich autoritě,
- udržovat veřejný pořádek v oblasti svého náčelnictví,
- poskytnout muže vyžadované pro obranu národního území nebo policejní činnost,
- sdělit neprodleně správním úřadům jakékoli mimořádné události, ke kterým by došlo na území náčelnictví, jako jsou zločiny, pokusy o zločin, podezřelá úmrtí nebo zmizení, nemoci epidemického charakteru, ať již lidí nebo zvířat, otevření nových obchodních nebo průmyslových podniků nebo obchod s jakýmkoli zbožím na stáncích nebo prostřednictvím podomních obchodníků,
- registrovat sňatky, narození a pohřby a tyto údaje sdělovat správním úřadům,
- bránit obchodu s jedy a alkoholickými nápoji,
- hlásit výrobu alkoholických nápojů,

¹⁰⁵ Čl. 97 Zámořské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 60.

¹⁰⁶ Čl. 7 Zámořské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 72.

¹⁰⁷ Čl. 94 Zámořské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 72.

- stavět se proti praxi čarodějnictví, zvláště když by souviselo s násilím proti osobám,
- odhalovat domorodce, kteří nepocházejí z dané oblasti, a předvést je administrátorovi, pokud se nemohli prokázat pasem nebo potvrzením zajišťujícím volný průchod,
- předvést administrátorovi nebo vedoucímu administrativního místa všechny osoby, které chtějí získat pobyt v oblasti náčelnictví, a všechny osoby, které z něj chtějí odejít,
- sdělit administrátorovi nebo vedoucímu administrativního místa podezřelý průchod nebo usazení tzv. nedomorodé osoby,
- zajistit a izolovat veškerý dobytek neznámého, podezřelého nebo zakázaného původu, který se objeví na území náčelnictví,
- pomáhat správním úřadům při policejním pokrytí oblasti a zajišťování zločinců nebo podezřelých, předávat zadržené zločince a podezřelé administrátorovi nebo vedoucímu okrsku,
- podněcovat domorodce k tomu, aby se učili portugalsštinu, posílali své děti do škol a slušně se oblékali,
- podněcovat domorodce k pěstování plodin, které správní úřady doporučí,
- hlásit správním úřadům existenci zbraní nebo výbušnin mezi domorodci a obchod s nimi,
- přikazovat domorodcům, aby se nechali registrovat při sčítání lidu,
- izolovat domorodce s podezřelými nemocemi.¹⁰⁸

Tradiční autority byly povinny respektovat domorodé zvyky a tradice, které nebyly v rozporu s platným koloniálním právním řádem.

Podle zámořské administrativní reformy měli náčelníci právo shromáždit domorodce ze svého území a uložit jim povinnost udržovat nebo vybudovat cesty nebo zavlažovací kanály, hloubit studny a další služby veřejného zájmu.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Čl. 99 Zámořské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 73-75.

Každý náčelník mohl mít radu starších podle své volby, skládající se z domorodců nejvíce respektovaných na území náčelnictví nebo osady, tyto osoby musely být před uvedením do funkce představeny administrátorovi nebo vedoucímu administrativního místa, bez vědomí správního úřadu pak nesměly být nahrazeny.¹¹⁰

Náčelníci měli explicitně zakázáno vybírat jakékoli daně, uvalovat pokuty, jednat jménem správních úřadů nebo jejich zástupců bez jejich předchozího souhlasu, odejít ze své příslušné oblasti bez předchozího svolení příslušného správního úřadu, dostávat jakoukoli odměnu v souvislosti s nábořem domorodců na práce, podněcovat nebo klást odpor proti plnění rozkazů správních úřadů.¹¹¹ Za neplnění nebo zjevné zanedbávání výkonu svých povinností nebo jakékoli zneužití autority mohli být náčelníci potrestáni administrátorem okresu vězením až na šedesát dní nebo guvernérem provincie vězením až na jeden rok.¹¹²

Náčelníci skupin osad v souladu s místními zvyky buď nastupovali do funkce na základě dědičnosti, nebo byli vybráni příslušným územním náčelníkem. Podřízení byli příslušnému územnímu náčelníkovi. V rámci odpovídajícím místním zvyklostem měli za povinnost činit vše, co jim přikázal územní náčelník, od kterého dostávali rozkazy a instrukce ohledně správní činnosti.¹¹³

Do funkce náčelníka osady byl administrátorem obvodu vybrán domorodec, který měl podle místních zvyklostí tuto funkci zdědit. V případě nově založené osady byl zpravidla vybrán ten, který ji založil (vybudoval první obydlí).¹¹⁴

¹⁰⁹ Čl. 102 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 75.

¹¹⁰ Čl. 104 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 75.

¹¹¹ Čl. 108 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 76.

¹¹² Čl. 106 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 75.

¹¹³ Čl. 109-110 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 76.

¹¹⁴ Čl. 112 Zámorské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 76.

Náčelníci osad měli dle zámořské administrativní reformy následující povinnosti:

- Pokoušet se vždy o smírné řešení sporů mezi obyvateli,
- udržovat disciplínu a pořádek mezi obyvateli,
- účastnit se všech návštěv ze strany správních úřadů nebo příslušného územního náčelníka,
- zadržet zločince a předat jej správním úřadům nebo územnímu náčelníkovi,
- izolovat domorodce s podezřelými nemocemi,
- vybudovat pro osadu hřbitov ve vzdálenosti nejméně 400 m v místě určeném příslušným správním orgánem.¹¹⁵

Náčelníci osad byli občansko-právně odpovědní za obyvatele osady, kteří jednali na jejich rozkaz nebo s jejich souhlasem, pokud se jednalo o uzavřené smlouvy, pokuty nebo způsobená zranění, a to bez ohledu na to, zda byli nebo nebyli přímými příbuznými. Náčelníci osad byli také odpovědní za výběr daní v jejich osadě. Náčelníci osad měli právo zatknout domorodce, kteří je odmítli poslouchat, kteří bez povolení odešli nebo chtěli odejít z osady nebo kteří v oblasti osady spáchali zločin proti osobám nebo majetku nebo z toho byli důvodně podezřelí. Zadržení měli být neprodleně předvedeni k územnímu náčelníkovi nebo administrátorovi, kterým měly být vysvětleny důvody zatčení.¹¹⁶

Pro přípravu tradičních autorit portugalská vláda zamýšlela zřídit specializované školy, kde by se dědicové náčelníků učili portugalskému, matematiku, portugalskou historii, základy administrativní praxe, zemědělství, chovatelství, hygieny a léčby tropických nemocí. Tento záměr obsažený v dekretu č. 36 885 ze dne 25. května 1948 a upřesněný ve vyhlášce mozambické vlády č. 8 581 ze dne 9. prosince 1950 ale nakonec realizován nebyl.¹¹⁷

¹¹⁵ Čl. 114 Zámořské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 77.

¹¹⁶ Čl. 115 Zámořské administrativní reformy, LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 77.

¹¹⁷ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 79-84.

Obecně lze konstatovat, že tradiční autority plnily jako spojovací články mezi původním mozambickým obyvatelstvem a státními orgány nezastupitelnou roli při správě mozambického venkova v koloniálním období, ať již se jednalo o otázky udržování veřejného pořádku, sběru a předávání informací, výběru daní, sčítání lidu, veřejných prací nebo zavádění změn v zemědělské produkci. Počet portugalských správních úředníků působících na venkově byl vzhledem k rozloze Mozambiku nízký, podobně počet bělošských policistů. Bez spolupráce s tradičními autoritami by tak byl výkon státní moci dlouhodobě nemožný.

Velký význam pro zprostředkování komunikace mezi koloniální správou a obyvatelstvem měly pravidelné schůze zástupců koloniální správy (okresních administrátorů a vedoucích administrativních míst) se všemi náčelníky příslušné oblasti a se členy rad starších (tzv. „*banja*“). Tyto schůze se konaly zpravidla jednou měsíčně v sídle okresu nebo administrativního místa a diskutovány na nich byly otázky týkající se dané oblasti. Tradiční autority na těchto schůzích poskytovaly koloniální správě detailní informace o všem, co se přihodilo na jejich území od předcházející schůze. Tradiční autority naopak dostaly od autorit administrativních veškeré informace a instrukce, které poté sdělovaly obyvatelům náčelnictví. Povinnosti náčelníků bylo informovat obyvatelstvo náčelnictví o všem podstatném, co bylo na těchto schůzích projednáno.¹¹⁸

Pokud jde o spolupráci s koloniální správou při výběru daně z chýše/ daně z hlavy, zde tradiční autority měly za úkol připomínat obyvatelstvu povinnost platit daň. Náčelníci také věděli, kdo z obyvatel dosáhl věku osmnácti let a měl tak daň platit, respektive kdo dosáhl věku šedesáti let a povinnosti platit daň byl zproštěn. Na základě této znalosti měli náčelníci za úkol identifikovat a lokalizovat osoby, které daň nezaplatily. Měli také za úkol zajistit bezpečnou přepravu vybrané daně do sídla okresního administrátora nebo vedoucího administrativního místa. Za spolupráci při výběru daní byli náčelníci odměňováni. Vyhláška č. 2.179 ze dne 24. ledna 1934 stanovila, že tradičním autoritám byla vyplácena 2 % z částky vybrané na daném území (0,5 % pro územního náčelníka, 1,5 % pro náčelníka skupiny osad). Toto ustanovení bylo mírně upraveno čl. 9. nařízení o domácí dani, schváleného legislativním diplomem č. 2 185 ze dne 30. 12. 1961. Tradičním

¹¹⁸ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 86-7.

autoritám byla nadále přiřčena 2 % z vybrané částky, 0,5 % bylo určeno pro územního náčelníka (pokud zároveň neplnil i funkci náčelníka skupiny osad nebo náčelníka osady), 0,5 % bylo určeno pro náčelníka skupiny osad a 1 % pro náčelníka osady.¹¹⁹

I v případě sčítání lidu využívala koloniální správa znalostí náčelníka o místním obyvatelstvu a jejich kapacity místní obyvatelstvo mobilizovat. Tradiční autority měly za úkol obyvatelstvo svolat ke sčítání a poté být u sčítání přítomny, aby mohly proces obyvatelstvu vysvětlit a představovat jednotlivé osoby.

V oblasti soudnictví náčelníci předkládali koloniální správě případy sporů nebo zločinů. Vzhledem ke svým znalostem místních zvyků a situace působili jako rádcí koloniální správy, která rozsudky vynášela.

Pokud jde o nucené práce, tradiční autority mobilizovaly obyvatelstvo, aby se zapojilo do výstavby, oprav a údržby silnic, mostů a případně též i zavlažovacích systémů, eventuálně nastoupilo na plantáže.

V oblasti zemědělství zprostředkovávali náčelníci instrukce ohledně zavádění nových exportních plodin (např. bavlny) a prováděli osvětu ohledně potřeby intenzifikace zemědělství, aby se obyvatelé daného území nejen uživili sami, ale aby mohli i plnit daňovou povinnost a eventuálně si i zakoupili průmyslově vyráběné zboží (např. textilní výrobky). Náčelníci dohlíželi nad pěstováním těchto plodin a vůči koloniální správě museli garantovat, že obyvatelstvo tyto plodiny skutečně pěstuje.

Náčelníky v Mozambiku lze chápat jako nejnižší úroveň koloniální správy, i když byli formálně označováni koloniální správou pouze za „správní pomocníky“ (*auxiliares da administração*). Náčelníci měli právo používat státní symboly (vlajku) a předmětem stížností z jejich strany bylo, když tyto vlajky nebyly koloniální správou poskytnuty.¹²⁰

Přestože koloniální správa formálně uznávala tradiční nástupnickou posloupnost, vyhradila si možnost tradiční nástupnictví nerespektovat a vybrat jinou osobu pro

¹¹⁹ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 85.

¹²⁰ Mozambický historický archiv (Arquivo Histórico de Moçambique), Maputo, fond Inspeção Superior de Administração e Negócios Indígenas, krabice 48, António A. S. Borges, *Relatório de Inspeção ordinária á circunscrição da Chemba 1968*, s. 90.

funkci náčelnictví, pokud by to bylo v jejím zájmu. Vyhradila si také právo náčelníky odvolávat a trestat. Integrace tradičních autorit do správního systému koloniálního Mozambiku znamenala transformaci vztahů mezi tradičními autoritami a obyvatelstvem ve srovnání s prekoloniálním obdobím. Náčelníci se vzhledem k hrozbě odvolání nebo trestů ze strany koloniální správy museli snažit vycházet vstříc především jejím požadavkům. Vůči svým poddaným byli náčelníci oproti prekoloniálnímu období ve výhodnějším postavení, obyvatelé totiž měli zakázáno bez souhlasu koloniální správy sesadit své náčelníky, kteří se mohli v posledku spolehnout na vojenskou sílu koloniálního státu.

Náčelníkům nicméně zbýval určitý prostor pro manévrování mezi zájmy vlastních komunit a zájmy koloniální správy, přičemž míra úspěšnosti hájení zájmů vlastní komunity měla významný dopad na legitimitu náčelníků. Například při sčítání lidu náčelníci mohli vydávat své poddané za mladší, a tím oddalovat povinnost platit daň. V některých případech také náčelníci na nucené práce (*chibalo*) nevysílali vlastní obyvatele, ale snažili se na tyto práce naverbovat obyvatele pocházející z jiných oblastí.¹²¹

Vedle zájmů koloniální správy a zájmy komunity měly často značný význam i osobní zájmy náčelníka. S omezenou odpovědností vůči vlastní komunitě vyplývající ze zákazu sesazení obyvatelstvem měli náčelníci značný prostor pro zneužívání svého postavení pro osobní prospěch. Za úplatu mohli náčelníci zvýhodňovat vybrané jednotlivce například při organizaci výběru daní nebo nucených prací. V rámci náboru na nucené práce mohli také nechat pracovat své poddané na svých vlastních polích.

Legitimitu náčelníků také silně ovlivňovala skutečnost, jestli nastoupili v souladu s tradiční posloupností (přímou nebo kolaterální dle místních zvyklostí) nebo jestli byli vybráni koloniální správou v rozporu s tradicí. V případech, kdy koloniální správa vybrala náčelníka bez ohledu na tradiční posloupnost, docházelo v mnoha případech k rozdělení loajality v komunitě mezi osobu dosazenou koloniální mocí a osobu, které funkce náčelníka přináležela podle tradice. Nezřídka byla autorita

¹²¹ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 65.

koloniální mocí dosazeného náčelníka velmi slabá a obyvatelstvo poslouchalo legitimního dědice.

Legitimitu náčelníků v řadě případů silně ovlivňovala měnící se sociální a ekonomická realita. Zejména v jižním Mozambiku, kde mužské obyvatelstvo odcházelo za prací do zlatých dolů v Jižní Africe, byla autorita náčelníků oslabena. Migrující pracovníci a jejich rodiny totiž měli alternativní zdroj příjmů, významnější než příjmy ze zemědělské výroby, a byli tak méně závislí na rozhodování náčelníka ohledně přidělování a využívání půdy.¹²²

Mozambický zápas za nezávislost a jeho dopad na státní správu

Podobně jako se portugalský zábor území Mozambiku uskutečnil v kontextu „Rvačky o Afriku“ zahrnující celý africký kontinent, nezůstala ani dekolonizační vlna v Africe z přelomu 50. a 60. let 20. století bez dopadu na mozambickou situaci.

Dekolonizační proces v 50. letech inspiroval některé z příslušníků nepočetné skupiny mozambické africké intelektuální elity žijící v Evropě k politické aktivitě zaměřené na získání nezávislosti.

Mozambičan Marcelino dos Santos, který studoval v Lisabonu elektroinženýrství, se během svého pobytu v Portugalsku seznámil se studenty z dalších portugalských kolonií, mezi nimi i s budoucími představiteli angolského protikoloniálního hnutí Lúciem Larou a Agostinhem Netem a se zástupci portugalské Indie Ruiem Nazarém a Orlandem Costou. Po konfliktu s portugalským přednášejícím opustil Marcelino dos Santos Portugalsko a začal studovat politologii ve Francii, kde se sblížil s levicovými kruhy. Záhy navázal i kontakty se zeměmi východního bloku, v roce 1953 navštívil Rumunsko, v roce 1954 se setkal s Čou En Lajem v Číně, v roce 1955 vycestoval do Polska a v roce 1957 do Moskvy. Marcelino dos Santos se koncem 50. let podílel na ustavení tzv.

¹²² LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 46.

Protikoloniálního hnutí (Movimento Anti-colonial), které zahrnovalo zástupce různých portugalských kolonií. Následně se zapojil i do založení tzv. Konference nacionalistických organizací portugalských kolonií (CONCP), která se ustavila v roce 1961 v Maroku.¹²³

Klíčovým faktorem pro rozšíření protikoloniálního hnutí v Mozambiku se stal dekolonizační vývoj v územích s Mozambikem sousedících. Vedle intenzifikace politické aktivity afrického obyvatelstva ve Středoafrické federaci a v Jihoafrické unii se zejména jednalo o vývoj v britském svěřeneckém území Tanganika, přičemž tato dynamika měla nejsilnější dopad na Mozambičany žijící v těchto zemích.

V Jižní Rhodésii (v Salisbury a v Bulawayo) založili Mozambičané v čele s reverendem Uria Simango koncem 50. let tzv. Mozambickou východoafrickou asociací (Mozambique East African Association), která posléze pod tlakem změnila název na Portugalská východoafrická asociace (The Portuguese East African Association) a která se oficiálně zaměřovala na vzájemnou sociální pomoc mezi Mozambičany.

Podobně v Tanganice se na bázi vzájemné pomoci mezi mozambickými pracovníky ustavila tzv. Tanganicko-mozambická makondská unie (Tanganyika-Mozambique Makonde Union), která se definovala na etnickém základě. Obyvatelstvo hovořící jazykem chimakonde (Makondové) žilo na obou stranách hranice oddělující Tanganiku od Mozambiku a tímto způsobem byly šířeny přes hranici informace jak o ekonomické a sociální situaci v obou územích, tak o dynamice politického vývoje v Tanganice. Zde se po vítězství ve volbách v roce 1958 stala dominantní politickou silou Tanganická africká národní unie (TANU) vedoucí Tanganiku k nezávislosti. Předsedou tanganické vlády byl od roku 1960 předseda TANU Julius Nyerere, který přivedl zemi v roce 1961 k nezávislosti.

Na nenásilné protesty a stížnosti (primárně ekonomického charakteru) organizované na severu Mozambiku Makondskou unií zareagovala portugalská koloniální správa silou. V lokalitě Mueda v provincii Cabo Delgado rozehnala policie v červnu 1960 koloniální správou svolané shromáždění ostrou střelbou,

¹²³ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 6-7.

jejímiž obětmi se staly stovky obyvatel.¹²⁴ Tento masakr názorně ukázal, že tváří v tvář autoritativnímu salazarovskému režimu, pro nějž existence koloniálního impéria byla jednou z ideologických opor, nebyla metoda nenásilných protestů schůdnou cestou k dosažení nezávislosti. Portugalská tajná policie PIDE také efektivně potlačovala snahy o protikoloniální politickou organizaci a mobilizaci na území Mozambiku.

Z těchto důvodů se na počátku 60. let těžiště politické aktivity mozambických protikoloniálních sil nacházelo v zahraničí.

V Jižní Rhodesii byla v roce 1960 založena organizace Demokratická národní unie Mozambiku (União democrática nacional de Moçambique - UDENAMO), která sdružovala politicky aktivní Mozambičany nacházející se v Jižní Rhodesii a pocházející především z jižního a středního Mozambiku. UDENAMO bylo ovlivněno politikou africké většiny v Jižní Rhodesii, konkrétně pak byli představitelé UDENAMO v kontaktu s Joshua Nkomem. V čele UDENAMO stál dvacetiletý Mozambičan z Inhambane Adelino Gwambe. Dalším významným představitelem UDENAMO byl reverend Uria Simango. Zástupci UDENAMO záhy opustili Jižní Rhodesii a přesídlili do Tanzanie, která se jevila jako vhodnější nástupiště pro zahájení ozbrojeného zápasu za nezávislost Mozambiku, jenž UDENAMO jako první strana začala hájit. Po přesídlení do Tanzanie začalo UDENAMO usilovat o posílení své personální kapacity. V dubnu 1961 oslovil místopředseda UDENAMO Fanuel Mahluza Eduarda Mondlaneho, mozambického antropologa pracujícího pro Světeneckou radu OSN, aby se k UDENAMO přidal. Mondlane na nabídku nezareagoval, vzhledem ke svým nadstandardním vztahům ke Kennedyho administrativě zastával k dekolonizaci umírněnější pozici včetně rezervovaného postoje k ozbrojenému zápasu. Adelino Gwambe ovšem získal pro stranu UDENAMO Marcelina dos Santose, který začal plnit funkci zástupce generálního tajemníka. UDENAMO získalo v osobě Marcelina dos Santose relativně schopného a vzdělaného představitele,

¹²⁴ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 11.

ideologicky nicméně orientovaného marxisticky, což se projevilo i na programových dokumentech UDENAMO.¹²⁵

Mezinárodně se UDENAMO silně orientovalo na ghanskou vládu Kwame Nkrumaha, která jako první UDENAMO finančně podpořila. Spolupráce UDENAMO s radikální Ghanou ovšem přivedla Tanganiku k přehodnocení postoje k UDENAMO, zvláště poté, co v rozporu s tanganickou politickou linií předseda Adelino Gwambe na tiskové konferenci oznámil, že jsou činěny přípravy k zahájení ozbrojeného boje za nezávislost. Adelino Gwambe byl Tanganikou na čas prohlášen za *persona non grata* a tanganická vláda pozastavila dodávky potravin straně UDENAMO.¹²⁶

Tanganická vláda přeorientovala svoji podporu ve prospěch strany Mozambická africká národní unie (MANU), která vznikla v roce 1961 v keňské Mombase spojením organizací Mozambičanů žijících v zemích východní Afriky na sever od Mozambiku (vedle Tanganicko-mozambické makondské unie se jednalo o Zanzibarskou makondskou a makuaskou unii /Zanzibar Makonde and Makua Union/). Vazba MANU na Tanganiku vycházela mj. ze skutečnosti, že řada příslušníků etnika Makonde původem z Mozambiku působila přímo v tanganické vládě (ministr vnitra a zahraničí Oscar Kambona), respektive vládní straně TANU (generální tajemník TANU Rashidi Kawawa).¹²⁷

Poté, co se tanganická vláda přiklonila k MANU, a při vyhodnocení strategického významu Tanganiky jako nástupiště pro protikoloniální zápas začala být v rámci strany UDENAMO diskutována možnost sloučení se stranou MANU. Zatímco předseda Gwambe tuto možnost odmítal, Marcelino dos Santos ji naopak podporoval a hrozil tím, že UDENAMO opustí a přejde k MANU individuálně. V říjnu 1961 výkonný výbor UDENAMO sloučení s MANU schválil.¹²⁸

V průběhu jednání o sloučení UDENAMO a MANU se k sjednocovacímu procesu přidala i strana Africká národní unie nezávislého Mozambiku (União

¹²⁵ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, 5-7.

¹²⁶ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 7-8.

¹²⁷ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 8.

¹²⁸ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 9.

Nacional Africana de Moçambique Independente – UNAMI). Ta se pod vedením José Baltazara Chagongy ustavila v roce 1960 v návaznosti na organizaci horníků v uhelných dolech v Moatize a mozambických migrantů v Severní Rhodesii a Ňasku. UNAMI měla podporu zejména mezi Mozambičany pocházejícími z provincií Tete a Zambézia.

Klíčovou osobností sjednocení mozambických nacionalistických organizací byl Eduardo Mondlane. Eduardo Mondlane se narodil v roce 1920 v rodině náčelníka na jihu Mozambiku. Základního a středního vzdělání dosáhl v misijních školách provozovaných švýcarskými kalvinisty, kteří mu umožnili pokračovat ve studiích v Jižní Africe a po roce 1950 v Lisabonu. Po krátkém studiu v Portugalsku Mondlane studoval v USA, kde v roce 1960 získal doktorát z antropologie. Vazbu na USA posílil i sňatek s americkou státní občankou. V roce 1957 začal Mondlane pracovat pro Světeneckou radu OSN, přičemž v rámci této své práce navštívil v únoru 1961 Mozambik. V červnu 1961 začal Mondlane pracovat jako profesor na newyorské univerzitě Syracuse.¹²⁹

Vedle své akademické dráhy se ale Mondlane nadále věnoval situaci v Mozambiku, přičemž zůstával v kontaktu s pracovníky amerického ministerstva zahraničí, které jej podporovalo kvůli jeho umírněným postojům a dobrým vztahům k USA. V průběhu června 1962 se Mondlanemu podařilo s tanganickou a americkou podporou zvítězit v soutěži o vedení sjednocené organizace s Adelinem Gwambem, který s ghanskou podporou aspiroval na funkci předsedy spojené strany UDENAMO a MANU.¹³⁰

Na prvním sjezdu nové organizace, nazvané Fronta pro osvobození Mozambiku (Frente de Libertação de Moçambique – FRELIMO), došlo ke sloučení organizací UDENAMO, MANU a UNAMI. Prvním předsedou FRELIMO byl zvolen Eduardo Mondlane, který získal 116 hlasů ze 135. Místopředsedou FRELIMO byl zvolen dlouholetý člen UDENAMO Uria Simango. Další členové UDENAMO, David Mabunda a Paulo Gumane, získali pozice generálního tajemníka a zástupce generálního tajemníka. Sekretářem pro zahraniční vztahy byl zvolen Marcelino

¹²⁹ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 9-15.

¹³⁰ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 11.

dos Santos, sekretářem pro obranu a bezpečnost pak João Munguambe (jeho zástupcem pak byl zvolen Filipe Magaia). Pokladníkem FRELIMO byl zvolen představitel MANU Mmole, předsedou komise pro stipendia pak další zástupce MANU Millinga.¹³¹

Výsledky ustavujícího sjezdu FRELIMO, který se konal dne 25. června 1962, měly plnou podporu tanganické vlády, která následně zabránila návratu Adelina Gwambeho z cesty do Moskvy zpět do Tanganiky.

Řada bývalých představitelů UDENAMO a MANU, včetně politiků zvolených do významných exekutivních funkcí ve FRELIMO, se začala záhy obracet proti Mondlanemu a FRELIMO. Mondlane byl ze strany Gwambeho označován za americkou loutku, Mabunda a Gumane pak obvinili Marcelina dos Santose z nepotismu. Výsledkem tohoto vývoje bylo ustavení několika politických frakcí. V Káhiře Paulo Gumane založil stranu UDENAMO-Moçambique. V Ugandě pak Adelino Gwambe založil stranu UDENAMO-Monomotapa. Adelino Gwambe a Mmole deklarovali vystoupení UDENAMO a MANU z FRELIMO a v roce 1963 ustavili tzv. Jednotnou lidovou africkou mozambickou antiimperialistickou frontu (Frente Unida Anti-Imperialista Popular Africana de Moçambique – FUNIPAMO).¹³² V roce 1965, pod záštitou Zambie, se frakce vedené Adelinem Gwambem a Paulem Gumanem spojily do tzv. Mozambického revolučního výboru (Comité Revolucionário de Moçambique – COREMO). Přestože COREMO usilovalo se zambijskou podporou o zahájení ozbrojeného protikoloniálního zápasu v provincii Tete a Zambézie, ani tato organizace, ani další frakce a skupiny, které se od FRELIMO odtrhly, na vývoj v Mozambiku významný vliv neměly.

Vzhledem ke svým vztahům ke Kennedyho administrativě Mondlane po dlouhou dobu preferoval vyjednávání s Portugalsky o nezávislosti Mozambiku. Po atentátu na prezidenta Kennedyho došlo nicméně k přehodnocení americké politiky vůči Portugalsku a nebylo již realistické očekávat, že by USA na Portugalsko ve věci dekolonizace vyvíjely významný tlak. Vzhledem k neochotě Portugalců jednat o

¹³¹ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 11-12.

¹³² CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 16-18.

nezávislosti kolonií a vzhledem k nespokojenosti řadových členů FRELIMO v Tanganice, kteří odkládání ozbrojeného boje kritizovali, začal Mondlane posléze politiku FRELIMO měnit. I pod vlivem Marcelina dos Santose navštívil Mondlane Čínskou lidovou republiku a SSSR, kde žádal o diplomatickou a materiální podporu pro FRELIMO.

FRELIMO se dařilo manévrovat mezi bloky studené války tak, aby si získalo podporu od co nejvíce stran. Po dlouhou dobu FRELIMO udržovalo dobré vztahy s USA. Úspěšně se FRELIMO podařilo vypořádat s čínsko-sovětskou roztržkou. Na výcviku bojovníků tzv. Lidových osvobozeneckých sil Mozambiku (Forças Populares de Libertação de Moçambique – FPLM), ozbrojeného křídla FRELIMO, se podíleli jak čínští, tak sovětsí instruktoři (Číňané se zaměřovali na výcvik taktiky guerillové války, lehké zbraně, výbušniny, Sověti pak předávali speciální dovednosti). Vedle velmocí ale FRELIMO podporovaly i africké státy, např. prvních 250 bojovníků FPLM bylo vycvičeno v Alžírsku. Klíčová byla ale samozřejmě i podpora ze strany Tanganiky/Tanzanie, která FRELIMO dala k dispozici nejen zázemí v Dar es Salaamu, ale i základnu Nachingwea pro výcvik bojovníků FPLM. Tanzanie také umožnila nástup sil FRELIMO na území Mozambiku ze svého teritoria.

Po infiltraci mozambického území z tanzanijského zázemí podniklo FRELIMO v září 1964 první ozbrojenou akci proti portugalské koloniální správě v severomozambické provincii Cabo Delgado, v lokalitě Chai, čímž byl zahájen deset let trvající mozambický zápas za nezávislost.

Protikoloniální válka byla vzhledem k nerovnosti vojenského potenciálu mezi FRELIMO a Portugalskem ze strany FRELIMO vedena jako guerillová válka, přičemž inspirací byl mj. vietnamský boj proti francouzskému kolonialismu. V souladu s pravidly guerillové války se FRELIMO snažilo zajistit podporu pro své operace mezi místním obyvatelstvem. Útoky ze strany FPLM byly vedeny proti izolovaným představitelům a symbolům koloniálního státu a proti komunikacím (mostům, silnicím). Přepadávány byly také izolované a málo početné skupiny portugalských vojáků s cílem dosáhnout mj. koncentrace portugalských sil, a tím i omezení prostoru, který portugalské síly efektivně kontrolovaly.

Protikoloniální válka byla v prvních letech (1964-1968) vedena pouze v severní části provincií Cabo Delgado a Niassa, tj. v nejsevernější části Mozambiku u hranic s Tanzánií, přes kterou proudili bojovníci FPLM a vojenský materiál. Tato oblast byla pro guerillové operace vhodná vzhledem ke značné rozloze, nízké hustotě obyvatelstva a s tím související omezené přítomnosti správních institucí koloniálního státu. Největší podporu měla protikoloniální válka u Makondů, přičemž na stranu FRELIMO se postavili i makondští náčelníci.

Relativně úspěšné zahájení guerillové protikoloniální války stranou FRELIMO bylo doprovázeno vnitřními spory v organizaci. Rozpory vycházely z odlišných pozic politického vedení sídlícího v Dar es Salaamu a vojenských velitelů působících na frontě v Cabo Delgado a Niasse. Politické vedení usilovalo o prosazení své autority vůči vojenskému křídlu, jehož vliv po zahájení protikoloniální války narůstal. Tento rozpor souvisel i s etnickým/regionálním faktorem. Podíl Mozambičanů pocházejících z jižních provincií v politickém vedení FRELIMO byl výrazně vyšší než jejich podíl na mozambickém obyvatelstvu jako celku. Mezi vojáky naopak převládali Mozambičané ze severních provincií, zejména pak Makondové a Makuové.

Ve světle těchto rozporů byla ze strany opozice vůči vedení FRELIMO prezentována smrt Filipe Magaiy, který se po odchodu João Munguambeho stal sekretářem pro bezpečnost a obranu. Filipe Magaia byl zabit v říjnu 1966 na misi do provincie Niassa. Na jeho místo Eduardo Mondlane následně nejmenoval jeho zástupce Raúla Casala Ribeiro, ale velitele tábora Nachingwea Samoru Machela. Oficiální verze smrti Filipe Magaiy byla, že zahynul v boji proti Portugalcům, vnitrostranická opozice ale chápala jeho smrt jako výsledek spiknutí, kdy měl být zabit vlastními lidmi na rozkaz politického vedení FRELIMO. Toto spiknutí mělo mít regionalistický podtext, zatímco Filipe Magaia pocházel z provincie Zambézia, Samora Machel pocházel z jižní provincie Gaza.¹³³

Po smrti Filipe Magaiy došlo k rozdělení sekretariátu pro obranu a bezpečnost. Sekretářem pro obranu se stal Samora Machel, zdravotník, který se k FRELIMO připojil v roce 1963, ve věku 30 let, a který se po výcviku v Alžírsku stal

¹³³ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 47-49.

velitelem tábora Kongwa a následně tábora Nachingwea. Sekretářem pro bezpečnost byl jmenován Joaquim Chissano, také pocházející z provincie Gaza. V návaznosti na změny v nejvyšším velení ozbrojených složek FRELIMO došlo v táborech v Tanzánii i v zónách kontrolovaných stranou FRELIMO v Mozambiku k čistkám, přičemž řada politických odpůrců byla popravena.¹³⁴

Další konflikt uvnitř FRELIMO se týkal tzv. Mozambického institutu. Tato vzdělávací instituce, působící v Dar es Salaamu, poskytovala dvouleté středoškolské vzdělání pro studenty, kteří do Tanzanie přišli z Mozambiku, často z Mozambiku středního a severního. Po skončení kursu na Mozambickém institutu studenti pokračovali ve studiu na vysoké škole provozované Africko-americkým institutem v Dar es Salaamu, případně pak studovali v zahraničí, zejména v USA, na stipendia poskytnutá zahraničními dárci FRELIMO. Ústřední výbor FRELIMO v roce 1966 vyjádřil obavy, že se studenti Mozambického institutu vyvíjejí do elity odtržené od protikoloniálního boje, opovrhující zpravidla nevzdělanými guerillovými bojovníky.¹³⁵

V lednu 1967 sekretář FRELIMO pro vzdělávání Armando Guebuza oznámil studentům Mozambického institutu, že během prázdnin budou procházet vojenským výcvikem v táboře Nachingwea. Studenti, kteří by dvakrát během jednoho roku propadli u zkoušky, měli nastoupit jako vojáci FPLM. Studenti, kteří studovali na zahraničních univerzitách na stipendia, se neměli zapisovat do následujících ročníků, pokud by se nejprve přímo nezapojili do protikoloniálního zápasu. Studenti Mozambického institutu s tímto rozhodnutím nesouhlasili. Kromě toho začali otevřeně kritizovat i přítomnost bělošských učitelů na institutu a dokonce i předsedu FRELIMO Mondlaneho, kterého označovali za „zástupce imperialismu.“ Nespokojenost studentů Mozambického institutu byla zaznamenána ze strany kněze Matese Gwenjereho, který do Tanzanie odešel z provincie Sofala v obavě před portugalskou tajnou policií v červnu 1967. Poté,

¹³⁴ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 49.

¹³⁵ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 51.

co se situace na institutu dále vyhrotila, byl Mozambický institut v květnu 1968 uzavřen.¹³⁶

Proti Mondlaneho vedení se stavěli i další představitelé strany, kteří uvažovali o jeho nahrazení Uria Simangem. Vedle zmíněného Mateuse Gwenjereho a samotného Uria Simanga, kteří oba pocházeli ze středního Mozambiku, se jednalo zejména o Lázara Nkavandameho.¹³⁷ Lázaro Nkavandame byl vlivnou osobou mezi Makondy v provincii Cabo Delgado. Dříve, než se stal provinčním sekretářem FRELIMO pro Cabo Delgado, působil jako předseda tzv. „Zemědělské dobrovolné bavlnářské společnosti mozambických Afričanů.“

Uria Simango odmítl stanout v čele revolty, dával přednost řešení na kongresu FRELIMO, který byl původně plánován na rok 1969. Nkavandame a představitelé FRELIMO z Cabo Delgado ale žádali o svolání zvláštního kongresu již v roce 1968. Na tomto sjezdu chtěli podpořit Simango jako předsedu. Mondlane souhlasil s konáním kongresu v červenci 1968, ale prosadil, že se druhý kongres uskutečnil v osvobozených zónách v provincii Niassa a ne v Tanzánii. Zástupci Cabo Delgado, příznivci Lázara Nkavandameho, se následně odmítli kongresu zúčastnit. Sjezdu tak dominovali radikálnější orientovaní vojenští delegáti. Sjezd oficiálně přijal strategii dlouhodobé lidové války a zvolil Výkonný výbor, jehož členy byly mj. Samora Machel, Joaquim Chissano, Armando Guebuza, Marcelino dos Santos a další.

Spory mezi skupinou okolo Lázara Nkavandameho, která kontrolovala obchod v oblasti pod kontrolou FRELIMO v provincii Cabo Delgado, a guerillovými bojovníky FRELIMO pokračovaly. Týkaly se jednak zásobování vojenských jednotek, ale také ideologických otázek. Vojenští velitelé pod vedením Samory Machela byli radikálnější, klonili se k marxismu a prosazovali proto „třídní“ definici nepřítele, nikoli rasovou. Spory se týkaly také postavení náčelníků ve společnosti nebo postavení žen. Lázaro Nkavandame byl následně obviněn z toho, že se osobně obohacuje při zajišťování dodávek bojovníkům FRELIMO.

¹³⁶ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 53-54.

¹³⁷ Užívána transkripce Nkavandame i Kavandame.

Začátkem ledna 1969 byl pak Nkavandame odvolán z místa provinčního sekretáře pro Cabo Delgado.¹³⁸

Mondlaneho úsilí o konsolidaci strany FRELIMO bylo zastaveno jeho smrtí dne 3. února 1969 po výbuchu dopisové bomby. Řada indicií naznačovala, že za odesláním dopisové bomby stála portugalská tajná policie PIDE, jakkoli Portugalsko svoji účast na atentátu popíralo¹³⁹ a jakkoli PIDE mohla využít rozporů v rámci FRELIMO.

Od druhého sjezdu FRELIMO lze sledovat silící příklon k marxistické ideologii. Marxistická orientace byla ve vedení FRELIMO od počátku zastoupena např. v osobě Marcelina dos Santose, který silně ovlivnil i řadu programových dokumentů. V příklonu FRELIMO k marxismu sehrála ovšem jistou roli skutečnost, že nejvíce diplomatické i materiální podpory získávalo FRELIMO ze sovětského bloku nebo z ČLR. Naopak USA v průběhu 60. let a zvláště pak po nástupu Nixonovy administrativy korigovaly svůj původně relativně vstřícný postoj k FRELIMO.

Marxismus byl ale také ideologií, která odpovídala sociální pozici a osobním zkušenostem představitelů FRELIMO. Myšlení představitelů FRELIMO se formovalo v situaci, kdy úsilí o vzdělání a sociální mobilitu naráželo na diskriminaci a vylučování Afričanů v koloniálním systému. O vzdělání usilující Mozambičané ale oceňovali modernitu a technický pokrok, který koloniální éra přinášela, a nechtěli se proto přiklonit k africké tradici. Marxismus poskytl východisko z této situace, umožnil odsoudit portugalský kolonialismus jako vykořisťující kapitalismus a tradiční africkou společnost jako zaostalý a nevědecký feudalismus a nabídnout moderní, pokrokovou alternativu v socialismu, který hodlalo FRELIMO prosadit.¹⁴⁰

Pro marxisticky orientované představitele FRELIMO neměl protikoloniální zápas za cíl pouze nezávislost Mozambiku na Portugalsku, mělo se podle jejich názoru

¹³⁸ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 16-17.

¹³⁹ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 58-62.

¹⁴⁰ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 65.

jednat také o zápas revoluční, jehož cílem mělo být i vytvoření nové mozambické společnosti.

Příklon k marxismu se posílil po smrti prvního předsedy FRELIMO Eduarda Mondlaneho. Vojenské velení nepřipustilo, aby se definitivním nástupcem Mondlaneho stal Uria Simango, kterého podporovala vnitrostranická opozice a který bezprostředně po smrti Mondlaneho vykonával funkci prozatímního předsedy. Vedení strany bylo po kritice Simanga v dubnu 1969 svěřeno tříčlennému předsednictvu, které se skládalo ze Samory Machela, Marcelina dos Santose a Uria Simanga. Simango byl v předsednictvu strany stále více izolován a v listopadu 1969 zveřejnil pamflet „Neradostná situace ve FRELIMO,“ ve kterém popisoval vnitřní třenice ve straně, kritizoval umlčování politických oponentů a příklon k Východnímu bloku a požadoval odstoupení Samory Machela, Joaquina Chissana a Marcelina dos Santose. Výkonný výbor FRELIMO v reakci na tento pamflet pozastavil členství Simanga v předsednictvu strany, v květnu 1970 ho pak Ústřední výbor vyloučil ze strany. Předsedou FRELIMO se stal nejvyšší velitel FPLM Samora Machel, místopředsedou pak Marcelino dos Santos.¹⁴¹ Pod vedením Machela a dos Santose se již FRELIMO zcela jednoznačně orientovalo na východní blok a „revoluční linii.“

Na konci 60. let FRELIMO rozšířilo své operace ze severních provincií také do západní provincie Tete. Nejprve zahájilo v roce 1967 politickou agitaci mezi místním obyvatelstvem a v roce 1968 zahájilo ofenzívu na řídce osídlené a odlehle náhodně plošině Morávia v severní části provincie Tete. V polovině roku 1969 již bylo území provincie Tete na sever od řeky Zambezi zónou guerillové války. Nástup FRELIMO do provincie Tete se ještě zintenzivnil v roce 1970, kdy Portugalci přistoupili k rozsáhlé operaci „Gordický uzel“ proti oblastem kontrolovaným FRELIMO na severu provincie Cabo Delgado. FRELIMO v reakci na tento tlak přeskupilo své síly a přes území Malawi a Zambie posílilo své pozice právě v provincii Tete. Právě v provincii Tete provedli portugalské jednotky jeden z nejbrutálnějších (a zároveň nejznámějších) masakrů, když

¹⁴¹ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 63-65.

v odvetě za útoky FRELIMO na komunikaci Beira-Tete v roce 1972 vyvraždili stovky vesničanů v lokalitě Wirihamu.¹⁴²

Postup FRELIMO do provincie Tete, vklíněné mezi Malawi, Zambii a tehdejší Rhodesii, měl významný dopad i na zápas africké většiny v Rhodésii proti vládě bělošské menšiny. Snahy o svržení vlády bělošské menšiny silou po jednostranném vyhlášení nezávislosti Rhodésie v roce 1965 byly ve druhé polovině 60. let neúspěšné. Zimbabweské nacionalistické organizace, Zimbabweská africká lidová unie (ZAPU), Africký národní kongres (ANC) i Zimbabweská africká národní unie (ZANU) působily v Zambii, která nebyla vhodným nástupišťem pro guerillovou válku v Rhodésii. Hranici tvořila řeka Zambezi, která byla relativně snadno kontrolovatelná ze strany rhodesijských bezpečnostních složek. Rhodésijské území přiléhající k hranici se Zambií bylo také řídko osídlené, a proto nevyhovující pro rozvinutí guerillových operací. Postup FRELIMO do provincie Tete bojovníkům za vládu většiny v Zimbabwe umožnil obejít dobře střeženou rhodesijsko-zambijskou hranici a zahájit působení na hustěji osídleném severovýchodě Rhodésie. Poté, co organizace ZAPU nerefletovala na nabídku FRELIMO využít Tete jako nástupišť, umožnilo FRELIMO operovat v Tete organizaci ZANU. První bojovníci Zimbabweské africké národně osvobozené armády (ZANLA), ozbrojené složky ZANU, infiltrovali severovýchodní Rhodesii z provincie Tete v roce 1971, k prvním útokům na cíle v oblasti pak došlo v prosinci 1972.¹⁴³

Spolupráci mezi FRELIMO a ZANU odpovídala spolupráce mezi portugalskými, rhodesijskými a jihoafrickými bezpečnostními složkami, která odrážela geopolitickou provázanost režimů s vládou bělošských menšin na jihu Afriky. Již v roce 1971 rhodesijská tajná policie Central Intelligence Organisation (CIO) ustavila společný výbor pro výměnu informací o situaci v Mozambiku s portugalskou tajnou policií Direcção Geral de Segurança (DGS) a jihoafrickou tajnou policií Bureau of State Security (BOSS). Mezi Portugalci a Rhodesií existovala neformální dohoda, že jejich ozbrojené složky mohou při pronásledování FRELIMO, respektive ZANLA, překračovat společnou hranici.

¹⁴² HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 29.

¹⁴³ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 1-20.

Poté, co Portugalci rezignovali na aktivní postup v západní části provincie Tete a omezili se na zadržování postupu FRELIMO, začaly se v této oblasti stále intenzivněji angažovat rhodesijské složky SAS a Rhodesijská lehká pěchota (RLI). Došlo dokonce i k integraci válečných plánů Portugalska a Rhodesie, Rhodesijci ale nicméně raději spolupracovali s DGS a speciálními jednotkami GE, GEP a Flechas než s portugalskou armádou. Rhodesijské angažmá mělo podobu krátkých úderů, leteckých útoků i dlouhodobých operací. Pokud jde o Jižní Afriku, ta pouze podpořila vysláním 200-300 paravojenských policistů ostrahu budované přehrady Cahora Bassa, která měla po dobudování přispět k zásobování JAR elektrickou energií.¹⁴⁴

Od poloviny roku 1972 se oblast operací FRELIMO rozšířila dále na jih, do provincie Sofala a Manica. FRELIMO útočilo na komunikace, včetně železnic z přístavu Beira do Rhodesie a Malawi. V průběhu roku 1973 malé skupinky bojovníků FRELIMO postupně infiltrovaly i oblasti přiléhající ke městům Vila Pery (Manica) a Beira, což vzbuzovalo paniku mezi početným portugalským obyvatelstvem těchto měst.

Na počátku roku 1974 bylo možné vojenskou situaci v Mozambiku označit jako patovou. FRELIMO postupně rozšiřovalo oblast svých operací z provincií Cabo Delgado, Niassa a Tete dále do provincií Zambézia, Sofala a Manica. V žádném případě však nemělo celé toto území pevně pod svou kontrolou. V souladu s pravidly guerillové války přistupovali bojovníci FRELIMO k přepadům, útokům na komunikace a kladení min, nicméně v žádném případě neměli dostatek sil pro rozsáhlejší útoky na městská centra, která zůstávala pevně v portugalských rukou. Mimo efektivní dosah bojovníků FRELIMO zůstával celý Mozambik na jih od spojnice mezi Beirou a Rhodesií, stejně tak jako celé mozambické pobřeží, včetně provincie Moçambique (dnešní Nampula). Portugalci na druhou stranu nemohli realisticky očekávat, že by mohli dosáhnout úplné eliminace přítomnosti FRELIMO na mozambickém území.

Východisko z patové situace vyplynulo z překvapivého a velmi rychlého politického vývoje v Portugalsku. Frustrace podstatné části portugalských

¹⁴⁴ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 33-34.

ozbrojených sil z bezvýchodnosti koloniální války v Africe (vedle patové situace v Mozambiku válčila portugalská armáda ještě proti osvobozeneckým hnutím v Angole a prohrávala ve válce o nezávislost Guineje-Bissau se stranou PAIGC) a z absence perspektivy politického řešení koloniální otázky za Salazarova nástupce Marcela Caetana vedla ke svržení autoritativního režimu. Tzv. Hnutí ozbrojených sil (Movimento das forças armadas – MFA) převzalo 25. dubna 1974 moc ve státě (tzv. karafiátová revoluce) a zahájilo tak proces demokratizace portugalského politického systému. Výkonem moci MFA pověřilo tzv. Výbor národní spásy. Do čela státu byl jmenován generál António de Spínola.

Přestože se svržení autoritativního režimu, který odmítal nejen nezávislost portugalských kolonií, ale i federalizaci portugalské koloniální říše, otevřel prostor pro hledání politického řešení vztahů mezi Portugalskem a jeho africkými koloniemi, neznamenalo to okamžité zastavení bojů v Mozambiku, i když dynamika konfliktu byla politickým vývojem v Portugalsku silně ovlivněna.

Svržení autoritativního režimu a očekávání nové dynamiky ve vztazích mezi Portugalskem a Mozambikem měly dopad na morálku portugalských vojáků ve smyslu nižší ochoty bojovat proti FRELIMO. Náčelník portugalského generálního štábu Costa Gomes kromě toho vydal rozkaz, aby se portugalské jednotky omezily na obranné akce. Začalo docházet k dezercím portugalských vojáků, odmítání bojovat a nechat se nasazovat na frontu, zvláště potom, co koncem července 1974 generál de Spínola veřejně uznal právo na sebeurčení. Docházelo ke spontánnímu uzavírání neoficiálních příměří mezi místními portugalskými veliteli a silami FRELIMO a ke stahování portugalských jednotek do měst.¹⁴⁵

FRELIMO nastalé situace využilo a odmítalo vyhlásit příměří, dokud nebude ze strany Portugalska uznán požadavek úplné nezávislosti Mozambiku pod vedením strany FRELIMO. Bojovníci FRELIMO postupovali proti demoralizovaným portugalským jednotkám a v srpnu 1974 vstoupili i do celé řady měst na severu Mozambiku. Portugalská strana zpočátku zvažovala alternativy k úplné nezávislosti. Portugalský prezident generál de Spínola prosazoval autonomii

¹⁴⁵ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 38-39.

Mozambiku v rámci lusofonní federace, kde by ale zahraniční vztahy a obrana zůstaly v rukou Portugalska.¹⁴⁶

Kontakty mezi Portugalskem a FRELIMO byly navázány v květnu 1974 a první jednání se uskutečnila v červnu. Tato jednání nicméně nepřinesla žádný výsledek, portugalská strana trvala na tom, že v Mozambiku musí proběhnout referendum, ve kterém by se obyvatelstvo vyslovilo, zda si přeje nezávislost nebo zachování vztahů k Portugalsku. Podobně Portugalci odmítali uznat FRELIMO za jediného legitimního zástupce mozambického lidu.¹⁴⁷

S předáním moci FRELIMO nesouhlasili také Mozambičané, kteří bezprostředně před převratem v Portugalsku a v následném období zakládali politické strany v naději, že po nezávislosti získají podíl na výkonu politické moci. Řada z těchto politiků bývala dříve členy FRELIMO, nicméně se s touto stranou z různých důvodů rozešla. První z politických stran, které se v Mozambiku v roce 1974 ustavily, byla tzv. Sjednocená mozambická skupina (Grupo Unido de Moçambique – GUMO), v jejímž čele stál právník Máximo Dias a politička Joana Semião. Máximo Dias se po převratu v Portugalsku vyslovil pro sloučení GUMO s FRELIMO, Joana Semião se ale spojila s bývalými členy FRELIMO Uria Simangem a Paulem Gumanem v rámci tzv. Strany národní koalice (Partido de Coligação Nacional – PCN), která prosazovala ideu demokratických voleb v Mozambiku.¹⁴⁸

Průlomem v jednání mezi novou portugalskou vládou a FRELIMO se stala tajná schůzka mezi delegací, jejímž členem byl i ministr zahraničí Mário Soares, a představiteli FRELIMO 30. července 1974 v Dar es Salaamu. Na této schůzce se FRELIMO a MFA vzájemně uznaly za legitimní zástupce mozambického a portugalského lidu. K dalším jednáním pak došlo v polovině srpna v Dar es Salaamu a jednání byla dokončena ve dnech 5.-7. září 1974 v zambijské Lusace.

7. září 1974 podepsala portugalská vláda a FRELIMO v Lusace dohodu o dekolonizaci Mozambiku. Dohoda stanovila datum 25. června 1975 jako den

¹⁴⁶ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 40-41.

¹⁴⁷ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 42-43.

¹⁴⁸ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 72-74.

vyhlášení nezávislosti Mozambiku, uznala FRELIMO za legitimního zástupce mozambického lidu, kterému bude moc předána, a stanovila, jak bude Mozambik spravován do vyhlášení nezávislosti (prozatímní vláda).

8. září 1974 vstoupilo v platnost příměří mezi FRELIMO a portugalskou armádou, protikoloniální válka v Mozambiku tím skončila.

Válka za osvobození Mozambiku zpod portugalské nadvlády měla již v průběhu deseti let svého trvání značný dopad na koloniální správu, zejména pokud šlo o vývoj vztahů mezi koloniální správou a tradičními autoritami, snahy koncentrovat mozambické obyvatelstvo z důvodu posílení kontroly a konečně nahrazování koloniální správy orgány tzv. lidové moci v tzv. osvobozených zónách.

Dopad protikoloniálního zápasu na vztahy mezi koloniální správou a tradičními autoritami se projevil jednak v nových úkolech ukládaných tradičním autoritám koloniální správou a potom v sesazování náčelníků, kteří podle Portugalců nebyli dostatečně loajální.

Pokud jde o nové úkoly ukládané tradičním autoritám, jednalo se zejména o hlášení pohybu tzv. „podvratných elementů“ (tj. bojovníků FRELIMO) koloniální správě a o jejich neutralizaci zadržením a předáním představitelům koloniální správy.¹⁴⁹ Mezi další úkoly v oblastech infiltrovaných bojovníky FRELIMO patřila organizace milicí, které měly podléhat portugalské armádě a podporovat ji (zejména jako zvědové) v jejích vojenských operacích proti FRELIMO. Z těchto milicí se také rekrutovali afričtí příslušníci speciálních portugalských jednotek, tzv. Grupos Especiais (GE), Grupos Especiais Pára-quedistas (GEP) a zvláštní oddíly spadající pod portugalskou tajnou službu DGS zvané Flechas (Šípy).¹⁵⁰ Úkolem náčelníků bylo pořádat nábor mladých mužů pro výcvik a zapojení do místních Portugalci kontrolovaných milicí.

Větší část náčelníků byla vůči koloniální správě loajální a stála tak v konfliktu na straně koloniální moci proti FRELIMO, v důsledku čehož se tito náčelníci stávali terčem útoků bojovníků FRELIMO. Někteří náčelníci ale podporovali FRELIMO. Bojovníkům FRELIMO poskytovali informace o přítomnosti portugalských sil,

¹⁴⁹ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 62.

¹⁵⁰ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 24-25.

doporučovali, která území a komunikace byly bezpečné, nebo je zásobovali potravinami, léky nebo dokonce i zbraněmi. Náčelníci, jejichž podpora bojovníkům FRELIMO byla ze strany portugalské tajné policie PIDE/DGS odhalena, za tuto podporu zaplatili životem nebo uvězněním.¹⁵¹ V případě náčelníků, u nichž Portugalci měli o loajalitě pochybnosti, docházelo k sesazování a nahrazování osobami, k nimž měli Portugalci plnou důvěru.

Byli ale i náčelníci, kteří se pokoušeli podporovat obě strany konfliktu. Tato strategie obnášela sice riziko prozrazení a odvety strany, která by se o podpoře protivníka dozvěděla, předstatovala však také postup, jak se vyrovnat s hrozbou násilí z obou stran a s nejistotou, zda vítězem v konfliktu budou Portugalci nebo FRELIMO. Náčelník Senga-Senga z provincie Sofala tak například uvedl: „*V noci jsem se zúčastňoval schůzí FRELIMO, aniž by o tom Portugalci věděli... Odpoledne a dopoledne jsem pak byl s Portugalci v sídle administrace.*“¹⁵²

Dalším dopadem protikoloniální války na vztahy mezi portugalským koloniálním státem a mozambickým obyvatelstvem bylo budování velkých vesnic, tzv. *aldeamentos*, a koncentrace původně rozptýleného obyvatelstva do nich.

Budování vesnic *aldeamentos* koloniální mocí bylo odpovědí na taktiku guerillové války uplatňovanou ze strany FRELIMO. Pro úspěch guerillové války je nezbytná spolupráce místního obyvatelstva s guerillovými bojovníky, zvláště pokud se jedná o poskytování informací a zásobování potravinami, případně o možnost se mezi místním obyvatelstvem skrývat. Portugalská strana si byla této skutečnosti vědoma, mj. po reflexi guerillových válek v Indočíně. Jistou inspirací pro uplatnění modelu koncentrace obyvatelstva do vesnic *aldeamentos* byly i obdobné snahy amerických sil ve Vietnamu. Cílem bylo zamezit kontaktu mezi bojovníky FRELIMO a venkovským obyvatelstvem. Zároveň ale koncentrace obyvatel výrazným způsobem posílila kontrolu koloniálního státu nad obyvatelstvem ve srovnání s předcházejícím obdobím, kdy obyvatelstvo žilo rozptýlené v jednotlivých obtížně přístupných izolovaných osadách. Vesnice

¹⁵¹ V provincii Sofala byli za spolupráci s FRELIMO popraveni např. náčelníci Armando Canxixe, Paulo Canxixe a Zuze Canxixe. PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 64.

¹⁵² PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 65.

aldeamentos byly zpravidla bezpečnostně zajištěné, s opevněními/strážnými věžemi, u strategických komunikací, v dosahu portugalských ozbrojených složek a s vlastními Portugalci organizovanými milicemi. Pro zvýšení akceptace přesídlování začaly být ze strany koloniálního státu ve vesnicích *aldeamentos* poskytovány sociální služby (zdravotnictví, vzdělání), což bylo před začátkem protikoloniálního zápasu zcela přehlíženo. Část obyvatelstva se do vesnic *aldeamentos* přestěhovala dobrovolně, ti, kteří se stěhovat nechtěli, byli přesídleni proti své vůli.

Vesnice *aldeamentos* byly budovány zejména v oblastech, kde docházelo k infiltraci ze strany bojovníků FRELIMO nebo kde se Portugalci této infiltraci obávali. V souladu s vývojem konfliktu začaly být vesnice *aldeamentos* budovány v provincii Cabo Delgado, kde koloniální moc sestěhovala až 250 000 obyvatel do 150 vesnic. Následně byly vesnice *aldeamentos* budovány v provinciích Niassa, Tete a poté i Manica a Sofala. V roce 1974 tak již ve vesnicích *aldeamentos* žil milion Mozambičanů, tj. přibližně 1/8 obyvatelstva. V provincii Cabo Delgado se jednalo o 63,3 % obyvatel, v provincii Niassa o 67,7 % a v provincii Tete o 44 %.¹⁵³

Dalším podstatným dopadem protikoloniálního zápasu na koloniální správu byla její eliminace z území kontrolovaného FRELIMO.

V těchto tzv. osvobozených zónách ustavovalo FRELIMO vlastní administrativní struktury, tzv. orgány lidové moci. Rozsah těchto tzv. osvobozených zón se odvíjel od průběhu ozbrojeného konfliktu, zpočátku se jednalo o severní oblasti provincií Cabo Delgado a Niassa, později též i o západní část provincie Tete. Vedle tzv. osvobozených zón, odkud byla koloniální správa eliminována, existovaly tzv. poloosvobozené zóny. Zde sice byla přítomnost portugalské správy zachována, ale FRELIMO tyto oblasti infiltrovalo, politicky mobilizovalo obyvatelstvo a uplatňovalo nad ním určitou kontrolu.

Údaje o počtu obyvatel žijících v osvobozených zónách se vzhledem ke svému propagandistickému využití v průběhu konfliktu lišily, např. pro rok 1973 uvádělo

¹⁵³ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 27-28.

FRELIMO, že v osvobozených zónách žije 1,25 milionu obyvatel, Portugalci ale uváděli, že se jednalo o méně než 70 000.¹⁵⁴

Politicko-administrativní struktury na osvobozených územích (tzv. orgány lidové moci) byly organizovány na úrovni provincie (provinční rady – *concelho provincial*), okresu a lokality. Místní organizační jednotkou byla stranická buňka (*círculo*), jejímiž členy byli všichni, kdo podporovali FRELIMO. Vzhledem k probíhajícímu konfliktu byly politicko-administrativní a vojenské funkce úzce provázány. Mezi obyvatelstvem probíhala osvěta o politickém programu strany FRELIMO. Odpůrci FRELIMO v osvobozených zónách i v táborech FRELIMO v Tanzánii byli podrobováni převýchově, která se ovšem neomezovala jen na vysvětlování politické linie FRELIMO, ale bylo uplatňováno i fyzické násilí. Někteří odpůrci FRELIMO byli podle některých zdrojů i popraveni.¹⁵⁵

FRELIMO také v osvobozených zónách poskytovalo sociální služby. Pokud jde o školství, provozovalo FRELIMO v roce 1972 190 základních škol, do kterých docházelo na 20 000 žáků. Provozovalo také nemocnice (v roce 1972 jednu v provincii Cabo Delgado a dvě v provincii Niassa), zdravotní stanice (17 v Cabo Delgado a 7 v Niasse) a stanice první pomoci (60 v Cabo Delgado a 9 v Niasse).¹⁵⁶ FRELIMO také převzalo a provozovalo venkovské obchody, které jejich majitelé (většinou Portugalci) s intenzifikací bojových operací opustili (tzv. lidové obchody). V osvobozených zónách rovněž zavádělo kolektivní výrobu ve družstvech.

Zkušenost FRELIMO z organizace správy v tzv. osvobozených zónách (a v táborech v Tanzánii, zejména táboře Nachingwea) měla silný vliv na budování mozambického postkoloniálního státu. Osvobozené zóny byly stranou FRELIMO idealizovány jako rodící se nová mozambická společnost, uspořádání, kdy bylo odstraněno vykořisťování a taková zla koloniální společnosti, jako byly krádeže, opilství nebo prostituce. Podobně byly osvobozené zóny vyzdvihovány jako místa, kdy se ve společném zápase a výrobě, do kterých byli zapojeni lidé

¹⁵⁴ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 30.

¹⁵⁵ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 50, 66.

¹⁵⁶ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 33.

pocházejících z různých oblastí, vytvářela mozambická národní jednota. V období po nezávislosti tak byly osvobozené zóny vzorem, na který se FRELIMO odkazovalo při budování postkoloniálního státu .

Mozambický stát po nezávislosti

Období prozatímní vlády 1974-1975

Na základě lusacké mírové dohody, která v září 1974 ukončila protikoloniální válku v Mozambiku, byla ustavena přechodná vláda, jež Mozambik přivedla k nezávislosti. Ve dvanáctičlenné přechodné vládě obsadili zástupci FRELIMO dvě třetiny míst, jednu třetinu pak zástupci portugalské vlády. Portugalsko také jmenovalo vysokého komisaře. Předsedou přechodné vlády byl zástupce FRELIMO Joaquim Chissano. Předseda FRELIMO Samora Machel se na přechodné vládě nepodílel, zůstal v Dar es Salaamu a do Mozambiku zamířil až měsíc před vyhlášením nezávislosti, v květnu 1975. Přechodná vláda byla inaugurována 20. září 1974.

Zřízena byla také společná vojenská komise, ve které byly rovným dílem zastoupeny portugalská vláda a FRELIMO. Společná vojenská komise měla za úkol dohlížet nad příměřím.

Jednání mezi portugalskou vládou a FRELIMO v zambijské Lusace vyvolalo pokus o převrat radikálních odpůrců předání moci straně FRELIMO, zejména pak zastánců bělošské nadvlády, z nichž mnozí doufali v zachování vlády portugalských kolonistů alespoň nad jižním Mozambikem za podpory Rhodésie a Jižní Afriky. Tzv. Hnutí svobodného Mozambiku převzalo na krátkou dobu kontrolu nad významnými objekty v Lourenço Marques, propustilo zadržené agenty portugalské tajné policie DGS a z obsazeného rozhlasu vysílalo výzvy k odporu vůči předání moci FRELIMO. S pokusem o převrat se spojili i politici Strany národní koalice (Partido de Coligação Nacional – PCN), kteří odmítali koncepci předání moci FRELIMO bez uskutečnění voleb a kteří využili obsazení rozhlasu k prezentaci své pozice. Mezi příznivci převratu a příznivci FRELIMO

došlo ke srážkám, při nichž zahynulo přes 100 osob a několik set osob bylo zraněno.¹⁵⁷

Pokus o převrat byl v zárodku potlačen portugalskou armádou a fakticky posílil spojenectví mezi FRELIMO a portugalskou vládou. Toto spojenectví mělo i podobu konkrétní spolupráce mezi portugalskými jednotkami a silami FRELIMO při zajišťování pořádku na severu Mozambiku. Úzká spolupráce mezi portugalskými jednotkami a FRELIMO probíhala i při stahování portugalských vojáků, které začalo v říjnu 1974, odsun portugalských jednotek na jih země byl koordinován s postupem jednotek FPLM. Ke spolupráci docházelo i při policejních akcích.

Mozambičtí politici, kteří zářijový pokus o převrat podpořili, a další dlouhodobí odpůrci FRELIMO byli postupně zadrženi a umístováni do tzv. převýchovných táborů. Někteří z politiků byli zadrženi na mozambickém území (Joana Semião), jiní byli orgánům FRELIMO předáni zahraničními vládami (Uria Simango byl vylákán z Keni do Malawi a předán malawijskými orgány FRELIMO, Malawi vydalo také Paula Gumaneho, tanzanijská policie zadržela Raúla Casala Ribeiro). Na 300 zadržených oponentů FRELIMO včetně Uria Simango bylo v dubnu 1975 souzeno v táboře Nachingwea v Tanzánii, přičemž obžalovaní veřejně vystupovali s vynucenými přiznáními vlastních zločinů proti mozambickému lidu a žádali stranu FRELIMO, aby jim ukázala správnou cestu.¹⁵⁸

Do tzv. převýchovných táborů byli umístováni nejen političtí odpůrci FRELIMO, ale i příslušníci sociálních skupin, které FRELIMO považovalo za nekompatibilní se svým modelem nové mozambické společnosti (prostitutky, narkomani, svědkové Jehovovi apod.). V některých případech se ale do převýchovných táborů dostali i náhodně zadrženi občané, kteří se např. nemohli při kontrole prokázat dokumenty. Tzv. převýchovné tábory byly zřizovány již od roku 1974. Některé vznikly na opuštěných portugalských statcích, jiné musely být svými nucenými obyvateli vybudovány na „zelené louce.“ Koncepce převýchovy ideologických odpůrců prací byla převzata ze zkušenosti osvobozených území. Instituce

¹⁵⁷ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 45.

¹⁵⁸ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 80-84.

„převýchovných táborů“ ale vycházela i z omezené kapacity běžných vězení. Materiální podmínky v tzv. převýchovných táborech byly zcela nedostatečné, zadržení mnohdy trpěli hladem a nemocemi. Značná část „převýchovných táborů“ byla ustavena v provincii Niassa,¹⁵⁹ která byla řídce osídlena a obyvatelé převýchovných táborů měli přispět k posílení zemědělské výroby v této oblasti.

V návaznosti na záříjový pokus o převrat byl také v říjnu 1974 prozatímní vládou schválen dekret-zákon č. 11/1974 o potlačování akcí agitátorů a rozvracečů, který umožnil držení podezřelých ve vazbě i bez souhlasu soudce.

Koncept vlády jedné strany a odmítnutí role pro politickou opozici patřilo k ideologii FRELIMO, postup proti politickým oponentům FRELIMO byl ale umožněn i jejich vystoupením na straně organizátorů převratu.

V souvislosti s potlačením záříjového pokusu o převrat došlo také k prvnímu masovému odchodu portugalských kolonistů a zkompromitovaných Mozambičanů ze země. Bezprostředně po záříjovém pokusu o převrat odešlo přibližně 5 000 portugalských kolonistů, vedle Portugalska i do Jižní Afriky a Rhodesie. V průběhu celého přechodného období do nezávislosti opustilo Mozambik na 80 000 portugalských kolonistů, což představovalo přibližně dvě třetiny jejich počtu z roku 1973. Do Rhodesie odcházeli také mozambičtí příslušníci speciálních jednotek Grupos Especiais (GE), Grupos Especiais Paraquedistas (GEP) a oddílů Flechas.

Odchod portugalských kolonistů, kteří ovládali veškeré řídicí a kvalifikované pozice v hospodářství, měl velmi negativní dopad na ekonomiku země. Výroba v opuštěných podnicích byla utlumována, na venkově vedl odchod portugalských a indických obchodníků ke kritickému narušení venkovské obchodní sítě a tím i ke zhoršení zásobování venkova spotřebním zbožím.

Vedle samotného odchodu kvalifikovaných portugalských pracovníků měly na ekonomiku negativní dopad i další jevy související s exodem Portugalců. Docházelo k vývozu movitého bohatství a k záměrnému ničení hodnot. Byly

¹⁵⁹ V provincii Niassa bylo ustaveno 9 táborů (Chiputo, Macaloje, Makuje, Messuruce, M'teleta, M'Swaize, Naisseko, Ilumba, Unango), v provincii Maputo 4 (Banganhane, Chia, Jafar, Mutatele), v provincii Cabo Delgado 3 (Bilibiza, Chaimite, Ruarua), v provincii Sofala 3 (Canda, Nhangau, Sacudzo), v provincii Nampula 2 (Itoculo, Muneia), v provincii Inhambane (Inhangele, Inhassune) a v provincii Zambézia 1 (Carico). Viz CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 97.

zaznamenány případy vybíjení hospodářských zvířat na venkově, zavážení traktorů do moře, zalití stoupacích rozvodů ve výškových budovách betonem, ničení záznamů a manuálů a podobně.¹⁶⁰

V tomto kontextu vydala Prozatímní vláda 13. února 1975 tzv. intervenční zákon (Dekret-zákon 16/75) na jehož základě se stát ujímal provozu opuštěných podniků, přičemž státní intervence měla zabránit celkovému kolapsu ekonomické aktivity.

Klíčová role státu v hospodářství byla součástí ideologie FRELIMO, načasování jejího uplatnění bylo ovšem do značné míry vynuceno právě masivním odchodem Portugalců.

Odchod Portugalců měl dopad i na státní správu na území Mozambiku, mnozí koloniální úředníci svá místa opouštěli nebo demoralizováni utlumovali své aktivity. FRELIMO stálo před výzvou převzít správu nad rozsáhlými oblastmi, kde v průběhu protikoloniální války efektivně nepůsobilo.

Tento úkol ztížilo také zavržení využití tradičních autorit při správě venkova. Tradiční náčelníci byli ze strany FRELIMO považováni za nástroj koloniálního útlaku, a proto bylo jejich zapojení do správního systému pro FRELIMO z ideologických důvodů nepřijatelné. Existovaly ovšem výjimky, kdy byli v administrativních funkcích ponecháni náčelníci, kteří za protikoloniální války spolupracovali s FRELIMO. V dalších případech se do správních funkcí dostali příslušníci náčelnických rodin. V řadě případů, kdy byli náčelníci za kolonialismus Portugalci sesazeni a obyvatelstvo se poté v období 1974-5 obracelo na prozatímní vládu s žádostmi o opětovné dosazení legitimních vládců, se ale FRELIMO přidrželo svého obecného postoje a těmto žádostem vyhověno nebylo.¹⁶¹

FRELIMO postrádalo zkušenosti se správou (kontrolovalo za protikoloniální války pouze části území čtyř provincií) a personál, kterým by administrativní funkce mohlo obsadit. Pro administrativní činnost z tohoto důvodu bylo

¹⁶⁰ FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 186.

¹⁶¹ LUNDIN, Irae Baptista, *Relatorio do trabalho do campo realizado nas provincias de Sofala e Manica no ambito do projecto „A autoridade tradicional e suas bases de legitimidade“*, in: LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, vol. II., Maputo: Ministério de Administração Estatal, 1998, s. 74.

vyčleněno 5 000 vojáků FPLM, kteří se na venkově ujali řešení řady naléhavých problémů (včetně problémů vytvořených odchodem Portugalců).

Vedle využití armády uplatnilo FRELIMO k posílení své efektivní přítomnosti v lokalitách na rozsáhlých územích tzv. Dynamizační skupiny (*Grupos Dinamizadores – GD*). Tyto útvary, skládající se zpravidla ze skupiny 8-10 osob (často místních dobrovolníků) pod vedením členů FRELIMO, byly zřizovány od září 1974. Jejich úkolem bylo aplikovat direktivy FRELIMO a Přejídné vlády, udržovat pořádek, mobilizovat obyvatelstvo, vysvětlovat politiku FRELIMO, provádět alfabetizační programy a podobně. Jejich kompetence nebyly formálně vymezeny, stejně tak jako nebylo upraveno jejich postavení vůči orgánům státní správy. Samy Dynamizační skupiny byly kromě toho proměnlivými strukturami, v jejichž rámci docházelo zpočátku k častým personálním obměnám.

Období 1974-5 bylo skutečným obdobím přechodu, řada prvků, které se již tehdy projeví (intervenční zákon, převýchovné tábory, odpor k tradičním autoritám, Dynamizační skupiny apod.), se posléze plně uplatnila v období po vyhlášení nezávislosti. Ostatně i aktualizovaný program FRELIMO pro dobu po nezávislosti byl diskutován právě v tomto přejídném období (plenární zasedání FRELIMO v Mocubě v Zambézii v únoru 1975) a konečně i sama první ústava postkoloniálního Mozambiku byla schválena Ústředním výborem FRELIMO na pláži Tofo u města Inhambane tři dny před vyhlášením nezávislosti.

Kontext budování státu jedné strany v Mozambiku

Vzhledem ke skutečnosti, že Portugalsko v průběhu jednání o nezávislosti Mozambiku uznalo stranu FRELIMO za legitimního reprezentanta mozambického lidu a posléze této straně předalo moc, byla pro budování postkoloniálního státu a formování politik nezávislého Mozambiku klíčové ideologické zaměření této strany.

Ve straně FRELIMO byly od počátku přítomny marxismem inspirované postoje, které odrážely jak mezinárodní postavení mozambického protikoloniálního zápasu v kontextu bipolarity a studené války, tak snahu části vedení FRELIMO o ideovou

emancipaci od koloniálního režimu při současné akceptaci modernity. Příklon k marxismu byl posílen po druhém sjezdu FRELIMO v roce 1968 a po nástupu Samory Machela do čela strany.

Marxismus zůstal ideologií strany FRELIMO i po nezávislosti. Důvody, pro které se marxismus ve FRELIMO prosadil za protikoloniálního zápasu, přetrvávaly, ale vedle nich se objevily i důvody další.

V rámci globální bipolarity se nově nezávislý Mozambik zařadil do prosovětského bloku, což úzce souviselo s podporou, kterou Východní blok FRELIMO poskytoval za protikoloniální války. Kromě toho ale největšími bezpečnostními hrozbami pro nově nezávislý Mozambik byly sousední apartheidní Jihoafrická republika a bělošskou menšinou ovládaná Rhodésie, kam se uchýlila řada portugalských kolonistů a odpůrců FRELIMO a které se cítily ohroženy existencí sousedního režimu vzniklého na základě úspěšného zápasu africké většiny za nezávislost. Vzhledem k této hrozbě usilovala mozambická vláda o spojení se zeměmi východního bloku, které proti jihoafrickému apartheidnímu režimu vystupovaly a kde tedy mozambická vláda mohla očekávat diplomatickou i materiální podporu. Spojenectví se sovětským blokem ale dále prohlubovalo obavami Jihoafrické republiky. Vedle bezpečnostní záruky řešilo spojení s východním blokem i akutní nedostatek kvalifikovaných odborníků po odchodu Portugalců, v rámci spolupráce s východním blokem v zemi působila celá řada expertů z těchto zemí. Kromě tradice podpory v průběhu protikoloniálního zápasu a potřeby spojení tváří v tvář regionálnímu konfliktu byl příklon k východnímu bloku motivován i vnímáním východního bloku jako perspektivnější strany bipolárního konfliktu po pádu Saigona v roce 1975.

I po nezávislosti marxismus vyhovoval jako ideologie, která obsahovala apel na budování „nové společnosti“ a „nového člověka,“ což byla vize blízká rozhodujícím představitelům strany FRELIMO odmítajícím tradiční společnost i společnost koloniální a usilujícím o urychlenou modernizaci a radikální transformaci země.

Vedle těchto důvodů představoval marxismus i ideologii legitimizující vládu jedné strany, což odpovídalo neochotě FRELIMO uvažovat o vzdání se monopolu politické moci, který FRELIMO chápalo jako výsledek dlouholetého protikoloniálního zápasu a s ním spojených obětí, stejně tak jako nutný

předpoklad provedení transformace mozambické společnosti. FRELIMO mělo vést nově nezávislý Mozambik směrem ke společnosti „bez vykořisťování člověka člověkem.“

Přerod FRELIMO z původní široké protikoloniální fronty sjednocující různé názorové proudy k avantgardní marxisticko-leninské straně řídící revoluční proces v Mozambiku byl dokonán na třetím sjezdu FRELIMO, který se uskutečnil v únoru 1977. FRELIMO se prohlásilo za marxisticko-leninskou Stranu FRELIMO. FRELIMO se přiklonilo k ortodoxní verzi marxismu-leninismu, neztotožnilo se s ideologií tzv. afrického socialismu, která byla rozšířena mezi celou řadou nově nezávislých afrických států (mj. Tanzánie) a která neuznávala koncepci třídního boje.

Marxismus bylo možné chápat také jako užitečný nástroj pro budování jednotného národa v podmínkách značné jazykové, kulturní, náboženské a regionální diverzity. „Třídní“ rozdíly měly zatlačit do pozadí rozdíly etnické.

Přijetí marxisticko-leninské rétoriky a koncepce avantgardní strany mělo za následek omezení potenciálu společenské podpory FRELIMO, kterou strana měla jako šíře založené protikoloniální hnutí.¹⁶²

Ústava Mozambické lidové republiky z roku 1975

V duchu marxistické ideologie a konceptu vlády jedné strany (v 70. letech v Africe velmi rozšířeného) byla zformulována ústava Mozambické lidové republiky, která byla schválena aklamací Ústředním výborem FRELIMO 20. června 1975 a která vstoupila v platnost 25. června 1975 v 0:00 h.

Podle článku 1 Ústavy z roku 1975 byla Mozambická lidová republika, označená za výsledek odvěkého zápasu mozambického lidu pod vedením FRELIMO proti

¹⁶² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 53.

portugalské a imperialistické nadvládě, suverénním, nezávislým a demokratickým státem.¹⁶³

Článek 2 stanovil, že Mozambická lidová republika má být lidovou demokracií, ve které mají být všechny vlastenecké složky obyvatelstva jednotny v cíli budování nové společnosti, osvobozené od vykořisťování člověka člověkem. Moc v Mozambické lidové republice měla patřit dělníkům a rolníkům, sjednoceným a vedeným FRELIMO, a být vykonávána orgány lidové moci.¹⁶⁴

Podle článku 3 se Mozambická lidová republika měla řídit podle politické linie stanovené FRELIMO, které bylo označeno za vedoucí sílu státu i společnosti. FRELIMO mělo stanovit hlavní politickou orientaci státu, řídit a kontrolovat činnost státních orgánů s cílem zajistit, aby politika státu odpovídala zájmům lidu.¹⁶⁵

Článek 4 ústavy označil za hlavní úkoly Mozambické lidové republiky zničení koloniálních a tradičních struktur útisku a vykořisťování a s nimi spojené mentality, rozšiřování a posilování lidově demokratické moci, ustavení nezávislé ekonomiky a realizaci kulturního a sociálního pokroku, obranu a posílení národní nezávislosti a jednoty a rozvoj vztahů přátelství a spolupráce s dalšími národy a státy a pokračování zápasu proti kolonialismu a imperialismu.¹⁶⁶

Článek 5 stanovil, že Lidové síly pro osvobození Mozambiku (FPLM), vedené FRELIMO, měly být jedním z hlavních prvků státní moci a měly mít za svůj hlavní úkol obranu a posilování národní jednoty. Zároveň ovšem měly představovat i nástroj politické mobilizace lidových mas. Činnost a rozvoj FPLM se měly uskutečňovat na základě vedení strany FRELIMO a těsného sepětí s lidem. Nejvyšším velitelem FPLM byl podle článku 5 ústavy předseda FRELIMO. Nejvyšší velitel měl právo jmenovat a odvolávat vojenské velitele.¹⁶⁷

Podle článku 6 mělo zemědělství představovat základ ekonomiky a průmysl její dynamizující a rozhodující faktor, přičemž řízení ekonomiky mělo směřovat k odstranění zaostalosti a zlepšení životní úrovně pracujícího lidu. V rámci

¹⁶³ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 11.

¹⁶⁴ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 11.

¹⁶⁵ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 11.

¹⁶⁶ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 11-12.

¹⁶⁷ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 12.

procesu budování rozvinuté ekonomické základny Mozambické lidové republiky měl stát sledovat cíl likvidace systému vykořisťování člověka člověkem.¹⁶⁸

Článek 7 ústavy označil práci za právo i povinnost všech občanů obou pohlaví a za kritérium pro distribuci národního bohatství.¹⁶⁹

Podle článku 8 ústavy z roku 1975 byla půda, přírodní bohatství země i podzemí, teritoriální vody i kontinentální šelf vlastnictvím státu, který měl stanovit podmínky pro jejich využívání.¹⁷⁰

Článek 9 uváděl, že stát uskutečňuje plánování ekonomiky s cílem zajistit správné využívání bohatství země a jeho využití ve prospěch blaha všeho mozambického lidu.¹⁷¹

Státní ekonomický sektor byl v článku 10 ústavy označen za vedoucí segment národního hospodářství.¹⁷²

V článku 12 stát uznal a garantoval osobní vlastnictví,¹⁷³ nicméně článek 13 stanovil, že soukromé vlastnictví je spojeno s povinnostmi. Soukromé vlastnictví nesmělo být využíváno na škodu zájmů zakotvených v ústavě. Soukromé příjmy a soukromé vlastnictví měly podléhat progresivnímu zdaňování stanovenému v souladu s kritérii sociální spravedlnosti.¹⁷⁴ Zahraničnímu kapitálu mohlo být podle článku 14 dovoleno působit v zemi v rámci státní ekonomické politiky.¹⁷⁵

Podle článku 19 ústavy z roku 1975 měla být Mozambická lidová republika sekulárním státem s absolutním oddělením náboženských organizací od státu. Činnost náboženských organizací měla být v souladu se zákony státu.¹⁷⁶

Článek 20 stanovil, že Mozambická lidová republika měla bojovat proti vykořisťování člověka člověkem, proti imperialismu a kolonialismu a za jednotu afrických národů a států na základě respektování svobody a důstojnosti těchto národů a států a jejich práva na politický, ekonomický a sociální pokrok.

¹⁶⁸ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 12.

¹⁶⁹ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

¹⁷⁰ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

¹⁷¹ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

¹⁷² Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

¹⁷³ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

¹⁷⁴ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

¹⁷⁵ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

¹⁷⁶ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 14.

Mozambická lidová republika měla uskutečňovat politiku posilování vztahů přátelství a vzájemné pomoci s mladými státy zapojenými do boje za národní nezávislost, za demokracii a za prosazení práva svého lidu na využívání a kontrolu národního bohatství.¹⁷⁷

Podle článku 21 Mozambická lidová republika měla podporovat zápas národů za jejich národní osvobození a solidarizovat se s ním.¹⁷⁸

Článek 22 uváděl, že Mozambická lidová republika měla posilovat a rozvíjet solidaritu se socialistickými zeměmi, svými přirozenými spojenci, solidaritu, která byla ukována v zápase za národní osvobození. Mozambická lidová republika měla budovat a rozvíjet vztahy přátelství a spolupráce se všemi demokratickými a pokrokovými silami světa.¹⁷⁹

Článek 23 stanovil, že Mozambická lidová republika měla budovat vztahy přátelství a spolupráce se všemi státy na základě principu vzájemného respektování suverenity a teritoriální integrity, nevměšování do vnitřních záležitostí a vzájemné výhodnosti. Mozambická lidová republika se také přihlásila k principům Charty OSN a OAJ.¹⁸⁰

Článek 24 ústavy uváděl, že Mozambická lidová republika měla hájit princip všeobecného a úplného odzbrojení všech států a princip proměny Indického oceánu v bezjadernou a mírovou zónu.¹⁸¹

Na základě článku 25 ústavy Mozambická lidová republika uznala právo politického azylu pro cizince pronásledované pro boj za mír, demokracii a národní a sociální osvobození.¹⁸²

Druhá hlava ústavy stanovovala základní práva a povinnosti občanů. Článek 26 stanovil, že všichni občané Mozambické lidové republiky měli požívat stejných práv a být podrobeni stejným povinnostem bez ohledu na barvu pleti, rasu, pohlaví, etnický původ, místo narození, náboženství, stupeň vzdělání, sociální postavení nebo povolání. Veškeré aktivity směřující k narušení společenské

¹⁷⁷ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 14.

¹⁷⁸ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 14.

¹⁷⁹ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 14.

¹⁸⁰ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 14.

¹⁸¹ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 15.

¹⁸² Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 15.

harmonie, k vytváření různých nebo privilegií na základě barvy pleti, rasy, pohlaví, etnického původu, místa narození, náboženství, stupně vzdělání, sociálního postavení nebo povolání měly být na základě čl. 26 trestány podle zákona.¹⁸³

Článek 27 ústavy stanovil, že všichni občané měli mít právo a povinnost účastnit se v rámci ústavy procesu vytváření a konsolidace demokracie na všech úrovních společnosti a státu. Pro uskutečnění cílů stanovených v ústavě měli všichni občané požívat svobody přesvědčení, shromažďování a sdružování.¹⁸⁴

Podle článku 28 měli mít všichni mozambičtí občané starší 18 let právo volit a být voleni s výjimkou těch, kteří by byli tohoto práva zákonem zbaveni.¹⁸⁵

Článek 33 uváděl, že stát všem občanům Mozambické lidové republiky zaručuje osobní svobody včetně nedotknutelnosti domácnosti a listovní svobody, které nesměly být omezeny kromě případů stanovených zákonem. Stát také podle článku 33 zaručoval svobodu praktikovat nebo nepraktikovat náboženství.¹⁸⁶

Podle článku 35 ústavy nemohl být v Mozambické lidové republice nikdo uvězněn a souzen, pokud by to nebylo v souladu se zákonem. Stát obžalovaným zaručil právo na obhajobu.¹⁸⁷

Článek 36 ústavy stanovil, že všichni občané Mozambické lidové republiky jsou povinni dodržovat ústavu a zákony. Článek 36 také stanovil, že stát měl bránit zneužívání práv a svobod ke škodě zájmů lidu. Stát měl přísně trestat všechny akty zrady, podvratné činnosti, sabotáže a obecně všechny aktivity zaměřené proti cílům FRELIMO a proti lidově revolučnímu řádu.¹⁸⁸

Třetí hlava ústavy definovala státní orgány.

Článek 37 ústavy stanovil, že nejvyšším státním orgánem v Mozambické lidové republice je lidové shromáždění, které je vrcholným zákonodárným sborem Mozambické lidové republiky. Článek 37 ústavy stanovil, že do vypracování kritérií pro volby členů lidového shromáždění se toto skládá ze členů Ústředního výboru FRELIMO, členů Výkonného výboru FRELIMO, ministrů a náměstků

¹⁸³ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 15.

¹⁸⁴ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 15.

¹⁸⁵ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 16.

¹⁸⁶ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 16.

¹⁸⁷ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 17.

¹⁸⁸ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 17.

ministrů vlády, provinčních guvernérů, poslanců vybraných ústředním výborem FRELIMO z příslušníků Lidových sil pro osvobození Mozambiku, dvou poslanců za každou provincii zastupujících masové demokratické organizace a nejvýše deseti kompetentních občanů vybraných Ústředním výborem FRELIMO.¹⁸⁹

Podle článku 38 se Lidové shromáždění mohlo skládat z nejvýše 210 členů, přičemž Lidové shromáždění mohlo zahájit práci v případě přítomnosti nadpoloviční většiny členů. Usnesení Lidového shromáždění měla být přijímána absolutní většinou přítomných členů.¹⁹⁰

Podle článku 39 měl volební zákon ve vhodném čase stanovit podmínky, metody a datum všeobecných voleb. První všeobecné volby se měly uskutečnit v roce následujícím po třetím kongrese FRELIMO.¹⁹¹

Článek 40 stanovil, že Lidové shromáždění Mozambické lidové republiky mělo plnit následující funkce: Zákonodárná činnost v otázkách vnitřní a vnější politiky; schvalování zprávy o realizaci rozpočtu v předcházejícím roce a schvalování státního rozpočtu a národního ekonomického plánu; ratifikace a vypovídání mezinárodních smluv; ratifikace legislativních aktů Stálého výboru Lidového shromáždění; udělování amnestií; autorizace pozastavení ústavních garancí při stavu nebezpečí nebo nouze; schvalování zahraničních cest prezidenta.¹⁹²

Podle článku 41 ústavy náležela zákonodárná iniciativa ústřednímu výboru FRELIMO, výkonnému výboru FRELIMO, prezidentovi Mozambické lidové republiky, Stálému výboru Lidového shromáždění, orgánům Lidového shromáždění a Radě ministrů (vládě).¹⁹³

Článek 42 ústavy stanovil, že Lidové shromáždění mělo být svoláváno prezidentem republiky, který mu měl předsedat. Lidové shromáždění se mělo scházet na řádném zasedání dvakrát ročně a na mimořádném zasedání na žádost ústředního výboru FRELIMO, prezidenta republiky, Stálého výboru Lidového shromáždění nebo nejméně jedné třetiny členů Lidového shromáždění.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 17.

¹⁹⁰ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 18.

¹⁹¹ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 18.

¹⁹² Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 18.

¹⁹³ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 18.

¹⁹⁴ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 18.

Podle článku 43 ústavy nesměl být žádný ze členů Lidového shromáždění uvězněn bez souhlasu tohoto orgánu s výjimkou případu zadržení na místě zločinu.¹⁹⁵

Článek 44 stanovil, že se Stálý výbor Lidového shromáždění měl skládat z patnácti členů zvolených Lidovým shromážděním ze svých členů na návrh ústředního výboru FRELIMO.¹⁹⁶

Podle článku 45 mělo do pravomoci Stálého výboru spadat plnění funkce Lidového shromáždění v období mezi jeho zasedáními. Zákonodárné akty Stálého výboru měly podléhat potvrzení na následujícím zasedání Lidového shromáždění. Stálý výbor měl být také Lidovému shromáždění odpovědný.¹⁹⁷

Podle článku 46 měl Stálému výboru Lidového shromáždění předsedat prezident republiky.¹⁹⁸

Článek 47 ústavy stanovil, že prezidentem Mozambické lidové republiky měl být předseda FRELIMO. Prezident Mozambické lidové republiky měl být podle článku 47 hlavou státu. Měl symbolizovat národní jednotu a reprezentovat národ ve vnějších vztazích a mezinárodních otázkách.¹⁹⁹

Podle článku 48 do pravomocí prezidenta spadalo: zajistit dodržování ústavy a řádného chodu státních orgánů; zřizovat ministerstva a stanovovat jejich kompetence; řídit činnost Rady ministrů a předsedat jejím zasedáním; jmenovat a odvolávat členy Rady ministrů; jmenovat a odvolávat předsedu a místopředsedu Nejvyššího lidového soudu a Generálního prokurátora republiky; jmenovat a odvolávat guvernéry provincií; jmenovat a odvolávat guvernéra a viceguvernéra Mozambické banky; jmenovat a odvolávat nejvyššího velitele a zástupce nejvyššího velitele Policejního sboru Mozambiku; jmenovat a odvolávat rektora Univerzity; vyhlášovat a zajišťovat zveřejnění zákonů a legislativních dekretů; vyhlášovat válečný stav a na základě rozhodnutí Ústředního výboru FRELIMO uzavírat mírové dohody; akreditovat diplomatické zástupce ostatních států; jmenovat a odvolávat diplomatické zástupce Mozambické lidové republiky

¹⁹⁵ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 19.

¹⁹⁶ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 19.

¹⁹⁷ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 19.

¹⁹⁸ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 19.

¹⁹⁹ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 19.

v ostatních státech; rozhodovat o prominutí nebo zmírnění trestů; vyhlášovat výjimečný stav nebo stav nouze.²⁰⁰

Podle článku 49 mohl prezident republiky prohlašovat usnesení provinčních shromáždění za neplatná.²⁰¹

Článek 52 stanovil, že v případě úmrtí, rezignace nebo dlouhodobé nezpůsobilosti prezidenta vykonávat svoje povinnosti měly funkce prezidenta okamžitě přejít na Ústřední výbor FRELIMO, který měl být povinen v co nejkratším čase jmenovat nového prezidenta republiky.²⁰²

Pokud jde o Radu ministrů, článek 53 stanovil, že se měla skládat z ministrů a náměstků ministrů Mozambické lidové republiky a že jí měl předsedat prezident republiky.²⁰³

Článek 54 stanovil, že Rada ministrů měla být odpovědná Lidovému shromáždění za výkon vnitřní a vnější politiky státu. Ve svém jednání měla být Rada ministrů povinna se řídit rezolucemi sjezdu, Ústředního výboru a Výkonného výboru FRELIMO, zákony schválenými Lidovým shromážděním a jeho stálým výborem a rozhodnutími prezidenta republiky. Podle článku 54 patřilo mezi zvláštní kompetence Rady ministrů: příprava obecného státního plánu a obecného státního rozpočtu a jejich plnění po schválení Ústředním výborem FRELIMO a Lidovým shromážděním; příprava návrhů zákonů a usnesení, která jsou předkládána Lidovému shromáždění, jeho stálému výboru nebo prezidentu republiky; vypracování legislativních dekretů v případě delegování kompetencí Lidového shromáždění; vypracování dekretů; řízení a koordinace aktivit ministerstev a dalších státních orgánů podřízených Radě ministrů; zajišťování dodržování práv a svobod občanů.²⁰⁴

Pokud jde o administrativní dělení, článek 55 ústavy stanovil, že se Mozambická lidová republika administrativně měla dělit na provincie, okresy a obce.²⁰⁵

²⁰⁰ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 20.

²⁰¹ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 20.

²⁰² Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 20.

²⁰³ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 21.

²⁰⁴ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 21.

²⁰⁵ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 21.

Podle článku 56 byly hlavními principy místní správy jednota, centralismus a místní iniciativa.²⁰⁶

Článek 57 stanovil, že nejvyšším orgánem státu v provincii měla být provinční vláda, v jejímž čele měl stát guvernér. Guvernér měl zastupovat prezidenta republiky a za svoji činnost být odpovědný vůči FRELIMO a vládě.²⁰⁷

Podle článku 58 mělo být v každé provincii ustaveno provinční shromáždění, které mělo plnit legislativní funkce v záležitostech týkajících se výhradně zájmů provincie a které se mělo účastnit rozhodování o záležitostech týkajících se provincie.²⁰⁸

Článek 59 stanovil, že se provinční vláda měla skládat z guvernéra provincie a provinčních ředitelů různých sektorů správy nebo osob jmenovaných, aby tyto sektory zastupovaly.²⁰⁹

Článek 60 dal prezidentovi republiky právo rušit rozhodnutí guvernérů nebo provinčních vlád a provinčních shromáždění.²¹⁰

Článek 61 uvedl, že kompetence, organizace, složení a struktura administrativních orgánů a dalších orgánů místní správy měly být stanoveny zákonem.²¹¹

Pokud jde o soudnictví, článek 62 ústavy stanovil, že soudní činnost měla být vykonávána soudy v čele s Nejvyšším lidovým soudem a ostatními soudy ustavenými na základě zákona o soudnictví. Jejich složení a pravomoci měly být stanoveny zákonem.²¹²

Článek 63 stanovil, že Nejvyšší lidový soud měl zajišťovat jednotné uplatňování zákona všemi soudy sloužícími mozambickému lidu, stejně jako i dodržování ústavy, zákonů a všech právních norem Mozambické lidové republiky.²¹³

Článek 64 stanovil, že předsedu Nejvyššího lidového soudu měl jmenovat prezident republiky.²¹⁴

²⁰⁶ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 21.

²⁰⁷ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²⁰⁸ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²⁰⁹ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²¹⁰ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²¹¹ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²¹² Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²¹³ Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

Článek 65 uvedl, že soudci měli být při výkonu svých funkcí nezávislí.²¹⁵

Článek 66 stanovil, že spolu se soudy měly působit orgány prokuratury, které měly mít za úkol zastupovat stát. Generální prokurátor měl být odpovědný Lidovému shromáždění.²¹⁶

Ústava dále ustanovila symboly Mozambické lidové republiky – vlajku, znak a hymnu (články 67-69).²¹⁷

V páté hlavě ústavy, obsahující závěrečná a přechodná ustanovení, článek 70 stanovil, že do ustavení Shromáždění nadaného ústavní mocí měla náležet pravomoc měnit ústavu do kompetence Ústředního výboru FRELIMO.²¹⁸

Článek 71 uvedl, že veškerá předcházející legislativa, která by byla v rozporu s ústavou, měla být automaticky zrušena. Předcházející legislativa, která by nebyla v rozporu s ústavou, měla zůstat v platnosti do doby, dokud by nebyla změněna nebo zrušena.²¹⁹

Článek 72 stanovil, že do doby, než by Lidové shromáždění mohlo zahájit plnění svých úkolů, měla být zákonodárná aktivita realizována Radou ministrů.²²⁰

Článek 73 uvedl, že ústava Mozambické lidové republiky měla vstoupit v platnost 25. června 1975 v 0 hodin a že ji jednohlasně schválila Fronta pro osvobození Mozambiku 20. června 1975.²²¹

Ústava z roku 1975 nebyla základním zákonem demokratického zřízení. Přestože ústava zahrnovala pasáže týkající se práv a svobod občanů, zákonodárné moci, výkonné moci a soudní moci, její obsah principům demokratického politického systému neodpovídal. Celá řada klíčových pravomocí byla ústavou přidělena straně FRELIMO, která ostatně sama ústavu schválila. Čl. 3 tak například zakotvil vedoucí úlohu FRELIMO ve státě a společnosti. Vzhledem k rozhodujícímu postavení prezidenta v mozambickém politickém systému (právo jmenovat a odvolávat ministry, řízení činnosti vlády) pak měl zásadní význam i článek 47,

²¹⁴ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²¹⁵ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²¹⁶ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²¹⁷ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 23.

²¹⁸ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 24.

²¹⁹ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 24.

²²⁰ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 24.

²²¹ Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 24.

který stanovil, že prezidentem Mozambické lidové republiky je předseda FRELIMO. Tomuto odpovídal i článek 52, který dával Ústřednímu výboru FRELIMO pravomoc jmenovat nového prezidenta v případě úmrtí, rezignace nebo dlouhodobé nezpůsobilosti jeho předchůdce.

Ústavou dané ztotožnění prezidenta republiky a předsedy strany FRELIMO a pravomoc Ústředního výboru FRELIMO vybrat nového prezidenta samy o sobě dávaly FRELIMO rozhodující mocenské postavení, vedle toho ale byly v ústavě zakotveny i další pravomoci FRELIMO vůči exekutivě. Uvést lze povinnost vlády (Rady ministrů) řídit se rezolucemi sjezdu, Ústředního výboru a Výkonného výboru FRELIMO (čl. 54). Za pozornost stojí také ústavou stanovené podřízení armády (FPLM) vedení FRELIMO včetně výkonu funkce hlavního velitele FPLM předsedou FRELIMO.

Ústava z roku 1975 dávala FRELIMO významné pravomoci i ve sféře zákonodárné moci. Vzhledem k tomu, že se Lidové shromáždění pravidelně scházelo pouze dvakrát do roka, měl v rámci legislativní činnosti značný význam Stálý výbor Lidového shromáždění. Ústřednímu výboru FRELIMO přitom podle ústavy patřila klíčová pravomoc členy Stálého výboru navrhnout (čl. 44). Ústřednímu výboru FRELIMO také náležela zákonodárná iniciativa (čl. 41) a právo požádat prezidenta o svolání mimořádného zasedání Lidového shromáždění (čl. 42).

V této souvislosti lze jako velmi relevantní akceptovat připomínku, že zásadnímu vlivu na celkový politický, sociální a ekonomický život v Mozambiku, který ústava svěřením moci dala straně FRELIMO, neodpovídala skutečnost, že v ústavě chyběly jakékoli zmínky o struktuře a organizaci této strany, o složení jejích orgánů a podobně.²²²

Zakotvením vedoucí úlohy strany FRELIMO v ústavě a přihlášením se k „lidové demokracii“ (čl. 2) se mozambický politický systém zařadil mezi systémy, které byly uplatňovány v tzv. východním bloku. Vedle zakotvení vedoucí úlohy strany FRELIMO se nicméně v ústavě z roku 1975 objevila celá řada dalších, často deklaratorních pasáží, které na přihlášení se k sovětskému/východoevropskému

²²² DURIEUX, André, Les constitutions de 1975 des Républiques populaires de l' Angola et du Mozambique, Bruxelles: Académie royale des Sciences d' Outre-Mer, 1977, s. 38.

modelu odkazovaly. Jako příklady těchto deklarácí lze uvést článek 2, vyhlášující, že „moc v Mozambické lidové republice patří dělníkům a rolníkům,“ dále pak článek 6, deklarující, že stát sleduje cíl „likvidace systému vykořisťování člověka člověkem,“ nebo články 9 a 10 vyhlášující, že „stát uskutečňuje plánování ekonomiky“ a že státní ekonomický sektor představuje „vedoucí prvek národního hospodářství.“

Hodnota uvedení pasáže s občanskými právy a svobodami (včetně svobody názoru, shromažďování a sdružování /čl. 27/, domovní, listovní a náboženské svobody /čl. 33/ a práva na obhajobu /čl. 35/) byla relativizována článkem 36, který uvedl, že „stát bude bránit zneužívání práv a svobod ke škodě zájmů lidu.“ Odkazem na službu zájmům lidu byla relativizována i deklarovaná nezávislost soudců (čl. 63 a 65). Svoboda přesvědčení, shromažďování a sdružování byla článkem 27 omezena na využívání „pro uskutečnění cílů stanovených v ústavě.“

Ústava z roku 1975 nejen vykazovala shody se sovětským modelem při zakotvení vedoucí úlohy strany FRELIMO, ale v článku 22 bylo i explicitně uvedeno, že „Mozambická lidová republika posiluje a rozvíjí solidaritu se socialistickými zeměmi.“ Ústava obsahovala i další vymezení zahraničně-politické orientace. Článek 21 např. deklaroval, že „Mozambická lidová republika podporuje zápas národů za jejich národní osvobození a solidarizuje se s ním.“

Strana FRELIMO a tzv. demokratické masové organizace

Marxistická orientace postkoloniálního Mozambiku vycházela ze zkušenosti nové vládnoucí elity s protikoloniálním zápasem a ze zkušenosti z tzv. „osvobozených zón“ a základen v Tanzánii, charakterizovaných novým sociálním uspořádáním, orientací na soběstačnost, kolektivní hospodaření a skromnost. Představovala také východisko pro budování národní jednoty, třídní rozdíly měly překonat rozdíly regionální, kulturní a jazykové. Pro novou vládnoucí elitu byla ale koncepce vlády

jedné strany založená na marxismu-leninismu i hotovým návodem, jak získat a udržet politickou moc.²²³

Koncepce FRELIMO jako avantgardní marxisticko-leninské strany vedoucí mozambickou společností byla prosazena na 3. sjezdu FRELIMO, který se uskutečnil v roce 1977. Vyvrcholil tak vývoj strany FRELIMO od širokého národně-osvobozeneckého hnutí přes radikalizaci z konce 60. let k vládnoucí marxisticko-leninské straně. Podle zprávy Ústředního výboru FRELIMO 3. sjezdu bylo „historickou úlohou strany vést, organizovat, orientovat a vzdělávat masy a transformovat tak lidové masové hnutí v mocný nástroj pro zničení kapitalismu a budování socialismu.“²²⁴ Cílem strany bylo zorganizovat dělnicko-rolnickou alianci k rozdrčení třídního nepřítele.²²⁵

Krátce po 3. sjezdu FRELIMO, v únoru 1978, zahájila strana kampaň s cílem rozšířit svoji členskou základnu, která byla do té doby omezena na přibližně 15 000 osob, z nichž byla většina aktivně zapojena do protikoloniálního zápasu. Kandidáti na členství ve straně byli na schůzích organizovaných stranou FRELIMO podrobováni přezkumu své bezúhonnosti, zvláště pokud se jednalo o předchozí vztahy ke koloniálnímu režimu a o sociální chování (polygamie). Cílem nábory nových členů bylo nově vytvořenými stranickými buňkami zajistit pokrytí celé země, ve všech lokalitách a významných ekonomických jednotkách. V roce 1982 měla strana FRELIMO přibližně 100 000 členů.²²⁶

Obdobně jako v zemích sovětského bloku, i v Mozambiku byly v období po roce 1975 jako určitá náhrada autonomní občanské společnosti a zároveň jako další mechanismus kontroly obyvatelstva uplatňovány tzv. masové demokratické organizace navázané na stranu FRELIMO. Jednalo se konkrétně o Organizaci mozambických žen (OMM) a o Organizaci mozambické mládeže (OJM). Organizace mozambických žen (OMM) v rámci systému vlády jedné strany usilovala o řešení problémů žen a o jejich vzdělávání a mobilizaci. Organizace

²²³ HENRIKSEN, Thomas H., *Revolution and Counterrevolution. Mozambique's War of Independence, 1964-1974*, Westport: Greenwood Press, 1983.

²²⁴ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 121.

²²⁵ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 121.

²²⁶ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 122-124.

mozambické mládeže (OJM) plnila tyto funkce vůči mladým lidem. Podobně jako strana FRELIMO, i tyto organizace rozšiřovaly po roce 1975 (respektive v případě OJM po roce 1977) své členstvo tak, aby pokryly svými pobočkami celý Mozambik.

Lidová shromáždění

Po přechodném období, kdy funkce zákonodárského sboru plnilo Lidové shromáždění skládající se dle ústavy ze členů ústředního výboru FRELIMO, členů Výkonného výboru FRELIMO, ministrů a náměstků ministrů vlády, provinčních guvernérů, poslanců vybraných ústředním výborem FRELIMO z příslušníků Lidových sil pro osvobození Mozambiku a dvou poslanců za každou provincii zastupujících masové demokratické organizace a kdy funkce zastupitelských sborů na nejnižších úrovních do jisté míry plnily tzv. dynamizační skupiny, byly v roce 1977 formálně zavedeny prvky demokratické kontroly a samosprávy (ovšem ve formě odpovídající modelu vlády jedné strany) v podobě lidových shromáždění na všech úrovních (provincie, okres, město, lokalita). Podle zákona č. 3/77 měla mít tato shromáždění široké pravomoci rozhodovat o otázkách spadajících do kompetence dané úrovně státní správy a samosprávy.

Volby do lokálních lidových shromáždění probíhaly od září do prosince 1977. Několik dní před volbami v dané lokalitě bylo místní obyvatelstvo informováno o volbách a vyzváno k participaci. V den voleb volební úředníci zveřejnili seznam kandidátů navržených dynamizačními skupinami, přičemž voliči (všichni dospělí kromě těch, kdo spolupracovali v minulosti s portugalskou tajnou policií nebo jinými institucemi spojenými s koloniálním útlakem) byli vyzváni, aby vystoupili, pokud by věděli o skutečnostech diskvalifikujících kandidáty z výkonu funkce člena lidového shromáždění. Celkem bylo do 894 lokálních lidových shromáždění zvoleno 22 230 zastupitelů, celkem 2 180 (tj. méně než 10 %) kandidátů bylo zamítnuto.²²⁷

²²⁷ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 128-131.

Podobně bylo zvoleno 460 členů deseti městských lidových shromáždění.

Členové okresních lidových shromáždění byli zvoleni nepřímo lokálními lidovými shromážděními ze zastupitelů těchto shromáždění, malá část byla zvolena z příslušníků ozbrojených sil dislokovaných v regionu. Celkem bylo zvoleno 3 390 členů 112 okresních lidových shromáždění.²²⁸

Okresní lidová shromáždění opět ze svých řad zvolila 734 zastupitelů deseti provinčních lidových shromáždění.²²⁹

Pokud jde o Lidové shromáždění, jeho 226 členů bylo navrženo Ústředním výborem FRELIMO a následně v prosinci 1977 předloženo ke schválení provinčním lidovým shromážděním. Žádný z navržených kandidátů nebyl zamítnut.²³⁰

Demokratický mandát těchto orgánů zásadním způsobem zpochybňoval způsob volby jejich členů, který nezahrnoval soutěž mezi více politickými subjekty, ale v případě lokálních lidových shromáždění a Lidového shromáždění pouhé odsouhlasení jednoho seznamu kandidátů, navržených buď přímo stranou FRELIMO, nebo se stranou FRELIMO provázanými strukturami (dynamizačními skupinami). Demokratický mandát okresních a provinčních lidových shromáždění a Lidového shromáždění limitovala skutečnost, že jejich členové byli vybráni nepřímou volbou.

Lidová shromáždění se v praxi jako kontrolní a rozhodovací orgány neprosadila. Vzhledem ke svým omezeným kapacitám nebyla lidová shromáždění schopna plnit roli protihráče příslušným orgánům státní správy. Jmenování úředníci disponovali nepoměrně většími lidskými a finančními zdroji a udržovali si převahu vůči shromážděním, která tak fakticky plnila pouze roli poradního sboru, v jehož rámci si mohli představitelé státní správy vyslechnout názory zástupců obyvatelstva.²³¹

²²⁸ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 130-131.

²²⁹ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 130-131.

²³⁰ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 130-131.

²³¹ MONTEIRO, Oscar, *Governança Local para Redução da Pobreza em África*. Country Paper. Moçambique, 2002, s. 9.

Podobně byla slabá i kontrolní role Lidového shromáždění, v rámci jehož velmi krátkých zasedání, která se konala jednou nebo dvakrát ročně, byly pouze formálně schvalovány zákony a rezoluce předložené prezidentem nebo Radou ministrů.²³²

Druhé volby do lidových shromáždění na všech úrovních se uskutečnily v roce 1980, a to obdobným způsobem jako v roce 1977. Z navržených kandidátů bylo na lokální úrovni v roce 1980 zamítnuto 11 %.²³³ Volby v roce 1985 se neuskutečnily z důvodu zhoršené bezpečnostní situace, termín voleb byl následně odkládán, k volbám v rámci monopartijního politického systému již ale nedošlo.

Státní správa v nezávislém Mozambiku na centrální úrovni

Pokud jde o orgány exekutivního charakteru, záhy po vstoupení ústavy z roku 1975 v platnost byly učiněny legislativní kroky k formálnímu ustavení a definici orgánů nově nezávislého státu.

První normativní akt Rady ministrů, Dekret č. 1/75 ze dne 27. července 1975, definoval úkoly a kompetence jednotlivých ministerstev a stanovil hierarchii mezi jednotlivými státními orgány. Exekutivní moc byla dále upravována následujícími právními normami.

Dekret č. 8/75 ze dne 26. srpna 1975 stanovil organizační rozdělení ministerstev na národní ředitelství, odbory, úseky a sekce. Mimo ministerstva pak stály tzv. Státní sekretariáty, jejichž vedoucí činitelé (státní sekretáři) nebyli členy Rady ministrů. Některé státní sekretariáty spadaly pod prezidenta, jiné pod Radu ministrů. Až v roce 1985 (dekretem č. 5/85) byli státní sekretáři spadající pod Radu ministrů podřízeni ministrům odpovědným za daný sektor. Státní sekretariáty byly zřizovány zvláštními dekrety.²³⁴

²³² Democratic Governance in Mozambique. Priorities for the Second Generation 2002-2006, Maputo: UNDP, 2000, s. 10.

²³³ MINTER, William, Apartheid's Contras. An Inquiry into the Roots of War in Angola and Mozambique, London: Zed Books, 1994, s. 26.

²³⁴ CHAMBULE, Alfredo, Organização administrativa de Moçambique, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 65-68.

Zákon č. 14/78 ze dne 28. prosince 1978 stanovil princip individuálního řízení ministerstev jednotlivými ministry a princip kolegiálního rozhodování Rady ministrů. Zákon č. 14/78 definoval ministerstva jako ústřední orgány státní správy s posláním uskutečňovat státní politiku, řídit, plánovat a kontrolovat oblasti a sektory národní ekonomiky. Zákon č. 14/78 také zřídil Exekutivu Rady ministrů jako orgán Rady ministrů s úkolem koordinovat a kontrolovat plnění rozhodnutí, programů a lhůt stanovených Radou ministrů.²³⁵ Členy Exekutivy Rady ministrů byli na základě dekretu č. 4/79 ze dne 22. května 1979 ministři plánování, zahraničí, obrany, zemědělství, průmyslu a energetiky, financí a tzv. státní ministr prezidenta (Ministro do Estado na Presidencia) pod předsednictvím prezidenta republiky.²³⁶

Zákonem č. 11/78 ze dne 15. srpna 1978 byla zřízena funkce premiéra, který předsedal Radě ministrů. Premiéra na základě zákona č. 11/78 jmenoval a odvolával prezident republiky. Zřízením funkce premiéra ale nepřestal být prezident hlavou výkonné moci, pozici premiéra bylo možné charakterizovat jako „asistenta a rádce prezidenta republiky“²³⁷, mezi jehož kompetence patřilo vyžadovat na ostatních ministrech plnění úkolů stanovených Radou ministrů.²³⁸

Změny v kompetencích jednotlivých ministerstvech a v jejich názvech přinesly série dekretů z dubna 1980²³⁹ a z prosince 1983²⁴⁰.

²³⁵ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 41.

²³⁶ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 42.

²³⁷ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 43.

²³⁸ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 44.

²³⁹ Dekretem č. 6/80 ze dne 3. dubna 1980 bylo zřízeno Ministerstvo bezpečnosti namísto Národní služby lidové bezpečnosti (Serviço Nacional de Segurança Popular – SNASP). Dekretem č. 7/80 ze dne 3. dubna 1980 bylo zrušeno Ministerstvo dopravy a komunikací, dekretem č. 8/80 bylo nahrazeno Ministerstvem přístavů a povrchové dopravy, respektive Ministerstvem pošt, telekomunikací a civilního letectví (dekret č. 9/80). CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 45-6.

²⁴⁰ Na základě dekretů č. 65-90/83 ze dne 29. 12. 1983 byly funkce Ministerstva bezpečnosti přeneseny zpět na Národní službu lidové bezpečnosti (SNASP). Národní komise pro komunální vesnice byla integrována do ministerstva zemědělství. Z Ministerstva průmyslu a energetiky se vyčlenila oblast nerostných surovin pod nové Ministerstvo nerostných zdrojů. Došlo ke vzniku Státního sekretariátu pro turistiku. Ministerstvo přístavů a povrchové dopravy bylo přejmenováno na Ministerstvo přístavů, železnic a obchodní námořní přepravy, pro silniční dopravu byl zřízen zvláštní Sekretariát státu pro silniční dopravu. Ministerstvo pošt, telekomunikací a civilního letectví bylo změněno na Ministerstvo pošt a telekomunikací, oblast letectví přešla do kompetence

Státní správa v nezávislém Mozambiku na úrovni provincií a okresů

Pokud jde o státní orgány na úrovni provincie, zde byly příslušné články ústavy (čl. 57-59) dále rozpracovány v zákoně č. 5/78 z 22. dubna 1978.²⁴¹

Provinční vláda byla dle zákona č. 5/78 orgánem státního řízení s výkonnými, rozhodovacími a kontrolními funkcemi na provinční úrovni, přičemž se skládala z guvernéra provincie, členů provinční rady a provinčních ředitelů. Provinční vlády byly odpovědné za realizaci rozhodnutí Lidového shromáždění, prezidenta republiky, Rady ministrů a provinčního shromáždění v dané provincii. Mezi jejich odpovědnosti patřila také příprava zasedání provinčních shromáždění a příprava návrhu provinčního plánu a rozpočtu na základě rozhodnutí Rady ministrů a ve spolupráci s provinčními ředitelstvími. Provinční vlády musely zajistit, že provinční plány a rozpočty odpovídaly celostátním plánům a rozpočtům, přičemž byly povinny tyto plány a rozpočty předkládat provinčnímu shromáždění ke schválení. Mezi odpovědnosti provinční vlády patřilo také řídit strukturaci státních orgánů na úrovni okresů a měst a kontrolovat plnění úkolů těchto orgánů. Provinční vlády měly také právo pozastavit rozhodnutí okresních a městských shromáždění, pokud by byly v rozporu s ústavou, zákony a dalšími právními předpisy, mohly také rušit rozhodnutí okresních administrátorů, předsedů městských výkonných rad, stejně tak jako okresních, městských a místních výkonných rad.²⁴²

Pokud jde o guvernéra provincie, toho zákon chápal jako zástupce prezidenta na úrovni provincie odpovědného Radě ministrů. Mezi jeho kompetence patřilo řídit

nově zřízeného Státního sekretariátu pro civilní letectví. Ministerstvo vnitřního obchodu bylo přejmenováno na Státní sekretariát zásobování. Národní plánovací komise byla přejmenována na Státní sekretariát pro mezinárodní spolupráci. Ministerstvo veřejných prací a bydlení bylo přejmenováno na Ministerstvo výstavby a vody. CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 47-48.

²⁴¹ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 75.

²⁴² CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 77-8.

provinční vládu a rozhodovat v souladu se zákony, dekrety a dalšími právními předpisy, předkládat zprávy prezidentovi republiky, dávat závazné směrnice členům provinční vlády a provinčním ředitelům, stejně tak jako i okresním administrátorům a předsedům městských Výkonných rad.²⁴³

Provinční rada byla zákonem č. 5/78 definována jako orgán provinční vlády s řídicími, výkonnými a kontrolními funkcemi v mezidobí mezi zasedáními provinční vlády. Její členy jmenovala Rada ministrů na návrh provinčního guvernéra. Mezi úkoly provinční rady patřilo zajišťovat realizaci rozhodnutí provinční vlády, koordinovat a kontrolovat plnění úkolů stanovených provinční vládou a rozhodovat o konkrétních otázkách vyplývajících z rozhodnutí provinční vlády.²⁴⁴

Pokud jde o provinční ředitelství, ta byla organizována podle různých sektorů činnosti státu, přičemž v každém z těchto sektorů plánovala aktivity a řídila příslušné státní sociální a ekonomické jednotky (státní podniky, školy, nemocnice apod.). Provinční ředitele jmenoval ministr odpovědný za daný sektor po vyslechnutí názoru guvernéra provincie nebo na jeho návrh. Zvláštní pozici měla provinční ředitelství podpory a kontroly (*direcção provincial de apoio e controlo*), která měla za úkol organizovat podporu a kontrolu státních orgánů na okresní, městské a místní úrovni.²⁴⁵

Zákon č. 7/78 ze dne 22. dubna 1978 řešil také otázku státní správy na úrovni okresů. Orgánem odpovědným za řízení státního aparátu na okresní úrovni a plnění úkolů v oblasti ekonomické, sociální a kulturní byly dle zákona č. 7/78 okresní výkonné rady (*conselho executivo distrital*).²⁴⁶ Okresní výkonné rady měly být podle zákona výkonnými orgány okresních lidových shromáždění, jejich předsedové byli ale jmenováni ústřední vládou.²⁴⁷ Členové výkonné rady měli být vybráni okresním lidovým shromážděním, aby kontrolovali činnost administrativy

²⁴³ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 75-6.

²⁴⁴ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 76.

²⁴⁵ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 77-8.

²⁴⁶ MACUANE, José Jaime – WEIMER, Bernard (eds.), *Governos locais em Moçambique. Desafios de Capacitação Institucional*, Maputo: UEM, 2003, s. 66

²⁴⁷ MACUANE, José Jaime – WEIMER, Bernard (eds.), *Governos locais em Moçambique. Desafios de Capacitação Institucional*, Maputo: UEM, 2003, s. 46

v jednotlivých oblastech. Přibližně rok po zřízení okresních výkonných rad ale došlo k zásadní, i když nikde formálně nezakotvené změně jejich charakteru. Okresní výkonné rady se transformovaly na orgán skládající se z ředitelů jednotlivých sektorů státní správy na úrovni okresu. Okresní výkonné rady tak převzaly model uplatňovaný na úrovni centrální vlády a provinčních vlád. Tím, že se skládaly z jmenovaných představitelů státní správy, se zásadním způsobem oslabil jejich kontrolní funkce. Změna charakteru okresních výkonných rad byla zdůvodňována tím, že bylo obtížné najít mezi obyvateli okresů mimo rámec státní správy vhodné osoby, které by měly potřebné schopnosti pro dohled nad okresními úřady.²⁴⁸

Jak provinční vlády, tak okresní výkonné rady v sobě nesly rozpor dvojí podřízenosti. Na jedné straně podléhaly politickému představiteli na příslušné úrovni (provinčnímu guvernérovi, předsedovi okresní výkonné rady), na druhou stranu ale také příslušnému sektorovému ministerstvu (na úrovni okresů nebyla nicméně zpravidla zastoupena všechna sektorová ministerstva, často pouze ministerstva zemědělství a rozvoje venkova, zdravotnictví, sociálních věcí a školství, vedle policejního velitelství). Hierarchie podřízenosti sektorové specifického administrativního personálu od centrálních orgánů až po okres měla za následek centralismus jako výraznou charakteristiku mozambického správního systému.

Státní správa v nezávislém Mozambiku na lokální úrovni

Pokud jde o městskou a místní samosprávu, zde došlo po nezávislosti k nahrazení institucí uplatňovaných za koloniálního období tzv. orgány lidové moci (*poder popular*). Formálně byla tato změna zakotvena v zákoně č. 6/78 z 22. dubna 1978. Preambule tohoto zákona deklarovala, že „s ustavením lidových shromáždění na všech úrovních se zrodily nové orgány moci lidově demokratického státu a vytvořily se nové podmínky pro organizaci státu, v souladu s rozhodnutími FRELIMO.“ Předcházející struktury (městské rady - *câmaras municipais* a místní

²⁴⁸ MONTEIRO, Oscar, *Governança Local para Redução da Pobreza em África*. Country Paper. Moçambique, 2002, s. 9.

rady - *juntas locais*) byly zrušeny a jejich úkoly převzaly nové orgány lidové moci. Jednotlivá ředitelství, služby, další orgány a příslušný majetek podléhající městským samosprávám přešly pod řízení městských Výkonných rad.²⁴⁹ V případě městských výkonných rad došlo k obdobné transformaci jako v případě okresních výkonných rad. I v městských radách zasedli ředitelé jednotlivých sektorů státní správy na úrovni města, čímž se posílila pozice jmenovaných úředníků oproti městskému lidovému shromáždění.²⁵⁰

Zásadní transformací prošla správa venkovských oblastí.

V administrativní struktuře nezávislého Mozambiku z ideologických důvodů nebylo místo pro „tradiční“ autority, které plnily úlohu nejnižšího stupně koloniální správy. Náčelníci byli ze strany FRELIMO považováni kvůli spolupráci s koloniální správou za „lokaje“ a „loutky“ kolonialismu, nástroje koloniálního útlu a vykořisťování. V rámci marxistické filosofie dějin byly tradiční autority feudálními strukturami, které neměly místo v mozambické revoluci a budování nové mozambické společnosti. Kromě toho se antagonismus mezi FRELIMO a tradičními autoritami v mnoha případech projevil násilnou formou v průběhu protikoloniálního zápasu, jakkoli někteří náčelníci s FRELIMO spolupracovali (respektive někteří spolupracovali zároveň jak s FRELIMO, tak s portugalskou koloniální správou).

Náčelnictví jako faktické nejnižší stupně koloniální správy byly zrušeny v roce 1975 na prvním zasedání Rady ministrů, náčelníci (*regedores, régulos*) byli formálně zbaveni moci a nahrazeni přímou přítomností státu na úrovni lokality v podobě nových správních struktur.

Vládou byly přivlastněny a novými správními (respektive v řadě případů ekonomickými) strukturami využívány infrastruktury, které byly za kolonialismu ve vlastnictví náčelníků (*régulos*), včetně jejich rezidencí.²⁵¹

Celou řadu funkcí plnily v období po vyhlášení nezávislosti tzv. dynamizační skupiny, které byly ustaveny s vazbou na stranu FRELIMO v období po září

²⁴⁹ CHAMBULE, Alfredo, Organização administrativa de Moçambique, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 149.

²⁵⁰ MONTEIRO, Oscar, Governação Local para Redução da Pobreza em África. Country Paper. Moçambique, 2002, s. 9.

²⁵¹ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), Autoridade e Poder Tradicional, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995.

1974. Napojení tzv. dynamizačních skupin na stranu FRELIMO mívalo podobu souběžného členství jejich členů v obou organizacích, struktury strany FRELIMO také organizovaly proces volby členů dynamizačních skupin včetně vysvětlování očekávané role dynamizačních skupin a vlastností jejich členů. Koncem 70. let byly dynamizační skupiny formálně zbaveny svých administrativních a politických funkcí, fakticky ale mnohdy pokračovaly ve svém působení v nejasně vymezeném prostoru mezi státní správou a stranou FRELIMO.²⁵²

Na základě zákona č. 1/77 byla na úrovni lokality ustavena lidová shromáždění (zákon 1/77), která zvolila své předsedy a výkonné rady. Výkonné rady na úrovni lokality nicméně působily bez podpory profesionálního administrativního aparátu na principu dobrovolnictví.

Na nejnižší úrovni čtvrtí (ve městech), respektive osad, ze kterých se lokalita skládala (*povoado*), vystupovali jako představitelé státu sekretáři čtvrtí a vesnic. Vzhledem k modelu vlády jedné strany docházelo často k souběhu stranických funkcí (předseda stranické organizace na příslušné úrovni) a funkcí administrativních (sekretář vesnice, sekretář čtvrti). Správní struktury pod úrovní lokality ovšem nebyly legislativně upraveny.

Noví sekretáři byli zpravidla jmenováni bez ohledu na místní zvyky a sociálně uznané principy. Nejdůležitějším pro jmenování bylo, aby budoucí sekretář uměl číst a psát, byl dynamický a nezkompromitovaný spoluprací s koloniálním systémem. Výhodou bylo též aktivní zapojení do protikoloniálního zápasu. V mnoha případech byly na místa sekretářů dosazeny osoby, které nepocházely z dané lokality a místní realie neznaly. Spíše výjimečně se v nových politicko-správních strukturách uplatnili příslušníci náčelnických rodin. K takovým případům docházelo např. za situace, kdy náčelníci během protikoloniálního zápasu stáli na straně FRELIMO (nebo spolupracovali tajně jak s FRELIMO, tak s Portugálci).²⁵³ V řadě těchto případů ale byli s FRELIMO spolupracující náčelníci

²⁵² ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 124.

²⁵³ Např. náčelník Senga-Senga v provincii Sofala, který spolupracoval jak s FRELIMO, tak s Portugálci, byl v letech 1975-1977 sekretářem FRELIMO v lokalitě Senga-Senga. Viz PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 65.

v postkoloniálním období moci zbavení.²⁵⁴ V některých případech nicméně došlo k soužití mezi novými a starými strukturami.²⁵⁵

Nahrazení tradičních autorit novými politicko-správními strukturami na úrovni lokality bylo doprovázeno vládou organizovanou kampaní, zaměřenou na diskreditaci náčelníků i celého komplexu tradičních nábožensko-kulturních představ. Představitelé státu na nejnižších úrovních organizovali kolektivní schůze, kde obyvatelstvo opakovalo předřikávaná hesla, jako „ pryč s feudalismem“ (*abaixo feudalismo*) nebo „ pryč s tmářstvím“ (*abaixo obscurantismo*). Venkovské obyvatelstvo sice tato hesla opakovalo, nicméně zpravidla bez porozumění obsahu těchto sdělení a bez jejich přijetí za své. V mnoha případech ani představitel nové moci, který tato hesla prezentoval, sám příliš nevěřil tomu, co říkal („*Soudruh předseda ... na schůzích říkal „pryč s tmářstvím“, ale šel se poradit s tradičními léčiteli, když se necítil dobře.*“)²⁵⁶

Kampaň proti tradičním autoritám nebyla v případě mnoha komunit úspěšná i z toho důvodu, že míra spolupráce náčelníků s koloniální správou, respektive míra ochrany svých komunit před požadavky koloniální správy (např. při výběru daní nebo nucených pracích) byla v různých lokalitách různá, s čímž souvisela i různá míra diskreditace tradičních autorit v očích svých komunit. V řadě případů nebylo obyvatelstvem akceptováno označování náčelníků za nástroje koloniálního vykořisťování. Mnozí náčelníci si svoji autoritu udrželi, zejména pak v případech, kdy v rámci jedné rodové skupiny došlo k oddělení magicko-náboženské funkce náčelníka od funkce spojnice mezi komunitou a koloniální administrativou. Pro velkou většinu obyvatelstva představovala tradiční autorita nejvyšší vyjádření vlastní sociální a kulturní identity, nositele znalostí místních tradic a vazbu mezi jednotlivcem, komunitou, předky a půdou, klíčovou pro zajištění blahobytu a harmonie komunity. Často byl náčelník s komunitou provázán i stejným označením, ztotožnění náčelníka s identitou skupiny tak bylo v očích obyvatelstva

²⁵⁴ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 20.

²⁵⁵ Např. lokalita Mafambisse. Viz LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 101.

²⁵⁶ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 18-9.

zcela zjevné²⁵⁷ a snaha v rámci postkoloniálního Mozambiku zbavit tradiční autority vlivu ve společnosti byla vnímána jako útok na sociální a kulturní identitu venkovského obyvatelstva jako takovou (stejně jako kampaně odsuzování tradičních náboženských praktik). „*Postavení těchto představitelů [náčelníků] a jejich politických, sociálních a náboženských pravomocí mimo zákon a naslouchání ostré rétorice, která je zesměšňovala, která jim hrozila a která je urážela, obyvatelstvo jasně pochopilo tak, že se FRELIMO pokouší popřít jejich sociální existenci jako takovou.*“²⁵⁸

Náčelníkům jako „nástrojům koloniálního vykořisťování“ bylo zakázáno kandidovat ve volbách do lidových shromáždění v roce 1977. Obyvatelstvo v některých případech na tuto situaci reagovalo tím, že do lidových shromáždění zvolilo tradiční autority nižší úrovně (*humu*). Na tento neočekávaný „návrat feudalismu“ ale okresní administrátor zareagoval tím, že výsledky voleb anuloval a do opakovaných voleb zakázal kandidaturu i níže postavených představitelů tradičních autorit. Voliči poté zvolili osoby, které nikomu nevadily, ale které záhy přestaly plnit očekávané role.²⁵⁹

FRELIMO se podařilo rozšířit přímou přítomnost státu až na úroveň lokality. Tohoto cíle bylo ale dosaženo za cenu zpochybnění dosavadního sociálního řádu na venkově a delegitimizace rozšířených sociálních praktik. Pokus o odstranění tradičních autorit z mozambického venkova ale nebyl vždy akceptován. Jeho důsledkem byla slabá legitimita postkoloniálního státu v rozsáhlých venkovských oblastech. Na mozambickém venkově se záhy vytvořila atmosféra nespokojenosti a nedůvěry vůči vládě FRELIMO a její politice modernizace venkova.

²⁵⁷ „Jak může FRELIMO zavádět cizí struktury, aby nám vládly, když tato země, Canxixe, patří náčelníkovi Canxixe?“ Viz PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 69.

²⁵⁸ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 32.

²⁵⁹ Tyto případy z okresu Erati popisuje francouzský antropolog Geffray. GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 31.

Komunální vesnice a zemědělská družstva

Součástí vize radikální transformace mozambického venkova, inspirované zkušeností z tzv. osvobozených zón a z Tanzánie, byla koncentrace rozptýleného venkovského obyvatelstva do tzv. komunálních vesnic (*aldeias comunais*). Odůvodnění této politiky spočívalo zejména v argumentaci, že obyvatelstvu žijícímu v malých osadách umístěných ve velkých vzdálenostech od sebe nelze efektivně poskytovat sociální služby (zdravotní, vzdělávací). Koncentrace obyvatelstva do komunálních vesnic byla prezentována jako předpoklad pro zajištění přístupu obyvatelstva k těmto službám, v komunálních vesnicích měl žít takový počet obyvatel, aby se již vyplatilo postavit a provozovat školy a zdravotní střediska.

Koncentrace obyvatelstva do komunálních vesnic byla ale i instrumentální pro posílení přítomnosti státu na lokální úrovni. Stát byl v očích obyvatelstva reprezentován svými zaměstnanci, poskytujícími služby (učitelé, zdravotní personál), koncentrace obyvatelstva ale také výrazným způsobem usnadňovala kontrolu obyvatelstva. Komunální vesnice hrály významnou roli ve snaze FRELIMO o vytvoření nové mozambické společnosti, byly chápány za kolébku „nového člověka.“²⁶⁰

Politický aspekt budování komunálních vesnic vyzdvihl i prezident Samora Machel, který prohlásil: „*Komunální vesnice jsou politickým nástrojem protože nás sjednocují a organizují, a umožňují tak výkon moci.*“²⁶¹ Na tuto dimenzi upozornil antropolog Geffray, který vyjádřil názor, že „*výstavba komunálních vesnic nebyla ve své podstatě strategií rozvoje venkova, ale spíše strategií*

²⁶⁰ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 27.

²⁶¹ Deník Notícias, 26. 10. 1986. Viz PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maringué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 40.

výstavby státního aparátu na venkově, “²⁶² komunální vesnice byly podle Geffraye „hierarchizovaným nástrojem kontroly venkovského obyvatelstva.“²⁶³

Komunální vesnice v řadě případů přímo navazovaly na opevněné vesnice *aldeamentos*, do kterých Portugalci koncentrovali rozptýlené venkovské obyvatelstvo z důvodu zamezení jejich kontaktu s guerillovými silami FRELIMO. Podobně jako v případě portugalských *aldeamentos*, i v případě komunálních vesnic nevyvážily vždy výhody vyplývající z větší dostupnosti škol a zdravotních středisek ve vnímání značné části obyvatel řadu negativ.

Lidé byli nuceni změnit svůj životní styl, místo izolovaného života v kruhu širší rodiny se museli sestěhovat se stovkami dalších obyvatel do jedné lokality, kde se kvůli zvýšené koncentraci snáze šířily choroby a sociální konflikty. Lidé museli opustit své dosavadní domovy, svá pole, ovocné stromy, půdu svých předků včetně posvátných míst a pohřebišť.

V řadě případů nebyla optimálně vybrána místa pro lokalizaci komunální vesnice, v okolí nebyl často dostatek úrodné půdy nebo zdrojů vody.²⁶⁴

Přesídlování obyvatel do komunálních vesnic mělo také dopad na vztahy mezi příslušníky jednotlivých rodů vzhledem k tomu, že teoretický ústavní postulát půdy jako státního majetku nenahradil v chápání obyvatelstva tradiční koncepci vlastnictví půdy. Rod, jehož členové žili na území, kde byla postavena komunální vesnice, se tak stal dominantním lokálním rodem a zaujal v komunální vesnici klíčové pozice. Příslušníci ostatních rodů, kteří se do komunální vesnice přestěhovali, uznávali privilegovanou pozici členů dominantního rodu vyplývající z toho, že zůstali na svém vlastním území.²⁶⁵ Z tohoto důvodu usilovaly jednotlivé rodové skupiny o to, aby byla komunální vesnice postavena právě na jejich území, což by jejím příslušníkům dalo nejen tu výhodu, že by nemuseli opustit svou

²⁶² GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 191.

²⁶³ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 191.

²⁶⁴ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 156.

²⁶⁵ LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 29.

půdu, svá pole, ovocné stromy a pohřebiště, ale získali by i politické a materiální výhody plynoucí z klíčových řídicích pozic v komunální vesnici a družstvech.²⁶⁶

Rozpor mezi vizí FRELIMO a vnímáním podstatné části venkovského obyvatelstva, ať již se jednalo o odstraňování moci tradičních autorit nebo budování komunálních vesnic, vyplýval z neznalosti reálií mozambického venkova a chybné interpretace podpory, kterou FRELIMO bezprostředně po nezávislosti v Mozambiku bezesporu mělo. Tato podpora vycházela zejména z ocenění úspěchu FRELIMO ve vedení protikoloniálního zápasu a neznamenal nutně i podporu radikální sociální transformace. Představitelé nové moci ale upírali uznání sociální existence venkovského obyvatelstva, chovali se, „*jako by venkovské obyvatelstvo bylo jedním velkým souborem atomizovaných jednotlivců, mužů, žen, starců a dětí, přežívajících jeden vedle druhého, mimo historii a veškeré sociální vazby, jako by, spadlí z nebe, všichni tito lidé čekali na FRELIMO, aby se zorganizovali, jako kdyby již nebyli, historicky a dlouhodobě, organizovaní.*“²⁶⁷ Snaha budovat postkoloniální stát na zcela nových konceptech, cizích značné části venkovského obyvatelstva a stojících v rozporu s jejich představami o správném sociálním a politickém uspořádání, vedla následně k tomu, že tyto nové politické a administrativní struktury postrádaly potřebnou legitimitu a ukázaly se tak jako nestabilní.

Komunální vesnice byly také podle vize strany FRELIMO úzce spojeny s konceptem kolektivní zemědělské výroby. Vůči kolektivnímu hospodaření v rámci zemědělských družstev ovšem panovala mezi obyvateli komunálních vesnic značná nedůvěra. Vedle toho nebyly k dispozici dostatečné lidské zdroje pro řízení těchto družstev. Stát se pokoušel atraktivitu zemědělských družstev zvýšit příslibem dodávek hnojiv, semen a zemědělské mechanizace, tyto přísliby ale většinou nebyly naplněny. Na počátku 80. let tak velká většina obyvatel komunálních vesnic nadále hospodařila v rámci rodinných hospodářství. V roce 1982 byla družstva vytvořena pouze v 229 z 1 352 komunálních vesnic. I v případech, kde byla družstva ustavena, nepracovali členové družstev většinu času na družstevních polích (např. v komunální vesnici Chicuedo v provincii

²⁶⁶ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 33.

²⁶⁷ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 28.

Inhambane pracovali členové družstva na družstevních polích 6 hodin týdně).²⁶⁸ V rámci zemědělských družstev bylo obděláváno pouze 1 % obdělávané půdy, přičemž podíl družstev na celkové zemědělské produkci činil 0,3 % (oproti 94 %, respektive 80 % v případě rodinných hospodářství).²⁶⁹

Přísliby státní podpory družstvům nebyly plněny. Omezené investiční prostředky byly alokovány do sektoru průmyslu a v případě venkova do státních statků (např. do rozsáhlé zemědělské mechanizace, která však nebyla vždy efektivně využita).²⁷⁰

Družstva se (vedle tzv. lidových obchodů) uplatňovala na venkově i v distribuci spotřebního zboží poté, co se s odchodem portugalských a indických obchodníků rozpadla venkovská maloobchodní síť. Prostřednictvím spotřebních družstev byly na venkově distribuovány výrobky, které si místní obyvatelstvo samo nevyrábělo (motyky, textilní látky /*capulanas*/, nože, mačety, baterky, petrolej). Zásadním problémem byl ale celkový nedostatek spotřebního zboží, které bylo venkovskému obyvatelstvu výměnou za zemědělskou produkci nabízeno. Výsledkem bylo, že rodinná hospodářství přestala produkovat přebytky uplatnitelné na trhu a omezila se na produkci pro vlastní spotřebu.

Role státu v mozambickém hospodářství po roce 1975

Mozambický stát získal v období po nezávislosti dominantní roli v národním hospodářství, přičemž vedoucí roli státního sektoru v národní ekonomice uváděla i ústava z roku 1975.²⁷¹

Klíčová role státu v hospodářství byla v 70. letech konceptem široce uplatňovaným v rozvojovém světě. V případě Mozambiku byla tato tendence ještě

²⁶⁸ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 157.

²⁶⁹ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 156-157.

²⁷⁰ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 157.

²⁷¹ Čl. 10 Ústavy, *Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik*, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

umocněna ideologickou orientací strany FRELIMO a inspirací příkladem států sovětského bloku, které uplatňovaly státem plánované hospodářství.

Zapojení státu do řízení podstatné části ekonomiky bylo ale také do značné míry východiskem z nouze, reakcí na masový exodus portugalských kolonistů. Portugalští kolonisté, v jejichž rukou se za koloniální éry koncentrovaly veškeré řídicí a kvalifikované pozice v podnicích, začali Mozambik ve velkém měřítku opouštět již v roce 1974. Podniky tak zůstávaly bez efektivního řízení a výroba se často zastavila. Portugalci se mnohdy snažili ze svých podniků před odchodem vyvést kapitál, případně zanechaný majetek záměrně poškozovali.

Na tuto situaci reagovala již prozatímní vláda svým dekretem č. 16/75 ze dne 13. února 1975. Tento dekret stanovil, že pokud podniky nefungovaly tak, aby normálně přispívaly k ekonomickému rozvoji Mozambiku, mohly být předmětem intervence prozatímní vlády. Dekret také obsahoval seznam indicií, které mohly vést k závěru, že podnik svým působením k ekonomickému rozvoji nepřispívá a že by proto měl být předmětem intervenčního opatření. Mezi těmito indiciemi bylo mj. uvedeny případy hrozícího nebo uskutečněného odchodu významné části personálu, opuštění provozů, odliv kapitálu, zejména pak ve formě odstranění zařízení podniku, odliv provozních finančních prostředků nebo bezdůvodné snižování objemu výroby. V takovýchto případech mělo Ministerstvo pro koordinaci hospodářství přikázat šetření pro vyhodnocení situace těchto podniků. Pokud bylo výsledkem šetření konstatování stavu důvodného pro státní intervenci, mohlo Ministerstvo pro koordinaci hospodářství přistoupit k intervenčním opatřením, které mohly zahrnovat intervenci do řízení podniku jmenováním delegátů nebo správců podniků, případně dosazením správní komise nebo zajištěním potřebné mimořádné finanční výpomoci a finanční sanace.²⁷²

Na základě dekretu č. 16/75 stát intervenoval dosazením delegátů a správních komisí ve stovkách podniků, které splňovaly podmínky stanovené dekretem.

Na dekret č. 16/75 navázal legislativní dekret č. 18/77 z 28. dubna 1977, který stanovil, že podniky se správními komisemi dosazenými dle dekretu č. 16/75 mohly být transformovány na státní podniky, přičemž vlastníci těchto podniků

²⁷² CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 123-124.

neměli právo na odškodnění. Podle legislativního dekretu č. 18/77 ministerstva, která předtím řídila podniky se správními komisemi, měla provést transformaci těchto podniků splňujících technické a finanční podmínky na státní podniky. Podniky, které podmínky nesplnily (včetně podmínky dostatečného rozsahu), byly restrukturovány, zrušeny nebo integrovány do již existujících nebo ustavujících se státních podniků. Na základě legislativního dekretu č. 18/77 bylo ustaveno značné množství státních podniků, ať již v oblasti výroby nebo obchodu. Vedle státních podniků s právní subjektivitou ale zůstalo i značné množství subjektů, které nepřekonalы fázi „státního podniku ve stavu zrodu“ a které tak zůstaly bez právní subjektivity.²⁷³

Vedle státních podniků vzniklých na základě intervenčního dekretu a následné transformace existovaly ale i státní podniky vzniklé na základě investice státních prostředků nebo na základě znárodnění (podniky jako EMOSE a PETROMOC).

Znárodnění strategických sektorů mozambické ekonomiky proběhlo na základě rozhodnutí Rady ministrů z prosince 1977, znárodněny byly mimo jiné doly na uhlí v Moatize, rafinérie, hlavní banky a všechny pojišťovny.²⁷⁴

V roce 1981 bylo v důsledku státní intervence nebo znárodnění státem řízeno přes 75 % průmyslové produkce.²⁷⁵

Právní režim pro státní podniky byl definován legislativním dekretem č. 17/77 z 28. dubna 1977. Podmínky byly dále upraveny zákonem č. 2/81 ze dne 30. září 1981. Podle tohoto zákona měly být státní podniky národního významu ustavovány dekretem Rady ministrů, státní podniky lokálního významu pak společným ministerským dekretem Ministerstva plánování a financí a ústředního orgánu státní správy, do jehož sektoru nebo rámce aktivity příslušného podniku spadaly. V zakládajícím dekretu nebo diplomu muselo být vždy specifikováno, kterému orgánu státní správy měl být daný státní podnik podřízen. Ministr nebo

²⁷³ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 126.

²⁷⁴ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 162-163.

²⁷⁵ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 163.

nejvyšší představitel příslušného ústředního orgánu státní správy měl pravomoc jmenovat a odvolávat generálního ředitele daného státního podniku.²⁷⁶

Po nezávislosti byly v podnicích ustavovány tzv. výrobní rady volené dělníky, které měly za úkol čelit nedisciplinovanosti a absentérství. Jejich úkolem bylo také zlepšování pracovních podmínek. V mnoha případech ale nebyly jasně odděleny úkoly a kompetence těchto výrobních rad a buněk strany FRELIMO.²⁷⁷

Zákon č. 2/81 zdůrazňoval nutnost plnění plánu v rámci centrálně plánované ekonomiky. Plán státního podniku měl být organickou součástí národního ekonomického plánu a vytvářen měl být v souladu s metodologií Národní plánovací komise.²⁷⁸

Přestože byl ale princip centrálně plánované ekonomiky zakotven již v ústavě z roku 1975,²⁷⁹ první centrální státní plán byl vypracován až v roce 1979, a to na období 1979-1980. Plán uváděl mezi krátkodobými prioritami potřebu posílit výrobu spotřebního zboží, jako dlouhodobá priorita bylo stanoveno vytvoření vlastního zpracovatelského průmyslu.²⁸⁰ Následoval desetiletý plán (PPI), který předpokládal překonání ekonomické zaostalosti během deseti let.²⁸¹

V roce 1978 se podařilo zastavit propad průmyslové výroby, ke kterému došlo v období po září 1974 zejména v souvislosti s odchodem portugalských kolonistů (například v jediné mozambické ocelárně došlo v letech 1975-8 k propadu výroby ze 45 000 tun oceli na 5 000 tun).²⁸² Průmyslová výroba v letech 1979-1981 rostla ročně o 20 %, 10 % a 7 %.²⁸³ Průmyslová kapacita podniků ovšem nebyla využívána, kapacity agro-industriálních podniků byly v roce 1979 využívány na

²⁷⁶ CHAMBULE, Alfredo, Organização administrativa de Moçambique, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 128-129.

²⁷⁷ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 165-6.

²⁷⁸ CHAMBULE, Alfredo, Organização administrativa de Moçambique, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 129-130.

²⁷⁹ Čl. 9 Ústavy, Konstitucija narodnoj republiky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 13.

²⁸⁰ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 163.

²⁸¹ ABRAHAMSSON, Hans - NILSSON, Anders, Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 37.

²⁸² SAUL, John, A Difficult Road: The transition to socialism in Mozambique, New York: Monthly Review Press, 1985.

²⁸³ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 167.

25-65 %, v případě zpracování kůží byla kapacita využívána na 45 %, u výroby obuvi se jednalo o 33 % a při výrobě papíru byly kapacity využívány na 20 %.²⁸⁴

Státní řízení ekonomiky bylo uplatňováno i v zemědělství v podobě státních statků, které se staly prioritou zemědělské politiky po nezávislosti. Vytvářeny byly z plantáží opuštěných portugalskými kolonisty, zejména pak v jižních provinciích Mozambiku. Jedním z největších státních statků byl tzv. Limpopský agro-industriální komplex (CAIL) rozkládající se na pozemcích, které v údolí řeky Limpopo před nezávislostí obhospodařovalo na 1 500 portugalských rodin s dalšími tisíci námezdními zemědělskými dělníky. Cílem státu bylo obnovit a udržet produkci exportních plodin a zásobování městského obyvatelstva potravinami. Do státních statků (celkem přibližně 4 000 podniků) směřovaly rozsáhlé státní investice, zaměřené zejména na mechanizaci zemědělské výroby, která měla zvýšit produktivitu.²⁸⁵ Například v roce 1977 alokovalo ministerstvo zemědělství 40 milionů dolarů na nákup 1 200 traktorů, 50-100 kombajnů a zavlažovacích zařízení.²⁸⁶

Tyto investice ale nebyly vždy optimálně využity. Chyběli kvalifikovaní pracovníci, kteří by relativně sofistikovaná zařízení provozovali, prováděli údržbu a opravy. Mnoho pořízených traktorů tak zůstalo po poškození neopraveno a nevyužito (např. v zemědělské sezóně 1979-80 nebylo v provozu 130 z 200 traktorů komplexu CAIL). Produktivita státních statků celkově zůstala relativně nízká a sektor nedosahoval ziskovosti.²⁸⁷

Hospodářství jako celek se po roce 1975 potýkalo s nerovnováhou vývozu a dovozu. Zatímco hodnota vývozu v letech 1975-1981 vzrostla ze 185 milionů USD na 280 milionů USD (v roce 1974 ovšem Mozambik vyvezl zboží v hodnotě 296 milionů USD), hodnota dovozu se zvýšila z 395 milionů USD na 801 milionů USD. Podíl vývozu na dovozech tak poklesl ze 47 % na alarmujících 35 %.²⁸⁸

²⁸⁴ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 169.

²⁸⁵ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 38.

²⁸⁶ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 149.

²⁸⁷ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 150-152.

²⁸⁸ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 47.

Tento vývoj souvisel s tím, že ceny mozambických vývozu zůstávaly relativně nízké (jednalo se o zemědělské produkty – čaj, cukr, ořechy kešu, bavlnu a krevety), zatímco ceny dovážených komodit vzrostly (např. ceny ropných produktů, zařízení, náhradních dílů).²⁸⁹

Schodek obchodní bilance se projevil ve schodku platební bilance vzhledem k tomu, že již nebyl dorovnáván jako v koloniálním období příjmy z tranzitní dopravy a z práce migrujících pracovníků (kvůli sankcím OSN na rhodesijský režim zastavil Mozambik přepravu zboží mezi Indickým oceánem a Rhodesií přes své území, Jihoafrická republika začala také omezovat využívání přístavu v Maputo a omezila počet mozambických horníků pracujících v jihoafrických dolech)²⁹⁰.

Postkoloniální stát a poskytování sociálních služeb

Podobně jako se stát po nezávislosti prosadil jako dominantní aktér ve sféře výrobní, došlo k posílení působnosti státu i v oblasti poskytování sociálních služeb.

Sociální služby se staly jednou z priorit vlády po roce 1975, na vzdělání, zdravotnictví a bydlení byla vyčleněna přibližně třetina výdajů státního rozpočtu (v roce 1980 směřovalo do sektoru vzdělání a zdravotnictví 132 milionů USD z celkového rozpočtu 472 milionů USD).²⁹¹

Pokud jde o vzdělávací systém, ten byl znárodněn v červenci 1975, kdy byly zrušeny soukromé školy. Vláda vyhlásila vzdělání zdarma za právo všech Mozambičanů a vedla za rozšíření školní docházky kampaň na venkově. V letech 1974-1981 se počet dětí docházejících do základních škol zvýšil ze 700 000 na 1 376 000, v případě středních škol se počet zvýšil z 20 000 na více než 135 000.

²⁸⁹ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 168.

²⁹⁰ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 169.

²⁹¹ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 138.

Vysokoškolských studentů bylo v roce 1981 3 886, přičemž jedinou vysokou školou byla Univerzita Eduarda Mondlaneho v Maputo. Negramotnost se v letech 1975-80 snížila z 95 % na 75 %, přičemž u Mozambičanů ve věku 10-24 let činila méně než 60 %.²⁹²

Počátkem roku 1976 převzal stát i veškeré zdravotnictví, za právo všech mozambických občanů byla vyhlášena i bezplatná zdravotní péče. Sektor zdravotnictví se ale po nezávislosti musel potýkat s akutním nedostatkem kvalifikovaného personálu. Z 550 lékařů, kteří v Mozambiku působili v roce 1973, zůstalo v zemi v okamžiku vyhlášení nezávislosti pouhých 87. Krátkodobým řešením byl nábor zahraničních lékařů, kterých v roce 1977 v Mozambiku působil přibližně 500. Vláda zorganizovala masivní zdravotní preventivní kampaně, které na venkově prováděly mobilní zdravotnické brigády. Velkým úspěchem byla národní očkovací kampaň proti spalničkám, tetanu a pravým neštovicím, která byla dokončena v roce 1979 a v jejímž rámci bylo pokryto více než 90 % populace. V letech 1975-1982 došlo k expanzi zdravotní infrastruktury, počet zdravotních středisek se rozšířil čtyřnásobně. Počet obyvatel na jedno zdravotní zařízení se snížil z 26 000 na 10 000.²⁹³ Venkovská zdravotní střediska ale trpěla nedostatkem kvalifikovaného personálu, léků a vybavení. Rozšíření zdravotní péče se projevilo na úmrtnosti dětí do pěti let, která v letech 1975-1980 poklesla o 20 %.²⁹⁴

Počátkem roku 1976 byly znárodněny i všechny domy, které nebyly využívány jejich vlastníky pro ubytování členů rodiny. Po znárodnění nájemního bydlení a po uvolnění mnoha bytových jednotek v dříve segregovaných centrech měst postavených z moderních stavebních materiálů (*cidade do cimento*) v důsledku odchodu portugalských kolonistů bylo do roku 1978 více než 160 000 Mozambičanů přestěhováno z nekvalitního bydlení v neformálních sídlištích na okrajích měst do kvalitnějších bytů v městských centrech.²⁹⁵

²⁹² ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 138-9.

²⁹³ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, Moçambique em Transição. Um estudo da história de desenvolvimento durante o período 1974-1992, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 44.

²⁹⁴ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 139.

²⁹⁵ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983, s. 139.

Celkem lze poskytování sociálních služeb státem v prvních letech po nezávislosti hodnotit jako relativní úspěch (zejména ve srovnání s rozporupnými výsledky státního řízení výrobní sféry).

Organizace soudní moci po nezávislosti

Mozambická ústava z roku 1975 stanovila princip nezávislosti soudců,²⁹⁶ ale jinak se zaměřila zejména na stanovení role Nejvyššího lidového soudu, kterému dala za úkol zajistit jednotné uplatňování zákona soudy a dodržování ústavy, zákonů a dalších právních norem.²⁹⁷ Ústava stanovila, že předsedu Nejvyššího lidového soudu jmenuje prezident republiky.²⁹⁸ Pokud jde o zastupování státu v rámci soudních procesů, zde Ústava zakotvila roli prokuratury a odpovědnost Generálního prokurátora Lidovému shromáždění.²⁹⁹

Podrobnější upřesnění soudního systému přinesl až o více než tři roky později zákon o organizaci soudů v Mozambiku (*Lei da Organização Judiciária de Moçambique*) č. 12/78 ze dne 2. prosince 1978.

Zákon č. 12/78 stanovil, že organizace soudů (respektive tzv. lidových soudů) měla odpovídat administrativnímu uspořádání země, tj. Nejvyšší lidový soud působil na centrální úrovni, lidové provinční soudy na úrovni provincií, lidové okresní soudy na úrovni okresů a lidové lokální soudy na úrovni lokality. Lidové soudy na úrovni Nejvyššího lidového soudu, provinčních lidových soudů a okresních lidových soudů se skládaly z profesionálních soudců splňujících kvalifikační předpoklady a jmenovaných ministerstvem spravedlnosti a ze soudců zvolených příslušnými lidovými shromážděními z občanů, kteří se ve výkonu

²⁹⁶ Čl. 65 Ústavy z roku 1975, Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²⁹⁷ Čl. 63 Ústavy z roku 1975, Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²⁹⁸ Čl. 64 Ústavy z roku 1975, Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

²⁹⁹ Čl. 66 Ústavy z roku 1975, Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 22.

funkce zvoleného soudce střídali a kteří byli pro svoji práci v rámci soudů uvolňováni ze svých zaměstnání.³⁰⁰

Nejvyšší lidový soud byl vrcholným soudním orgánem, který měl za úkol řídit celý soudní aparát mj. prostřednictvím závazných a obecných instrukcí a směrnic, a to s cílem zajistit jednotnou aplikaci zákonů. Měl působit také jako odvolací soud pro případy rozhodnuté v první instanci provinčními soudy. Jako soud první instance pak měl soudit soudce provinčních soudů a další významné osoby obžalované ze zločinného jednání, dále pak měl rozsuzovat kompetenční spory mezi soudy a dalšími orgány. Nejvyšší lidový soud se měl skládat ze šesti soudců jmenovaných ministrem spravedlnosti a z nejméně 18 volených soudců. Fakticky ale zahájil svoji činnost až v roce 1988, kdy byl jmenován jeho předseda.³⁰¹

Provinční lidové soudy měly kompetenci reziduální, tj. měly rozsuzovat veškeré případy, které nebyly explicitně přiděleny do kompetence jiných soudů. Měly také za úkol soudit soudce okresních soudů. Provinční lidové soudy působily také jako odvolací soudy pro případy rozsuzované okresními soudy, v případech občanskoprávních sporů se ale muselo jednat o případy týkající se hodnot přesahujících částku 5 000 meticalů. Provinční lidové soudy se skládaly z jednoho profesionálního soudce jmenovaného ministrem spravedlnosti a ze čtyř volených soudců. Jmenovaný soudce plnil roli předsedy soudu a bez jeho přítomnosti se nemohl soud usnášet.³⁰²

Okresní lidové soudy měly v oblasti občanskoprávní v kompetenci spory týkající se rodinných sporů a dalších sporů, týkajících se hodnot nepřesahujících částku 50 000 meticalů. V trestněprávní oblasti měly v kompetenci případy, kde bylo možné uvažovat o trestu odnětí svobody v délce nepřesahující dva roky. Měly také rozsuzovat případy týkající se soudců lokálních lidových soudů. Působily také jako odvolací soud pro všechny rozsudky lokálních lidových soudů a obvodních lidových soudů. Okresní lidové soudy se skládaly z volených soudců

³⁰⁰ SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1., 2003, s. 261.

³⁰¹ SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1., 2003, s. 261-264.

³⁰² SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1., 2003, s. 263.

(nejméně dvou, nejvýše čtyř) a z jednoho profesionálního soudce jmenovaného ministrem spravedlnosti po vyloučení názoru provinčního guvernéra.³⁰³

Lokální lidové soudy a obvodní lidové soudy (zřizované v městských čtvrtích s vysokou hustotou obyvatelstva) se na rozdíl od vyšších úrovní neskládaly z profesionálních soudců, ale pouze ze soudců volených. Vzhledem k absenci soudce s právním vzděláním měly lokální lidové soudy soudit „na základě zdravého rozumu a spravedlnosti, berouce v úvahu principy, kterými se řídí výstavba socialistické společnosti.“³⁰⁴ V trestněprávní oblasti měly lokální lidové soudy v kompetenci málo závažné přestupky, kde sankcemi mohly být veřejná kritika, převýchovná práce ve prospěch komunity v délce nepřesahující 30 dní, pokuta nepřesahující 1 000 meticalů nebo odškodnění poškozeného. V občanskoprávních sporech měly lokální lidové soudy v kompetenci případy, kde se nejednalo o hodnoty vyšší než 10 000 meticalů.³⁰⁵

Později, na základě zákona č. 3/79 ze dne 29. března 1979, byl ustaven Vojenský revoluční soud, který měl v kompetenci soudit zločiny proti bezpečnosti státu, a to pouze v jediné instanci. Proti rozhodnutí vojenského revolučního soudu nebylo odvolání, jeho zasedání byla neveřejná. Vojenský revoluční soud se skládal z pěti soudců jmenovaných ministerstvem obrany, přičemž tyto soudci neměli právníké vzdělání.³⁰⁶

Pokud jde o tresty, důraz byl po roce 1975 v návaznosti na zkušenost z tzv. osvobozených zón a základem v Tanzánii kladen na převýchovu, teoreticky prostřednictvím kolektivní práce a vzdělání neseného v duchu ideologie FRELIMO, fakticky ale i s širším spektrem „převýchovných“ postupů. V návaznosti na období Přechodné vlády byl tento koncept uplatňován v rámci tzv. převýchovných táborů, které byly zřizovány mj. na zemědělských

³⁰³ SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1., 2003, s. 262.

³⁰⁴ Čl. 38 zákona 12/78. Viz SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1., 2003, s. 110.

³⁰⁵ SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1., 2003, s. 262.

³⁰⁶ SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1., 2003, s. 111.

hospodářstvích opuštěných portugalskými osadníky a ve kterých byli soustředěni političtí oponenti FRELIMO, pachatelé kriminálních a sociálně patologických činů, ale i arbitrárně zadrženi občané. Nedostatečné materiální podmínky v táborech, nedostatečná strava, těžká práce a fyzické násilí vedly k vysoké úmrtnosti v táborech.³⁰⁷ Po mezinárodní kritice byly převýchovné tábory postupně uzavírány, v roce 1982 již byla velká většina osob v nich zadržovaných propuštěna a integrována do společnosti. Koncept převýchovy kolektivní prací a vzděláním byl uplatňován i v rámci venkovských trestních center, která měla nahradit koloniální věznice.³⁰⁸

Na přelomu 70. a 80. let došlo nicméně k odklonu od konceptu převýchovy k tvrdším trestům. Zákon o zločinech proti lidové bezpečnosti a lidovému státu č. 2/79 z 1. března 1979, přijatý mj. v souvislosti s probíhajícím ozbrojeným konfliktem, znovu zavedl trest smrti. Zákon č. 5/83 z 31. března 1983 dokonce opět zavedl tělesné tresty, konkrétně bičování, pro pachatele těžkých zločinů.³⁰⁹

Opětovně zavedený trest smrti byl v roce 1979 uplatněn na přední oponenty FRELIMO ze 60. a 70. let. Uria Simango, Paulo Gumane, Mateus Gwenjere, Joana Semião, Casal Ribeiro a Lázaro Nkavandame, kteří byli umístěni v převýchovném táboře M'itelela v provincii Niassa, byli v říjnu 1979 popraveni agenty tajné policie SNASP nedaleko od tábora.³¹⁰

Sám o sobě rozporuplný proces ustavování a konsolidace struktur a politik postkoloniálního mozambického státu byl záhy ještě více komplikován ozbrojeným konfliktem, který se zejména v 80. letech stal faktorem se zásadním dopadem na ekonomickou, politickou a sociální situaci v Mozambiku.

³⁰⁷ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 96-99.

³⁰⁸ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 137-8.

³⁰⁹ SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1., 2003, s. 111.

³¹⁰ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 100-102.

Ozbrojený konflikt v postkoloniálním Mozambiku a jeho dopad na státní správu

Počátky organizace RENAMO a ozbrojeného konfliktu

Mozambik byl od počátku 20. století silně integrován spolu se sousedními územími v rámci regionu jižní Afriky, mj. pokud šlo o dopravní sítě a migraci za prací. Po rozhodnutí portugalské vlády a vlády Rhodesijské fronty v Jižní Rhodesii postavit se proti dekolonizačnímu trendu v subsaharské Africe a trvat na zachování koloniální nadvlády nad Mozambikem a Angolou, respektive na vládě bělošské menšiny v Jižní Rhodesii/Rhodesii se vedle relativně integrované regionální ekonomiky ustavila i politicko-bezpečnostní aliance na jihu Afriky usilující o zachování koloniálního *statu quo* a skládající se z Portugalska, Rhodesie a apartheidní Jihoafrické republiky.

Z tohoto důvodu byl i protikoloniální zápas v Mozambiku a následný vývoj po nezávislosti úzce propojen s vývojem celého jihoafrického region. Po otevření fronty v provincii Tete v březnu 1968 vyzvalo FRELIMO zimbabwské národně osvobozené síly (nejprve Zimbabwskou africkou lidovou unií – ZAPU), aby z mozambického území zahájily vojenské operace proti vládě bělošské menšiny v Rhodesii. ZAPU ovšem tuto nabídku nevyužilo a FRELIMO se tak následně (v květnu 1970) dohodlo s další organizací vystupující proti vládě bělošské menšiny v Rhodesii, se Zimbabwskou africkou národní unií – ZANU. Došlo k ustavení pracovního výboru ZANU – FRELIMO a k dohodě, že se členové ZANU budou v táborech FRELIMO učit, jak se vede guerillová válka. Od konce roku 1971 začali příslušníci ozbrojené složky ZANU (ZANLA) infiltrovat severovýchod Rhodesie z oblastí kontrolovaných silami FRELIMO v provincii Tete. Koncem roku 1972 pak síly ZANLA zahájily na severovýchodě Rhodesie první ozbrojené akce.³¹¹ Portugalci se v provincii Tete omezili na obranu staveniště přehrady Cahora Bassa, v západní části provincie podnikali pouze letecké údery proti FRELIMO. Západní Tete se ovšem jako nástupiště pro infiltraci ZANU do

³¹¹MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 2.

Rhodésie stalo prostorem, kde se angažovala rhodeské zvláštní síly SAS a Rhodesijská lehká pěchota (RLI). Mezi Portugalskem a Rhodésií byla uzavřena dohoda, že v boji proti FRELIMO a ZANU mohou jejich jednotky překračovat hranice, a došlo i k integraci rhodesijských a portugalských vojenských plánů. V roce 1971 vytvořily rhodesijská Central Intelligence Organisation (CIO), jihoafrické Bureau of State Security (BOSS) a portugalská tajná služba DGS výbor pro výměnu informací o situaci v Mozambiku. Oproti silnému zapojení rhodesijských sil do operací na mozambickém území se působení ozbrojených složek JAR na území Mozambiku omezilo na účast 200- 300 paramilitárních policistů na ostraze staveniště Cahora Bassa. Pozvolna docházelo k intenzifikaci rhodesijského ozbrojeného angažmá v Mozambiku - od krátkých úderů v západní části provincie Tete k dlouhodobým operacím ve středním Mozambiku. Zatímco v roce 1971 docházelo k rhodesijským leteckým úderům jednou za 3-4 měsíce, v roce 1974 probíhaly téměř denně.³¹² Od roku 1973 Portugalci dovolovali rhodesijským parašutistickým silám operovat v rozsáhlé oblasti dokonce i na sever od řeky Zambezi.³¹³ Po útocích FRELIMO na železnici spojující Rhodésií s přístavem Beira byly rhodesijské síly nasazeny na obranu této komunikace.³¹⁴

Převrat v Portugalsku v dubnu 1974, který činil reálnou možnost brzkého dosažení nezávislosti portugalských kolonií, přivedl vládu JAR k úsilí o dosažení dohody o řešení rhodesijské otázky. Nezávislost Mozambiku by totiž výrazně snížila možnost Rhodésie dlouhodobě odolávat guerillové válce vedené zimbabweskými nacionalisty. Jihoafrická vláda se obávala toho, že čím déle guerillová válka potrvá, tím více se budou prosazovat radikální hnutí, přednost proto dávala dohodě o budoucím ústavním uspořádání Rhodésie. Jihoafrická vláda též měla zájem na přijatelných vztazích s budoucí vládou nezávislého Mozambiku.³¹⁵ Aby mohl dosáhnout realizace svých představ o řešení rhodesijské otázky, hodlal jihoafrický premiér Vorster vyvíjet tlak na rhodesijského ministerského předsedu Iana Smithe. Rhodésie byla po portugalském převratu

³¹²HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 33- 34.

³¹³MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 5- 6.

³¹⁴HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 34

³¹⁵MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 135.

ještě závislejší na JAR než předtím a toho zamýšlel Vorster využít. Na druhou stranu Zambie, která měla zájem na urychleném řešení rhodesijské otázky kvůli vysokým nákladům spojeným s dodržováním mezinárodních sankcí proti Rhodesii, mohla účinně vyvíjet tlak na zimbabweské národně-osvobozené síly.³¹⁶

V říjnu 1974 vypracovali zástupci Zambie a JAR tzv. scénář *détente*. Podle tohoto plánu měla JAR uznat mozambickou vládu a podpořit ji ekonomicky a politicky, působit na Rhodesii, aby se vzdala agresivních akcí proti Mozambiku, a zahájit jednání o přístavech, železnicích, migrujících pracovnících a elektřině z přehrady Cahora Bassa. Mozambik by zabránil užití svého území povstalcům proti JAR a vedl by vůči JAR politiku neútočení. JAR by doporučila Smithovi politické řešení rhodesijského konfliktu, stáhla by vojenský personál a výzbroj z Rhodésie a zajistila by, že Rhodésie rychle umožní konání konference o novém ústavním pořádku. Rhodésie by propustila politické vězně, zrušila zákaz ZAPU a ZANU, zastavila politické procesy a zrušila politicky diskriminační legislativu. JAR by projevila vůli podporovat jakoukoli ústavně zřízenou vládu v Rhodésii. Zambie by zajistila, že se ZAPU a ZANU zdrží ozbrojeného boje a že z území Zambie, Mozambiku, Botswany a Rhodésie nebudou prováděny žádné aktivity ANC proti JAR. Lidová organizace Jihozápadní Afriky (SWAPO) by se vzdala ozbrojeného boje a stala se politickou stranou.³¹⁷

Zambie zahájila plnění scénáře *détente*. Zakázala Lidové organizaci Jihozápadní Afriky (SWAPO) působit ze svého území (SWAPO poté přesunulo své operace do Angoly). V říjnu 1974 vystoupil Vorster s projevem, v němž zdůraznil, že si jižní Afrika musí vybrat mezi mírem a eskalací násilí, a vyslovil se pro regionální ekonomické společenství. Zdůraznil, že Afrika potřebuje rozvoj, kapitál a znalosti, což může nabídnout JAR. Nové mozambické vládě Vorster nabídl uznání a politiku nevměšování. Kaunda projev uvítal jako hlas rozumu, ačkoliv v něm

³¹⁶MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 136.

³¹⁷MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 137- 141.

fakticky mnoho nového nebylo. Smith pod Vorsterovým tlakem přistoupil na propuštění politických vězňů, nacionalističtí vůdcové se měli zúčastnit jednání.³¹⁸

Realizace scénáře *détente* však narazila na zásadní překážky. Vedení organizace ZANU odmítlo příměří a jednání s Rhodésií, dokud rhodesijská vláda nepřistoupí na princip vlády většiny. Zambijská vláda se nicméně snažila prosadit příměří, jednání a jednotu mezi zimbabweskými nacionalistickými organizacemi. Tranzit zbraní a munice přes Zambii byl zastaven a následně byli příznivci ZANU v Zambii izolováni v táborech. Guerillová válka v Rhodésii se v roce 1975 fakticky zastavila.³¹⁹

Další překážkou realizace scénáře *détente* byl postoj rhodesijského ministerského předsedy Smithe. Kaunda a Vorster se dohodli na úpravě volebního práva v Rhodésii, která by vedla k vládě většiny po pěti letech, což by bylo přijatelné i pro zimbabweské nacionalisty.³²⁰ Smith ovšem na vládu většiny nehodlal přistoupit, a to ani po pěti letech. *Détente* pro Smithe bylo prostředkem, jak odvrátit hrozbu toho, že by se Mozambik připojil k sankcím OSN, a zajistit si trvání jihoafrické podpory.³²¹

Pro jednání mezi zimbabweskými nacionalisty a Smithem tak chyběl jakýkoli základ. Pro nacionalisty nebyl princip vlády většiny otázkou, o níž by se dalo jednat, zatímco Smith tento princip odmítal.³²²

Tanzanijský prezident Julius Nyerere, zambijský prezident Kenneth Kaunda a botswanský prezident sir Seretse Khama se pravidelně scházeli a koordinovali postup ohledně řešení rhodesijské otázky. Pro tuto neformální strukturu, založenou na osobních vztazích mezi státníky, se vžilo označení Státy frontové linie. Posléze se těchto vrcholných schůzek zúčastňoval i předseda FRELIMO a po roce 1975 prezident Mozambiku Samora Machel. Ačkoliv měli Nyerere a Machel pochybnosti o jihoafrických motivech, podpořili prosazování jednoty

³¹⁸ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 142- 145.

³¹⁹ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 172 – 183.

³²⁰ Zambijsko – jihoafrický plán počítal s tím, že by hlasovací právo měl každý, kdo by absolvoval 7 let základní školní docházku a jeden další rok vzdělání.

³²¹ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 146.

³²² MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s.157.

mezi zimbabweskými nacionalisty. Mozambik předal Zambii členy ZANU, kteří před zatýkáním v Zambii uprchli do Mozambiku, Tanzanie sice příslušníky ZANU nevyověděla, uzavřela ale kancelář ZANU v Dar es Salaamu.³²³ Na summit Států frontové linie v Dar es Salaam v červenci 1975 již ale Machel a Nyerere vyjadřovali názor, že rozhovory nikam nevedou, Kaunda však byl pro pokračování v jednání. Po neúspěchu konference u Viktoriiniých vodopádů došlo v září 1975 na summitu v Lusace ke shodě v názoru, že by měly být obnoveny bojové akce. Vůdci Států frontové linie se dohodli, že vytrénovaní bojovníci, pokud nebyli vězněni, budou přesunuti z Tanzanie a Zambie do táborů v Mosambiku, aby se připravili na obnovení válečných operací, jednoty mezi ozbrojenými křídly ZANU a ZAPU mělo být dosaženo vytvořením Zimbabweské lidové armády (ZIPA), v jejímž vedení by byly obě strany paritně zastoupeny.³²⁴ V téže době podepsali příslušníci ozbrojeného křídla ZANU ZANLA zadržovaní v táboře Mgagao v Tanzanii deklaraci, v níž vyjádřili názor, že ozbrojený boj je jedinou cestou k osvobození Zimbabwe, odsoudili jednání se Smithem a požádali tanzanijskou a mosambickou vládu, aby umožnily odchod příslušníků ZANU ze Zambie a obnovení bojů.³²⁵

V lednu 1976 umožnila mozambická vláda Mugabemu, který byl izolován v mozambickém Quelimane, navštívit Británii, kde otevřeně kritizoval zambijského prezidenta Kennetha Kaundu.³²⁶ Dovolila také Zimbabweské lidové armádě (ZIPA) zahájit v lednu 1976 ozbrojené akce proti Rhodesii. Vzhledem k nezávislosti Mozambiku již guerilloví bojovníci neinfiltrovali východní Rhodésii pouze přes mozambickou provincii Tete, ale mohli využívat celého mozambicko – rhodesijského pohraničí až k hranici s JAR, tj. i provincií Manica a Gaza, čímž se zásadním způsobem zhoršila strategická pozice Rhodésie.³²⁷

³²³ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 180.

³²⁴ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 216.

³²⁵ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 200- 201.

³²⁶ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s.209 – 210.

³²⁷ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 214 – 215.

Na summitu Států frontové linie v mosambickém Quelimane v únoru 1976 oznámil mozambický prezident Machel svým kolegům, že se hodlá připojit k mezinárodním sankcím proti rhodesijskému režimu a uzavřít hranice s Rhodesií. V březnu 1976 Mosambik hranice s Rhodesií skutečně uzavřel, což pro Rhodesii znamenalo citelnou ránu. Ještě dubnu 1974 totiž procházelo 80% rhodesijských dovozů a vývozu přes mozambické přístavy Beira a Lourenço Marques. Po portugalském převratu Rhodesie sice vybudovala železnici do JAR a zvýšila dopravu přes železnici přes Botswanu, přesto na počátku roku 1976 procházelo přes Mozambik 50% rhodesijského obchodu.³²⁸

Po obnovení guerillové války z nástupišť na mozambickém území ze strany zimbabweských národně-osvobozeneckých sil zahájily rhodesijské ozbrojené síly operace na území Mozambiku. Vedle útoků na základny ZANLA/ZIPA útočily i na tábory zimbabweských uprchlíků, které byly cílem útoků jako potenciální zdroj rekrutů pro ZANLA/ZIPA. Jedním z nejkrvavějších útoků tohoto typu byl útok ze dne 9. srpna 1976 na uprchlický tábor Nyadzonia v mozambické provincii Manica, při němž bylo rhodesijskými silami zabito více než 675 a zraněno více než 600 neozbrojených uprchlíků. K dalším případům patřil útok na základnu Tembwe v provincii Tete a na tábor u města Chimoio (oba z konce roku 1977).³²⁹

Vedle útoků přímo souvisejících s přítomností zimbabweských uprchlíků a guerillových bojovníků v Mozambiku podnikaly rhodesijské ozbrojené síly i další útoky na mozambické území, které byly odvetou za přistoupení Mozambiku k mezinárodním sankcím a za to, že Mosambik poskytoval na svém území základny zimbabweským guerillovým bojovníkům. Celkem se v letech 1976-1979 jednalo přibližně o 350 útoků, mezi něž patřilo i zničení železničního mostu na trati Beira-Moatize a útoky na celou řadu zemědělských projektů (včetně zemědělsko-průmyslového komplexu v údolí řeky Limpopo).³³⁰

Velmi efektivním a z hlediska dalšího vývoje Mozambiku zdaleka nejdůležitějším bylo i další odvetné opatření – organizace ozbrojené opozice proti vládě

³²⁸ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 225.

³²⁹ MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London: Faber and Faber, 1981, s. 240-242, 247.

³³⁰ ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, *Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982*, Boulder: Westview Press, 1983, s. 176.

FRELIMO. Rhodesijská tajná služba Ústřední zpravodajská organizace (Central Intelligence Organization – CIO) začala plnit tento úkol již v první polovině roku 1976.

Prvním opatřením v tomto směru bylo zahájení protivládního vysílání Rhodesijskou rozhlasovou společností (Rhodesian Broadcasting Corporation – RBC) v dubnu 1976. Program tohoto vysílání byl nejprve připravován jedním portugalským pracovníkem zaměstnaným Oddělením pro zvláštní úkoly Rhodesijského ministerstva informací. Vysílání bylo zpočátku neseno v duchu rasismu a nostalgie po koloniálním systému. V jednom vysílání tak bylo například Mozambičanům sdělováno, že by měli být vděční bělošským kolonistům za to, že nežijí na stromech a odívají se jako lidé.³³¹

Záhy se podařilo převzít řízení obsahu rhodesijského vysílání do Mozambiku Orlando Cristinovi, který kritizoval rasistické a prokoloniální tóny ve vysílání jako kontraproduktivní. Orlando Cristina byl portugalského původu, ale dlouhodobě žil v Mozambiku a v závěru koloniální éry pracoval pro podnikatele Jorge Jardim, který měl výrazné politické ambice. Orlando Cristina se zejména zapojoval do budování zvláštních ozbrojených formací bojujících na straně koloniální armády, ale složených z Mozambičanů (tzv. Zvláštní skupiny – Grupos Especiais). Již záhy po nezávislosti Mozambiku organizoval Cristina distribuci protivládních tiskovin.³³²

Cristinovi se podařilo přesvědčit CIO, že vysílání do Mozambiku Rhodesijskou rozhlasovou společností (RBC) nebylo nejlepším řešením. Rhodesie podpořila vysílání do Mozambiku z odděleného vysílače v Guinea Fowl, který se svým výkonem pokrýval celé území Mozambiku. V Salisbury připravovala programy zvláštní redakce. Počátkem července 1976 začala nová rozhlasová stanice Hlas svobodné Afriky (Voz da África Livre) vysílat. Programově tato stanice nezpochybňovala nezávislost Mozambiku, ale kritizovala vládu FRELIMO a její domácí i zahraniční politiku.³³³

³³¹ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 133.

³³² CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 133-138.

³³³ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 140-142.

Kolem redakce Hlasu svobodné Afriky a Orlanda Cristiny se začali shromažďovat mozambičtí odpůrci vlády FRELIMO, z nichž někteří byli bývalými bojovníky FRELIMO, jiní ale i agenti portugalské tajné služby PIDE nebo příslušníky portugalských speciálních jednotek GE (Grupos Especiais), GEP (Grupos Especiais Pára-quedistas) a skupin *Flechas*.

Mezi Mozambičany, kteří přešli hranici do Rhodesie a kontaktovali Orlanda Cristinu, byl i André Matsangaice.³³⁴ André Matsangaice se v roce 1970 přidal k FRELIMO a posléze se zapojil do protikoloniálního boje ve středním Mozambiku. Po nezávislosti působil jako armádní důstojník v Beire. V září 1975 byl ale zatčen a umístěn do převýchovného tábora Sacudzo. Podle vládních zdrojů to bylo kvůli tomu, že zpronevěřil armádní majetek, podle jeho bratra to bylo kvůli jeho nesouhlasu se státní konfiskací školy vlastněné jeho rodinou. Z tábora v Sacudzo André Matsangaice uprchl a v říjnu 1976 oslovil Orlanda Cristinu s ideou, že samotné vysílání Hlasu svobodné Afriky ke změně režimu v Mozambiku nepovede, tato změna by mohla být vynucena jen silou zbraní. Sám Matsangaice se nabídl, že by ozbrojené akce proti mozambické vládě mohl zahájit. Rhodesijská CIO byla k tomuto plánu skeptická a první pokus Matsangaice dobýt převýchovný tábor Sacudzo v prosinci 1976 skutečně nevyšel. Napodruhé se ale Matsangaísovi podařilo se skupinou bývalých mozambických vojáků tábor Sacudzo v květnu 1977 dobýt. Osoby zadržované v táboře se přidaly k Matsangaísově skupině, která se v té době označovala odkazem na rozhlasové vysílání Hlas svobodné Afriky, a přešly s ním hranici do Rhodesie.³³⁵

Matsangaísově skupině čítající 28 osob dala rhodesijská CIO pro výcvik k dispozici tábor v Odzi u Mutare. Informace o aktivitách této skupiny, zejména pak dobytí tábora Sacudzo, byly šířeny prostřednictvím rozhlasové stanice Hlas svobodné Afriky, přičemž ze strany této stanice začal být pro označení skupiny používán termín „Mozambický národní odpor“ (Resistência Nacional Moçambicana), ve zkratce nejprve RNM a posléze RENAMO.³³⁶ Díky publicitě

³³⁴ Transkripce jména uváděna také „Matsangaíssa.“

³³⁵ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 144-147.

³³⁶ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 145-146, podle některých autorů byla nejprve používána anglická zkratka MNR (Mozambican National Resistance) a teprve posléze zkratka portugalská (viz MINTER, William, Apartheid's Contras. An Inquiry into the Roots of War in Angola and Mozambique,

zajišťované rozhlasovým vysíláním se k RENAMO přidávali další odpůrci FRELIMO, mezi nimi i Afonso Dhlakama, syn náčelníka z okresu Chibavava v provincii Sofala, který před svým odchodem do Rhodesie působil jako důstojník ve městě Beira. Afonso Dhlakama se během několika měsíců po svém příchodu do Rhodesie stal zástupcem Andrého Matsangaíssy.³³⁷

Rhodesijská vláda zprvu využívala RENAMO jako zvědy proti ZANLA.

Príslušníci organizace RENAMO byli vysíláni ze základny Odzi do akcí na území středního Mozambiku u hranic s Rhodesií (provincie Manica, později i Sofala). Tyto akce zpravidla trvaly od 20 dnů do dvou až tří měsíců, přičemž následně se bojovníci RENAMO museli vrátit na základnu Odzi a vybavit se zásobami a municí. Útoky RENAMO se v roce 1978 zaměřovaly mj. na útoky na izolované posádky mozambické armády, na silnici z Chimoio do Tete a posléze i na silnici a železnici Beira-Chimoio a silnice Dondo-Inhaminga a Inchope-Maputo. V říjnu 1978 ovládly síly RENAMO město Macossa, v roce 1979 zaútočilo RENAMO na město Maringué. V dubnu 1979 RENAMO podruhé dobylo převýchovný tábor Sacudzo a osvobodilo na 300 zadržených osob, v červenci RENAMO ovládlo město Machaze a v říjnu zaútočilo na město Goy-Goy. Počet bojovníků RENAMO narostl ze 76 v září 1977 na 288 počátkem roku 1978 a 914 na konci tohoto roku.³³⁸

V dubnu 1979 se RENAMO začalo připravovat na ustavení své stálé základny na území Mozambiku. Pro tuto základnu byla zvolena oblast hory Gorongosa, obtížně přístupná a strategicky umístěná poblíž komunikací z Beiry do Chimoio a do Maputo. Velitel RENAMO André Matsangaice oblast dobře znal, působil tam dříve jako bojovník FRELIMO.

V srpnu 1979 vyrazil prapor RENAMO o síle 300 mužů pod vedením André Matsangaíssy ze základny Odzi a počátkem září dorazil na horu Gorongosa. Zde se rozdělil na tři roty po 100 mužích. Rota pod velením André Matsangaíssy

London: Zed Books, s. 42). Cabrita (s. 146) ale uvádí, že anglická zkratka byla používána pouze zahraničními médii a že ve vysílání Hlasu svobodné Afriky do Mozambiku byla od počátku používána zkratka portugalská.

³³⁷ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 147-8.

³³⁸ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 154-155.

ustavila hlavní základnu RENAMO na hoře Gorongosa. Rota pod velením Jorge Sixpence ustavila základnu na jihozápad od hory, v lokalitě Cuzi. Rota pod velením Zeca Sardinhy zaujala pozice v lokalitě Gravata, na východ od hory Gorongosa. Počet bojovníků RENAMO se začal záhy rozšiřovat o nové rekruty.³³⁹

V říjnu 1979 opustil základnu Odzi v Rhodésii další prapor RENAMO, který směřoval do mozambické provincie Manica. I tento prapor se rozdělil na roty, které ustavily základny v provincii Manica, a to sice v lokalitách Mabate, Mucuti a Chinete.³⁴⁰

Třetí prapor o síle 300 mužů byl ze základny Odzi vyslán v listopadu 1979 a pod vedením Lucase Muhlangy zamířil na horu Sitatonga, na jihu provincie Manica. I tento prapor se rozdělil na tři roty, z nichž jedna zůstala na hoře Sitatonga a další dvě zamířily dále na jih do lokality Chidoco, respektive na jihovýchod do lokality Muxungue v jižní části provincie Sofala.³⁴¹

Relativní úspěch RENAMO spočívající ve vytváření stálých základen byl v říjnu 1979 zpochybněn neúspěšným pokusem o dobytí okresního města Gorongosa, při kterém zahynul velitel RENAMO André Matsangaice.

V souvislosti s ustavením základny RENAMO na hoře Gorongosa posílily vládní jednotky svoji přítomnost ve městě Gorongosa a jeho okolí. Útok RENAMO na lokalitu Morombodze na sever od města Gorongosa narazil na silný odpor vládních sil, po kterém následoval protiútok vládních jednotek. Po posílení jednotek RENAMO vládní síly ustoupily. Za této situace se André Matsangaice rozhodl pro útok na město Gorongosa, a to proti doporučení svých důstojníků. Útok RENAMO ale skončil porážkou povstaleckých sil a smrtí André Matsangaíssy. Podle RENAMO byl André Matsangaice zastřelen vládním vojákem, když se vyšplhal na vládní tank a chystal se vhodit granát poklopem věže. Podle vládních vojáků byl André Matsangaice roztrhán zásahem

³³⁹ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 155.

³⁴⁰ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 155-7.

³⁴¹ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 157.

z granátometu.³⁴² Zlomen tak byl mýtus o jeho nezranitelnosti, který se mezi obyvatelstvem šířil a který vycházel z toho, že Matsangaice osobně řídil útoky RENAMO, aniž by kdy byl střelami vládních vojáků zasažen.

Kromě Matsangaíssy byli při útoku na město Gorongosa zabiti nebo zajati i další bojovníci RENAMO, základna na hoře Gorongosa ale vládními silami ovládnuta nebyla.

Prvního velitele RENAMO André Matsangaíssu záhy po jeho smrti nahradil jeho zástupce Afonso Dhlakama, který byl rhodesijským vrtulníkem přepraven ze základny Odzi do základny Gorongosa, aby zde prosadil svoji autoritu. Vzhledem k tomu, že Dhlakama ponechal ve funkcích osoby jmenované Matsangaíssou a důležité otázky s nimi konzultoval, proběhlo předání moci relativně hladce, jedinou výjimkou byl konflikt mezi Dhlakamou a Lucasem Muhlangu v roce 1980.³⁴³

Pozici RENAMO krátkodobě zhoršila i změna režimu v Rhodesii.

Vzhledem k zásadnímu významu rhodesijské podpory pro vznik organizace RENAMO a pro její vyzbrojování a logistiku se mozambická vláda domnívala, že ukončení konfliktu a vlády bělošské menšiny v Rhodesii na základě dohod z Lancaster House z prosince 1979 a následných voleb, ve kterých zvítězila strana ZANU-PF Roberta Mugabeho, znamená také konec působení RENAMO v Mozambiku. Toto očekávání se nenaplnilo, intenzita aktivit RENAMO se naopak postupně v 80. letech zvýšila vzhledem k tomu, že RENAMO získalo dalšího zahraničního patrona.

³⁴² CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 160-161.

³⁴³ CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 161-163.

Regionální politika JAR a převzetí patronátu nad organizací RENAMO

Převrat v Portugalsku v dubnu 1974 a následná dekolonizace Angoly a Mozambiku znamenaly zhoršení strategické pozice apartheidní Jihoafrické republiky, jejíž koncept rasové segregace, nerovnosti a upírání práv africké většině byl od počátku postkoloniální éry předmětem kritiky nezávislých afrických států. Nezávislostí Mozambiku a Angoly byla odstraněna bariéra, která oddělovala apartheidní JAR a jí okupovanou Namibii od kompaktní masy nezávislé Afriky (nepočítaje velmi slabé a zranitelné nezávislé státy Botswana, Lesotho a Swazijsko, které byly s JAR ekonomicky provázány, a krátkou hranici mezi okupovanou Namibií a Zambií u severní strany východní části tzv. Capriviho pásu). Zvláště pak nezávislostí Mozambiku se kompaktní masa nezávislé Afriky, navíc ještě ve formě radikálního marxistického režimu, přiblížila do bezprostřední blízkosti ekonomického a populačního centra JAR.

Přestože vláda FRELIMO apartheid v JAR ostře odsuzovala a přestože byla mozambická podpora boje za nezávislost a demokracii afrických národů dokonce zakotvena v ústavě z roku 1975,³⁴⁴ přistupovala mozambická vláda ke vztahům k JAR pragmaticky a uplatňovala ve své politice odlišný přístup než jaký měla vůči Rhodesii (JAR byla na rozdíl od Rhodesie mezinárodně uznávaným státem). Ačkoliv v roce 1976 poklesl počet mozambických pracovníků v JAR na 32 000 poté, co Mozambik uzavřel 17 z 21 náborových středisek Witwatersrand Native Labour Association a prohlásil staré pasy za neplatné, uvědomila si mozambická vláda nutnost pokračování hospodářských vztahů.

Pragmatický přístup charakterizoval v prvních letech po roce 1975 i politiku JAR. Vorsterova vláda usilovala o přijatelné vztahy s nově nezávislým Mozambikem v rámci úsilí o dosažení *modu vivendi* v regionu. Do roku 1980 tak nedošlo k zásadnímu poklesu tranzitu jihoafrického zboží přes mozambické přístavy, jihoafrické dráhy i vláda JAR vyvíjely tlak na exportéry, aby využívali tranzitu

³⁴⁴ Čl. 20, 21 a 25 Ústavy Mozambické lidové republiky, Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, s. 14.

přes Maputo. Byla též uzavřena dohoda mezi jihoafrickými a mozambickými železnicemi o rozvoji spolupráce.³⁴⁵

Předpoklady pro realizaci pragmaticky založených vztahů mezi JAR a Mozambikem se ale na straně JAR zhoršily koncem 70. let. V roce 1978 nahradil Vorstera ve funkci ministerského předsedy JAR bývalý ministr obrany P.W.Botha, který byl odhodlán využívat i krajní prostředky k dosahování cílů jihoafrické regionální politiky. Po neúspěchu invaze do Angoly v roce 1975-6 a po neúspěchu získání širší podpory „umírněných“ afrických států se v JAR prosadil koncept tzv. „totální strategie“ (*total strategy*) jako reakce na údajný „totální nápor“ (*total onslaught*), Východním blokem organizované strategie na nahrazení apartheidu v JAR marxistickým režimem.

Totální strategie spočívala v uplatňování komplexního plánu využití všech státních prostředků integrovaným způsobem.³⁴⁶ Součástí „totální strategie“ byla i vize ideálního uspořádání regionu jižní Afriky do tzv. Konstelace států (CONSAS), premiérem P.W.Bothou proklamovaná v roce 1979. Členy CONSAS měly být vedle JAR „umírněné“ vlády v Namibii a Rhodesie-Zimbabwe a dále pak Malawi, Lesotho, Svazijsko, Botswana a čtyři tzv. bantustany prohlášené JAR za nezávislé státy (Transkei, Ciskei, Bophutatswana, Venda). V případě Namibie předpokládala JAR, že projekt CONSAS podpoří zamýšlená vláda na bázi tzv. Turnhalle alliance s vyloučením SWAPO. Rhodesii-Zimbabwe měla do CONSAS přivést vláda biskupa Abela Muzorewy, která ponechávala značná privilegia bělošské menšině. Malawi pod vedením prezidenta Bandy již dříve porušilo principy OAJ a navázalo s JAR diplomatické styky. Členské státy Jihoafrické celní unie SACU (Botswana, Lesotho a Swazijsko) byly na JAR silně ekonomicky závislé. Tzv. Konstelace států měla být primárně organizací ekonomické spolupráce. Vedle toho mělo toto uskupení zahrnovat i systém bilaterálních smluv o neútočení s JAR. Konstelace států měla plnit cíle mezinárodní politiky JAR. JAR by získala posílenou legitimitu jako sousedy respektovaná regionální mocnost. Mezinárodní uznání by získaly i tzv. bantustany prohlášené za nezávislé státy, které byly nástrojem, jak zbavit africkou většinu JAR nároku na jakákoliv

³⁴⁵ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s.113 – 114.

³⁴⁶ HANLON, Joseph, *Begg Your Neighbours. Apartheid Power in Southern Africa*, London: Catholic Institute for International Relations, 1986, s. 7.

práva na většině území JAR (afričtí obyvatelé JAR by získali politická práva jako občané etnicky definovaných bantustanů, ve zbytku JAR, kde by žili a pracovali, by byli bezprávnými migranty ze „zahraničí“). Posílena by byla i legitimita vlády Abela Muzorewy v Zimbabwe-Rhodesii a řešení na bázi tzv. Turnhalle aliance v Namibii.³⁴⁷

Dohody z Lancaster House a následné vítězství ZANU-PF Roberta Mugabeho ve volbách v Zimbabwe ale zásadním způsobem tuto vizi JAR zpochybnily. Zimbabwe s vládou ZANU-PF znamenalo nejen rozšíření hranice JAR s nezávislou radikální Afrikou, ale bylo zřejmé, že se na koncepci Konstelace států nebude podílet jeden z klíčových plánovaných aktérů. Namísto koncepce Konstelace států, dominované JAR a plnicí strategické cíle JAR, ustavily nezávislé státy jižní Afriky tzv. Jihoafrickou konferenci o koordinaci rozvoje (SADCC), která měla naopak závislost regionu na JAR omezit a vytvořit alternativní regionální ekonomiku.

SADCC bylo založeno v roce 1980 a jejími členy se staly Angola, Botswana, Lesotho, Malawi, Mozambik, Swazijsko, Tanzanie, Zambie a Zimbabwe. Lusacká deklarace z roku 1980, která SADCC formálně ustavila, vyhlásila za hlavní cíle SADCC snížení vnější hospodářské závislosti, obzvláště na JAR, a vytvoření vazeb mezi členskými státy, které by vedly k vyvážené regionální integraci. K tomuto účelu měly země SADCC mobilizovat vlastní zdroje a společně usilovat o mezinárodní spolupráci.³⁴⁸

Charakteristickým rysem SADCC se stal pragmatický, gradualistický, na jednotlivé projekty orientovaný přístup. Sama Lusacká deklarace z roku 1980 byla pouhým politickým vyhlášením záměrů a žádné detailní smlouvy na ni nenavazovaly. Institucionální struktura byla stanovena až osmnácti články tzv. Memoranda o porozumění z roku 1981 a nezahrnovala žádné nadnárodní instituce s rozsáhlým byrokratickým aparátem. Sekretariát SADCC, sídlící v botswanském Gaborone, nebyl vybaven žádnými rozhodovacími pravomocemi.³⁴⁹ Koordinace

³⁴⁷ HANLON, Joseph, *Beggar Your Neighbours. Apartheid Power in Southern Africa*, London: Catholic Institute for International Relations, 1986, s. 15.

³⁴⁸ HAARLOV, Jens, *Regional Cooperation in Southern Africa. Central Elements of the SADCC Venture*, Copenhagen 1988, s. 14.

³⁴⁹ HAARLOV, Jens, *Regional Cooperation in Southern Africa. Central Elements of the SADCC Venture*, Copenhagen 1988, s. 16.

aktivit v jednotlivých sektorech spolupráce byla přidělena členským státům. Pokud to bylo nutné, tak byl zřízen technický sekretariát (například v sektoru dopravy a komunikací).³⁵⁰ Na summitech (výročních konferencích) a zasedáních Rady ministrů se rozhodovalo na základě konsensu.³⁵¹ SADCC by tak bylo možné charakterizovat jako velmi volnou mezivládní organizaci, spolupráce se soustředila hlavně na realizaci konkrétních projektů a zajišťování jejich financování. Projekty musely být v zájmu alespoň jednoho členského státu, oblasti spolupráce a projekty musely vycházet ze společného zájmu a nesměly nikoho znevýhodňovat.³⁵² Počátkem 80.let byl kladen důraz na projekty v oblasti dopravy, komunikací, energie a průmyslu.³⁵³ SADCC neschválila žádná kritéria v otázce distribuce projektů mezi členskými státy. Lusacká deklarace z roku 1980 se pouze vyslovovala pro vyrovnaný regionální rozvoj, nebylo však zřejmé, zda to znamená stejný podíl na projektech financovaných zahraničními donory nebo zvýhodnění nejméně rozvinutých zemí nebo distribuci projektů podle počtu obyvatel. Fakticky měli zahraniční dárci kvůli nedostatku prostředků značný vliv na to, která část průmyslového programu SADCC byla realizována. Mezi hlavní zahraniční partnery SADCC patřilo EHS, Velká Británie a severské země (Švédsko, Norsko a Finsko).³⁵⁴

Nezávislost Zimbabwe a ustavení SADCC byly významnými faktory, které přispěly k uplatňování důraznějších prostředků ze strany JAR k dosažení strategických cílů její regionální politiky (tj. uznání apartheidu a hegemonie JAR v regionu ze strany nezávislých afrických států a tím i omezení izolace JAR a zlepšení její mezinárodní pozice, uznání bantustanů jako nezávislých států, zamezení působení ANC na území nezávislých afrických států i prostřednictvím

³⁵⁰ CAWTHRA, Gavin, *Sub-regional Security Cooperation: The Southern African Development Community in Comparative Perspective*, Kobenhavn 1996, s. 6.

³⁵¹ HAARLOV, Jens, *Regional Cooperation in Southern Africa. Central Elements of the SADCC Venture*, Copenhagen 1988, s. 23.

³⁵² HAARLOV, Jens, *Regional Cooperation in Southern Africa. Central Elements of the SADCC Venture*, Copenhagen 1988, s. 16.

³⁵³ HAARLOV, Jens, *Regional Cooperation in Southern Africa. Central Elements of the SADCC Venture*, Copenhagen 1988, s. 9.

³⁵⁴ HAARLOV, Jens, *Regional Cooperation in Southern Africa. Central Elements of the SADCC Venture*, Copenhagen 1988, s. 59 – 61.

dohod o neútočení a zachování ekonomické závislosti nezávislých afrických států na JAR³⁵⁵).

Dalším podpůrným faktorem byl nástup Reaganovy administrativy v USA, která byla vnímavější než Carterova vláda k argumentaci JAR, že by měla být ze strany Západu podporována jako hráz proti šíření komunismu na jihu afrického kontinentu. Tlak USA na řešení situace v Namibii i v JAR byl tak na počátku 80. let utlumen, JAR se také nemuselo obávat kritiky v případě intervencí v regionu. Svůj zápas za zachování apartheidu a regionální hegemonie se JAR úspěšně podařilo integrovat do konceptu studené války.

Pokud jde o Mozambik, zde po nezávislosti Zimbabwe a vítězství ZANU-PF ve volbách vyvstalo pro JAR riziko, že by vláda FRELIMO po vyřešení rhodesijské otázky mohla napřít pozornost směrem k posílení podpory ANC a poskytnout mu více prostoru pro infiltraci území JAR z Mozambiku. Maputo bylo vzhledem ke své blízkosti k JAR ideální základnou pro aktivity ANC.

Opatření JAR na prosazení své dominance v regionu byla ekonomické, vojenské i diplomatické povahy.

Pokud jde o ekonomické prostředky, zde mohla JAR vyvíjet tlak na své sousedy využíváním otázky migrujících pracovníků a dopravy.

V případě pracovníků v dolech zahájila Jihoafrická důlní komora již v 70. letech program internalizace s cílem zvýšit podíl jihoafrických horníků na celkové pracovní síle. Celkový počet zahraničních pracovníků se snížil z 336 000 v roce 1973 na 159 000. Toto omezování zahraničních migrujících pracovníků bylo nicméně předmětem politické manipulace a nátlaku. Na Mozambik opatření dopadla poměrně silně. Průměrný počet přibližně 80 000 pracovníků v jihoafrických dolech byl snižován na 60 000 a posléze až na 47 000 v roce 1988, přičemž v některých letech byl nábor nových pracovníků z Mozambiku úplně zakázán.³⁵⁶

³⁵⁵ HANLON, Joseph, *Beggar Your Neighbours. Apartheid Power in Southern Africa*, London: Catholic Institute for International Relations, 1986, s. 57-64.

³⁵⁶ OHLSON, Thomas – STEDMAN, Stephen, *The New Is Not Yet Born. Conflict Resolution in Southern Africa*, Washington: The Brookings institution, 1994, s. 289.

Pokud jde o dopravu, zde měla opatření JAR zaměřená přímo na Mozambik podobu snižování objemu jihoafrického zboží přepravovaného přes přístav Maputo (z 6,8 milionu tun v roce 1973 na 420 000 tun v roce 1988³⁵⁷), což mělo za následek pokles příjmů pro Mozambik.

Ještě vážnější dopad ale měla jihoafrická opatření zaměřená na sousedy Mozambiku, zejména Zimbabwe. JAR usilovala o zachování a posílení závislosti Zimbabwe a Malawi (respektive též Zambie) na jihoafrické dopravní infrastruktuře, aby mohla následně využívat této závislosti jako nátlakového prostředku (omezování objemu přepravovaného zboží, manipulace s dostupností vagónů a přístavních kapacit apod.). Z tohoto důvodu JAR realizovala opatření, jejichž cílem bylo zabránit Zimbabwe, Malawi a Zambii využívání geograficky bližších a cenově dostupnějších mozambických přístavů. Tato opatření měla podobu sabotáží železničního spojení Zimbabwe s přístavy Beira a Maputo a ropovodu z Beiry do Zimbabwe, respektive železnic z Malawi do přístavů Beira a Nacala, přičemž tyto sabotáže byly prováděny buď přímo jihoafrickými speciálními silami, nebo organizací RENAMO, nad kterou JAR převzalo po Rhodesii patronát a kterou úkolovala. Ničení komunikací v Mozambiku vytvářelo monopol na dopravu pro jihoafrické dráhy a přístavy v regionálním měřítku, který zvýšil existující závislost jihoafrických států na JAR. Objem dopravy přes JAR se v letech 1981 – 1985 zvýšil o 100- 150%.³⁵⁸

Opatření ekonomického nátlaku na členské státy SADCC se tímto úzce propojila s opatřeními vojenské povahy.

Přímé útoky jihoafrických sil na území Mozambiku byly spíše výjimečné. Mezi nejvýznamnější patřil útok jihoafrického komanda na město Matola poblíž Maputa v lednu 1981, při němž bylo zabito 13 členů ANC a náhodný kolemjdoucí. Na podzim 1981 zničila jihoafrická komanda mosty přes řeku Pungue u města Beira ve středním Mozambiku, čímž byla přerušena veškerá doprava mezi přístavem Beira a Zimbabwe. O rok později, v prosinci 1982, jihoafrická komanda, která se vylodila ze člunů, vyhodila do vzduchu s použitím

³⁵⁷ OHLSON, Thomas – STEDMAN, Stephen, *The New Is Not Yet Born. Conflict Resolution in Southern Africa*, Washington: The Brookings institution, 1994, s. 289.

³⁵⁸ OHLSON, Thomas – STEDMAN, Stephen, *The New Is Not Yet Born. Conflict Resolution in Southern Africa*, Washington: The Brookings institution, 1994, s. 289.

výbušnin sklad ropných látek v Beire. Škoda na zařízení a ropných zásobách byla odhadnuta na 20 milionů USD a způsobila ropnou krizi v Zimbabwe. V květnu 1983 provedla jihoafrická letadla útok na město Matola a na maputskou čtvrť Liberdade. Jihoafrická strana útok prezentovala jako útok na základnu ANC, podle mozambických úřadů byl ale zabit pouze jeden člen ANC a jinak byli zabiti a zraněni náhodou přítomní obyvatelé včetně žen a dětí.³⁵⁹

Vážnější důsledky pro Mozambik než izolované útoky jihoafrických komand mělo převzetí řízení a logistického zajištění organizace RENAMO Jihoafrickou republikou poté, co byl rhodesijský režim nahrazen vládou Roberta Mugabeho.

Počátkem roku 1980 byla organizace RENAMO v poměrně nepříznivé situaci. V říjnu 1979 padl její první velitel André Matsangaíssa a po volbách v Rhodesii/Zimbabwe v březnu 1980 ztratilo rhodesijskou podporu včetně základny Odzi a vysílače.

JAR ale v souvislosti se změnou režimu v Rhodesii/Zimbabwe přistoupila k převzetí podpory RENAMO. Již v únoru a březnu 1980 byli příslušníci organizace RENAMO, kteří procházeli výcvikem na základně Odzi, přesunuti z Rhodesie/Zimbabwe na základnu Letaba, respektive Phalaborwa na východě jihoafrické provincie Transvaal, kde pokračovali ve výcviku. RENAMO dostalo také k dispozici vysílač na základně Waterkloof/Pietersburg, odkud mohlo šířit svoji propagandu cílenou na mozambické obyvatelstvo (rádio Hlas svobodné Afriky). V průběhu roku 1980 již začaly jihoafrické vrtulníky přepravovat bojovníky RENAMO na území Mozambiku. Tímto ovšem podpora RENAMO ze strany JAR nekončila, klíčový význam měly dodávky zbraní a dalšího potřebného materiálu a vybavení, včetně vysoce kvalitního komunikačního systému. JAR na druhou stranu měla značný vliv na vedení operací RENAMO. Výběr strategických cílů, které dostalo RENAMO za úkol zničit, vycházel z priorit regionální politiky JAR (zejména ničení dopravní infrastruktury spojující sousedy Mozambiku s Indickým oceánem).³⁶⁰

³⁵⁹HANLON, Joseph, *Beggar Your Neighbours. Apartheid Power in Southern Africa*, London: Catholic Institute for International Relations, 1986, s. 136-139.

³⁶⁰HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 125- 129.

Průběh a základní charakteristika mozambického ozbrojeného konfliktu

Převzetí patronátu nad RENAMO ze strany JAR mělo za následek změnu v geografickém rozšíření aktivit RENAMO.

Po rozsáhlé ofenzivě vládních sil v lednu a únoru 1980 proti hlavní základně RENAMO na hoře Gorongosa RENAMO tuto základnu vyklidilo, v dubnu 1980 pak Afonso Dhlakama vydal rozkaz silám nacházejícím se na sever od tzv. beirského koridoru (silničního a železničního spojení mezi přístavem Beira a Zimbabwe), aby se stáhly k základně Sitatonga, která se stala novou hlavní základnou RENAMO. Sever provincií Sofala a Manica tak byl ze strany RENAMO vyklizen s výjimkou jednotek, které v předchozím období postoupily až k jižnímu břehu řeky Zambezi a které byly ponechány svému osudu.³⁶¹

V červnu 1980 zahájily vládní síly ofenzivu proti základně Sitatonga (operace Leopard), kterou dobyly, silám RENAMO se ale podařilo uniknout a přeskupit. Novou hlavní základnou RENAMO se stala základna Chicarre/Garágua, ležící na samém jihozápadě provincie Manica, 26 km na východ od hranice se Zimbabwe a 50 km na sever od řeky Save a provincie Gaza. Ve třetí čtvrtině roku 1980 byly síly RENAMO koncentrovány v jihozápadní části provincií Manica a Sofala, v oblasti vymezené na severu beirským koridorem, na jihu řekou Save, na západě hranicí se Zimbabwe a na východě linií vedoucí severo-jihním směrem ve vzdálenosti přibližně 50 km od pobřeží Indického oceánu.³⁶²

V polovině roku 1981 začalo RENAMO rozšiřovat oblast svých aktivit. V červenci 1981 opustil prapor RENAMO v počtu 300 mužů pod velením Vareia Manje základnu Chicarre/Garágua, zamířil na jihovýchod přes řeku Save do provincie Inhambane a na severozápadě této provincie ustavil základnu v lokalitě Chicholane. Stejnou trasu zvolil v listopadu 1981 i další prapor RENAMO pod

³⁶¹CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 171-173.

³⁶²CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 175-176.

velením Mária Franque, ze základny Chicholane ale postupoval na jihozápad, do provincie Gaza, kde ustavil základnu v lokalitě Banhine. Další postup RENAMO na jih byl velmi rychlý. V provincii Gaza začalo RENAMO již v lednu 1982 operovat na jihu provincie, na břehu řeky Limpopo, přičemž své útoky zejména soustředilo na železnici vedoucí z Maputo do Zimbabwe. I v provincii Inhambane postupovalo RENAMO rychle na jih, již v polovině roku 1982 podnikalo útoky na samém jihu provincie, včetně sabotáží na železnici z Inhambane do Inharrime. Na město Inharrime RENAMO zaútočilo v srpnu 1982. RENAMO také začalo pravidelně provádět přepady na hlavní silnici procházející Mozambikem v severojižním směru. Síly RENAMO operující v provincii Inhambane byly posíleny výsadkem 200 mužů vycvičených na jihoafrické základně Phalaborwa a dopravených nad základnu Tomé jihoafrickým letectvem.³⁶³

RENAMO ovšem postupovalo i severním směrem. V říjnu 1981 vyrazil ze základny Chicarre/Garagua prapor pod vedením Calista Meque postupoval přes základnu RENAMO Jambe severním směrem. Oddíl překročil beirský koridor a západně od silnice Chimoio-Tete pokračoval na sever, přičemž podnikal přepady na této silnici. V prosinci 1981 RENAMO podniklo i útok na město Mungári. RENAMO následně ustavilo své základny na jižním břehu řeky Zambezi. V polovině roku 1982 síly pod velením Calista Meque překročily řeku Zambezi u Tambary a zahájily operace v provincii Tete, přičemž útoky byly zaměřeny mj. na železnici Mutarara-Moatize a na dopravu z Malawi.³⁶⁴

Oddíl pod velením Magurende Johna, který se od Mequeova oddílu odpojil v lokalitě Jambe, postupoval na severovýchod přes beirský koridor a v prosinci 1981 dorazil do oblasti hory Gorongosa, kde RENAMO obnovilo svoji základnu. Základna na hoře Gorongosa se měla stát opět hlavní základnou RENAMO, přičemž tato změna byla urychlena dobytím základny Chicarre/Garagua vládními silami v prosinci 1981.³⁶⁵

³⁶³CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 194-197.

³⁶⁴CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 199.

³⁶⁵CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 200-201.

V okolí základny na hoře Gorongosa RENAMO začalo záhy posilovat svoji přítomnost a podnikat ozbrojené útoky. V oblasti na severovýchod od Gorongosy zřídilo RENAMO základnu poblíž města Inhaminga (centrum okresu Cheringoma), přičemž na toto město RENAMO zaútočilo v lednu 1982. Další základny RENAMO ustavilo na jižním břehu řeky Zambezi, v lokalitách Vila Fontes a Chemba. V lednu 1982 RENAMO zaútočilo i na město Maríngué. V září 1982 provedlo RENAMO sabotáže na železnici mezi přístavem Beira a Zimbabwe, stejně tak jako i na železnici z Beiry do lokality Sena a Marromeu.³⁶⁶

Oblast severní části provincie Sofala zůstala zónou vysoké intenzity ozbrojené konfrontace až do konce války, nebezpečný byl pohyb kdekoli v této oblasti, včetně hlavního komunikačního tahu z jihu země na sever a z přístavu Beira do Zimbabwe. RENAMO pravidelně útočilo na města v této oblasti, předmětem útoku byla mj. okresní města Caia, Chemba, Chuabo, Inhaminga, Maríngué nebo Marromeu. Některá okresní města (např. Chibabava a Gorongosa) ale organizací RENAMO nikdy dobyta nebyla, přestože se o to RENAMO opakovaně pokoušelo.

Intenzivní boje probíhaly i přímo na horském masivu Gorongosa. V srpnu 1985 zimbabweské jednotky, spojenci mozambické vlády, dobyly hlavní základnu RENAMO na hoře Gorongosa v lokalitě Casa Banana a pokračovaly v útocích na pozice RENAMO u lokalit Maríngué, Fábrica, Cavallo a Bunga. Základnu v Casa Banana obsadilo RENAMO opět poté, co ji zimbabweské síly předaly vládním jednotkám. Základnu Casa Banana ale dobyly zimbabweské jednotky nazpět v roce 1986 a posléze si na ní vytvořily vlastní trvalou pozici.³⁶⁷

V návaznosti na dobytí Casa Banana zimbabweskými silami přesunulo RENAMO svůj hlavní štáb na základnu Massala u města Maríngué. Samotné město Maríngué bylo předmětem útoků RENAMO již v roce 1979 a bylo organizací RENAMO opakovaně dobyto (mj. v roce 1982 a 1983). Od října 1985 do roku 1986 probíhala ofenziva vládních a zimbabwských sil proti pozicím RENAMO v Maríngué, velká část vojenských základen RENAMO u Maríngué byla dobyta,

³⁶⁶CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 201-2.

³⁶⁷CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 236-8.

bojovníci RENAMO se ale většinou rozptýlili. Vládní ofenziva vyvrcholila v červnu 1986, kdy byly do okresu Maríngué vyslány početné jednotky z posádek v Dondo, Caia, Sena, Cheringoma, Beira a Tete, a to i s těžkou výzbrojí a tanky. Na tuto vládní ofenzivu reagovalo RENAMO svoji ofenzivou v období 1987-8. RENAMO shromáždilo značné síly, získalo převahu nad vládními jednotkami a dobylo lokality Senga-Senga, Canxixe, Gumbalançae a Subwe, tedy celý okres Maríngué s výjimkou samotného okresního města, o které probíhaly urputné boje. V květnu roku 1988 RENAMO zřídilo v lokalitě Massala v okrese Maríngué svůj generální štáb řídicí operace v celém Mozambiku.

Pokud jde o Mozambik na sever od řeky Zambezi, v srpnu 1982 zahájilo RENAMO operace v provincii Zambézia. Jednotka pod velením Calisto Meque nejprve provedla postupem z provincie Tete rekognoskaci severního břehu řeky Zambezi a zajistila místo, kde se dalších 485 mužů RENAMO přepravilo přes řeku na gumových motorových člunech shozených jihoafrickým letectvem. Po vstupu na území Zambézie bylo RENAMO posíleno o síly tzv. Mozambické revoluční strany (Partido Revolucionário de Moçambique – PRM), která se pod vedením Gimo Phiriho snažila organizovat protivládní odpor v provincii Zambézia, ovšem na velmi nízké technologické úrovni (včetně využívání kamení jako zbraní proti vládním silám). Formální sjednocení PRM a RENAMO proběhlo v horách Namuli, v místě jednoho z táborů PRM. V Zambézii, v lokalitě Muadia a následně Muaquia, RENAMO umístilo svůj koordinační generální štáb pro všechny provincie na sever od řeky Zambezi. Od srpna 1982 podnikaly spojené síly RENAMO-PRM útoky v provincii Zambézia, a to mj. na silnici z města Mocuba, železnici mezi Mocubou a Quelimane a na město Milange.³⁶⁸

V průběhu konfliktu operovalo RENAMO v provincii Zambézia s relativně vysokou úrovní vojenské organizace, v provincii působily jednotky RENAMO o síle praporu. V Zambézii si RENAMO vybudovalo celou řadu základen a útočilo na města, z nichž některá RENAMO drželo po dlouhou dobu. Celou řadu měst RENAMO dobylo při ofenzivě v roce 1986, kdy dobylo okresní města Gilé (v

³⁶⁸CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 202-204.

červenci), Morrumbala (v srpnu) a Milange (v říjnu).³⁶⁹ Vedle toho dobylo i město Errego. Tato okresní města vládní síly dobyly zpět v roce 1988.

Ofenziva RENAMO v oblasti na sever od řeky Zambezi v roce 1986 se neomezila jen na provincii Zambézia, v provincii Tete byla v září a říjnu 1986 dobyta města Dona Ana, Vila Nova, Mutarara a Zumbo.

Postup RENAMO na sever se nezastavil v provincii Zambézia. První jednotka RENAMO o síle 346 mužů pod velením Ossufo Momade vstoupila na území provincie Nampula v dubnu 1983 a ustavila základnu u lokality Metaveia. V červnu 1983 již RENAMO podnikalo útoky ve vzdálenosti 50 km od provinčního hlavního města Nampula. Vedle provincie Nampula rozšířilo RENAMO ze Zambézie operace i na provincii Niassa. Ze základny Corromana u města Milange (v provincii Zambézia) vyrazila v srpnu 1983 jednotka o síle 150 mužů pod velením Rocha Paulino a po překročení řeky Lúrio ustavila v provincii Niassa základnu u lokality Muacanha. Již v srpnu 1983 podniklo RENAMO v provincii Niassa útoky na železnici z Cuamby do Lichingy, v prosinci 1983 pak podniklo útok na město Etatara. Útoky RENAMO se následně rozšířily až k hranici s Tanzánií na řece Rovuma, RENAMO postupně zaútočilo na všechna okresní města v provincii s výjimkou hlavního města provincie a základny Metangula na jezeře Niassa, přičemž některá města dočasně okupovalo. Město Mavago RENAMO drželo až do konce války.³⁷⁰ V provincii Niassa RENAMO operovalo v relativně malých jednotkách, a to kvůli nižší hustotě obyvatelstva a s tím souvisejícím problémům se zásobováním.

V květnu 1984 rozšířilo RENAMO operace i na jedinou do té doby válkou nezasaženou provincii v severním Mozambiku, na provincii Cabo Delgado. Základnu si RENAMO zřídilo nejprve v lokalitě Muikho na jihu Cabo Delgado. Pokud jde o nejvýznamnější operace RENAMO v provincii, v polovině roku 1986 dobylo města Namuno a Montepuez, v lednu 1987 přemohlo posádku vládních

³⁶⁹CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 238.

³⁷⁰CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 218-220.

vojsk v Meluco a v září 1987 a lednu 1988 síly RENAMO obsadily město Chiúre.³⁷¹

Již před polovinou 80. let se ozbrojený konflikt rozšířil na většinu území Mozambiku, od řeky Rovuma na hranici s Tanzánií po řeku Maputo na samém jihu. Do provincie Maputo se operace RENAMO rozšířily na konci roku 1982 v souvislosti s vládní ofenzivou (tzv. *operação cabana*) proti silám RENAMO na jihu středního Mozambiku a v Mozambiku jižním, která se uskutečnila v roce 1982 a která byla největší vládní ofenzivou proti RENAMO od roku 1976. Tato ofenziva, do které se zapojilo na 10 000 vládních vojáků, významným způsobem narušila základny RENAMO v provinciích Gaza a Inhambane, bojovníci RENAMO se ale přeskupili a v rámci tohoto přeskupení došlo i k penetraci sil RENAMO do provincie Maputo na konci roku 1982. V provincii Maputo si RENAMO zřídilo základnu a útočilo na komunikace, včetně železnice z Maputo do Zimbabwe a hlavní silnice na sever země. Dopravní komunikace již tak byly pod neustálou hrozbou i v bezprostředním okolí hlavního města.³⁷²

V polovině 80. let byl ozbrojený konflikt mezi mozambickou vládou a organizací RENAMO rozšířen na většinu území státu (jakkoli ne všude konflikt probíhal se stejnou intenzitou).

Svým charakterem se jednalo o venkovskou guerillovou válku, kterou ovšem charakterizovala relativně vysoká míra nucené rekrutace. Organizace RENAMO se v souladu s pravidly klasické guerillové války soustředila většinou na operace malého rozsahu, přičemž se zpravidla snažila vyhnout ozbrojené konfrontaci s vládními jednotkami. Cílem operací byli představitelé státu, budovy spojené se státem a stranou FRELIMO nebo komunikace.

Pokud jde o útoky na představitele státu a strany FRELIMO, cílem byly na prvním místě komunální vesnice jako symboly venkovské politiky FRELIMO a v nich pak předsedové komunálních vesnic a družstev, sekretáři a členové strany FRELIMO a dynamizačních skupin, členové provládních milic a státní zaměstnanci (učitelé, zdravotníci). Cíleně ničeny byly budovy spojené

³⁷¹CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 226-227.

³⁷²CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 206-210.

s přítomností státu (administrativní budovy, školy, zdravotní střediska), často však byly vypalovány celé komunální vesnice. Útoky byly kromě komunálních vesnic vedeny i na další objekty spojené s přítomností státu na venkově, ať již se jednalo o rozvojové projekty, státní statky nebo další státem kontrolované ekonomické subjekty. Např. v roce 1982 bylo vypáleno 140 vesnic a zničeno 900 venkovských obchodů, 102 zdravotnických center a 489 základních škol.³⁷³ Ke konci roku 1988 RENAMO zničilo nebo si vynutilo uzavření 978 venkovských zdravotnických center, což představovalo 46 % z celkového počtu. K roku 1989 bylo zničeno organizací RENAMO 3000 škol.³⁷⁴ Útoků na komunální vesnice a státní statky bez silné posádky vládních sil se účastnili stovky bojovníků RENAMO a pomocných sil.³⁷⁵

Jakkoli RENAMO zpravidla nevyhledávalo ozbrojenou konfrontaci s jednotkami vládních Mozambických ozbrojených sil (FAM), příležitostně se uchylovalo i k útokům na tak významné cíle (okresní města), kde se střetem s vládními jednotkami počítalo. Jednalo se nicméně o akce plánované centrálně, nikoli o iniciativu lokálních velitelů RENAMO, a docházelo při nich ke koordinaci sil RENAMO z několika okresů nebo provincií, aby mělo RENAMO zajištěnou značnou převahu vyplývající z přečíslení posádky FAM.

Od počátku 80. let došlo v celé řadě případů k dočasnému dobytí okresních měst silami RENAMO. V mnoha případech se vládní jednotky, stejně tak jako osoby jakýmkoli způsobem napojeny na státní administrativu (členové FRELIMO a státní správy) snažily ohrožené město při hrozícím útoku koncentrovaných sil RENAMO opustit. Pokud se jim uprchnout nepodařilo, zaplatili často po ovládnutí města bojovníky RENAMO za svoji pozici životem. Bojovníci RENAMO po dobytí okresních měst zpravidla po dobu několika dní rabovali, loupili a cíleně systematicky ničili vše, co by mohlo sloužit vládě po opětovném ovládnutí prostoru, zejména pak infrastruktury spojené s přítomností státu (správní budovy, školy, zdravotní střediska). Rabování v mnoha případech

³⁷³HANLON, Joseph, *Beggar Your Neighbours. Apartheid Power in Southern Africa*, London: Catholic Institute for International Relations, 1986, s. 141.

³⁷⁴FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 25.

³⁷⁵FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 221.

zahrnovalo i vytrhání a odnesení okenních rámu, kabelů nebo trubek.³⁷⁶ Po několika dnech pak bojovníci RENAMO město opustili, přičemž si s sebou odvedli obyvatele města, z nichž část sloužila jako nosiči naloupeného zboží a další se posléze stali novými rekruty povstaleckého hnutí. Relativně krátká přítomnost RENAMO v dobytých okresních městech vyplývala z toho, že vládní síly ovládaly vzdušný prostor a dlouhodobou přítomností v relativně snadno identifikovatelných lokalitách by se síly RENAMO vystavovaly riziku vládních leteckých útoků. Stažení sil RENAMO ze samotného města ne vždy znamenalo okamžité ovládnutí prostoru ze strany vládních sil a obnovení stavu před dobytím. V řadě případů se vládním jednotkám podařilo město ovládnout až po několika měsících. I po opětovném ovládnutí prostoru ale zůstala pevná vládní kontrola omezena na maximálně několikakilometrový perimetr okolo města.³⁷⁷ V jiných případech se vládním silám prostor povstaleckým hnutím dobytého města pevně zabezpečit nepodařilo. V takové situaci prostor zůstal válečnou zónou.

V žádném případě ale nebylo v silách RENAMO, která ani neměla k dispozici těžkou výzbroj, ohrozit nejvýznamnější města, kde byly rozmístěny početné posádky FAM (vláda přitom disponovala i leteckými silami).

Vedle útoků na komunální vesnice, státní statky a další se státem spojené ekonomické jednotky na venkově představovaly klíčovou součástí vojenské strategie RENAMO útoky na dopravní komunikace, ať již železnice nebo silnice.

Útoky na komunikace, ať již ve formě přeřadů jednotlivých vozidel (nákladních vozů, autobusů), jejich konvojů nebo vlaků ze zálohy nebo v podobě kladení min a ničení železničního svršku,³⁷⁸ jsou standardní součástí guerillové války. Ze své podstaty dávají útočníkovi taktickou výhodu spočívající v momentu překvapení a možnosti připravit výhodné podmínky pro útok. Vzhledem k rozloze Mozambiku a délce komunikací nebylo v silách vládních sil zajistit bezpečnost na silnicích a železnicích v zemi, opatřením na zmírnění rizika přeřadů byla organizace konvojů s ozbrojeným doprovodem. Nejistota ohledně možného přeřadu panovala již jen

³⁷⁶ FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 154.

³⁷⁷ FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 11-17

³⁷⁸ V řadě případů byly kolejnice a pražce vytrhány a obráceny vzhůru nohama (tj. pražce nad kolejnicemi). Osobní pozorování v prosinci 1999 železnice Beira-Blantyre, která byla mimo provoz od roku 1983.

několik kilometrů i od hlavního města.³⁷⁹ Při přepadu autobusů/konvojů bylo zpravidla několik cestujících pro výstrahu zabito, ostatní pak byli uneseni a sloužili jako nosiči nebo noví rekruti RENAMO.

Hrozba přepadů nebo výbuchu min vedly ke kolapsu vnitrostátní dopravy po souši. V řadě případů byla jedinou možností zásobování izolovaných okresních měst s uprchlíky letecká doprava, která ovšem vzhledem k vysokým nákladům byla uplatňována zpravidla jen pro nejnütnější položky (potravinová pomoc). Kromě toho ani letecká doprava nebyla zcela bez rizika. Se zhroucením vnitrostátní dopravy souvisel i kolaps obchodu mezi městy a venkovem (jakkoli zde existovaly i další příčiny) s negativním dopadem na zásobování městského obyvatelstva potravinami a venkovského obyvatelstva spotřebním zbožím. Útoky sil RENAMO na komunikace tak podvracely ekonomickou základnu vlády, vedle toho ovšem měly značný význam symbolický, kdy názorně demonstrovaly, že vláda není schopná zajistit svým občanům bezpečnost.

Útoky na komunikace také plně odpovídaly zadání ze strany zahraničního patrona RENAMO (JAR), kdy útoky na železniční a silniční spojení mezi Zimbabwe a Malawi a Indickým oceánem nutily tyto dvě země, aby své dovozy a vývozy přepravovaly přes výrazně delší, ale méně rizikové spoje vedoucí přes JAR. Toto zvyšovalo závislost Zimbabwe a Malawi na jihoafrických železnicích a přístavech a umožňovalo vládě JAR na tyto země vyvíjet tlak. Kromě toho přerušeni nebo ohrožení spojení Zimbabwe a Malawi s Indickým oceánem přes Mozambik činilo nereálným koncepty omezování závislosti regionu na JAR prostřednictvím regionální spolupráce (SADCC).

Útoky RENAMO na komunikace byly velmi efektivní, v roce 1984 byly tři ze čtyř železnic spojujících Zimbabwe a Malawi s Indickým oceánem mimo provoz a železnice ze Zimbabwe do Beiry byla předmětem pravidelných útoků.³⁸⁰ Zničeny byly stovky osobních a nákladních automobilů, stejně tak jako i stovky vagónů.

Útoky RENAMO na komunikace spojující Zimbabwe s mozambickým přístavem Beira se staly vedle solidarity Zimbabwe s Mozambikem a vděčnosti za podporu

³⁷⁹FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 171.

³⁸⁰FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 33.

během národně osvobozenického zápasu důvodem přímého zimbabwského zapojení do mozambického konfliktu. Již koncem roku 1982 byl omezený počet zimbabwských vojáků nasazen na ostrahu silnice, železnice a ropovodu do Beiry. Zvláště ostraha ropovodu Beira – Mutare byla pro Zimbabwe velmi důležitou, protože ropovodem procházel téměř veškerý dovoz ropy do Zimbabwe. Zimbabwský prezident Mugabe v parlamentu prohlásil, že zachování přístupu k moři má cenu i nasazení 20- 30 000 mužů.

V roce 1984 začali zimbabwští vojáci střežit i silnici z Malawi do Zimbabwe procházející mozambickou provincií Tete. V roce 1985 již operovalo 10 000 zimbabwských vojáků v mozambických provinciích Tete, Manica a Sofala. Zimbabwská intervence ve středním Mozambiku přiměla RENAMO k rozšíření aktivit v severněji položené provincii Zambézie, nicméně i tam se se zimbabwskými vojáky dostalo do střetu. Počátkem roku 1986 dobyli zimbabwští vojáci na RENAMO město Marromeu poblíž ústí Zambezi do Indického oceánu. Zimbabwští parašutisté také dvakrát dobyli štáb RENAMO u města Gorongosa v provincii Sofala.

Koncem 80. let představovali zimbabwští vojáci, kteří prošli výcvikem na protiguerillové operace, sílu, která byla schopná efektivně RENAMO napadat, na rozdíl od demoralizovaných vládních sil. Vládní síly byly natolik demoralizovány, že od období 1986-7 nepodnikly jedinou významnou ofenzivu proti RENAMO.

Vedle Zimbabwe se na ochraně komunikací v Mozambiku podílel i omezený malawijský kontingent, přestože přes malawijské území procházela pomoc organizaci RENAMO a přestože Malawi představovalo v některých obdobích pro RENAMO zázemí. Na základě smlouvy z prosince 1986 nasadilo Malawi 500 mužů na ostrahu železnice z Malawi do přístavu Nacala. V mozambických provinciích na sever od řeky Zambezi pomáhaly mozambickým vládním silám proti RENAMO i tanzanijské jednotky.

Pokud jde o počet bojovníků RENAMO, odhadován byl na 8-25 000 mužů. Vedle původního jádra, které se skládalo z veteránů portugalských koloniálních jednotek a osob osvobozených z tzv. převýchovných táborů, probíhala rekrutace většinou na nedobrovolném základě. Osoby zajaté při přepadech autobusů, konvojů nebo komunálních vesnic procházely výcvikem a stávaly se součástí sil RENAMO. Výjimkou nebyly ani dětští vojáci. Vlivem indoktrinace, společného boje a života,

výhod životního stylu vojáka oproti rolníkovi a strachu z trestu smrti za dezerci se noví bojovníci se svojí pozicí v silách RENAMO zpravidla smířili bez ohledu na původně nedobrovolnou rekrutaci. V některých případech byli noví rekruti nuceni zabít sami lidskou bytost, aby se dostali do pozice, kdy se již nemohli vrátit do civilní společnosti.

Pokud jde o regionální/etnický původ sil RENAMO, vzhledem k metodám rekrutace odpovídalo složení sil RENAMO oblastem jejich operací a lidnatosti jednotlivých provincií. Bojovníci RENAMO tak pocházeli ze všech částí země, vzhledem k lidnatosti provincie Zambézie byla tato silně zastoupena. Ve vojenském velení RENAMO byly nicméně dominantními osoby hovořící jazykem Ndau, mezi které patřil i prezident RENAMO Alfonso Dhlakama. Tato skutečnost úzce souvisela s tím, že jazykem Ndau se hovoří v oblastech, kde RENAMO začínalo ještě s rhodesijskou podporou působit (jih provincií Manica a Sofala).

Síly RENAMO byly vyzbrojovány leteckými dodávkami z JAR, respektive následně mj. z Malawi, jednalo se zpravidla o lehkou výzbroj (AK-47, kulometry, miny). RENAMO také disponovalo velmi dobrým komunikačním systémem, který umožňoval koncentrovat rozptýlené síly pro velké útoky na strategické cíle. Na druhou stranu RENAMO nemělo prostředky mechanizované dopravy, a tak využívalo síly nosičů. Nemělo také k dispozici téměř žádné těžké dělostřelectvo (ani není zapotřebí dodávat, že také nemělo k dispozici obrněná vozidla, tanky nebo letectvo).

Akce RENAMO se často vyznačovaly brutálním násilím, které bylo páčáno na civilním obyvatelstvu s cílem jej zavraždit a vyslat signál, že vláda není schopna obyvatelstvo chránit. Toto násilí zahrnovalo vedle zabíjení střelbou nebo použitím nožů, seker, mačet, bajonetů i takové metody jako znásilňování, upalování zaživa, přibíjení na stromy, ubíjení k smrti, házení do studní, odřezávání uší, nosů, rtů, končetin a jiné druhy mučení. Míra násilí ovšem lokálně i regionálně kolísala. V řadě případů (zvláště pak ve středním a severním Mozambiku) se násilí omezovalo na osoby spojené se stranou FRELIMO a vládou, eventuálně bylo násilí omezeno na vybrané jednotlivce například po přepadu kolony s cílem zavraždit ostatní a přinutit je tak k poslušnosti. V jižním Mozambiku ale docházelo k velkým masakrům, přičemž nechvalně známým se stal případ masakru ve městě

Homoine, kde v červenci 1987 po dobytí města bojovníci RENAMO zabili na 400 osob, včetně pacientů hospitalizovaných v nemocnici, těhotných žen a dětí.³⁸¹

Velmi vysoký podíl civilních obětí souvisel s tím, že se obě strany konfliktu vyhýbaly přímé konfrontaci, pokud neměly zajištěny výhodné podmínky. Velké ofenzivy, pro které byly soustředěny značné útočné síly, byly pro obě strany demonstracemi síly. Slabší strana se ale při přečíslení v rámci velké ofenzivy protivníka snažila vyhnout boji a ustoupila, případně se její bojovníci rozptýlili. Pokud šlo o menší operace, tak se střetu s protivníkem vyhýbala i útočící strana. Významná část násilí za této situace byla zaměřena na civilisty, které strany konfliktu považovaly za příznivce protivníka. Pravidelnou bitevní linií, kde se střetávali vládní vojáci a bojovníci RENAMO, byly konvoje civilních vozidel, které doprovázela armáda. Výhoda při přepadech těchto konvojů byla na straně RENAMO, které mohlo vybrat místo a čas přepadu a využít tak momentu překvapení.³⁸²

Vzhledem k charakteru války byla značná část vládních sil vázána defenzivními úkoly, jako byla ochrana konvojů, okresních měst, významnějších komunálních vesnic a státních představitelů. Vzhledem k rozloze země a délce silnic a železnic ale nebylo v silách vládních sil, které čítaly na 30 000 mužů (vedle zimbabwských a dalších zahraničních jednotek), efektivně chránit všechny potenciální cíle. Strategické ohledy urychlily na počátku 80. letech proces budování komunálních vesnic, které měly shromáždit obyvatelstvo, umožnit je lépe chránit a bránit jejich kontaktu s guerillovými silami RENAMO.

Vedle defenzivních úkolů vládní síly přistupovaly i k ofenzivním operacím, když útočily na zóny kontrolované RENAMO a na jejich základny. Síly RENAMO se ale v řadě případů včas stáhly, přičemž pro vládní jednotky nebylo možné trvale udržovat posádky v izolovaných oblastech, kde mělo RENAMO své základny. Vládní síly se tedy následně stáhly, což umožnilo silám RENAMO se na místo svých základen opět vrátit. I hlavní základna RENAMO v masivu Gorongosa byla

³⁸¹FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 24-25. RENAMO ale svoji odpovědnost za masakr popíralo a obvinilo z provedení masakru vládu.

³⁸²GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 203-214.

několikrát vládními a zimbabweskými silami dobytá, ale po vyklizení opět ovládnuta RENAMO.

Válka v Mozambiku se dostala do patové situace. Vládní síly byly nedostatečně placeny, cvičeny, vyzbrojeny a živeny a jejich bojová morálka proto byla na nízké úrovni, což přispívalo k tomu, že nebyly schopny RENAMO vojensky porazit. RENAMO se ozbrojené konfrontaci s vládními silami mohlo vyhýbat, pokud podmínky nebyly příznivé. Vládní síly nemohly ochránit všechny potenciální cíle v Mozambiku. Na druhou stranu RENAMO nemohlo doufat, že by mohlo dobýt a dlouhodobě udržet okresní, neřkuli provinční hlavní města, protože nemělo k dispozici těžké zbraně a letecké síly, zatímco vládní síly ano.

Tato patová situace, vědomí, že konflikt není možné vyřešit vojenskými prostředky, byla následně vedle změny mezinárodního prostředí klíčovým faktorem, který přivedl obě strany k jednacímu stolu.

Ozbrojený konflikt v Mozambiku zanechal v letech 1976-1992 vysoké ztráty na životech a nedozírné škody na infrastruktuře. V důsledku války došlo k dramatickému ekonomickému propadu a masivním dislokacím obyvatelstva. V přímé souvislosti s konfliktem zemřel přibližně 1 milion Mozambičanů a ze 3 milionů se stali uprchlíci.³⁸³

Ekonomické škody byly jen za období 1980-1988 odhadnuty na 15 miliard USD, což představovalo více než pětinasobek ročního HDP Mozambiku v roce 1988. Pokud jde o sociální infrastruktury, ke konci roku 1988 bylo zničeno mj. 978 venkovských zdravotnických středisek.³⁸⁴

Mozambická vláda si posléze začala uvědomovat, že konflikt není možné vyřešit vojenskými prostředky, což spolu se změnami v JAR umožnilo jednání mezi vládou a RENAMO, které vyústilo v podepsání mírové dohody v Římě v roce 1992.³⁸⁵

³⁸³FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 4.

³⁸⁴MINTER, William, *Apartheid's Contras. An Inquiry into the Roots of War in Angola and Mozambique*, London: Zed Books, 1994, s. 3.

³⁸⁵HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 160 – 214.

Vnitřní příčiny ozbrojeného konfliktu

Jakkoli byl postkoloniální ozbrojený konflikt v Mozambiku iniciován zvenčí a podpora ze strany Rhodesie a JAR byla pro zahájení a udržení válečného úsilí RENAMO klíčová, přispívaly k udržení a šíření konfliktu i faktory vnitřní, zejména pak nespokojenost části venkovského obyvatelstva s politikou rozvoje venkova realizovanou vládou po roce 1975, nesouhlas části venkovského obyvatelstva s nerespektováním tradic (včetně odstavení tradičních autorit od moci) a dále pak sociální, regionální, etnické a rodové rozpory. Všechny tyto faktory byly ze strany RENAMO instrumentalizovány pro získání podpory mezi obyvatelstvem, přičemž přinejmenším dočasně v tomto bylo RENAMO úspěšné.

Pokud jde o nesouhlas obyvatelstva s politikou rozvoje venkova po roce 1975 a zejména pak s koncentrací obyvatelstva do komunálních vesnic, existovaly výrazné rozdíly v jeho intenzitě v různých regionech a skupinách obyvatelstva.

Politika koncentrace obyvatelstva do komunálních vesnic vyvolávala odpor obyvatelstva z toho důvodu, že bylo nuceno měnit styl života, opouštět své domovy, pole, ovocné stromy a posvátná místa (kromě rodové linie, která v místě komunální vesnice sídlila původně). Přesídlení obyvatelstva na pozemky dříve obdělávané místní rodovou linií vytvářelo nové vztahy podřízenosti.³⁸⁶ Lidé si obtížně zvykali na mnohem silnější kontrolu obyvatelstva ze strany státu.

Odpor obyvatelstva vůči projektu komunálních vesnic se ještě prohloubil s tím, jak se v souvislosti s hospodářskou krizí ukázaly být lichými přísliby lepšího života, kterými byla koncentrace obyvatelstva zdůvodňována.

Odpor vůči programu komunálních vesnic měl často podobu formálního souhlasu se stěhováním a vybudováním obydlí ve vesnici, ale faktického tajného pokračování života v původním bydlišti a obdělávání původních polí, tj. udržování dvojího obydlí.

Nespokojenosti obyvatelstva s programem komunálních vesnic od počátku využívalo RENAMO, přičemž opozice vůči komunálním vesnicím nebyla ze

³⁸⁶GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 33.

strany RENAMO pouhou propagandou, ale reálně prováděnou politikou. V rámci svých operací RENAMO ničilo komunální vesnice, a to nejen veřejné budovy (školy, „lidové obchody“), ale i obydlí obyvatel komunálních vesnic (na rozdíl od obydlí rozptýlených v savaně). RENAMO vyzývalo obyvatelstvo k návratu na původní půdu. Pro neozbrojené venkovské obyvatelstvo, které se nemohlo postavit na odpor vůči státu proti jeho politice komunálních vesnic, bylo RENAMO organizací, která mu mohla silou zbraní zajistit možnost návratu do původních domovů. Výmluvným je výpověď prostého rolníka z okresu Maringue, kterou v roce 1998 zaznamenal výzkumník João Pereira: „*Spojili jsme se s RENAMO, protože jsme chtěli žít na půdě, kde žili naši předkové, nechtěli jsme žít na cizí půdě.*“³⁸⁷

Budování komunálních vesnic bylo s ozbrojeným konfliktem kauzálně provázáno nejen tak, že odpor obyvatelstva vůči projektu komunálních vesnic vytvářel živnou půdu pro propagandu RENAMO, ale i naopak. Přítomnost RENAMO v oblasti vedla vládu k tomu, aby i za použití násilí proti obyvatelstvu (včetně vypalování obydlí rozptýlených v savaně) usilovala o koncentraci obyvatelstva do komunálních vesnic s cílem obyvatelstvo před RENAMO chránit, respektive ho lépe kontrolovat a zabránit jeho kontaktu s povstalci. Mozambická vláda v tomto navazovala na taktiku, kterou Portugalci proti guerillám FRELIMO uplatňovali za protikoloniální války (výstavba tzv. *aldeamentos*). V některých oblastech, kde budování komunálních vesnic příliš po roce 1975 nepokročilo, byl samotný počátek jejich zavádění provázán s ozbrojeným konfliktem (např. v okrese Maringue v provincii Sofala budování většiny komunálních vesnic začalo až po roce 1979, a to především z bezpečnostních důvodů v přímé souvislosti s příchodem RENAMO do oblasti).³⁸⁸

Odpor vůči komunálním vesnicím a dopad tohoto faktoru na ozbrojený konflikt byl ale v různých mozambických regionech různý. Na rozdíl od středního Mozambiku bylo v jižní provincii Gaza usazování do komunálních vesnic většinou obyvatelstvem akceptováno (významná část výstavby komunálních vesnic v Gaze proběhla po velkých povodních v údolí řeky Limpopo v roce 1977,

³⁸⁷PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 50.

³⁸⁸PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 21.

při kterých byla původní obydlí v údolí zničena). V provincii Zambézia byl průběh války velmi intenzivní, přestože tam pokusy o budování komunálních vesnic příliš daleko nepokročily. V provincii Cabo Delgado pokročilo budování komunálních vesnic nejdále z celého Mozambiku a vzbudilo značnou opozici, tato opozice se ale neprojevila zvýšením podpory obyvatelstva pro RENAMO.³⁸⁹

Vedle nesouhlasu s vládní politikou rozvoje venkova a s budováním komunálních vesnic mohlo RENAMO využívat i nespokojenosti venkovského obyvatelstva vyvolané tím, že vláda FRELIMO nejenže nerespektovala tradice a tradiční autority, ale aktivně proti nim vystupovala.

Bezprostředně po nezávislosti nebyla pozice venkovského obyvatelstva vůči postupu vlády proti náčelníkům a tradici zcela jednoznačná. V řadě případů přinejmenším část obyvatelstva podporovala zbavení náčelníků moci, zvláště pak pokud byli kompromitováni z koloniálního období, přičemž tyto postoje byly častější u vzdělanějšího a bohatšího venkovského obyvatelstva, jako byli řemeslníci, drobní obchodníci, učitelé a podobně.³⁹⁰ Na druhou stranu od počátku existoval i významný segment obyvatelstva, který novou politiku po nezávislosti vnímal jako přímý útok na samou sociální existenci skupiny jako takové a kampaně FRELIMO vnímal jako ponižování, zesměšňování a urážení toho, co bylo klíčové pro chápání postavení sebe sama ve světě. U řady obyvatel byla nová politika FRELIMO a nahrazování tradičních autorit státními představiteli na úrovni lokality tak vzdálené chápání řádného běhu věcí, že nemohly být uznané jako legitimní, což dokládá např. tato výpověď obyvatelky okresu Maringué, lokality/náčelnictví Canxixe: *„Neměli jsme rádi struktury FRELIMO, protože většina z nich byli mladíci a neznali náš jazyk, kulturu a zvyky. Pro nás byla dynamizační skupina cizincem v naší zemi. Nemohli jsme uznat náčelníka cizince, aby nám vládl ... Jak může FRELIMO zavést cizí struktury, aby nám vládly, když*

³⁸⁹MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 59.

³⁹⁰PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maringué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 68.

*tato země, Canxixe, patří náčelníkovi Canxixovi... Pro nás je Vasco Canxixe naším náčelníkem a budeme ho respektovat až do smrti.*³⁹¹

S tím, jak se naděje vkládané do nového režimu rozplývaly (zejména pokud šlo o zlepšení materiální situace venkovského obyvatelstva), získával na síle tradicionalistický diskurs, který byl interpretačním rámcem náčelníků a nespokojeného venkovského obyvatelstva a posléze i ideologií, respektive propagandistickým nástrojem RENAMO. Tradicionalistický diskurs předkládal jako příčinu všeho zla, od neúrody po válku, nedodržování tradičních rituálů a tímto vyvolaný hněv duchů předků.

Výmluvným dokladem je interpretace příčin války, kterou prezentovala sestra náčelníka náčelnictví Mazua Yamaruzu v okrese Erati: *„Tato válka, která na nás dnes dopadá, byla způsobena kvůli abaixo³⁹² ... přestali jsme provádět epepa,³⁹³ nechali jsme pány dělat, co chtěli, nechali jsme akunha³⁹⁴ dělat, co chtěli, proto válka nežádala o dovození, aby vstoupila, když přišla.... Přišla neočekávaně, protože jsme měli strach jít na místa modliteb, abychom ji zkontrolovali.... Těm, kdo u sebe měli epepa, ji spálili, ekhavete³⁹⁵ byly rozbity.... Byly to události velmi špatné, a proto je země pálena.... Protože zničili všechny naše věci, rozbijeli, všechno pálili, tak válka přišla se vším násilím.*³⁹⁶

Další vysvětlení války ji spojuje ne pouze s nedodržováním náboženských rituálů, ale s odstavením náčelníků od moci: *„Země je pálena, protože se k náčelníkům chovali jako psi.*³⁹⁷

Rozšíření tradicionalistického diskursu mezi venkovským obyvatelstvem usnadnilo RENAMO vojenský nástup do rozsáhlých oblastí venkova a jejich následnou kontrolu díky podpoře místního obyvatelstva.

³⁹¹ Rozhovor s Tenesse L. Viz. PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 69.

³⁹² Výrazem „abaixo“ je v tomto případě označena politická kampaň FRELIMO proti tradici a náčelníkům, odvozeno od hesel např. „Abaixo feudalismo“, tj. „Pryč s feudalismem“ apod..

³⁹³ „Epepa“ je výrazem pro tradiční ceremoniál na usmiřování duchů předků (v okrese Erati).

³⁹⁴ „Akunha“ je výrazem původně označujícím bělochy, Evropany, zde v přeneseném významu označuje představitele FRELIMO, modernizujícího státu.

³⁹⁵ „Ekhavete“ je výraz označující tradiční ceremoniální bubny.

³⁹⁶ GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 44-45.

³⁹⁷ GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 46.

Mobilizační ideologie RENAMO prezentovala válku jako „válku duchů,“ válku proti FRELIMO, které nutilo lid opouštět duchy svých předků a akceptovat cizí komunistické ideje. RENAMO se naopak k duchům předků hlásilo, takže žádné důležité rozhodnutí nebylo činěno bez konzultace s nimi. Duchové předků také poskytovali magickou ochranu základnám RENAMO. Tradiční léčitelé a spiritistická média také pro bojovníky RENAMO zajišťovali „očkování,“ po kterém měli být imunní proti kulkám vládních vojáků.³⁹⁸

U značné části venkovského obyvatelstva byla válka vedená RENAMO zpočátku chápána jako „dobrá válka,“ která obyvatelstvu přináší osvobození od struktur FRELIMO. Když bojovníci RENAMO zabili sekretáře komunální vesnice, který byl středobodem vládní politiky transformace venkova na úrovni lokality, tak to často nebylo obyvatelstvem vnímáno negativně.³⁹⁹

Dynamiku ozbrojeného konfliktu v Mozambiku významným způsobem ovlivňovali tradiční náčelníci. Řada z nich se nejenže nesmířila s tím, že byli po roce 1975 zbaveni moci, ale hodlala i využít vhodné příležitosti k obnovení bývalého postavení. Svoji příležitost k opětovnému prosazení svojí autority nad rolnickými komunitami náčelníci viděli v rostoucí nespokojenosti obyvatelstva s vládní politikou transformace venkova a zejména pak s nástupem bojovníků RENAMO.

V rámci přípravy infiltrace a následného ovládnutí oblasti se RENAMO zpravidla záhy informovalo o postojích náčelníků regionu, přičemž vytipování náčelníci následně hráli klíčovou roli při zajištění přítomnosti RENAMO v oblasti. Náčelníci, kteří viděli v nástupu RENAMO příležitost získat ztracenou pozici a kteří byli připraveni RENAMO podpořit, zpravidla poskytli bojovníkům RENAMO informace a následně území, kde si RENAMO mohlo zřídit svoji základnu. Náčelníci se poté se svými věrnými poddanými přestěhovali do blízkosti základny RENAMO, přičemž bojovníkům RENAMO nadále poskytovali informace a potraviny.⁴⁰⁰

³⁹⁸PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 74-5.

³⁹⁹GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 78.

⁴⁰⁰ Konkrétní případ nástupu RENAMO do okresu Erati, ustavení základny Mariri a spolupráce náčelníka Mahiy detailně popisuje Christian Geffray. Viz GEFFRAY, Christian, La cause des

Vztah mezi RENAMO na jedné straně a tradičními náčelníky a jejich věrnými poddanými, kteří se pod ochranu RENAMO uchýlili, na straně druhé lze popsat jako nepsanou smlouvu, podle které RENAMO mělo zajistit pro náčelníky a jejich věrné poddané ochranu před státem a tím možnost žít mimo jeho vliv a náčelníci a jejich poddaní měli naopak bojovníky RENAMO přijmout na své půdě a vyživovat je ze své zemědělské produkce.⁴⁰¹

Skutečnost, že spolu s náčelníky odcházely pod ochranu RENAMO celé komunity, nasvědčovala tomu, že se nejednalo pouze o opětovné získání ztracených privilegií menšiny, ale o snahu obyvatelstva získat zpět svoji sociálně-kulturní identitu a žít v souladu se svými zvyky bez vměšování státu.⁴⁰²

RENAMO vytvořilo svojí ozbrojenou silou geografické zóny, uvnitř nichž mohly rolnické komunity vedené svými náčelníky znovu uspořádat svůj život podle svých sociálních praktik mimo rámec státu. RENAMO se nevměšovalo přímo do života obyvatel žijících pod jeho kontrolou, moc včetně moci soudní byla předána tradičním náčelníkům. RENAMO nicméně ovlivňovalo život obyvatelstva žijícího v jeho zónách nepřímo, a to tím, že po něm vyžadovalo služby a materiální podporu nutnou pro zajištění bezpečnosti, udržování a obnovu sil RENAMO. Náčelníci tak museli pro RENAMO vybírat daň ve formě potravin nutných pro výživu vojáků, respektive zajišťovat pomocné síly.⁴⁰³

Členové komunit, které se pod vedením svých náčelníků uchýlily pod ochranu RENAMO, měli zpočátku radost z toho, že mohli přestat tajit a skrývat své praktiky, že mohli podle svých zvyků pracovat, bydlet, ženit se a vdávat se, uctívat své mrtvé a předky, uznávat své náčelníky a zasvěcovat své děti do své vlastní kultury, a to aniž by se museli za tyto své zvyky stydět.

armes au Mozambique. *Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 51-54.

Kontaktování náčelníků jako první krok při nástupu do oblasti uvádí i Perreira pro případ okresu Maringue. Viz PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 27.

⁴⁰¹GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 55. Též PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 18.

⁴⁰²GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 88.

⁴⁰³GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 161-163.

Nadšení z nově získané důstojnosti ale netrvalo velmi dlouho. Požadavky RENAMO na potraviny a pomocné síly zemědělské komunity s omezenými přebytky zatěžovalo. Naděje, že RENAMO zvítězí a ustaví stát, který bude respektovat tradice venkovského obyvatelstva, nebyla naplněna, naplno se ale projevily stinné stránky života v zónách kontrolovaných RENAMO: izolace a nemožnost uplatnění zemědělské produkce na trhu a s tím související nedostatek průmyslově vyráběného zboží včetně oděvů (lidé žijící v zónách kontrolovaných RENAMO byli nuceni se odívat do improvizovaných materiálů včetně kůry stromů nebo listů banánovníků), propad v kvalitě základního školství, pokud bylo vůbec poskytováno (v některých oblastech RENAMO podporovalo alespoň rudimentární základní školy, ve kterých ale učili často zcela nekvalifikovaní učitelé) a nemožnost přístupu k moderní zdravotní péči (o zdraví obyvatelstva se starali tradiční léčitelé). Za této situace se ochota obyvatelstva odvádět potraviny a pracovní sílu pro RENAMO snižovala, přičemž náčelníci se ocitali v nezáviděníhodné situaci chránění vlastní komunity před požadavky RENAMO. Postoj obyvatelstva po několika letech pod kontrolou RENAMO charakterizuje následující výpověď obyvatele okresu Maringué: „*Unavovalo nás dávat jídlo parazitům... Unavovalo nás dívat se na naše ženy, jak musely nosit zboží na základny RENAMO... Unavovalo nás vidět naše životy spoutané válkou ... Unavovalo nás vídat vojáky /RENAMO/ chodit slušně oblečené, zatímco ti, co jim dávali věci, neměli nic ... Byli jsme unaveni ze slibů.... Ze slibů se člověk nenají.*“⁴⁰⁴

Na pasivní odpor rolníků vůči vymáhání dávek (včetně schovávání zemědělské produkce) RENAMO reagovalo využíváním násilí (včetně zabíjení a mrzačení obyvatel), aby si dávky od obyvatelstva vynutilo. Reakcí obyvatelstva pak v řadě případů byly hromadné odchody pod vedením náčelníků za hranice do Malawi nebo Zimbabwe, jakkoli se jednalo o riskantní rozhodnutí vzhledem k možnosti represálií ze strany RENAMO.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Rozhovor s p. Francisco B. PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maringué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 60,

⁴⁰⁵ PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maringué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 60.

Vyjádření nespokojenosti s vymáháním dávek ze strany RENAMO a se zneužíváním moci mělo i formu tradicionalistického diskursu, který RENAMO předtím využívalo k získání podpory proti vládě. Začalo se věřit, že duchové předků přestávají podporovat RENAMO. Prostřednictvím médií duchové předků začali sdělovat, že již nechtějí válku mezi vojáky RENAMO a FRELIMO na svých územích. Nepřízeň počasí, sucha nebo záplavy byly vysvětlovány jako projev hněvu duchů předků vyvolaného zneužíváním dávek a vdaných žen ze strany bojovníků RENAMO.⁴⁰⁶

Specifickým vyjádřením nespokojenosti venkovského obyvatelstva s kontrolou RENAMO byl fenomén tzv. napramských milic.⁴⁰⁷ Tato tradicionalisticky orientovaná ozbrojená síla vznikla na konci 80. let v provincii Nampula z iniciativy tradičního léčitele (*curandeiro*) Manuela Antónia. Tento muž svoje poslání zachránit zemi před válkou odvozoval od svého zážitku, kdy údajně zemřel na spalničky, byl pohřben, po šesti dnech vstal z mrtvých a vystoupil z hrobu s tím, že má za úkol osvobodit svůj lid od války. Získal znalost očkování proti kulkám a zraněním mačetami, stejně tak jako i znalost pravidel, které bylo nutné dodržovat, aby si medicína/očkování udrželo svoji sílu.⁴⁰⁸

Během krátkého času se k napramským milicím přidali tisíce vesničanů, přičemž vedle mužů byly plnoprávnými členy milicí i ženy. Každý z uchazečů o členství v napramských milicích prošel iniciačním rituálem, který provedl sám Manuel António. V rámci rituálu znovu předvedl svoje zmrtvýchvstání, kdy byl pohřben do jámy, zasypan hlínou a následně povstal. Poté provedl očkování bojovníků tradiční medicínou, aby je učinil nezranitelnými. Jako důkaz, že již očkování působí, udeřil několikrát každého ostřím mačety na holý hrudník a záda, aby ukázal, že se kůže neprorazí. Poté vysvětlil pravidla chování, nutná pro zachování působení očkování a nezranitelnosti bojovníků. Válečníci museli respektovat obyvatelstvo jako vlastní příbuzenstvo, nesměli vztáhnout ruku na civilisty nebo další Parama, nesměli zneužívat své moci, museli dodržovat sexuální morálku společnosti (tj. jeden muž mohl mít jen jednu ženu) a nesměli krást. Parama také

⁴⁰⁶ PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 78-9.

⁴⁰⁷ Vedle termínu *naprama* uváděno též *naparama*, *prama* nebo *parama*.

⁴⁰⁸ NORDSTROM, Carolyn, *A Different Kind of War Story*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997, s. 57-8.

mohli bojovat jen s tradičními oštěpy a noži. Podmínkou účinnosti očkování také bylo, že se válečníci Parama při útoku nesměli ukrývat, uhýbat kulkám nebo se obracet zády k nepříteli. Pokud by pravidla porušili, moc očkování by způsobila, že by zemřeli. Ideálně Parama neměli zabíjet nepřátele, cílem bylo donutit RENAMO k útěku bez použití zbraní. Napramské milice neměly za cíl samy se chopit moci, ale umožnit všem, aby se vrátili ke svým rodinám a obdělávali svá pole v pokoji.⁴⁰⁹

V roce 1990 se válečníkům Parama vyzbrojeným jen tradičními zbraněmi, bez vojenského výcviku, bez uniforem kromě kusu červené látky kolem těla nebo zbraně, podařilo v provinciích Nampula a Zambézie osvobodit na 150 000 obyvatel z područí RENAMO. Proti RENAMO nastupovali vyzbrojeni luky a šípy, oštěpy a mačetami, dělali hluk a troubili na rohy, přičemž bojovníci RENAMO věřící v jejich nezranitelnost často bez boje prchali. Napramským milicím se podařilo mj. i dobýt okresní město v Zambézii, které se předtím po dlouhou dobu nepodařilo dobýt vládním jednotkám.⁴¹⁰

O Manuelovi Antóniovi kolovala řada historek, mj. jak se mu podařilo ovládnout základnu RENAMO, která byla považována za nedobytnou. Když se Manuel Antonio rozhodl základnu dobýt, všichni si mysleli, že se zbláznil. Manuel António si ale objednal velké množství alkoholu a začal ho pít. Pil bez přestání půl hodiny, láhev po lahvi, aniž by se opil. Poté se vydal se svými válečníky k základně RENAMO. Když tam dorazili, našli všechny vojáky RENAMO opilé. Manuel António vkrácel do tábora a vojáky RENAMO odzbrojil. Velitele základny zajal, aby jej předal vládním orgánům, a ostatním bojovníkům RENAMO přikázal, aby oblast opustili a přestali válčit. Nedobytná základna tak byla ovládnuta během několika hodin bez jediného výstřelu.⁴¹¹

Napramské milice se ovšem posléze začaly od svých původních principů odchylovat. Stále více se vzdalovaly důrazu na nenásilný postup, někteří bojovníci Parama se ozbrojovali střelnými zbraněmi, včetně AK-47 zabavených RENAMO.

⁴⁰⁹NORDSTROM, Carolyn, *A Different Kind of War Story*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997, s. 59.

⁴¹⁰NORDSTROM, Carolyn, *A Different Kind of War Story*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997, s. 90.

⁴¹¹NORDSTROM, Carolyn, *A Different Kind of War Story*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997, s. 59.

Docházelo také k propojování napramských milic a vládních sil. Vojáci FAM se nechávali „očkovat“ tradiční medicínou, aby byli chráněni proti kulkám, bojovníci napramských milic naopak dostávali uniformy vládních sil. Armáda a napramské milice také podnikaly společné operace proti RENAMO. Měnit se také začaly vztahy mezi napramskými milicemi a rolníky. Zatímco zpočátku obyvatelstvo napramské bojovníky vítalo jako osvoboditele od útlaku ze strany RENAMO, jako hnutí, které jim dovolilo opět žít podle svého, začaly se postupně i mezi bojovníky Parama vyskytovat případy zneužívání moci a násilí na civilistech. Podobně jako v případě RENAMO, i napramští bojovníci byli živeni zemědělským obyvatelstvem, pro které bylo poskytování dávek potravin svým ochráncům stále větší zátěží.⁴¹²

Zaznamenány byly i případy, kdy po stížnostech obyvatelstva na místní velení napramských milic Manuel António zbavil velitele a bojovníky Parama, kteří se dopouštěli útisku obyvatelstva, ochranného očkování a nahradil je bojovníky novými.⁴¹³

Napramské milice v průběhu roku 1991 začaly ztrácet pověst neporazitelnosti a nezranitelnosti. RENAMO se začalo dařit válečníky Parama porážet a následně jejich těla veřejně vystavovat, aby prokázalo, že nejsou nezranitelní. Samotný Manuel António byl zabit v bitvě 6. prosince 1991. Přestože bylo jeho tělo prostřílené, pobodané a posekané, obyvatelstvo si nebylo jisto, zda skutečně mohl zemřít a zda znovu nevstane z mrtvých.⁴¹⁴

Vedle této dynamiky ve vývoji využívání tradicionalistického diskursu jako mobilizační ideologie RENAMO je zapotřebí zdůraznit, že zdaleka ne všichni tradiční náčelníci se postavili na stranu RENAMO, což mohlo být buď důsledkem individuální kalkulace přínosů a rizik, nebo zaujetí pozice tradičních autorit v konfliktu souviselo s dalším faktorem, který měl vliv na vnitřní dynamiku ozbrojeného konfliktu, a to sice s využíváním regionálních, etnických a rodových předělů a štěpení ze strany RENAMO.

⁴¹²NORDSTROM, Carolyn, *A Different Kind of War Story*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997, s. 61.

⁴¹³NORDSTROM, Carolyn, *A Different Kind of War Story*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997, s. 94.

⁴¹⁴NORDSTROM, Carolyn, *A Different Kind of War Story*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997, s. 92.

V řadě případů rozhodnutí náčelníka o příklonu na stranu vlády, respektive na stranu RENAMO, mělo dopad na soudržnost náčelnictví. Například v okrese Erati v provincii Nampula došlo v případě náčelnictví Rocha, Nivale a Mazua k rozdělení náčelnictví, kdy část obyvatelstva žila v oblasti kontrolované vládou a část odešla do zóny kontrolované RENAMO. V případě náčelnictví Nivale a Mazua odešla většina obyvatel se svými náčelníky do vládou kontrolovaných měst Alua a Mazua, menší část obyvatel se ale stáhla na jih do oblasti kontrolované RENAMO a následně si vybrala nové náčelníky Nivale a Mazua. V případě náčelnictví Rocha naopak většina obyvatelstva odešla do blízkosti základny RENAMO, zatímco náčelník Rocha se usídlil ve městě Monapo pod kontrolou vlády a dokonce získal placené místo v továrně. Rada starších náčelnictví Rocha za této situace také vybrala nového náčelníka Rocha.⁴¹⁵

Pokud jde o regionální rozdíly, největší podporu RENAMO získávalo ve středním Mozambiku (provinciích Sofala, Manica, Tete, Zambézia), respektive v Mozambiku severním (zejména provincii Nampula, dále též provincii Niassa). Na jihu byla podpora pro RENAMO slabší a RENAMO se zde často ani příliš nesnažilo o získání podpory obyvatelstva a dopouštělo se zvláště brutálního násilí na obyvatelstvu.

Pokud jde o využívání etnických rozdílů, v provinciích Sofala a Manica tyto případy zaznamenávány nebyly,⁴¹⁶ zatímco v provincii Nampula v okresech Erati, Namapa, Memba, Muenacate, Nacala a Velha a Monapo se dynamika ozbrojeného konfliktu rozvíjela podél štěpení odpovídajícího etnickému rozdělení. Zatímco obyvatelé etnických skupin Erati, Chaka, Mrave a Mmeto zůstávali většinou věrní vládě (v okrese Erati s výjimkou náčelníka Muerimu z etnika Erati), obyvatelstvo etnické skupiny Macuane většinou podpořilo RENAMO (s výjimkou náčelnictví Nivale).⁴¹⁷

Antropolog Geffray upozornil na to, že toto rozdělení na legitimistická a rebelující etnika mělo historické kořeny sahající do počátku koloniální éry. Zatímco u etnika

⁴¹⁵GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 83-4.

⁴¹⁶PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 84.

⁴¹⁷GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 64-69.

Erati byla v období předcházejícímu koloniálnímu záboru politická moc poměrně centralizována (relativně rozsáhlá územní náčelnictví), což následně usnadnilo úsilí koloniální moci o kontrolu území prostřednictvím tradičních autorit, politická moc byla u etnika Macuane velmi roztržštěná, jednalo se o segmentární společnost, která měla válečnickou tradici a stavěla se na odpor podřízení centralizované politické autoritě. Erati byli následně za kolonialismu oproti Macuane privilegovanou skupinou mj. s lepším vzděláním, což umožnilo jejich lepší uplatnění v koloniální společnosti. Macuane považovali Erati za kolaboranty, Erati naopak Macuane za kruté válečníky. Tato situace byla zachována i po nezávislosti. Erati zůstali privilegovanou skupinou a uplatnili se na všech úrovních administrativy nově nezávislého Mozambiku. Macuane, kteří byli marginalizováni za koloniálního státu a stavěli se proti němu na odpor, zůstali marginalizováni i po nezávislosti a proti postkoloniálnímu státu se postavili tím, že se přidali na stranu RENAMO v ozbrojeném konfliktu. Nikdo v zemi Erati se nedivil, že Macuane povstali proti vládě, na základě historické zkušenosti: „*Ti lidé /Macuane/ s námi vždy vedli válku... jsou krutí.*“⁴¹⁸

Určitou paralelu s touto kontinuitou odporu proti státu, ať již koloniálnímu nebo postkoloniálnímu, kterou Geffray popsal u Macuane v provincii Nampula, lze vysledovat i v provincii Sofala v okrese Maringué. Obyvatelstvo okresu Maringué, kde byla lokalizována hlavní základna RENAMO na konci války, mělo dlouhou tradici odporu proti koloniálnímu státu, kdy sama lokalita Maringué byla posledním místem, kde byl kladen v provincii Sofala ozbrojený odpor koloniálnímu záboru.⁴¹⁹ A tato tradice poté byla následně uváděna jako jedna z příčin, proč RENAMO získalo v okrese Maringué takovou podporu.⁴²⁰

⁴¹⁸GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 69, též 89-90.

⁴¹⁹Opevnění (*aringa*) na soutoku řek Inhapaza a Mupa v Maringué vybuďoval v roce 1899 Cambuemba, jeden z nejmocnějších náčelníků v oblasti, který se v letech 1894/5 a 1896/7 stavěl na ozbrojený odpor nastupující koloniální moci. Velitel portugalských sil v oblasti Gorongosa (v nově založeném městě Vila Paiva de Andrade) Leovegildo de Mascarenhas Ingles se obával, že by *aringa* v Maringué mohla sloužit jako základna pro další povstání, a proto si vyžádal posily, aby Cambuembu z Maringué silou vytlačil. Cambuemba naopak získal podporu části náčelníků a významných osobností oblasti Gorongosa, včetně Vicenta, syna Luize Santiaga, dědice panství (*prazo*) Gorongosa. Koncem listopadu 1899 došlo k měnění sil u *aringy* Maringué, přičemž velmi záhy se ukázala drtivá převaha v palné síle Portugalců, kteří měli k dispozici dělostřelectvo. Obránci Maringué se brzy obrátili na neorganizovaný útěk z hořící pevnosti, a to včetně náčelníka Cambuembu, který uprchl do stále ještě nezávislého království Bárúe. Jeho moc v regionu záhy upadla, jemu podřízení náčelníci se začali rychle poddávat Portugalcům. Maringué tak bylo

Vedle dlouholetých historických animozit mohlo RENAMO pro získání podpory v místě využívat i interkomunitárních konfliktů, které měly své kořeny v době pozdního kolonialismu nebo v době postkoloniální.

Například v náčelnictví Pembe v okrese Homoine v provincii Gaza bylo obyvatelstvo rozděleno na dvě skupiny podle loajality vůči dvěma alternativním náčelnickým rodinám. Počátek tohoto rozdělení lze datovat do konce 40. let, kdy byl náčelník sídlící ve východní části náčelnictví po intrikách svých příbuzných zbaven koloniální mocí své funkce a nahrazen novým náčelníkem, který se svojí rodinou sídlil na západě náčelnictví. Když byly po roce 1975 v náčelnictví Pembe ustavovány lokální struktury státu, museli funkcionáři FRELIMO rozhodnout, kde bude centrum lokality, zda na východě v místě původní náčelnické rodiny, nebo na západě v sídle nového náčelníka. FRELIMO rozhodlo, že centrem státní správy na místní úrovni bude sídlo původní náčelnické rodiny. Příslušníci frakce původního náčelníka se poté silně spojili s FRELIMO. Naopak příslušníci frakce kolem nového náčelníka sídlícího na západě náčelnictví poskytli podporu RENAMO poté, co první rekognoskační skupiny RENAMO přišly do oblasti. Příklon frakce kolem Portugalci dosazeného náčelníka k RENAMO se ještě prohloubil poté, co byl tento náčelník vládními silami zastřelen kvůli podezření ze spolupráce s RENAMO.⁴²¹

Další interkomunitární konflikty se rozvinuly v souvislosti s ozbrojeným konfliktem nebo s událostmi, které mu bezprostředně předcházely.

posledním útočištěm odporu proti portugalskému kolonialismu v provincii Sofala, vztyčení portugalské vlajky v Maringué (kde Portugalci následně zanechali posádku v opravené pevnosti přejmenované na Fort Gorjão) symbolizovalo konec období povstání mezi řekami Zambezi a Pungué v 90. letech XIX. století. O osmnáct let později se nicméně obyvatelé oblasti v okolí Maringué připojili k povstání Bárue a posádku ve Fort Gorjão pobili. I po porážce povstání Bárue byl ale v oblasti Maringué udržován duch odporu proti portugalské správě, přičemž ještě na konci 60. let portugalský koloniální úředník konstatoval, že v oblasti Maringué „bacily povstání Macombe (Bárue) z roku 1917 nadále zůstali naživu.“ Viz Expedição á Gorongoza 1899, Arquivo Histórico de Moçambique, fond Companhia de Moçambique, krabice 65, složka 186; António A. S. Borges: Relatório da Inspeção ordinária á circunscrição da Chemba 1968, p. 33, Arquivo Histórico de Moçambique, fond Inspeção Superior de Administração e Negócios Indígenas, krabice 48 a dále též COSTA, Eduardo da, Colectânea das suas principais obras militares e coloniais, vol. III (Estabelecimento e organização da Companhia de Moçambique), Ministério das Colónias 1939, s. 312- 398.

⁴²⁰Rozhovor s Ezequielem Dirá, zástupcem ředitele provinciálního ředitelství ministerstva pro teritoriální správu, 15. 8. 2003.: „Lidé v Maringué byli vždycky válečníci.“

⁴²¹LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), Autoridade e Poder Tradicional, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 138-9.

V okrese Erati v provincii Nampula se například jednalo o konflikt mezi náčelnictvím M'pakala a Nivale, která byla obě obývána lidem Macuane. Náčelník M'pakala ještě před příchodem RENAMO do oblasti uvažoval o tom, že se svým obyvatelstvem odejde mimo kontrolu vlády. Úřady se o tomto záměru dozvěděly a chtěly jej zatknout, on ale uprchl. Na svém útěku byl ale rozpoznán a v náčelnictví Nivale zadržen a vydán úřadům. Následně pak byl při transportu do hlavního města provincie vojáky zastřelen. Obyvatelé náčelnictví M'pakala ze smrti svého náčelníka vinili náčelnictví Nivale a přistoupili k odvetným opatřením, která zahrnovala plenění, zabíjení a znásilňování, veškeré bojové akce byly ale vedeny s využitím tradičních chladných zbraní. V reakci na aktivity náčelnictví M'pakala se obyvatelé náčelnictví Nivale (přestože se jednalo o Macuane) pevně postavili na stranu vlády a uchýlili se pod ochranu vládních sil. Poté do interkomunitního konfliktu intervenovalo RENAMO na straně náčelnictví M'pakala. Bojovníci RENAMO vyzbrojení AK-47 přepadli vesnici Ekopo z náčelnictví Nivale, sekretáře vesnice zabili, stejně tak jako další vybrané osoby a značnou část obyvatel vesnice unesli. Po tomto útoku většina obyvatel náčelnictví Nivale opustila svoji půdu a odešla do okresního města Alua pod ochranu vládních sil. Pouze menšina obyvatel náčelnictví Nivale odešla do oblasti kontrolované RENAMO.⁴²²

Vedle regionálních, etnických a lokálních animozit a konfliktů mohlo RENAMO při svém nástupu využívat k získání jisté podpory i štěpení podle sociálního zařazení.

Identifikovat lze několik sociálních skupin, které byly zvláště náchylné se přiklonit na stranu RENAMO. Jednalo se o bývalé tradiční autority, obyvatelstvo zvláště těžce nesoucí zpochybňování tradic státem, obyvatelstvo postižené nuceným přestěhováním do komunálních vesnic a mladí muži, kteří se snažili vymanit z tradičních omezení venkovského života a neměli možnost změnit svůj životní úděl uplatněním ve městech.

Pokud jde o poslední jmenovanou sociální skupinu, jednalo se mj. o několik desítek tisíc mladých lidí, kteří byli postiženi tzv. operací produkce (*operação*

⁴²²GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 60-61.

produção) z roku 1983. Tato tzv. operace produkce měla za cíl řešit problematiku nezaměstnanosti mladých lidí ve městech, a to sice jejich násilným přesunem z měst na venkov, kde se měli věnovat zemědělské výrobě. Mladí lidé, kteří strávili nějaký čas ve městech, byli nuceni znovu se podrobit tradičnímu způsobu života na venkově včetně dominantního postavení starší generace a věnovat se obdělávání půdy, tedy činnosti, kterou již nepovažovali za důstojnou. Tento postup tyto mladé lidi postavil do opozice vůči vládě. Když se následně ozbrojený konflikt rozhořel a bojovníci RENAMO přišli do jejich vesnic, mnozí mladí se k RENAMO přidávali, účastnili se rabování domů sousedů a nakonec s RENAMO odešli.⁴²³

Pro mladé muže žijící na venkově nabízel boj na straně RENAMO nový životní styl, vybočení ze stereotypu venkovského života a nové příležitosti, a to ať se k RENAMO přidali dobrovolně (malá menšina), nebo byli nejprve RENAMO uneseni. S tím, že dostali do rukou zbraň, se rázem z podřízené pozice v rámci venkovské společnosti dostali do pozice moci, kdy byli respektováni i osobami, které by jinak např. kvůli věku stály ve společenské hierarchii výše. Podobně se již nemuseli řídit omezeními a povinnostmi spojenými v tradiční společnosti s manželstvím, „manželky“ si vybírali z unesených žen, které v takovém vztahu neměly na rozdíl od tradiční matrilineární společnosti oporu ve své rodině. Namísto pracného obdělávání půdy byli vojáci RENAMO živeni rolnickým obyvatelstvem. Po úspěšných útocích na komunální vesnice nebo okresní města získali také přístup k vzácnému průmyslovému zboží a k motocyklům. Mezi další zpestření života v armádě RENAMO patřilo kouření marihuany, které bylo v oblastech pod vládní kontrolou přísně zapovězeno.⁴²⁴

Za hlavní sílu podporující RENAMO lze označit paradoxní alianci tradičních náčelníků a venkovského lumpenproletariátu.⁴²⁵

⁴²³FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 69-71.

⁴²⁴GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 165, podobně též FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 79, též PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 51-53.

⁴²⁵LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 144.

Pokud jde o podporu RENAMO u různých příjmových skupin, lze vycházet z výzkumu, který byl proveden v okrese Homoine. Tento výzkum se zaměřil na sociálně-ekonomickou charakteristiku tří základních skupin přesídleného obyvatelstva (*deslocados*, *recuperados* a *amnistiados*). Pokud jde o tzv. *deslocados*, tj. obyvatele, kteří se dobrovolně uchýlili pod ochranu vlády např. do okresních měst, rekrutovali se zpravidla z nejbohatší a nejvzdělanější vrstvy venkovského obyvatelstva. Lidé, kteří měli v okamžiku, kdy válka v okolí jejich domovů začala, nějaké zdroje a hodnoty, které by mohli ztratit, se přesunuli pod ochranu vlády do oblastí co nejvíce vzdálených válce. Domnívali se, že si své bohatství uchrání a budou s ním moci začít vést nový život jinde. Naopak lidé z kategorie *recuperados* a *amnistiados*, tj. obyvatelé, které vládní síly přestěhovali z oblastí kontrolovaných RENAMO, respektive bývalí členové RENAMO, kteří se vládním silám dobrovolně vzdali, zpravidla patřili mezi chudší a méně vzdělané, respektive zcela marginalizované vrstvy. Prostí rolníci, kteří neměli žádný majetek, jenž by mohli ztratit, měli méně důvodů opustit svá pole a uchýlit se pod ochranu vládních sil.⁴²⁶

Nastala tak poněkud paradoxní situace, kdy se k marxisticky orientované vládě FRELIMO na venkově nejsilněji hlásili příslušníci vrstvy, která by v marxistické terminologii mohla být označena za buržoazii.

Dopad ozbrojeného konfliktu na státní správu

Ozbrojený konflikt mezi mozambickou vládou a povstaleckým hnutím RENAMO měl značný dopad na výkon státní správy v zemi. Vedle nepřímého vlivu na celkovou ekonomickou a politickou transformaci Mozambiku měla válka i značný přímý dopad. Vzhledem k ozbrojeným aktivitám RENAMO byl omezen rozsah území a počet obyvatel, které bylo plně kontrolováno vládou. Fakticky došlo k rozdělení mozambického území na dvě, respektive tři zóny, v nichž kontrolu

⁴²⁶LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, s. 139-140. Podobně údaje z okresu Maringué, viz PEREIRA, João C. Graziano, *A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maringué, 1982-1992*, Maputo: Promédia, 2006, s. 50.

uplatňovaly paralelní politické a administrativní struktury, respektive které nebyly pod žádnou pevnou kontrolou. Součástí rozdělení Mozambiku na oblasti více či méně pevně kontrolované vládou (zejména města, komunální vesnice a jejich bezprostřední okolí), hnutím RENAMO a na „zónu nikoho“ mezi nimi provázelo rozsáhlé prostorové přeskupování obyvatelstva. Obě bojující strany se snažily obyvatelstvo koncentrovat v souladu se svými strategickými zájmy, došlo tak k dobrovolné i nedobrovolné migraci obyvatel jednak směrem do lokalit ovládaných vládou (města, komunální vesnice) a na druhou stranu směrem k základnám RENAMO.

Pokud jde o zónu pod kontrolou vlády, byla naprosto pevná kontrola ze strany vládních sil omezena na největší městská centra, především pak na hlavní města provincií. RENAMO se v souladu s pravidly klasické guerillové války soustředilo na operace malého rozsahu (často se jednalo o útoky na civilní cíle) a zpravidla nevyhledávalo konfrontaci s jednotkami mozambických ozbrojených sil (FAM). Pokud RENAMO na pozice FAM zaútočilo, muselo si být jisto značnou převahou vyplývající z koncentrace sil proti izolovanému oddílu FAM. V žádném případě nebylo v silách RENAMO, která ani neměla k dispozici těžkou výzbroj, ohrožit provinční hlavní města, kde byly rozmístěny početné posádky FAM.

Vzhledem ke své relativní bezpečnosti se do provinčních hlavních měst uchýlovali uprchlíci, kteří kvůli válce opustili své domovy na venkově. Uprchlíci ve městech vytvářeli značný tlak na omezené zdroje, ať již se jednalo o státem zajišťované služby, potraviny nebo pracovní místa. Pro vládu bylo nicméně přes tento tlak na zdroje výhodné mít uprchlíky z venkova v provinčních městech, byli totiž snáze kontrolovatelní a především bylo zajištěno, že nebudou poskytovat materiální, informační nebo logistickou podporu RENAMO.

Bezpečnostní situace byla v případě okresních měst odlišná od hlavních měst provincií. Od počátku 80. let došlo k celé řadě případů, zejména ve středním Mozambiku, kdy byla okresní města silami RENAMO dobyta. Pro útoky na okresní města RENAMO soustředilo značné síly, aby přecíslilo vládní jednotky. Vládní síly za těchto okolností často volily strategický ústup a vrátily se až poté, co vytvořily výhodnější podmínky pro protiútok.

Ovládnutí okresních měst silami RENAMO mělo zpravidla za následek fyzickou eliminaci přítomnosti státu, včetně zabití představitelů státu a zničení

administrativních budov. Většinou se ale vládním silám podařilo okresní města během relativně krátkého časového úseku ovládnout zpět a přítomnost státu v okresních městech obnovit.

V některých případech ale nebylo obnovení přítomnosti státu v okresním městě snadnou záležitostí, a to nikoli pouze kvůli zničeným infrastrukturám, ale i kvůli pokračujícím operacím RENAMO.

Například v centru okresu Maringué, měšť Maringué, byl po ovládnutí většiny okresu organizací RENAMO a po opakovaném dobytí města jeho bojovníky výkon státní správy možný jen za doprovodu vládních vojáků. Poté, co síly RENAMO zničily výbušninami budovu správy a rezidenci administrátora, musel administrátor úřadovat v provizorních prostorách u zdravotního střediska. Po velké ofenzivě RENAMO v okrese Maringué v období 1987-8 byla státní přítomnost v okrese udržována pouze armádou. Civilní administrátor byl nucen Maringué proměněné ve válečnou zónu opustit a velitel posádky v Maringué převzal formálně roli okresního administrátora.⁴²⁷

Přes nižší úroveň bezpečnosti, než byla ve městech provinčních, i do okresních měst směřovali uprchlíci z venkova. Početnou byla ale i skupina obyvatel, kteří do oblastí pod vládní kontrolou neodcházeli zcela dobrovolně, ale pod nátlakem, zejména v souvislosti s výpady vládních sil do zón RENAMO. Pro tyto obyvatele byl využíván termín *recuperados*, tj. znovu získaní.

Ještě zranitelnější než v okresních městech byla přítomnost státu na úrovni lokality. Administrativní struktury na úrovni lokality, dynamizační skupiny, sekretáři vesnic a členové strany FRELIMO byli často předmětem útoků RENAMO. V oblastech, které byly útoky RENAMO dlouhodobě a silně ohroženy, byli zástupci státních a stranických struktur pobiti při útocích RENAMO nebo raději uprchli. Například z lokality Gumbalanssai v okrese Maringué uprchli členové dynamizační skupiny již v roce 1981 a lokalita již zůstala bez přítomnosti státních a vládních struktur.⁴²⁸

⁴²⁷ Rozhovor s Ezequielem Dirá, zástupcem ředitele provinčního ředitelství ministerstva pro teritoriální správu, 3. 9. 2003.

⁴²⁸ Rozhovor s Mandbeca Joaquinho, sapatandou Gumbalassi/Gumbalançae, 5. 9. 2003.

Pokud jde o koncentraci obyvatelstva do komunálních vesnic, zde dynamika reflektovala vývoj konfliktu a očekávání obyvatelstva. Na jednu stranu konflikt, respektive hrozba nástupu sil RENAMO do oblasti intenzifikovaly proces budování komunálních vesnic a koncentrace obyvatelstva, přičemž docházelo i k zostření donucovacích prostředků při stěhování rozptýleného obyvatelstva. Na druhou stranu ale RENAMO usilovalo o to, aby lidé komunální vesnice opouštěli.

Nástup RENAMO byl impulsem k posílení tendence k přesídlování obyvatelstva do komunálních vesnic. Tato vládní strategie byla standardní reakcí na guerillovou válku, jejímž cílem je zabránit kontaktu mezi guerillovými bojovníky a venkovským obyvatelstvem a tím zhoršit přístup guerilly k informacím, potravinám a novým rekrutům. Formálně ale vláda obyvatelstvo koncentrovala do komunálních vesnic proto, aby je mohla lépe chránit. V oblastech ohrožených infiltrací RENAMO vláda přistoupila i k nucenému a násilnému stěhování, v některých oblastech byla většina rolníků do komunálních vesnic sestěhována pod hrozbou násilí. Původní obydlí ležící mimo komunální vesnice byla armádou vypalována.⁴²⁹

Komunální vesnice byly ale jedním z primárních cílů útoků RENAMO. To po dobytí komunálních vesnic zpravidla pobilo sekretáře vesnic a členy strany FRELIMO. Následně velitelé RENAMO nechali shromáždit obyvatele vesnice, vysvětlili jim opozici RENAMO ke komunálním vesnicím a vyzvali je, aby se vrátili žít na svoji půdu, odkud přišli. Posléze RENAMO komunální vesnici vypálilo.⁴³⁰

Obyvatelé mozambického venkova tak museli zvažovat dvojí riziko. Pokud by odmítali žít v komunální vesnici, hrozilo jim násilí ze strany vládních sil. Pokud by se naopak v komunální vesnici zdržovali, hrozilo jim násilí ze strany RENAMO.

Způsob života obyvatel se stal politickou otázkou. Ti, co žili ve vesnici, dávali najevo politickou loajalitu vůči FRELIMO, ale vystavovali se riziku, že jejich

⁴²⁹PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 40-41. Podobně též GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 175.

⁴³⁰GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 176.

majetek zničí bojovníci RENAMO. Ti, kdo se rozhodli opustit vesnici, byli ze strany vlády podezírání ze spolupráce s nepřítelem. Dvě armády bojovaly o kontrolu venkovského neozbrojeného obyvatelstva a interpretovaly způsob jejich života jako ukazatel jejich věrnosti nebo zrady.⁴³¹

Někteří na tuto situaci reagovali odchodem. Někteří odešli do sousedních zemí (zejména Malawi, ale i Zimbabwe nebo Zambie), kde žili jako uprchlíci. Další pak hledali bezpečí v mozambických městech nebo uprchlických táborech.

Další strategií uplatňovanou venkovským obyvatelstvem bylo udržování dvojího obydlí, jednoho v komunální vesnici a druhého u svých polí a ovocných stromů v původních bydlištích. Udržování obydlí v komunální vesnici mělo symbolický význam deklarace loajality k vládě. V obydlí mimo komunální vesnici schraňovali obyvatelé svůj skromný majetek, pokud by ho totiž ponechali v komunální vesnici, byli by o něj při útoku RENAMO přišli.⁴³²

Postupem času lidé trávili stále méně času v domě v komunální vesnici, kde se pouze stravovali a přespávali. Po každém útoku RENAMO sice na důkaz loajality k vládě obydlí opět opravili, ale kvalita oprav byla stále nižší. Na druhou stranu ve svých původních bydlištích lidé pobývali stále více, obdělávali tam svá původní pole a uchovávali potraviny.⁴³³

Nakonec již lidé v komunální vesnici ani nepřespávali a ukazovali se tam pouze tehdy, když měla vesnici navštívit významná osoba. Skutečné domovy si lidé obnovili ve svém původním prostředí. S tichou tolerancí ze strany vládních autorit, kterým pouze symbolické vykazování loajality postačovalo pro podávání zpráv nadřízeným, se komunální vesnice postupně měnily ve falešné a opuštěné struktury s pouhými napodobeninami skutečných domů. Jediným, kdo posléze v mnohých komunálních vesnicích stále žil, byli obyvatelé, na jejichž pozemcích byla komunální vesnice vystavena.⁴³⁴

⁴³¹ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 176-7.

⁴³² GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 178-179.

⁴³³ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 178-180.

⁴³⁴ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 182-184.

Pod tlakem zbraní RENAMO skončila vládní politika koncentrace obyvatelstva do komunálních vesnic neúspěchem, většina obyvatel se fakticky vrátila žít do svých původních domovů.

Vedle oslabení a narušení státní správy, popřípadě její eliminace z významné části mozambického území měl ozbrojený konflikt za následek i faktické ustavení paralelní rudimentární politicko-administrativní struktury v oblastech kontrolovaných RENAMO.

Tvrzení RENAMO, že kontrolovalo 80 % území Mozambiku, bylo nadsazené, zahrnovalo i území, která pevně nekontrolovala ani jedna ze stran konfliktu. Pod kontrolou RENAMO však mohly žít stovky tisíc až milion Mozambičanů.⁴³⁵ Na konci války RENAMO podle některých zdrojů kontrolovalo 23 % území Mozambiku (více než polovinu území provincií Sofala a Zambézia, 40 % území provincie Manica a 30 % území provincie Nampula).⁴³⁶

Paralelní politicko-administrativní struktura RENAMO zahrnovala zastoupení v zahraničí, politické vedení, vojenskou strukturu a rudimentární správní strukturu. Součástí politicko-administrativní struktury RENAMO byla i část tradičních autorit.

Vzhledem k tomu, že počátky organizace RENAMO ležely mimo území Mozambiku, konkrétně v Rhodesii v okruhu kolem rozhlasové stanice Voz da Africa Livre, mělo zahraniční zastoupení v organizaci RENAMO přinejmenším v prvních letech silný vliv a pro vnější pozorovatele se prezentovalo jako vrcholný orgán RENAMO.

Klíčovou roli v zahraničním zastoupení RENAMO hrál Orlando Cristina, který inicioval vznik stanice Voz da Africa Livre i RENAMO. Pro externí příznivce RENAMO, ať již v Rhodesii, JAR nebo Portugalsku, se Orlando Cristina stavěl do role vůdce RENAMO. Ve skutečnosti ale byly po ustavení stálé přítomnosti RENAMO v Mozambiku jeho možnosti ovlivňovat RENAMO velmi omezené. Cristina nerozhodoval o obsazování velitelských pozic a jeho kontakty s vedením RENAMO v Mozambiku byly poměrně řídké. Pozice Orlando Cristiny v rámci

⁴³⁵ FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 62.

⁴³⁶ HANLON, Joseph, *Paz sem beneficio. Como o FMI bloqueia a reconstrução de Moçambique*, Maputo: UEM, 1997, s. 20.

organizace RENAMO byla nicméně formalizována v listopadu 1980, kdy byl jmenován generálním tajemníkem RENAMO.⁴³⁷

Záhy po jmenování Orlanda Cristiny generálním tajemníkem zorganizovalo RENAMO cestu do Evropy, které se zúčastnil předseda RENAMO Afonso Dhlakama, sekretář odboru pro obranu Domingos a Orlando Cristina. Zástupce RENAMO pro Evropu Evo Fernandes se k delegaci připojil v Lisabonu. Kromě Portugalska navštívila delegace RENAMO i Francii a Západní Německo, kde se zahraničním zástupcům RENAMO podařilo vybudovat silné vztahy zvláště k bavorské CSU.⁴³⁸

Pro zahraniční křídlo RENAMO se v roce 1982 podařilo získat i mozambické emigranty sídlící v keňském Nairobi, mezi kterými byli Fanuel Mahluza, Vicente Ululu a Nota Moisés.⁴³⁹

Jistým přelomem v zahraničním křídle RENAMO se stalo zavraždění Orlanda Cristiny v dubnu 1983 v jeho domě v jihoafrické Pretorii. Vraždu spáchali nespokojení členové RENAMO v čele s Boaventurou Bombou. Pravděpodobné ovšem bylo i zapojení jihoafrických tajných služeb, které se obávaly, že Cristina rozvíjel příliš široké mezinárodní vazby RENAMO (včetně kontaktů na USA) a že by JAR mohla být zbavena výlučné pozice vůči RENAMO.⁴⁴⁰

Orlando Cristinu nahradil jako generální tajemník a vedoucí zahraničního křídla RENAMO další bývalý portugalský kolonista, Evo Fernandes. I ten byl ovšem posléze zavražděn, přičemž i tato smrt byla připisována rivalitě mezi příznivci orientace RENAMO na JAR a na USA.⁴⁴¹

Koncem 80. let se RENAMO snažilo překonat odtrženost zahraničního a domácího křídla a nedostatek komunikace mezi nimi tím, že do zahraničních zastoupení byly nominovány osoby, které měly zkušenost s působením uvnitř

⁴³⁷ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 164-166 a 182-184.

⁴³⁸ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 185-187.

⁴³⁹ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 187.

⁴⁴⁰ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 190-192.

⁴⁴¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 92.

Mozambiku. Tento proces byl i snahou vnitřního vedení RENAMO získat kontrolu nad vnějším křídlem. V prosinci 1989 byl v této souvislosti jmenován zástupcem RENAMO v Lisabonu João Almirante.⁴⁴²

Politické vedení RENAMO působící uvnitř Mozambiku se rozvíjelo relativně pomalu. RENAMO zpočátku samo sebe vnímalo primárně jako vojenskou organizaci, jejímž úkolem je ozbrojenou cestou svrhnout vládu FRELIMO. Poté, co by dosáhlo tohoto cíle, by předalo moc politikům vzešlým z demokratických voleb. Předpokládalo se, že by se tito politici rekrutovali z řad mozambických emigrantů, mezi nimiž se o takovou roli silně hlásil předseda strany FUMO Domingos Arouca.⁴⁴³

Na přelomu let 1980 a 1981 ale RENAMO přehodnotilo tuto pozici a připravilo první verzi svého politického programu, který kromě ustavení demokratického řádu zahrnoval i konec plánovaného hospodářství. RENAMO ustavilo jako svůj vrcholný orgán tzv. Národní radu, která zahrnovala vedle vojenských velitelů i nejvyšší představitele několika specializovaných odborů (např. odboru pro vzdělávání, zdravotnictví, telekomunikace apod.). Národní rada byla relativně vyvážená, pokud šlo o zastoupení regionů a jazykových a kulturních skupin. Převažovali sice mírně zástupci středního Mozambiku (4 příslušníci jazykové skupiny Sena, 3 příslušníci jazykové skupiny Manyika, 1 příslušník skupiny Ndaou), zastoupen byl ale i Mozambik severní (po jednom zástupci jazykových skupin Makua, Lomwe a Yao) a jižní (po jednom zástupci skupin Shangaan, Chope a Ronga).⁴⁴⁴

Proces diferenciací v rámci organizace RENAMO nadále pokračoval, postupně se emancipovalo politické vedení oddělené od struktury vojenské. Vedle zahraničního zastoupení zastávali členové politického vedení pozice v kanceláři předsedy Dhlakamy, řídili specializované odbory a následně se i účastnili mírových jednání.

⁴⁴² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 93.

⁴⁴³ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 167-9.

⁴⁴⁴ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 183-187.

K výraznému rozšíření politického vedení došlo v období 1984-1986. Členové nejvyššího politického vedení RENAMO, kteří vstoupili do RENAMO po roce 1984, měli většinou vyšší vzdělání, než jaké měli vojenští velitelé. Posléze přibližně jedna třetina nejvyšších stranických představitelů RENAMO neměla vlastní vojenské zkušenosti, přestože dlouhodobě žili na základnách RENAMO. Často se rekrutovali z učitelů a studentů zajatých při útocích na střední školy, případně ze středoškolsky vzdělaných profesionálů. Zajímavostí bylo, že pět členů nejvyššího politického vedení RENAMO bylo rekrutováno po jediném útoku na střední školu v lokalitě Namacurra v Zambézii. Mezi důvody, proč byli civilisté ochotni identifikovat se tak silně s organizací, která je násilím unesla, patřila snaha zlepšit svoje postavení v nové situaci, které se ze strachu z trestu nemohli vyhnout útekem. RENAMO kromě toho nabízelo vzdělaným osobám možnost velmi rychlého kariérního postupu v politicko-administrativní struktuře, přičemž členům nejvyššího politického vedení RENAMO zajišťovalo i relativně vysoké materiální zajištění (oblečení, boty, stravování, motocykly). Po proškolení ze strany RENAMO také byli přesvědčeni, že RENAMO ve válce zvítězí a že se po válce jako zasloužilí straníci uplatní v elitních pozicích ve státní správě.⁴⁴⁵

Přestože velká většina členů politického vedení RENAMO vstoupila do organizace poté, co byli touto organizací uneseni, menšina vstoupila do RENAMO dobrovolně. V roce 1989 přistoupilo RENAMO k rozsáhlé náborové akci zaměřené na středoškolské studenty. Tato iniciativa byla vedena snahou vytvořit personální rezervu RENAMO pro období po ukončení války. Vedení RENAMO si bylo vědomo omezených personálních kapacit a vědomě se připravovalo na situaci, kdy by mohlo svými zástupci obsazovat ministerské pozice nebo místa vysokých státních úředníků. V období 1989-1990 se RENAMO podařilo přilákat do svých základů na venkově 100-200 středoškolských studentů z měst Beira, Chimoio a Tete. Studenty k opuštění středních škol přesvědčily přísliby stipendií ke studiu v zahraničí, stejně tak jako i vidina brzké kariéry ve státní správě po vítězství RENAMO. Motivace studentů uplatnit se u RENAMO

⁴⁴⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 80-91.

byla tak silná, že někteří opustili střední školy v okamžiku, kdy jim k formálnímu ukončení středoškolského vzdělání chybělo jen několik zkoušek.⁴⁴⁶

V rámci přípravy RENAMO na období po válce bylo i svolání 1. kongresu RENAMO, který se uskutečnil ve dnech 5.-9. června 1989 na základně v Gorongose. Pokud jde o programové vymezení, program RENAMO se příliš nezměnil od roku 1981. Programovými prioritami bylo zavedení demokracie se soutěží více politických stran a tržního hospodářství. Na kongresu se předseda Dhlakama vyslovil pro mírová jednání s FRELIMO bez předběžných podmínek, a to pro „*skutečná jednání vedoucí k národnímu usmíření a ústavní reformě.*“ Vyslovil se také pro „*vytvoření vlády národního usmíření, která by během dvou let institucionalizovala demokracii v Mozambiku.*“⁴⁴⁷

Na konci 80. let byl do čela odboru politických záležitostí RENAMO jmenován Anselmo Victor, v čele odboru vnějších vztahů stanul Raul Domingos, bývalý zaměstnanec Mozambických drah, a šéfem informačního odboru se stal Vicente Ululu. Počátkem 90. let se Raul Domingos ujal vedení odboru politických záležitostí, odbor vnějších vztahů pak převzal José de Castro.⁴⁴⁸

Vedle zahraničního křídla RENAMO a politického vedení po boku předsedy Dhlakamy mělo RENAMO i tajné pobočky v řadě mozambických měst, zejména v hlavních městech provincií a ve středním Mozambiku (Buzi, Dondo, Nhamatanda). Zvláště silná byla pobočka RENAMO ve městě Beira, působilo tam 62 členů RENAMO organizovaných ve čtyřech hlavních skupinách. Ve městě Beira působil jako první tajný provinční delegát RENAMO Manuel Pereira, který vyhledal kontakt s RENAMO poté, co byl vládou perzekvován a vězněn. Kromě činnosti tajných poboček RENAMO ve městech v provincii Sofala řídil i otevírání dalších tajných poboček v provinciích Zambézia, Tete, Manica a Nampula. Tajné buňky RENAMO ve městech udržovaly komunikaci s vedením RENAMO,

⁴⁴⁶ PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 54.

⁴⁴⁷ MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 92.

⁴⁴⁸ MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 93.

poskytovaly informace o situaci ve městech a organizovaly i dodávky potravin a šatů do zón kontrolovaných RENAMO.⁴⁴⁹

Kromě formování politického vedení se RENAMO snažilo i o vytváření alespoň rudimentární správní struktury v oblastech, které kontrolovalo (jakkoli podstatnou část správní činnosti následně vykonávaly tradiční autority). RENAMO se při ustavování svých správních struktur inspirovalo oficiálním administrativním členěním, hodlalo mít vlastní provinční a okresní správní orgány. Vzhledem k tomu, že centra provincií a zpravidla i okresů nebyla pod kontrolou RENAMO, ustavovalo RENAMO tyto svoje paralelní struktury v jiných lokalitách ležících v zónách kontrolovaných touto organizací. Správní struktury RENAMO se ovšem ani zdaleka nemohly rovnat oficiálním strukturám, a to jak pokud šlo o počty administrativních pracovníků, tak pokud šlo o jejich kvalifikaci.

Nedostatek kvalifikovaného personálu, ale i materiálních prostředků negativně ovlivňoval i kvalitu vzdělávacích a zdravotních služeb. Pokud v zónách RENAMO byly provozovány školy, jednalo se zpravidla o improvizovaná zařízení v budovách z tradičních stavebních materiálů. Alternativně výuka probíhala pod širým nebem. Učiteli byli mnohdy žáci vyšších tříd prvního stupně základních škol. Zdravotní péči zajišťovali výhradně tradiční léčitelé/kouzelníci.

Pokud RENAMO dobylo okresní město a drželo jej po delší dobu, tak v některých případech přikázalo státním zaměstnancům, aby pokračovali ve výkonu svých profesí. Ve městě Milange v Zambézii tak začal pro RENAMO pracovat ředitel odboru školství a učitelé ve státních školách vyučovali i pod nadvládou RENAMO.⁴⁵⁰

Jak mezi členy politického vedení, tak v administrativní struktuře RENAMO byly silně zastoupeny osoby pocházející z provincie Sofala a Zambézia.⁴⁵¹

Přestože RENAMO činilo zvláště na konci 80. let kroky k tomu, aby se stalo plně strukturovanou politickou silou včetně alespoň elementárního programového

⁴⁴⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 95-7.

⁴⁵⁰ FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 158.

⁴⁵¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 81-83.

vymezení, a přestože budovalo rudimentární administrativu, jednalo se primárně o vojenskou strukturu.

Vojenské velení RENAMO se z větší části zformovalo již na konci 70. let. Důsledkem této skutečnosti bylo, že ve vojenském velení dominovaly osoby pocházející z oblasti, kde RENAMO zahájilo své první ozbrojené aktivity. Osoby pocházející z jižní části provincií Manica a Sofala měly ve vojenském velení RENAMO tak silnou pozici, že jazyk této oblasti, jazyk Ndau, se stal komunikačním nástrojem vojenské struktury RENAMO. Zatímco největší počet vojenských velitelů pocházel z provincie Manica, nejvíce prostých vojáků se rekrutovalo z provincie Zambézia.⁴⁵²

Nejvyšší velení ozbrojených sil RENAMO po přesunutí z Rhodesie na území Mozambiku několikrát změnilo polohu v souvislosti s vývojem konfliktu a tlakem vládních sil. Generální štáb RENAMO tak byl lokalizován na základně Gorongosa, poté v lokalitě Sibatonga, Chicarre/Garagua, opět Gorongosa (Casa Banana) a konečně Maríngué (Massala).

Generální štáb RENAMO prostřednictvím vysoce efektivního komunikačního systému řídil jednotky RENAMO dislokované na základnách v jednotlivých provinciích. Tyto základny byly jádrem zón kontrolovaných RENAMO. Základny byly zřizovány v obtížně přístupných oblastech v co největší vzdálenosti od velkých posádek vládních sil.

Například základna Maríngué byla zřízena v lokalitě Massala u řeky Fudzi, v oblasti, která byla za koloniálního období komerční loveckou zónou a která tak byla řídko osídlena a porostlá relativně hustou vegetací. Samotný okres Maríngué byl relativně izolován, vzdálen od všech hlavních komunikací provincie (beirského koridoru, silnice z Inchope do Caia a komunikace podél řeky Zambezi).

Další z mnoha základen, základna Mariri v provincii Nampula, byla také umístěna na izolovaném místě na rozmezí tří okresů, v oblasti s hustou vegetací. Rozkládala se v délce 2-3 km mezi říčkou Mariri a skalním masivem, v jehož puklinách se vojáci RENAMO ukrývali, když letouny vládního letectva lokalitu bombardovaly.

⁴⁵² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 83.

Skladiště těžkých zbraní (kulometů, granátometů) a munice, stejně tak jako efektivní vysílačka byly koncentrovány kolem středu základny, u obydlí důstojníků, která byla větší a pevnější než obydlí prostých vojáků. V centru základny se také nacházela nástupní plocha, kde byli vojáci RENAMO cvičeni. Poblíž stála i chýše, kde byli vězněni vojáci, kteří se dopustili přestupků. Na okraji základny byly zákopy, v nichž vojáci RENAMO zaujímali pozice v případě vládního toku, pokud se ovšem před tímto útokem nestáhli.⁴⁵³

Na přístupových cestách k základnám byla rozmístěna kontrolní stanoviště, která představovala hranici mezi prostorem základny a vnějším prstencem zóny kontrolované RENAMO. Osoby žijící v zóně, a to i včetně náčelníků, neměly na základnu přístup, výměna informací a zboží mezi zónou a základnou se odehrávala právě na těchto kontrolních stanovištích obsazených vojáky RENAMO.⁴⁵⁴

Na základnách žili bojovníci RENAMO a unesení lidé, kteří po výcviku řady RENAMO doplňovali. Tyto dvě skupiny se lišily svým původem, RENAMO totiž uplatňovalo strategii rozmísťování svých vojáků do oblastí, odkud nepocházeli. Noví rekruti, kteří byli uneseni nebo naverbováni v okolí základny, byli podrobeni na základně výcviku a poté byli odesláni do jiných oblastí, mnohdy až stovky kilometrů daleko.⁴⁵⁵

Na základnách pobývaly také ženy, které byly zajaty ve vládní zóně a které se staly partnerkami vojáků. S ženami žily i jejich děti nízkého věku a děti zajaté. Ženy byly přidělovány pod autoritu konkrétních vojáků, kterým musely poskytovat služby jako manželky (sexuální služby, příprava pokrmů, udržování ohně, praní prádla). Tyto vztahy ale tradičnímu manželství neodpovídaly v tom, že ženy neměly oporu ve své rozšířené rodině.⁴⁵⁶

Základny byly cílem útoků vládních sil a v řadě případů se je vládním silám podařilo dobýt. Vzhledem k tomu, že se ale jednalo o izolované oblasti, se

⁴⁵³ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 94-5.

⁴⁵⁴ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 97.

⁴⁵⁵ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 94-105.

⁴⁵⁶ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 96.

vládním silám nevyplácelo základny RENAMO dlouhodobě vojensky okupovat. Vládní síly byly naléhavě potřeba k ochraně zón, které byly pod vládní kontrolou. Jednotky FAM proto prostor základen zpravidla opět záhy vyklidily, což umožnilo ustoupivším bojovníkům RENAMO základnu opět obnovit.

Ustavení základny standardně předcházela rekognoskace oblasti včetně průzkumu postojů obyvatelstva a navázání styků s opozičně naladěnými elementy (zejména s tradičními autoritami). Pro výběr lokality pro základnu byla zpravidla spolupráce s náčelníky nezbytná.⁴⁵⁷

Existovaly jisté regionální rozdíly v charakteru základen, zatímco na jihu, zejména v provincii Gaza, RENAMO mnohdy nemělo základny stálé, ale pouze mobilní, ve středním Mozambiku byly stálé základny standardem.

Základny také byly často hierarchicky organizované, kromě hlavních základen byly ustavovány i podřízené předsunuté základny s menšími posádkami. Zatímco například na základně Mariri v provincii Nampula byla posádka o síle 200-300 vojáků RENAMO a dalších 250 rekrutů, podřízená základna Muaphili měla pouze několik desítek vojáků RENAMO. Nejblíže k vnějšímu okraji zóny kontrolované RENAMO pak byly tábory, které byly obsazeny pomocnými silami *majuba*, které zajišťovaly informovanost o dění ve vládní zóně a ve kterých se síly RENAMO koncentrovaly před výpady do oblastí pod vládní kontrolou.⁴⁵⁸

Základny byly středem zón kontrolovaných RENAMO, „*srdcem komunikační sítě a politické hierarchie ... povstalých náčelníků*.“⁴⁵⁹

Základna byla nicméně od přilehlé zóny oddělena, hranicí byl kruh kontrolních stanovišť ve vzdálenosti přibližně 2 km od vlastní základny. Obyvatelstvo žijící v zóně kontrolované RENAMO, a to včetně náčelníků, nemělo na základnu

⁴⁵⁷ PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 28. Též GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990.

⁴⁵⁸ GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 125-127.

⁴⁵⁹ GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 123.

přístup. Výměna informací, zboží a zajatců probíhala právě na kontrolních stanovištích.⁴⁶⁰

Do okolí základny se stahovalo obyvatelstvo, jehož náčelníci (*mpewe, mwene, nhacuaua*) se rozhodli vypovědět poslušnost vládě, která jim upírala důstojnost a tradiční postavení. Mnoho komunit bylo v tomto procesu rozděleno, když část obyvatel zůstala v zóně kontrolované vládou a část odešla žít podle svých tradic pod ochranu bojovníků RENAMO. Kolem základny RENAMO bývala hustota osídlení relativně vysoká, obyvatelstvo tak bylo politicky zajištěné a snáze kontrolovatelné. Obyvatelstvo žijící kolem základen RENAMO plnilo roli hlídek, zvyšujících bezpečnost základny. Obyvatelstvo z okolí základen poskytovalo silám RENAMO informace o pohybech v oblasti přibližně deseti kilometrů od základny, působilo ale také jako zásobárna pracovníků a příležitostných bojovníků.⁴⁶¹

V zónách kontrolovaných RENAMO tato organizace úzce spolupracovala s tradičními autoritami. Tato spolupráce byla založena na vzájemné výhodnosti obou stran.

Pro zahájení a udržování operací v oblasti potřebovalo RENAMO získat alespoň jistou podporu obyvatelstva. Klíčovým v tomto ohledu bylo využívání tradicionalistického diskursu, RENAMO se prezentovalo jako organizace, která navrátí staré dobré pořádky. Součástí návratu k situaci, která předcházela pokusu FRELIMO o radikální transformaci venkova, bylo i opětovné předání moci tradičním autoritám. RENAMO tak kladlo důraz na to, aby postavení náčelníků bylo v oblastech pod jeho kontrolou uznáváno. Dříve než RENAMO založilo svoji základnu, získalo nejprve souhlas náčelníka, který byl tradičním správcem příslušné oblasti.

Pro náčelníky byla spolupráce s RENAMO cestou, jak získat zpět postavení, které jim vláda FRELIMO upírala.

Fakticky došlo k obnovení modelu, který byl uplatňován za koloniálního období. Předání moci nad venkovskými komunitami náčelníkům umožnilo RENAMO

⁴⁶⁰ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 118-120.

⁴⁶¹ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 123-124.

nevcházet v přímý styk s obyvatelstvem přilehlých zón a nezasahovat do jeho zvyklostí. RENAMO nedisponovalo zdroji pro správu obyvatelstva a území a využívání náčelníků pro administraci bylo velmi efektivním a úsporným řešením. Vedle toho, že náčelníci vedli své komunity, rozsuzovali spory a zajišťovali veřejný pořádek, plnili také řadu úkolů pro RENAMO. Mj. zajišťovali přeskupování obyvatelstva podle strategických záměrů RENAMO, vybírali dávky od obyvatelstva, přebírali odpovědnost za vybrané zajatce, formovali pomocné síly pro RENAMO a poskytovali RENAMO informace.

Přestože komunity získaly pod vedením svých náčelníků a pod ochranou zbraní RENAMO nezávislost na státních strukturách s možností řešit své problémy tradiční cestou, nejednalo se o svobodu absolutní. Za obnovení tradičního systému platilo venkovské obyvatelstvo vyživováním armády RENAMO a jeho základen a plněním jeho pokynů.

Pokud jde o přesídlování obyvatelstva, bylo určitým paradoxem, že zdaleka ne všech případech získali obyvatelé pod kontrolou RENAMO možnost obdělávat pole, která obhospodařovali před zahájením koncentrace obyvatelstva do komunálních vesnic. Z důvodů ochrany obyvatelstva před výpady vládních sil a z důvodu zvýšení bezpečnosti základny RENAMO byli obyvatelé zóny koncentrováni do blízkosti základny. Například v případě základny Mariri v provincii Nampula usadili odbojní náčelníci M'zope, Mahia, Tamela, Morria a Rocha své poddané v blízkosti základny, a to vždy na území ležícím od základny ve směru, kde se nacházela původní území těchto náčelnictví. Náčelník Mahia, na jehož území se základna Mariri nacházela, získal pozici zprostředkovatele komunikace mezi RENAMO a ostatními náčelníky a měl tak privilegované postavení.⁴⁶²

Hlavním úkolem náčelníků bylo zajišťovat pro vojáky RENAMO dostatek potravin výběrem daně v naturáliích. Daň byla vybírána ode všech rodin náčelnictví. Výběr daně prováděli náčelníkoví podléhající tradiční policisté (*cabos de terra, capeceiros*), kteří přicházeli k rolníkům vymáhat potraviny. Např. v oblasti Maringué bylo týdně nebo měsíčně vybíráno od všech rodin stanovené

⁴⁶² GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 120-2.

množství kukuřičné mouky a téměř vždy i některé další zemědělské produkty (maso, fazole, zelenina).⁴⁶³ Kdo by odmítl daň v potravinách zaplatit, mohl být zbit a tradiční policisté mohli jeho dům prohlédnout a zabavit veškeré nalezené potraviny.

Vybírání potravinových dávek od obyvatelstva a jejich předávání RENAMO stavělo náčelníky do obtížné situace, zvláště pak v dobách, kdy byl potravin nedostatek (např. v období mimořádného sucha). Na jednu stranu se snažili chránit zájmy své komunity, tj. zejména zajistit, aby obyvatelstvo náčelnictví mělo samo dostatek potravin pro své přežití. Na straně druhé stál tlak RENAMO. Když by náčelník nesehnal požadovanou kvótu potravin, mohl být zbit nebo dokonce zabit vojáky RENAMO.

Náčelníci také dostávali za úkol postarat se o osoby, které RENAMO zajalo a které nehodlalo dále využívat, ať již jako rekruty nebo „manželky“ vojáků RENAMO. Tito zajatci byli předáváni náčelníkům, kteří je umístili do poddaných rodin. Záměrem RENAMO bylo rozšířit počet zemědělských pracovníků ve své zóně a zvýšit tak produkci, ze které byly síly RENAMO vyživovány. V rodinách byli zajatci svými hostiteli živeni, i když často nedostatečně, a museli se podílet na práci (nošení vody, dřeva, zemědělské práce). Mnoho zajatých žen se stalo „manžerkami“ nových pánů, v těchto vztazích ovšem byly zajaté ženy zranitelné a bez opory ve vlastní rodině a fakticky tak byly spíše služkami.⁴⁶⁴

Pod autoritou náčelníků se v zóně kontrolované RENAMO ustavily dvě ozbrojené síly doplňující vlastní bojovníky RENAMO. Jednalo se jednak o „policejní“ síly (*capeceiros*) a potom o pomocné bojovníky (tzv. *majuba*, sg. *m'jiba*). Na rozdíl od vojáků RENAMO ale příslušníci obou těchto sil nedisponovali střelnými zbraněmi, ale pouze zbraněmi chladnými (mačety, luky a šípy, oštěpy). Neplnili také tyto svoje funkce na plný úvazek, ale věnovali se i obdělávání svých polí.

Policisté odbojné zóny (*capeceiros*) byli věkově starší, mnozí z nich plnili obdobné funkce za koloniálního období jako tzv. *sipaios*. *Capeceiros* poslouchali příkazy důstojníků RENAMO a někdy se podíleli i na ostraze vnější hranice

⁴⁶³ PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 57.

⁴⁶⁴ GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 136-151.

základny RENAMO. Působili též jako prostředníci mezi základnou RENAMO a obyvatelstvem zóny, předávali instrukce náčelníkům a dohlíželi na výběr dávek pro RENAMO.⁴⁶⁵

Mezi úkoly náčelníků patřil i výběr stanoveného počtu mladých mužů, kteří by sloužili vojákům RENAMO jako pomocné síly (*majuba*). Tyto pomocné síly poskytovaly podpůrné služby při vojenských operacích RENAMO. *Majuba* pomáhali s přepravou těžkých zbraní a munice, s přípravou vojenského ležení nebo se zajišťováním potravin během pochodu. *Majuba* se ovšem také podíleli na rabování a ničení majetku po dobytí vesnic, což mnohdy činili s potěšením. Na starosti mívali i dohled nad zajatci. *Majuba* také hlídkovali na předsunutých stanovištích na vnější hranici zóny kontrolované RENAMO a hlásili podezřelé pohyby v „zóně nikoho“ a v oblasti kontrolované vládou. Z *majuba* se také rekrutovali noví bojovníci RENAMO.⁴⁶⁶

Mezi zónou RENAMO a vládou kontrolovanou oblastí se nacházel prostor, který byl hranicí mezi nimi a který pevně nekontrolovala ani jedna z obou stran. Přestože vláda usilovala o koncentraci obyvatelstva ve své zóně do komunálních vesnic a RENAMO obdobně soustředilo obyvatele pod svoji kontrolou ke svým základnám, část obyvatel žila přinejmenším po nějakou dobu na „území nikoho“ mezi těmito dvěma zónami. Zpravidla se jednalo o obyvatele, kteří se po válkou vynuceném uvolnění státní politiky budování komunálních vesnic vraceli na svá pole a ke svým ovocným stromům, přičemž si ale v komunálních vesnicích mohli nadále udržovat jedno spíše symbolické obydlí. Většinu času již ale trávili ve svých původních domovech, přičemž tato obydlí ale nebyla oficiálně vládou uznávána a užíval se pro ně pojem *shoshorona*. Pokud jde o bezpečnost, situace v *shoshorona* byla lepší než v komunálních vesnicích. Na rozdíl od komunálních vesnic, na které RENAMO útočilo a které po dobytí vypalovalo, zůstávala obydlí *shoshorona* v relativní bezpečí, protože pro RENAMO nepředstavovala strategický cíl. Vyskytly se ale i případy, kdy vojáci RENAMO nebo pomocné síly *majuba* obyvatele v „zóně nikoho“ o všechno okradli. Kde byla válka velmi

⁴⁶⁵ GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 154-155.

⁴⁶⁶ GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 156-158.

intenzivní, tam obyvatelé udržovali v „zóně nikoho“ několik obydlí a úkrytů cenností a každou noc přespávali jinde.⁴⁶⁷

Počátky demokratizace mozambického politického systému a změna role státu v ekonomice a společnosti

Počátek změny role státu v ekonomice a obrat k Západu

Ozbrojený konflikt mezi vládou a RENAMO měl vedle přímého a bezprostředního dopadu na výkon, respektive absenci výkonu státní moci nad podstatnou částí mozambického území i dopad na demokratickou transformaci mozambického státu. Zavedení principu soutěže více politických stran v rámci svobodných voleb bylo úhelným kamenem mírové dohody, kterým byl konflikt ukončen. Počátky této demokratické transformace však byly s ozbrojeným konfliktem provázány pouze nepřímo, a to zejména dopadem konfliktu na mozambického hospodářství, což přispělo k přehodnocení ekonomické politiky vlády a zároveň též zahraničně-politické orientace.

Ozbrojený konflikt, který měl mj. za následek ničení výrobních kapacit, rozvrat dopravy a obchodu mezi městy a venkovem, přivedl zemi (spolu s nevhodnými hospodářskými politikami) k rychlému hospodářskému propadu. Hrubý domácí produkt Mozambiku v letech 1981-1986 poklesl o 30 %, v letech 1981-85 průměrně klesal o 4,7 % ročně. Výroba klesala ve všech sektorech ekonomiky. Zemědělská produkce v období 1980-5 poklesla o 60 %, přičemž objem produkce exportních plodin v roce 1985 činil pouhou jednu čtvrtinu objemu v roce 1980. Produkce čaje, klíčové exportní plodiny, byla v roce 1986 na 5 % úrovně z roku 1981. Investovaná kapacita v průmyslu byla kvůli nedostatku dovážených vstupů

⁴⁶⁷ FINNEGAN, William, A complicated war. The harrowing of Mozambique, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 219. Též GEFFRAY, Christian, La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile, Paris: Karthala, 1990, s. 121-124 a 177-190. Dále též PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006, s. 35.

využívána jen ve velmi omezené míře (20-40 %). Vývozy zboží poklesly v období 1980-86 o tři čtvrtiny. Vedle ztrát příjmů způsobených poklesem vývozu došlo i ke snížení příjmů z tranzitní přepravy vzhledem k tomu, že mezinárodní přeprava do sousedních vnitrozemských států byla kvůli bezpečnostní situaci odkláněna přes JAR. Mozambik v roce 1986 neměl téměř žádné devizové rezervy, zahraniční dluh dosáhl podílu 77 % na HDP a splátky dluhu představovaly 247 % objemu celkových vývozu zboží a služeb. Deficit platební bilance se prohloubil až na 622 mil. USD v roce 1986.⁴⁶⁸

Tabulka 1: Vybrané ekonomické ukazatele Mozambiku v období 1981-1988⁴⁶⁹

Mil. USD	1981	1984	1986	1988
Celkem dovozy zboží a služeb	923,7	689,9	820,3	954,8
Vývozy zboží a služeb	459,3	213,7	198,1	259,6
Celkové vývozy jako procento dovozů	49,7	31,0	24,2	27,2
Obchodní bilance	-520,3	-444,0	-463,6	-612,0
Platební bilance	-464,5	-476,2	-622,3	-695,2
Rozvojová pomoc	57,4	167,8	213,0	364,1
Rozvojová pomoc jako procento dovozů	7,2	31,1	39,3	50,9
Dluhová služba	345,1	418,7	490,2	494,9
Dluhová služba/vývoz zboží a služeb	75,1	196,0	247,4	190,6

Kvůli sníženým příjmům, podpoře ztrátových veřejných podniků a vysokým výdajům na obranu byl mozambický rozpočet v deficitu, který byl financován půjčkami, což vedlo k nárůstu inflace.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 1-2.

⁴⁶⁹ Podle Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 6-7.

⁴⁷⁰ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 2.

Tabulka 2: Vybrané ekonomické ukazatele Mozambiku v období 1981-1988⁴⁷¹

Mld. meticais	1981	1984	1986	1988
Kurs metical/USD	35,35	42,44	40,43	528,58
Celkové příjmy	18,9	22,4	22,1	130,7
Celkové výdaje	28,6	44,8	51,6	288,5
Celkový deficit bez grantů	-9,7	-22,3	-29,4	-157,7
Inflace (růst spotřebitelských cen v %)	2,0	30,3	38,7	50,1

Skutečnost, že k hospodářskému propadu přispěla vedle ozbrojeného konfliktu i nevhodná ekonomická politika uplatňovaná od druhé poloviny 70. let (zejména koncentrace investic v zemědělství do nepřilíš efektivních státních statků), byla na počátku 80. let reflektována i v rámci vládní strany FRELIMO. Otázka vhodné orientace vládní politiky rozvoje venkova byla diskutována na 4. kongresu FRELIMO, který se sešel v roce 1983. Řada delegátů kritizovala „gigantismus“ ekonomické politiky a nepřiměřeně vysokou podporu státním statkům. 4. kongres FRELIMO schválil jeden z prvních kroků odklonu od modelu centrálně plánovaného hospodářství, když se vyslovil pro větší podporu malých rodinných zemědělských hospodářství na úkor do té doby preferovaných státních statků.

Další příklon k tržní ekonomice ale souvisel s postupným obratem Mozambiku k Západu. Obrat k Západu vyplynul zejména z obtížné situace s platební bilancí a s tím související potřeby finanční pomoci pro krytí elementárních potřeb, přičemž dvojí odmítnutí podané přihlášky Mozambiku do Rady vzájemné hospodářské pomoci mozambické vládě jasně demonstrovalo limity možné podpory ze strany sovětského bloku. Vedle potřeby finanční pomoci motivovala mozambickou vládu k obratu snaha získat Západ na svoji stranu v konfliktu s RENAMO, zvláště

⁴⁷¹ Podle Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 10-11.

pak pokud šlo o možný tlak na Jihoafrickou republiku, aby přestala RENAMO podporovat.

Pokud jde o řešení otázky finanční pomoci, zahájila mozambická vláda jednání se Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem (MMF) a v roce 1984 Mozambik podal žádost o vstup do Světové banky a MMF, což mělo tok finanční pomoci zajistit. Podmínkou vstupu ale bylo uzavření dohody o reformách v rámci tzv. programu ekonomické obnovy,⁴⁷² což odpovídalo standardní politice Světové banky a MMF v 80. letech charakterizované tzv. programy strukturálního přizpůsobení.

Na období 1984-6 vláda připravila tzv. Hospodářský akční plán, který zahrnoval změnu hospodářské politiky ve smyslu stimulace zemědělské a průmyslové produkce a zlepšení řízení veřejných financí. Hospodářský akční plán vycházel z toho, že státní výdaje musí být uvedeny do souladu s výrobní kapacitou země, tj. že musí dojít k omezení státních výdajů včetně omezení růstu platů státních zaměstnanců a omezení dotací neefektivním výrobám. Více podpory mělo být směřováno malým soukromým zemědělcům a rodinným hospodářstvím na úkor státních statků, které měly být rozparcelovány.⁴⁷³ Na základě připraveného Hospodářského akčního plánu došlo v říjnu 1984 k restrukturalizaci mozambického dluhu, který celkově v roce 1984 dosahoval výše 2,4 mld. USD.⁴⁷⁴ K restrukturalizaci mozambického dluhu došlo po jednání věřitelů zastoupených v tzv. Pařížském klubu.⁴⁷⁵

Na Hospodářský akční plán navázal tzv. Program ekonomické obnovy (PRE), který mozambická vláda schválila v roce 1986. V lednu 1987 vláda program prezentovala Světové bance a MMF, které jej po určitých dílčích změnách schválily.

Program ekonomické obnovy na období 1987-9 si kladl za cíl zastavit hospodářský propad z první poloviny 80. let, zajistit dosažení rovnováhy

⁴⁷² ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 49.

⁴⁷³ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 48.

⁴⁷⁴ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 133.

⁴⁷⁵ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 2.

v ekonomice a provést přizpůsobení struktury mozambického hospodářství. Hlavními cíli programu ekonomické obnovy bylo zajistit růst výroby a minimální úroveň spotřeby a příjmů obyvatelstva, zvláště pak na venkově, omezit vnitřní a vnější finanční nerovnováhu, zlepšit mezinárodní postavení země a vytvořit podmínky pro dlouhodobý ekonomický růst. Pokud jde o specifické cíle Programu ekonomické obnovy, zvýšení zemědělské produkce mělo být dosaženo zvýšením výroby v soukromém a rodinném sektoru, přičemž k dosahování přebytků v zemědělské výrobě a k jejich uplatňování na trhu mělo zemědělce motivovat zvýšení dodávek průmyslově vyráběného zboží na venkov. Pokud jde o průmysl, podpořena měla být produkce v agro-industriálním sektoru a výroba spotřebního zboží. Program také předpokládal obnovu fyzické infrastruktury a intenzifikaci domácí a mezinárodní železniční přepravy a využívání přístavů. V úsilí o dosažení těchto cílů se vláda rozhodla postupně omezovat administrativní kontrolní mechanismy a naopak ponechat větší prostor pro tržní nástroje včetně volné tvorby cen k posílení motivace ekonomických aktérů. Přestože vláda v Programu ekonomické obnovy ustoupila od modelu ekonomického plánování zahrnujícího centrální kontrolu stanovených objemů výroby a administrativně stanovené ceny komodit, nadále si hodlala podržet kontrolu nad klíčovými sektory ekonomické aktivity nebo těmi sektory, které byly významné, pokud jde o sociální dopady. Program ekonomické obnovy také předpokládal mobilizaci finančních zdrojů mezinárodních dárců, a to jak na humanitární pomoc obětem ozbrojeného konfliktu a nepříznivých klimatických podmínek, tak na financování investičních programů obnovy a provozu dopravních, zemědělských a průmyslových infrastruktur.⁴⁷⁶

V období 1986-9 provedla vláda v souladu s Programem ekonomické obnovy a se standardními doporučeními Světové banky a MMF celou řadu reformních kroků. Pokud jde o směnný kurz mozambické měny meticalu, došlo k opakované devalvaci měny s cílem dosáhnout realističtější úrovně meticalu vůči zahraničním měnám, aby bylo možné liberalizovat systém přidělování deviz. Z kurzu 40 meticalů za USD v roce 1986 byl metical devalvován postupně až na 829 meticalů za USD v roce 1989. Devalvace meticalu přispěla ke zvýšení příjmů vývozců, na

⁴⁷⁶ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 9-11.

druhou stranu ale došlo ke zvýšení cen dováženého zboží. Své ceny zvýšili i výrobci, jejichž dovážené vstupy začaly reflektovat reálné ceny. Negativní dopad zvyšování cen na kupní sílu obyvatelstva nebyl kompenzován zvyšováním mezd, reálné mzdy se v období 1984-7 postupně snižovaly, a to o 15-23 % ročně.⁴⁷⁷

Opět v souladu s Programem ekonomické obnovy a doporučeními mezinárodních finančních institucí přistoupila vláda k omezování rozpočtových výdajů. Omezeny byly subvence cen spotřebního zboží a provozu neefektivních státních podniků, došlo k omezení nábory nových pracovníků do státních služeb a reálné mzdy pracovníků státního sektoru se snižovaly. Úsilí o snižování rozpočtového schodku ale mařily rostoucí výdaje na obranu v souvislosti s ozbrojeným konfliktem.⁴⁷⁸ Odbourání dotací na ceny potravin v březnu 1988 mělo za následek prudký nárůst cen potravin pro městské obyvatelstvo. Ceny kukuřičné mouky a rýže, které představovaly základní potraviny pro městské obyvatelstvo, se zvýšily o 287 %, respektive o 575 %.⁴⁷⁹

K liberalizaci došlo i v případě cenové politiky. Od roku 1988 byly ceny tvořeny volně v souladu s tržními principy s výjimkou 17 komodit, kde byly ceny nadále regulovány státem. U některých zemědělských produktů ale stát garantoval minimální výkupní ceny prostřednictvím státních výkupních podniků, kterým již ale mohli konkurovat soukromí obchodníci. Na podporu soukromého obchodu (výstavbu venkovských obchodů, nákup dopravních prostředků) poskytovala zvýhodněné půjčky zvláštní finanční instituce Banka pro zemědělské úvěry a rozvoj venkova (*Caixa de Credito Agricola e de Desenvolvimento Rural*).⁴⁸⁰

K uvolnění administrativní kontroly došlo i v případě průmyslu. Řada cen byla zcela uvolněna, další ceny mohli stanovit ředitelé státních podniků v rámci stanovených limitů. Ředitelům státních podniků byla také dána větší volnost a odpovědnost, ředitelé byli mj. zmocněni propouštět nadbytečné dělníky nebo nabízet pobídky pro udržení kvalifikovaných pracovníků. Vláda si také nechala u

⁴⁷⁷ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 8-14.

⁴⁷⁸ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 14.

⁴⁷⁹ MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 122.

⁴⁸⁰ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 15-16.

některých státních podniků zpracovat studie, zda je nelepším řešením dané podniky restrukturalizovat, obnovit jejich provoz nebo je uzavřít.⁴⁸¹

K reformám došlo také v oblasti daňové (daně pro státní podniky byly sjednoceny s daněmi pro soukromý sektor, větší důraz začal být kladen na daně nepřímé) a celní (zjednodušení celního sazebníku).⁴⁸² Reformy se týkaly i bankovního sektoru, zejména pak pokud šlo o první kroky k oddělení komerčního bankovníctví a působnosti centrální banky v rámci Mozambické banky.⁴⁸³ Od roku 1988 přestala být výše nájemného závislá na příjmu nájemníka a začala se odvíjet od ceny nemovitosti.⁴⁸⁴

Program ekonomické obnovy přinesl jistá zlepšení v ekonomickém rozvoji země, od roku 1987 došlo k nárůstu výroby přibližně o 5 % ročně, přičemž nejvíce k růstu přispěl sektor zemědělství, který rostl v letech 1987-9 o 5,6 % ročně (v roce 1987 o 3,8 %, v roce 1988 o 9,7 % a v roce 1989 o 6,7 %). Tahounem růstu zemědělství byla malá rodinná hospodářství včetně samozásobitelského sektoru. Naopak podíl státního a družstevního sektoru v zemědělství výrazně poklesl.⁴⁸⁵

Hospodářskou politiku vyjádřenou v Programu ekonomické obnovy v srpnu 1989 podpořil 5. kongres strany FRELIMO poté, co byly vyhodnoceny výsledky ekonomické restrukturalizace zahájené na základě závěrů 4. kongresu FRELIMO z roku 1983.⁴⁸⁶

Na Program ekonomické obnovy navázal tzv. Program ekonomické a sociální obnovy (PRES), který vláda představila v roce 1990. Program ekonomické a sociální obnovy si kladl za cíl zastavit snižování výroby, zajistit pro venkovské obyvatelstvo minimální příjmy, obnovit makroekonomickou rovnováhu

⁴⁸¹ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 16.

⁴⁸² Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 13.

⁴⁸³ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 15.

⁴⁸⁴ FINNEGAN, William, A complicated war. The harrowing of Mozambique, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 100.

⁴⁸⁵ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 5.

⁴⁸⁶ Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 20.

prostřednictvím omezení rozpočtového deficitu a zajistit rovnovážnou platební a obchodní bilanci.⁴⁸⁷

V souladu se standardními doporučeními mezinárodních finančních institucí zahrnoval Program ekonomické a sociální obnovy další liberalizaci obchodu, zrušení systému státem stanovených cen a restrukturalizaci, respektive privatizaci státních podniků. Součástí programu bylo i další odstraňování subvencí neefektivním podnikům a spotřebitelům.

Pokud jde o privatizaci státních podniků, právní základ poskytl dekret č. 21/89 z 23. května 1989, zákon č. 13/91 z 3. srpna 1991, zákon č. 15/91 z 3. srpna 1991 a dekret č. 27/91 z 21. listopadu 1991. Tyto právní předpisy definovaly podmínky restrukturalizace a transformace státních podniků, včetně privatizace. Zákon také dodatečně formalizoval státní vlastnictví nad podniky, kde stát po odchodu portugalských vlastníků po roce 1975 intervenoval, aby byly sjednoceny přístupy k restrukturalizaci a privatizaci. Na základě dekretu č. 27/91 byla vytvořena Meziresortní komise pro restrukturalizaci podniků (CIRE). Komisi předsedal premiér a členy byli ministr financí, ministr plánování, ministr mezinárodní spolupráce, ministr průmyslu a energie, ministr zemědělství a guvernér Mozambické banky. Komise měla za úkol koordinovat proces restrukturalizace státních podniků a zejména pak posuzovat konkrétní případy restrukturalizace, které připravovalo ministerstvo financí. Komise měla také identifikovat podniky pro privatizaci a definovat sektory, kde by se stát měl nadále angažovat. Zákon č. 15/91 stanovil způsoby privatizace, a to sice veřejné výběrové řízení, veřejný prodej akcií, jednání s jedním zájemcem nebo omezené výběrové řízení, provedení soukromé investice prostřednictvím navýšení kapitálu a předání podniku mozambickým pracovníkům nebo podnikovému vedení.⁴⁸⁸

Obrat k Západu motivovaný mj. potřebou řešení obtížné ekonomické situace nezůstal omezen pouze na přejímání doporučení Světové banky a MMF. Zatímco na samém počátku 80. let byl Mozambik příjemcem pomoci ze zemí sovětského bloku a omezeného počtu západních zemí (severských zemí, Itálie), koncem 80.

⁴⁸⁷ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 49.

⁴⁸⁸ CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000, s. 133-135.

let a na počátku 90. let se země stala jednou z prioritních zemí pro mezinárodní dárce, přičemž význam pomoci zemí sovětského bloku postupně klesal, dokud tato pomoc na přelomu 80. a 90. let zcela neustala. Na přelomu 80. a 90. let v Mozambiku působilo 33 multilaterálních dárců (z nichž bylo 27 agencií OSN), 44 bilaterálních dárců a 104 nevládních organizací. Mezi největší bilaterální dárce patřily Švédsko, Itálie, Francie, Velká Británie, USA a Norsko. Mezi největší multilaterální dárce se zařadily Evropské společenství, Světový potravinový program (WFP), Program OSN pro rozvoj (UNDP), MMF a UNICEF.⁴⁸⁹

Celkový objem pomoci se v letech 1982-1990 zvýšil čtyřnásobně (z 263 mil. USD na 1 115 mil. USD), přičemž největší položkou mezinárodní pomoci Mozambiku v letech 1989-1990 byla makroekonomická podpora platební bilanci a dovozům (financování deficitu platební bilance). V průběhu 80. let také výrazně narostl objem humanitární a potravinové pomoci (z 18 mil. USD, tj. 7 % celkové pomoci Mozambiku v roce 1982 na 350 mil. USD, tj. 39 % pomoci Mozambiku v roce 1987). Technická pomoc v letech 1989 a 1990 dosahovala výše 80, respektive 92 mil. USD.⁴⁹⁰ Mezinárodní pomoc odpovídala 75 % hrubého národního důchodu a její objem byl osmkrát větší než objem vývozu země.⁴⁹¹ V roce 1988 bylo více než 85 % dovozů financováno z rozvojové spolupráce, včetně financování 90 % dodávek obilovin ze zahraničí prostřednictvím potravinové pomoci.⁴⁹² Závislost Mozambiku na rozvojové pomoci dosáhla na konci 80. let a na počátku 90. let extrémních proporcí.

Mezi nejvýznamnější poskytovatele pomoci Mozambiku se ve druhé polovině 80. let zařadily USA, což poněkud kontrastovalo s relativně chladnými vztahy v 70. letech a snahami krajně pravicových představitelů Republikánské strany o zajištění podpory hnutí RENAMO. Zlepšení vztahů mezi Mozambikem a USA bylo znatelné od roku 1982 a výrazným mezníkem se stala cesta mozambického prezidenta Samory Machela do USA, během níž se Machel setkal s americkým

⁴⁸⁹ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 138-139.

⁴⁹⁰ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 140.

⁴⁹¹ ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, *Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992*, Maputo: CEEI-ISRI, 1998, s. 138.

⁴⁹² Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, s. 1-18.

prezidentem Ronaldem Reaganem (v březnu 1990 se sešel prezident Joaquim Chissano s prezidentem Georgem Bushem).

Vzhledem k počtu mezinárodních dárců se stala naléhavou otázka jejich koordinace, kterou zajišťovala tzv. Konzultační skupina. Na straně mozambické vlády vztahy s dárci včetně koordinace zajišťovalo Ministerstvo pro spolupráci.

Počátky demokratizace mozambického politického systému

Situace, kdy mozambická vláda pod tlakem hospodářské krize a mezinárodních finančních institucí fakticky opustila model centrálně plánovaného hospodářství a zahájila reformy vedoucí k tržnímu hospodářství, činila stále méně věrohodnou oficiální marxisticko-leninskou ideologii.

Legitimita revoluční vize FRELIMO byla i bez prováděných reforem zásadním způsobem zpochybněna, když nedostatek spotřebního zboží nemotivoval zemědělce produkovat nad úroveň vlastní spotřeby, což spolu s dopady války vedlo k nedostatku potravin ve městech. Rušení subvencí na ceny základních potravin nekompenzované nárůstem reálných příjmů a nárůstem chudoby ve městech ovšem byly dalším faktorem, který rozčarování z vlády FRELIMO umocnil i u městských vrstev, které byly režimu FRELIMO nejvíce nakloněny. Nespokojenost ve městech vyvolaná propadem reálných příjmů a zdražováním se v letech 1989-90 naplno projevila řadou stávek, do kterých se zapojili přístavní a železniční dělníci, zaměstnanci sektoru zdravotnictví a školství, horníci (těžba uhlí), pracovníci ve stavebnictví a studenti.⁴⁹³ Legitimita vlády FRELIMO byla zpochybněna samotnými dělníky, jejichž jménem FRELIMO moc v Mozambiku vykonávalo.

Za této situace bylo z dlouhodobého hlediska nevyhnutelné, aby byla legitimita vlády nově postavena na širším základě. FRELIMO přistoupilo ke krokům vedeným snahou o usmíření sociálních skupin zneprátelených v průběhu

⁴⁹³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 123.

revolučního experimentu FRELIMO (tradiční autority, církve, intelektuálové, drobní obchodníci apod.). Tyto kroky nebyly pouze vedeny snahou o získání širší podpory, ale byly i imperativem v souvislosti s probíhajícím ozbrojeným konfliktem s RENAMO.

Řešením potřeby posílit legitimitu a dosáhnou širší společenské podpory byly kroky k demokratizaci politického systému. Významným impulsem k demokratizaci politického systému ovšem byla i proměna mezinárodního prostředí a zahraničních vazeb Mozambiku. Vazba na sovětský blok se v průběhu 80. let postupně oslabovala s tím, jak význam finanční a technické pomoci ze strany zemí sovětského bloku klesal ve srovnání s podporou ze strany západních dárců (jakkoli v oblasti vojenské spolupráce, ať již šlo o dodávky vojenského materiálu nebo vysílání poradců, byly země sovětského bloku významným partnerem Mozambiku až do konce 80. let). Oslabování pozice východního bloku jako dárce Mozambiku bylo doplněno i o prvek diskreditace sovětského ekonomického a politického modelu s tím, jak samotné východoevropské země a SSSR začaly tento model v rámci *perestrojky* a reformem opouštět. Za této situace se sovětský model a s ním spojená marxisticko-leninská ideologie přestaly mozambické vládě a FRELIMO jevit tak perspektivní jako v 70. letech. Zhroucení sovětského bloku a úplné zastavení pomoci z východoevropských zemí bylo vyvrcholením tohoto trendu, globální mocenská a ideologická bipolarita se stala minulostí, stejně tak jako možnost afrických států včetně Mozambiku volit mezi dvěma alternativami. Zavádění demokracie a tržní ekonomiky se stalo v subsaharské Africe na počátku 90. let trendem, kterému se vzhledem ke své závislosti na mezinárodních dárcích Mozambik nemohl nadále vyhýbat.

Velmi důležitým impulsem k demokratizaci byl nadále probíhající ozbrojený konflikt s RENAMO, jakkoli zpočátku nikoli ve smyslu mírového řešení konfliktu na základě demokratizace, ale spíše ve snaze provedením demokratických změn zbavit RENAMO formálních důvodů k vedení války. Formálním splněním deklarovaných cílů RENAMO, tj. zavedení demokracie a tržního hospodářství, usilovala mozambická vláda a FRELIMO o oslabení mezinárodní pozice RENAMO. Provedením demokratických reform v Mozambiku se měla pozice RENAMO stát pro zahraničí obtížně pochopitelnou, což mělo přispět k jeho mezinárodní izolaci.

Pokud jde o úplné počátky obratu strany FRELIMO od marxisticko-leninského modelu k demokracii, první známky obratu lze vysledovat již od 4. sjezdu strany FRELIMO v roce 1983, kdy i vzhledem ke snaze posílit svoji základnu začal být posilován důraz na FRELIMO jako širokou frontu národní jednoty spíše než avantgardní stranu proletariátu.

Velký význam měl i nástup pragmatického Joaquima Chissana do pozice předsedy strany FRELIMO a tím i hlavy státu po tragické smrti prvního mozambického prezidenta Samory Machela při leteckém neštěstí nad územím JAR v roce 1986.⁴⁹⁴ Joaquim Chissano byl v době úmrtí Samory Machela až třetím v pořadí stranické hierarchie, dostal ale přednost před Marcelinem dos Santosem zejména kvůli tomu, že Marcelino dos Santos byl míšencem a tento fakt by mohl být politicky zneužit v neprospěch FRELIMO.

Joaquim Chissano se začal v polovině 80. let vyslovovat pro toleranci autonomních aktivit skupin stojících mimo stranu a pro zlepšení vztahů s církvemi, zejména pak s církví katolickou. V letech 1987-88 došlo k navrácení církevního majetku (kostelů, škol, nemocnic, semináře) zabavených státem v 70. letech. Došlo také ke změně používaného jazyka politické komunikace, prezident Chissano ve svých projevech téměř nepoužíval marxistickou terminologii.⁴⁹⁵

V roce 1988 se Mozambik stal signatářem Africké charty lidských a lidových práv. Ke zlepšení situace v oblasti lidských práv začalo docházet již předtím. Od roku 1986 přestal být užíván trest smrti. V roce 1988 Amnesty International uvedla, že v Mozambiku již nebyli žádní političtí vězni, ale pouze 4-5 000 vězňů zadržovaných v souvislosti s ozbrojeným konfliktem (podezření z podpory povstaleckého hnutí RENAMO). V roce 1989 byl zrušen Revoluční vojenský tribunál a následně bylo obnoveno právo *habeas corpus*. Zrušeno bylo i bičování.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ K neštěstí došlo při letu ze Zambie do Maputa dne 19. října 1986. Letoun TU 134A-3 s prezidentem Machelem se zřítil na území JAR. Mozambická vláda obvinila JAR, že havárii letounu zinscenovala tak, že z území JAR nechala vysílat falešné naváděcí signály. Vedle možnosti selhání posádky letounu byla uváděna i možnost, že se řídila naváděním ze svazijského mezinárodního letiště.

⁴⁹⁵ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 200-203.

⁴⁹⁶ FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992, s. 122-123.

Od roku 1987 probíhala ve straně FRELIMO poměrně otevřená vnitrostranická diskuse o řadě témat, o kterých dříve diskuse připouštěna nebyla (regionální favoritismus, vysoký počet osob evropského a goanského původu a míšenců v politice a státní správě, užívání domácích jazyků, výkony ozbrojených sil ve válce). Vyvrcholením tohoto vývoje byl 5. sjezd strany FRELIMO v červenci 1989, na němž se FRELIMO vzdalo marxismu-leninismu, přičemž marxisticko-leninistická terminologie byla následně odstraněna ze stranických dokumentů (mj. zmínky o proletářském internacionalismu, vědeckém socialismu, do značné míry též o pracující třídě, spolenectví dělníků a rolníků apod.). Do popředí naopak vystoupily takové pojmy jako demokratická společnost, občanská práva, tolerance, decentralizace správy, svoboda sdružování nebo práva menšin. Odkazy na revoluční zápas a FRELIMO jako vedoucí sílu společnosti nicméně v dokumentech zachovány byly.⁴⁹⁷

Opuštění marxismu nebylo pro stranu FRELIMO vážným problémem, marxismus nebyl pro analytické účely používán ani ze strany vedení. I na půdě strany FRELIMO došlo kromě toho již v roce 1987 k faktické akceptaci tržního hospodářství, když bylo straníkům dovoleno realizovat soukromé ekonomické aktivity.

Na 5. kongresu bylo v souladu s novou koncepcí FRELIMO jako strany všeho mozambického lidu rozhodnuto, že členem strany již mohou být i církevní představitelé a podnikatelé.⁴⁹⁸

Pátý kongres také schválil nejrozsáhlejší obměnu Politbyra i Ústředního výboru FRELIMO za posledních 20 let. Přestože nebyl odstraněn nikdo z „historické generace“ (tj. skupiny, která byla ve vedení strany od roku 1969), proběhla značná obměna těchto orgánů, a to zejména prostřednictvím rozšíření počtu jejich členů. Do nově vytvořených míst v Politbyru a Ústředním výboru FRELIMO byli jmenováni mladší členové a zástupci jiných regionů než jihu. Například pokud jde o čtyři nové členy Politbyra (Pascal Mocumbi, Eduardo da Silva Nihia, Rafael

⁴⁹⁷ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 210.

⁴⁹⁸ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 124.

Matuji, Feliciano Gundana), tři z nich pocházeli ze severu (dva z provincie Nampula a jeden z Cabo Delgado).⁴⁹⁹

Ideologický obrat měl dopad na členskou základnu strany FRELIMO. Změna politické linie vedla u mnoha členů k jisté deziluzi a rozvolnění morálky a motivace, což v případech, kdy členové strany zastávali vlivné pozice, často vedlo k případům korupce, např. ve formě zneužívání potravinové pomoci nebo státních vozidel.⁵⁰⁰

Ve straně také došlo ke krystalizaci křídla „technokratů“ a „ideologů.“ Toto dělení úzce souviselo s procesem oddělování strany FRELIMO a státu, což byl důsledek postupného opouštění marxisticko-leninského modelu. Provázanost a často nerozlišitelnost státních a stranických funkcí charakterizovala po nezávislosti mozambický politický a administrativní systém. Úvahy o oddělení státu a strany v sobě nesly riziko ztráty prestiže a výhod pro ty, kdo by ztratili pozici ve státní správě a zůstali pouze zaměstnanci strany, která by do budoucna nedisponovala takovými zdroji jako stát (otázka mezd, vozidel, stravného na cestách apod.). V roce 1990 tak Lidové shromáždění v této souvislosti schválilo zákon, který stanovil, že všichni zaměstnanci strany a „demokratických masových organizací“ (OMM a OJM) se mohli stát státními zaměstnanci se stejnou mzdou, jakou měli jako straničtí funkcionáři.⁵⁰¹

Když se ukázalo, že politické změny schválené na 5. kongresu nepostačovaly pro zajištění dostatečné legitimacy režimu tváří v tvář nespokojenosti ve městech vyvolané snižováním reálných příjmů a ani nepřiměly bojovníky RENAMO, aby složili zbraně, byla zahájena diskuse o změnách hlubších, týkajících se již nejen strany FRELIMO, ale i mozambické ústavy.

V září 1989 se mozambické Lidové shromáždění vyslovilo pro přípravu revidovaného návrhu nové ústavy, založené na demokratických principech (vláda odpovědná lidu prostřednictvím svobodných voleb, respektování lidských práv, oddělení funkce prezidenta a předsedy strany FRELIMO, volba prezidenta na

⁴⁹⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 124.

⁵⁰⁰ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 125.

⁵⁰¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 129.

časově omezené období). Přípravou návrhu revize ústavy byla pověřena zvláštní komise, jejíž mandát ale nezahrnoval možnost diskuse o zavedení politického systému se soutěží více politických stran. Komisí vypracovaný návrh změn ústavy byl proto formulován tak, aby jej bylo možné aplikovat v rámci systému jedné strany i systému s více politickými stranami.⁵⁰²

Vyloučení diskuse o zavedení systému se soutěží více politických stran z mandátu komise pro revizi ústavy neznamenovalo, že by k takovéto diskusi v rámci strany FRELIMO nedošlo. Když byl návrh změn ústavy v prosinci 1989 prezentován na zasedání Ústředního výboru FRELIMO, otevřel otázku zavedení systému soutěže více politických stran Jorge Rebelo, přední stranický marxistický ideolog. Prezident Chissano se v dané chvíli vyhnul jasné odpovědi, stejně tak jako se jí vyhýbal i následujících několik měsíců. V projevech poukazoval na riziko, že by se politické strany formovaly na základě regionálních a jazykových rozdílů, což by ohrožovalo státní jednotu. Svůj vliv na tuto pozici Chissana ale nejspíše měla i skutečnost, že Ústřední výbor FRELIMO byl v názoru na otázku zavedení systému se soutěží více politických stran nejednotný a Chissano se kvůli obavám z rozkolu nechtěl přiklonit ani na jednu stranu.⁵⁰³

V dubnu 1990 prezident Chissano vyzval všechny Mozambičany žijící doma i v zahraničí k diskusi o navržených změnách ústavy, přičemž součástí debaty o ústavě již bylo, zda má být v Mozambiku zaveden politický systém se soutěží více politických stran. Diskuse byla vedena na různých úrovních, včetně městských čtvrtí, komunálních vesnic apod., přičemž kromě měst se našlo jen málo zastánců zavedení systému soutěže více politických stran. Odpor většiny venkovského obyvatelstva (žijícího ve vládou kontrolovaných oblastech) k zavedení systému více politických stran lze interpretovat jako výraz nesouhlasu se zapojením RENAMO do politického života Mozambiku.⁵⁰⁴

Přestože se většina těch, kteří se do diskuse zapojili, postavila proti systému soutěže více politických stran, prezident Chissano a následně i Politbyro a

⁵⁰² HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 209.

⁵⁰³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 127.

⁵⁰⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 127.

Ústřední výbor FRELIMO v průběhu července a srpna 1990 zavedení systému více politických stran schválili. Důvodem mohla být skutečnost, že pro zavedení systému soutěže více politických stran bylo reformní křídlo FRELIMO a část obyvatel měst, stejně tak ale i další faktory ovlivňující demokratizační proces v Mozambiku (vlna demokratizace v subsaharské Africe a snaha o udržení přízně mezinárodního společenství, snaha zbavit RENAMO formálních důvodů pro vedení války apod.).

Ústřední výbor FRELIMO zároveň se schválením zavedení systému soutěže více politických stran v srpnu 1990 schválil i rozhodnutí o změně názvu státu a jeho orgánů („Mozambická republika“ namísto „Mozambická lidová republika“, „Republikové shromáždění“ namísto „Lidové shromáždění“, „Nejvyšší soud“ namísto „Lidový nejvyšší soud“).

Návrh nové ústavy byl následně předán Lidovému shromáždění, které články o zavedení systému více politických stran schválilo na svém zvláštním zasedání v říjnu 1990. Nová ústava byla jako celek schválena Lidovým shromážděním 2. listopadu 1990.⁵⁰⁵

Mozambická ústava z roku 1990

Preambule ústavy z roku 1990 sice obsahovala odkaz na roli strany FRELIMO v národněosvobozené válce a na skutečnost, že nezávislost Mozambiku a vytvoření Mozambické lidové republiky vyhlásil Ústřední výbor FRELIMO, zároveň ale preambule obsahovala zmínku o základních právech a svobodách, vládě zákona a demokracii.⁵⁰⁶

V části pojednávající o základních ústavních principech článek 1 Ústavy stanovil, že Mozambická republika je nezávislým, suverénním, unitárním a demokratickým státem sociální spravedlnosti. Článek 2 stanovil, že suverenita spočívá v lidu a že mozambický lid tuto suverenitu vykonává způsobem definovaným Ústavou.

⁵⁰⁵HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 211.

⁵⁰⁶ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 2.

Článek 3 prohlašoval území Mozambické republiky za jednotné, nedělitelné a nezcizitelné. Podle článku 4 se území Mozambické republiky dělí na provincie, okresy, administrativní místa a lokality. Článek 5 uváděl, že vedle úředního jazyka Mozambiku (portugalštiny) stát uznává hodnotu národních jazyků a podporuje jejich rozvoj a posilování jejich úlohy v každodenním životě i vzdělání.⁵⁰⁷

Článek 6 Ústavy z roku 1990 definoval jako hlavní cíle Mozambické republiky obranu nezávislosti a suverenity, konsolidaci národní jednoty, budování společnosti sociální spravedlnosti, zajišťování blahobytu občanů, obranu a podporu lidských práv a rovnosti občanů před zákonem, posilování demokracie, rozvoj ekonomiky a vědeckého a technického pokroku, potvrzení mozambických tradic a hodnot a ustavení a rozvoj vztahů přátelství a spolupráce s jinými národy.⁵⁰⁸

V článku 7 byly zdůrazněny hodnoty protikoloniálního zápasu a role FRELIMO ve vítězství nad kolonialismem, v návaznosti na to pak článek 8 vyzdvihl oběti veteránů protikoloniálního zápasu a obránců suverenity země a zaručil zvláštní péči a ochranu těm, kdo byli v protikoloniálním zápase a při obraně suverenity země zraněni, stejně jako i jejich sirotkům a závislým osobám.⁵⁰⁹

Článek 9 prohlásil Mozambickou republiku za sekulární stát, který ale uznal a ocenil aktivity náboženských organizací při podpoře sociálního porozumění, tolerance a posilování národní jednoty.⁵¹⁰

Pokud jde o účast občanů na politickém životě, článek 30 mozambické ústavy z roku 1990 stanovil, že mozambický lid vykonává politickou moc volbou svých zástupců, a to na základě všeobecného, přímého, tajného a pravidelného

⁵⁰⁷ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 3.

⁵⁰⁸ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 3.

⁵⁰⁹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 4.

⁵¹⁰ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 4.

hlasovacího práva, případně též prostřednictvím referend k významným otázkám a prostřednictvím neustálé demokratické účasti na veřejných záležitostech.⁵¹¹

Článek 31 ústavy označil politické strany za klíčové nástroje demokratické účasti občanů na vládě země a za vyjádření politické plurality, stanovil ale také, že jejich vnitřní struktury a fungování musí být demokratické. Článek 32 dále stanovil, že politické strany při svém vzniku i existenci musí splňovat podmínky stanovené ústavou a zákony, zejména pak mít celonárodní působnost, hájit národní zájmy a posilovat vlasteneckého ducha občanů a konsolidaci mozambického národa, stejně tak jako prostřednictvím vzdělávání občanů přispívat k míru a stabilitě v zemi. Článek 33 pak výslovně zakazoval politickým stranám hlásat násilí nebo k němu sahat ve snaze o změnu politického a sociálního řádu v zemi.⁵¹²

Článek 34 ústavy zdůraznil význam společenských organizací a občanských sdružení pro podporu demokracie a občanské participace.⁵¹³

Pokud jde o ekonomické otázky, mozambická ústava z roku 1990 deklarovala v článku 35, že nerostné bohatství nacházející se v půdě, v teritoriálních vodách nebo na pobřežním šelfu je vlastnictvím státu. Dále pak byly za veřejné vlastnictví označeny archeologické památky, přírodní rezervace a energetické zdroje. Článek 36 stanovil, že stát má podporovat průzkum nerostných surovin a jejich využívání. Článek 38 deklaroval, že cílem státní ekonomické politiky je vytvořit základní předpoklady pro rozvoj, zlepšovat životní podmínky obyvatel, posilovat suverenitu státu a upevňovat národní jednotu. Článek 39 prohlásil zemědělství za základ národního rozvoje Mozambické republiky. V článku 40 ústavy byla zdůrazněna dynamizující role průmyslu v rámci národního hospodářství. Podle článku 41 ústavy byl ekonomický řád v Mozambiku založen na tržních silách, iniciativě ekonomických aktérů a na regulační roli státu. Pokud jde o typy vlastnictví, článek 41 explicitně uvedl družstevní vlastnictví, soukromé vlastnictví a společné vlastnictví soukromým subjektem a státem. Článek 42 vyzdvihl zásadní roli rodinného sektoru pro zajišťování základních potřeb obyvatel a

⁵¹¹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 8.

⁵¹² Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 8.

⁵¹³ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 8.

stanovil, že stát má podporovat produkci rodinného sektoru a poskytovat pro něj pobídky. Podle článku 43 měl stát podporovat aktivní participaci mozambických podnikatelů na rozvoji a konsolidaci národní ekonomiky. Článkem 44 stát uznával příspěvek malých producentů k rozvoji národní ekonomiky. Podle článku 45 měly být zahraniční investice začleněny do rámce státní hospodářské politiky. Podnikům se zahraničním kapitálem mělo být dovoleno působit ve všech ekonomických sektorech kromě těch, které byly výhradně určeny pro státní vlastnictví. Podle článku 46 byl stát vlastníkem půdy, která nesměla být prodána ani zastavena a jejíž využívání mělo být právem všeho mozambického lidu. Článek 47 pak stanovil, že podmínky užívání půdy určuje stát, přičemž právo na využívání půdy má být poskytováno individuálním nebo kolektivním osobám s předností pro přímé uživatele a výrobce. Zákon upravující užívání půdy nesmí dovolit, aby práva na užívání půdy byla zneužívána k vytváření ekonomické dominance nebo privilegií na úkor většiny občanů. Článek 48 uvedl, že při přidělování půdy k využívání stát uznává a chrání práva získaná dědictvím nebo užíváním, pokud půda nebyla zákoně přičena jinému subjektu. Článek 49 stanovil, že stát má podporovat a koordinovat ekonomickou aktivitu tak, aby přispíval k řešení hlavních problémů obyvatel a omezoval sociální a regionální nerovnosti. Článek 49 také zdůraznil význam státních investic pro podporu rozvoje. Článek 50 pak stanovil, že daně mohou být zaváděny nebo měněny jen na základě zákona, a to v souladu s principem sociální spravedlnosti.⁵¹⁴

Článek 37 stanovil, že stát má podporovat úsilí o udržení ekologické rovnováhy a o zachování životního prostředí.⁵¹⁵

Článek 52 stanovil za úkol státu organizovat a rozvíjet vzdělání v rámci národního vzdělávacího systému.⁵¹⁶

Na základě článku 53 ústavy měl stát podporovat rozvoj národní kultury a identity a zaručit svobodu projevům tradic mozambické společnosti.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 9-11.

⁵¹⁵ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 9.

⁵¹⁶ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 11.

Podle článku 54 měli všichni Mozambičané právo využívat národních zdravotnických služeb zajišťujících zdravotní péči.⁵¹⁸

Článek 59 stanovil, že cílem obranné a bezpečnostní politiky státu je obrana národní nezávislosti, zachování suverenity a integrity země, zajištění normálního chodu státních institucí a obrana bezpečnosti občanů proti ozbrojené agresi.⁵¹⁹

Pokud jde o zahraniční politiku, článek 62 stanovil, že Mozambik udržuje vztahy přátelství a spolupráce s ostatními státy na základě principu vzájemného respektování suverenity a teritoriální integrity, rovnosti a nevměšování do vnitřních záležitostí. Mozambik se také přihlásil k principům Charty OSN a OAJ. Článkem 64 se Mozambik přihlásil k podpoře zápasu národů za osvobození a k solidaritě s tímto osvobozeneckým zápasem. Článek 65 uvedl, že se Mozambická republika uchýlí k použití síly pouze v případě legitimní obrany a že upřednostňuje vyjednávané řešení konfliktů. Mozambik se také přihlásil k principu všeobecného odzbrojení.⁵²⁰

Pokud jde o základní práva, povinnosti a svobody občanů, článek 66 stanovil, že všichni občané si jsou rovni před zákonem, že všichni požívají stejných práv a že se na ně vztahují stejné povinnosti, a to bez ohledu na barvu pleti, rasu, pohlaví, etnický původ, místo narození, náboženství, úroveň vzdělání, společenskou pozici nebo povolání. Článek 67 zakotvoval rovnost mužů a žen, článek 68 pak zaručoval plná práva postiženým občanům.⁵²¹

Článek 70 zaručoval všem občanům právo na život a fyzickou integritu a zapovídal mučení nebo kruté a nelidské zacházení. Stanovil také, že se v Mozambiku neuplatňuje trest smrti.⁵²²

⁵¹⁷ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 11.

⁵¹⁸ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 11.

⁵¹⁹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 13.

⁵²⁰ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 13-14.

⁵²¹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 14.

⁵²² Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 14.

Článek 73 ústavy zakotvoval právo a povinnost občanů účastnit se procesu rozšiřování a konsolidace demokracie na všech úrovních státu a společnosti. Všichni občané starší osmnácti měli podle článku 73 právo volit a být voleni s výjimkou těch, kteří by byli tohoto práva podle zákona zbaveni.⁵²³

Článek 74 zaručoval všem občanům svobodu projevu, svobodu tisku a právo na informace.⁵²⁴

Článek 75 zakotvoval právo shromažďovací, článek 76 pak právo občanů se sdružovat.⁵²⁵

Podle článku 77 měli všichni občané právo zakládat politické strany a účastnit se jejich práce, přičemž členství v politických stranách mělo být na základě dobrovolnosti.⁵²⁶

Článek 78 stanovil, že všichni občané mají svobodu praktikovat nebo nepraktikovat náboženství, přičemž církve měly článkem 78 zaručenou svobodu usilovat o své náboženské cíle a vlastnit majetek pro dosahování těchto cílů.⁵²⁷

Článek 80 ústavy zaručoval občanům právo předkládat petice a stížnosti a dále pak právo neuposlechnout příkazů, které by byly nezákonné nebo které by porušovaly jejich ústavně zaručená práva. Článek 82 garantoval občanům právo napadnout u soudu jakékoli porušení práv zaručených ústavou a zákony.⁵²⁸

Článek 83 zaručil občanům právo usadit se kdekoli na území státu a právo svobodně cestovat.⁵²⁹

Článkem 86 stát uznával a garantoval vlastnická práva a stanovil, že vyvlastnění je možné pouze z důvodu veřejného zájmu, na základě zákona a za spravedlivou kompenzaci. Článkem 87 stát uznal a zaručil dědické právo.⁵³⁰

⁵²³ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 15.

⁵²⁴ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 15.

⁵²⁵ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 15.

⁵²⁶ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 15.

⁵²⁷ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 15.

⁵²⁸ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 16.

⁵²⁹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 16.

Článek 88 ústavy deklaroval, že práce je právem a povinností všech občanů. Zaručil ale také občanům právo na svobodnou volbu povolání a zakázal nucené práce s výjimkou prací v rámci výkonu trestu.⁵³¹

Podle článku 98 ústavy nesměl být nikdo v Mozambické republice zatčen nebo dán k soudu, pokud by to nebylo podle zákona. Obžalovaní měli být považováni za nevinné do vynesení pravomocného rozsudku. Článek 99 stanovil, že nikdo nesmí být trestán za čin, který nebyl považován za zločin v době, kdy byl vykonán. Trestní právo pak mohlo být aplikováno retroaktivně jen ve prospěch obviněného. Podle článku 100 musel stát zajistit možnost občanů obracet se na soudy, stejně tak jako i právo obžalovaných na obhajobu a právní pomoc. Preventivní vazba byla podle článku 101 možná pouze v případech stanovených zákonem, přičemž pouze soudy měly moc v zákonem stanovených lhůtách rozhodovat o platnosti a pokračování vazby.⁵³²

Článek 104 zaručoval nedotknutelnost domova a soukromé komunikace mezi občany.⁵³³

Článek 106 stanovil, že práva a svobody mohou být dočasně omezeny nebo pozastaveny v případě válečného stavu nebo výjimečného stavu.⁵³⁴

Pokud jde o státní orgány, článek 107 ústavy z roku 1990 stanovil, že zastupitelské orgány jsou voleny ve volbách, kterých se mohou účastnit všichni občané a které se konají na základě všeobecného, přímého, tajného, osobního a pravidelného hlasování.⁵³⁵

⁵³⁰ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 16.

⁵³¹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 17.

⁵³² Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 18.

⁵³³ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 19.

⁵³⁴ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 19.

⁵³⁵ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 19.

Podle článku 108 měly zákonně ustavené politické strany právo účastnit se voleb, přičemž jejich zastoupení v zastupitelských orgánech mělo odpovídat výsledku voleb.⁵³⁶

Článek 109 stanovil za orgány suverénní autority prezidenta republiky, republikové shromáždění, radu ministrů, soudy a ústavní radu.⁵³⁷

Podle článku 111 měly ústřední státní orgány výlučné pravomoci v otázce zastupování státu, definice a organizace území, národní obrany, veřejného pořádku, ostrahy hranic, vydávání měny a diplomatických vztahů.⁵³⁸

Článek 113 ústavy stanovil, že zástupcem ústřední moci na úrovni provincie je provinční guvernér. Podle článku 114 měl provinční guvernér řídit provinční vládu, která měla být odpovědna za provádění vládních politik na úrovni provincie. Členové provinční vlády měli být podle článku 114 jmenováni ústřední mocí. Článek 115 ústavy předpokládal možnost ustavení demokratických zastupitelských orgánů na úrovni provincie.⁵³⁹ Článek 116 stanovil, že na různých územních úrovních mají místní orgány státu zajišťovat možnost participace občanů a jejich rozhodování o otázkách týkajících se jejich komunit.⁵⁴⁰

Článek 117 ústavy z roku 1990 stanovil, že prezident republiky je hlavou státu ztělesňující národní jednotu, zastupující stát a dohlížející na řádné fungování státních orgánů. Prezident republiky byl podle článku 117 garantem ústavy, hlavou vlády a nejvyšším velitelem armády a bezpečnostních sil.⁵⁴¹

Článek 118 ústavy stanovil, že prezident republiky je volen přímým, všeobecným, osobním a tajným hlasováním. Článek 119 stanovil, že prezidentem je zvolen ten, kdo získá nadpoloviční většinu hlasů. Pokud by žádný z kandidátů nezískal nadpoloviční většinu hlasů, uskutečnilo by se druhé kolo, do kterého by postoupili

⁵³⁶ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 19.

⁵³⁷ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 20.

⁵³⁸ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 20.

⁵³⁹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 20.

⁵⁴⁰ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 20.

⁵⁴¹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 21.

dva kandidáti, kteří by dostali nejvíce hlasů. Kandidáty na úřad prezidenta republiky mohli být podle článku 118 všichni mozambičtí občané, kteří splňovali podmínku, že oba jejich rodiče byli původní mozambické národnosti, že jim bylo nejméně 35 let věku, že nebyli zbaveni politických nebo občanských práv a že je navrhlo nejméně 5 000 voličů, a to nejméně 200 z každé provincie. Článek 118 také stanovil, že funkční období prezidenta republiky mělo být pět let a že prezident mohl být zvolen nejvýše na dvě po sobě následující volební období (po uplynutí pěti let od konce druhého volebního období ale mohl kandidovat opět).⁵⁴²

Pokud jde o prezidentské pravomoci, prezident měl mít podle článku 120 ústavy jako hlava státu právo rozhodovat o konání referend, svolávat volby a jednou rozpustit Republikové shromáždění, pokud by neschválilo program vlády. Podle článku 120 měl také prezident právo jmenovat předsedu a místopředsedu nejvyššího soudu, předsedu ústavní rady a předsedu správního soudu. V jeho pravomoci také bylo jmenovat a odvolávat nejvyššího státního žalobce a jeho náměstka, rozhodovat o amnestii a udělovat tituly a vyznamenání.⁵⁴³

Prezidentovi republiky ústava z roku 1990 svěřovala řízení vládních aktivit, přičemž článek 121 v této souvislosti uváděl pravomoc prezidenta svolávat zasedání Rady ministrů a předsedat jim, jmenovat a odvolávat předsedu vlády, ustavovat ministerstva, jmenovat a odvolávat ministry a náměstky ministrů, provinční guvernéry, rektory a vicerektory státních univerzit, guvernéra a viceguvernéra Mozambické banky a státní sekretáře.⁵⁴⁴

Pokud jde o otázky bezpečnosti a veřejného pořádku, ústava svým článkem 122 dávala prezidentovi pravomoc vyhlášovat a ukončovat válečný stav a výjimečný stav, vyhlášovat všeobecnou nebo částečnou mobilizaci, jmenovat a odvolávat náčelníka generálního štábu, nejvyššího velitele policie, velitele různých vojsk ozbrojených sil a další důstojníky.⁵⁴⁵

⁵⁴² Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 21.

⁵⁴³ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 22.

⁵⁴⁴ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 22.

⁵⁴⁵ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 22.

V případě mezinárodních vztahů měl prezident republiky na základě článku 123 právo řídit zahraniční politiku, uzavírat mezinárodní smlouvy, jmenovat a odvolávat velvyslance Mozambické republiky a přijímat pověřovací listiny velvyslanců jiných států.⁵⁴⁶

Podle článku 124 ústavy vstupovaly zákony v platnost podpisem prezidenta republiky, který přikázal jejich publikaci v Republikovém věstníku (*Boletim da republica*). Prezident měl právo vrátit zákon Republikovému shromáždění, pokud by ale Republikové shromáždění zákon následně schválilo dvoutřetinovou většinou, byl by prezident povinen zákon podepsat a přikázat jeho publikaci.⁵⁴⁷

Pokud jde o podzákoné normy, článek 131 dával prezidentovi právo vydávat prezidentské dekrety s regulačním charakterem, jiná rozhodnutí spadající do prezidentských pravomocí pak měla formu prezidentského nařízení. Jak prezidentské dekrety, tak nařízení měla být publikována v Republikovém věstníku (*Boletim da Republica*).⁵⁴⁸

Pro případ úmrtí prezidenta, jeho rezignace nebo trvalé neschopnosti vykonávat úřad článek 127 ústavy stanovil, že jeho pravomoci měly dočasně přejít na předsedu Republikového shromáždění. Do 90 dní měly být uspořádány volby nového prezidenta, přičemž článek 128 ústavy zapovídal prozatímnímu prezidentovi, aby v těchto volbách kandidoval.⁵⁴⁹

Pokud jde o Republikové shromáždění, článek 133 jej definoval jako nejvyšší zákonodárný orgán v Mozambické republice. Článek 134 pak uváděl, že Republikové shromáždění má být voleno na základě všeobecného, přímého, osobního a tajného hlasovacího práva. Poslanci, jejichž počet se měl podle ústavy pohybovat mezi 200 a 250, měli být voleni na dobu pěti let.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 23.

⁵⁴⁷ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 23.

⁵⁴⁸ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 24.

⁵⁴⁹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 24.

⁵⁵⁰ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 25.

Pokud jde o pravomoci Republikového shromáždění, článek 135 uvedl, že Republikové shromáždění mělo mít pravomoc přijímat zákony týkající se důležitých otázek domácí i zahraniční politiky země, konkrétně pak vymezovat hranice republiky, určovat teritoriální rozdělení, schvalovat volební zákony a navrhopvat konání referend k otázkám národního zájmu. Mezi pravomoci Republikového shromáždění podle článku 135 patřilo také schválení pozastavení ústavou zaručených práv a vyhlášení výjimečného stavu, stejně tak jako schválení jmenování předsedy a místopředsedy nejvyššího soudu, předsedy ústavní rady a předsedy správního soudu. Republikové shromáždění mělo také právo posuzovat a schvalovat zprávy Rady ministrů, státní plán a rozpočet, definovat obrannou a bezpečnostní politiku a základní principy daňové politiky. Mezi pravomoci Republikového shromáždění také patřila ratifikace a vypovídání mezinárodních smluv a vydávání amnestií.⁵⁵¹

Na počátku každého legislativního období mělo Republikové shromáždění podle článku 136 posoudit program vlády. Pokud by Republikové shromáždění po diskusi vládní program zamítlo, prezident republiky by měl právo rozpustit Republikové shromáždění a vyhlásit nové volby.⁵⁵²

Podle článku 139 se Republikové shromáždění mělo scházet na řádných schůzích dvakrát ročně nebo na mimořádných schůzích svolaných na žádost prezidenta republiky, stálého výboru Republikového shromáždění nebo nejméně jedné třetiny poslanců.⁵⁵³

Článek 141 stanovil, že legislativní akty Republikového shromáždění mají mít formu zákonů, vedle toho ale Republikové shromáždění mělo mít možnost schvalovat rezoluce.⁵⁵⁴

Ústava ve svých článcích 147 a 148 dávala zvláštní roli Stále komisi Republikového shromáždění. Tato Stálá komise, skládající se z předsedy Republikového shromáždění a poslanců vybraných Republikovým shromážděním,

⁵⁵¹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 25.

⁵⁵² Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 26.

⁵⁵³ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 26.

⁵⁵⁴ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 27.

měla být řídicím orgánem shromáždění a mezi její pravomoci patřila koordinace aktivit výborů shromáždění a příprava zasedání Republikového shromáždění.⁵⁵⁵

Článek 149 ústavy z roku 1990 stanovil, že vládou Mozambické republiky je Rada ministrů. Podle článku 150 měla Rada ministrů plnit své funkce v souladu s rozhodnutími prezidenta republiky a Republikového shromáždění. Zasedání Rady ministrů svolával předseda vlády, který Radě ministrů předsedal. Pravomoc předsedat Radě ministrů byla předsedovi vlády delegována prezidentem. Formulace vládních politiky příslušela pouze těm zasedáním Rady ministrů, kterým předsedal prezident republiky.⁵⁵⁶

Článek 151 ústavy stanovil, že Rada ministrů má být odpovědná za provádění domácí a zahraniční politiky prezidentovi republiky a Republikovému shromáždění a má jim o svých aktivitách podávat zprávy.⁵⁵⁷

Pokud jde o úkoly Rady ministrů, článek 152 uváděl, že Rada ministrů má zajistit správu země, její teritoriální integritu, veřejný pořádek, podporovat ekonomický rozvoj, uskutečňovat státní sociální program, rozvíjet a konsolidovat právní řád a uskutečňovat zahraniční politiku země.⁵⁵⁸ Mezi další úkoly Rady ministrů podle článku 153 ústavy patřilo zaručit občanům užívání jejich práv a svobod. Rada ministrů měla dále za úkol připravovat návrhy zákonů předkládané Republikovému shromáždění a návrhy rozhodnutí předkládané prezidentovi, připravovat návrh státního plánu a rozpočtu a implementovat je po jejich schválení Republikovým shromážděním. Rada ministrů měla také za úkol podporovat a regulovat ekonomickou aktivitu, řídit politiku v oblasti práce a sociálního zabezpečení, řídit sektory vzdělání, zdravotnictví a bydlení. Rada ministrů také měla odpovědnost za obranu veřejných zájmů a státního majetku. Rada ministrů měla řídit a koordinovat aktivity ministerstev a jiných orgánů

⁵⁵⁵ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 28.

⁵⁵⁶ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 28.

⁵⁵⁷ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 28.

⁵⁵⁸ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 28.

podřízených Radě ministrů, vyhodnocovat aktivity lokálních výkonných orgánů a upravovat jejich organizaci a působení.⁵⁵⁹

Úkolem předsedy vlády bylo dle článku 154 ústavy pomáhat prezidentovi republiky při řízení vlády a radit mu. Konkrétně pak mezi pravomoci předsedy vlády náleželo pomáhat prezidentovi republiky s přípravou vládního programu, radit prezidentovi v otázkách zřizování ministerstev a jmenování členů vlády, připravovat pracovní plán vlády a předkládat ho prezidentovi a zajišťovat, aby členové vlády plnili rozhodnutí státních orgánů. Předseda vlády také měl za úkol svolávat zasedání Rady ministrů týkající se implementace definovaných politik a jiných rozhodnutí a předsedat těmto zasedáním, koordinovat a kontrolovat aktivity ministerstev a dohlížet na procedurální a administrativní chod Rady ministrů. Ve vztahu vůči Republikovému shromáždění bylo dle článku 155 v kompetenci předsedy vlády předkládat Republikovému shromáždění vládní program, plán, rozpočet a zprávy, stejně tak jako vysvětlovat vládní politiku.⁵⁶⁰

Ústava ve svém článku 156 stanovila, že členové Rady ministrů mají být za implementaci rozhodnutí Rady ministrů v oblastech své kompetence odpovědni prezidentovi republiky a předsedovi vlády.⁵⁶¹

Ústava předpokládala, že Rada ministrů bude vydávat normativní akty ve formě dekretů a jiná rozhodnutí ve formě usnesení, přičemž dekreta i usnesení podepsané předsedou vlády měly být publikovány v Republikovém věstníku.⁵⁶²

Ústava ve svém článku 158 předvíдалa ustavení Národní rady pro obranu a bezpečnost jako poradního orgánu prezidenta republiky pro otázky týkající se národní suverenity, teritoriální integrity, obrany demokraticky ustavené moci a bezpečnosti mozambického lidu.⁵⁶³

⁵⁵⁹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 29.

⁵⁶⁰ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 30.

⁵⁶¹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 30.

⁵⁶² Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 30.

⁵⁶³ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 30.

Ústava z roku 1990 také upravovala postavení soudů. Článek 161 stanovil, že úkolem soudů má být zajišťovat a posilovat vládu zákona, zabezpečovat práva a svobody občanů, stejně tak jako zájmy jiných právnických osob. Soudům také mělo přináležet trestat porušování právního řádu a rozsuzovat spory. Článek 163 pak uvedl, že povinností všech občanů a právnických osob mělo být řídit se soudními rozhodnutími, která měla mít vyšší váhu než rozhodnutí správních orgánů. Článek 164 stanovil, že soudci by měli být při výkonu svých funkcí nezávislí a nestranní a že by se měli řídit pouze zákonem.⁵⁶⁴

Článek 167 vyjmenoval soudy Mozambické republiky, a to nejvyšší soud a další běžné soudy, správní soud, vojenské soudy, celní soudy, fiskální soudy, námořní soudy a pracovní soudy.⁵⁶⁵

Pokud jde o nejvyšší soud, článek 168 jej definoval jako nejvyšší soudní orgán, jehož úkolem je zajistit jednotnou aplikaci práva. Nejvyšší soud se dle článku 170 měl skládat z profesionálních soudců a volených soudců, přičemž profesionální soudce měl jmenovat prezident republiky a Republikové shromáždění mělo volit soudce volené.⁵⁶⁶

Úkoly správního soudu upravoval článek 173. Obecně měl správní soud za úkol kontrolovat zákonnost správních aktů a dohlížet na legalitu veřejných výdajů. Konkrétně pak mezi úkoly správního soudu mělo patřit rozsuzovat právní spory vycházející ze správních aktů a procedur, rozhodovat o odvoláních proti rozhodnutím státních orgánů a zkoumat státní účty a záznamy.⁵⁶⁷

Článek 176 ústavy stanovil roli nejvyššího státního zástupce, a to dohlížet na ustavený právní řád a hájit ho a přispívat k dodržování zákonů. Hierarchicky organizovaná státní zastupitelství pak měla podle článku 179 za úkol zastupovat

⁵⁶⁴ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 31.

⁵⁶⁵ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 32.

⁵⁶⁶ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 33.

⁵⁶⁷ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 33.

stát u soudů, kontrolovat zákonnost vazebního věznění, iniciovat trestní stíhání a zajišťovat právní zastoupení nezletilých, nepřítomných a nesvéprávných osob.⁵⁶⁸

Článek 180 ústavy předvídal existenci zvláštní ústavní rady jako orgánu se zvláštní jurisdikcí k řešení právních otázek týkajících se ústavy. Konkrétně pak mezi pravomoci ústavní rady mělo podle článku 181 patřit posuzování ústavnosti a zákonnosti legislativních a normativních aktů státních orgánů, řešení konfliktů ohledně jurisdikce mezi orgány suverénní moci, posuzování legality referend, dohled nad volebním procesem, ověřování splnění zákonných podmínek při kandidaturách na úřad prezidenta, stejně tak jako i rozhodování v případě stížností na volby jako odvolací instance a vyhlásování konečných výsledků volebního procesu. Podle článku 182 nemělo být proti rozhodnutím ústavní rady odvolání.⁵⁶⁹

Pokud jde o lokální orgány státu, článek 185 ústavy stanovil, že jejich úkolem mělo být organizovat účast občanů na řešení problémů jejich komunit a podporovat místní rozvoj. Článek 186 pak uváděl, že lokální orgány státu se mají skládat ze zastupitelských orgánů a výkonných orgánů. Článek 189 stanovil, že výkonné lokální orgány státu měly být odpovědné zastupitelským orgánům. Výkonné lokální orgány státu měly v rámci své geograficky vymezené oblasti podle článku 188 zajistit realizaci ekonomických, kulturních a sociálních programů odpovídajících místním zájmům, a to v souladu s ústavou, rozhodnutími Republikového shromáždění, Rady ministrů a vyšších státních orgánů.⁵⁷⁰

Ústava také upravovala způsob provádění změn ústavy. Článek 198 stanovil, že návrhy na změny ústavy mohl předkládat prezident republiky nebo nejméně jedna třetina poslanců Republikového shromáždění. Návrh, který by implikoval zásadní změny v právech občanů nebo organizaci veřejné moci, měl být po schválení Republikovým shromážděním předložen k všeobecnému referendu. Ostatní

⁵⁶⁸ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 34.

⁵⁶⁹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 34-5.

⁵⁷⁰ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 35-6.

návrhy na změnu ústavy měly být schvalovány dvoutřetinovou většinou poslanců Republikového shromáždění.⁵⁷¹

Pokud jde o přechodná ustanovení, článek 202 stanovil, že do ustavení ústavní rady vykonává její pravomoci nejvyšší soud. Podle článku 203 zůstaly v platnosti veškeré dříve schválené zákony, pokud by nebyly s ústavou v rozporu. Článek 204 stanovil, že do konání voleb je prezidentem republiky předseda strany FRELIMO. Podle článku 205 zůstali poslanci Lidového shromáždění ve svých funkcích do konání voleb. Podobně měli i poslanci lidových shromáždění na nižších územních stupních zůstat ve funkcích do konání voleb podle příslušných zákonů. Na základě článku 206 vstoupila ústava v platnost 30. listopadu 1990.⁵⁷²

Mozambickou ústavu z listopadu 1990 lze považovat za ústavu vycházející z demokratických principů. Na rozdíl od ústavy z roku 1975 neobsahovala teze o vedoucí úloze strany FRELIMO ve společnosti a nedávala straně FRELIMO zvláštní pravomoci ve vztahu ke státním orgánům (ústava z roku 1975 mj. stanovila, že v případě úmrtí prezidenta přecházejí prezidentské pravomoci na Ústřední výbor FRELIMO, který jmenuje nového prezidenta, ukládala Radě ministrů řídit se rezolucemi sjezdu, Ústředního výboru a Výkonného výboru strany FRELIMO nebo dávala Ústřednímu výboru FRELIMO zákonodárnou iniciativu). Ústava z roku 1990 naopak explicitně obsahovala zmínku o pluralitě politických stran. Seznam základních práv a svobod byl také v ústavě z roku 1990 podrobnější než v ústavě z roku 1975. Pokud jde o ekonomickou sféru, ústava z roku 1990 na rozdíl od ústavy z roku 1975 stanovila, že ekonomický řád je založen mj. na tržních silách a iniciativě ekonomických aktérů.

Stejně jako v případě ústavy z roku 1975, i podle ústavy z roku 1990 přináležely rozhodující exekutivní pravomoci prezidentovi republiky. Ústava z roku 1990 již však neobsahovala ustanovení o propojení funkce prezidenta a předsedy strany FRELIMO, ale předpokládala demokratické přímé volby prezidenta založené na všeobecném a tajném hlasovacím právu. Tato volba, vzhledem ke vztahu mezi prezidentem a Radou ministrů, respektive Radou ministrů a Republikovým

⁵⁷¹ Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 37-8.

⁵⁷² Constitution of Mozambique. www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008), s. 38.

shromážděním, nejsilněji vytvářela demokratický mandát výkonné moci. Přestože ústava stanovila, že se Rada ministrů odpovídá prezidentovi i Republikovému shromáždění, z dalších článků ústavy vyplývalo, že odpovědnost vůči prezidentovi je fakticky nepoměrně silnější než vůči Republikovému shromáždění. Prezident měl právo dle svého uvážení jmenovat a odvolávat ministry, přičemž pozice předsedy vlády byla velmi slabá a jeho mandát odvozený od mandátu prezidenta, fakticky předsedovi vlády ústava přisuzovala postavení zástupce prezidenta při méně významných zasedáních Rady ministrů. Naopak pozice Republikového shromáždění vůči Radě ministrů byla oslabena tím, že pokud by Republikové shromáždění zamítlo vládní program, riskovalo by vlastní rozpuštění ze strany prezidenta a vyhlášení nových voleb.

Přestože postavení Republikového shromáždění v politickém systému vycházejícím z ústavy z roku 1990 nebylo příliš silné (možnost způsobit pád vlády pouze po dvojnásobném odmítnutí vládního programu s rizikem vlastního rozpuštění, možnost přehlasovat prezidentské veto pouze dvoutřetinovou většinou, pouze dvě řádná zasedání ročně, silná pozice Stálé komise Republikového shromáždění), zakotvovala ústava z roku 1990 demokratickou volbu poslanců, a to na základě přímého všeobecného a tajného hlasovacího práva.

Za určité pozůstatky ústavy z roku 1975 by bylo možné považovat například zmínky o odkazu strany FRELIMO v preambuli Ústavy z roku 1990 nebo tezi, že zemědělství představuje základ národního rozvoje, zatímco průmysl má v národním hospodářství dynamizující roli.

Přestože ústava z roku 1990 zakotvovala základy demokratického politického režimu, její schválení nebylo pro zavedení demokracie v Mozambiku postačující podmínkou. Klíčovým bylo řešení ozbrojeného konfliktu, jehož bylo posléze i na základě principů demokracie dosaženo. Bez dosažení příměří, respektive uzavření mírové dohody bylo zavedení demokratického režimu včetně organizace všeobecných svobodných voleb nemyslitelné za situace, kdy značná část venkova nebyla vládou kontrolována, pohyb po většině komunikací byl spojen s výraznými riziky a významná část obyvatelstva se nacházela v uprchlických táborech v sousedních zemích.

Cesta k ukončení ozbrojeného konfliktu a k prvním demokratickým volbám

Snahy o mírové řešení mozambického konfliktu v 80. letech

První pokusy o mírové řešení ozbrojeného konfliktu v Mozambiku spadají již do první poloviny 80. let.

Pokud jde o mozambickou vládu, její přístup v tomto období vycházel z interpretace konfliktu jako výlučně externě vedené agrese proti Mozambiku. Jednání proto bylo zaměřeno na zahraniční podporovatele organizace RENAMO. Zatímco v období 1976-1980 přístup Mozambiku k hlavnímu zahraničnímu podporovateli RENAMO, Rhodesii, jednání o ukončení této podpory vylučoval (Mozambik se připojil k mezinárodnímu bojkotu Rhodesie, tuto zemi neuznával a nehodlal ukončit podporu zimbabweských bojovníků za ukončení vlády bělošské menšiny), situace se změnila po pádu Rhodesie a převzetí patronátu nad RENAMO Jihoafrickou republikou. Zde přes veškerou rétoriku a verbální odsuzování apartheidního režimu mozambická vláda dospěla k závěru, že bez ukončení podpory RENAMO ze strany JAR nejsou vyhlídky na vojenské vítězství nad RENAMO příliš povzbudivé. Z tohoto důvodu byla ochotna zahájit jednání s JAR, které by ukončení podpory RENAMO přineslo. Svoji roli sehrály i první kroky v obratu k Západu, kde již při prvních jednáních se Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem byla otázka dohody s JAR ze strany mezinárodních finančních institucí zmiňována. Svoji roli sehrál i zájem USA na jistých výsledcích politiky „konstruktivního angažmá“ s JAR, zájem USA na dohodě mezi JAR a Mozambikem byl i předmětem jednání ministrů zahraničí Mozambiku Joaquim Chissana a USA George Schultze v říjnu 1982.⁵⁷³

JAR mohla perspektivu jednání s Mozambikem považovat za úspěch své regionální politiky. Vedle možnosti řešení rizika infiltrace bojovníků ANC přes mozambické území mohla získat faktické uznání svého postavení regionální

⁵⁷³ MINTER, William, *Apartheid's Contras. An Inquiry into the Roots of War in Angola and Mozambique*, London: Zed Books, 1994, s. 45

mocnosti bez ohledu na apartheid, a to od sousední země, která vnitřní uspořádání v JAR ostře verbálně kritizovala.

Vyjednaváči JAR a Mozambiku se sešli k jednáním v prosinci 1982 a květnu 1983. Následně proběhlo v prosinci 1983 ve svazijském hlavním městě Mbabane jednání na ministerské úrovni a v únoru 1984 oba státy ohlásily, že zamýšlejí uzavřít formální bezpečnostní dohodu.

Dne 16. března 1984 podepsali mozambický prezident Samora Machel a jihoafrický prezident P.W.Botha u Nkomati na hranici mezi oběma zeměmi dohodu, v níž se obě strany zřekly užití síly proti straně druhé a zavázaly se zabránit užívání svého území cizími vládami, organizacemi nebo jednotlivci připravujícími násilné akce namířené proti druhé straně. Dohoda z Nkomati počítala též s ustavením společné komise, která by se zabývala bezpečnostními otázkami.⁵⁷⁴

Dohoda z Nkomati měla Mozambiku zajistit konec přímé jihoafrické podpory RENAMO. Na základnách RENAMO přestali působit jihoafričtí poradci, bylo zastaveno letecké zásobování RENAMO ze strany JAR a rozhlasová stanice Voz da Africa Livre ukončila vysílání. Na druhou stranu přestal Mozambik fungovat jako nástupiště pro infiltraci ANC do JAR, Mozambik byl přitom pro ANC z vojenského hlediska nejužitečnějším státem jižní Afriky. Působení ANC v Mozambiku bylo omezeno na malé diplomatické zastoupení.⁵⁷⁵

Ve vládě JAR panovaly ohledně otázky dodržování dohody z Nkomati rozpory. Ministerstvo zahraničí si dohody z Nkomati velmi cenilo, smlouva s Mozambikem měla podle něj velký význam pro úsilí JAR o mezinárodní uznání. Ministerstvo obrany se naopak vyslovovalo pro pokračování v narušování komunikací a destabilizaci, plnění dohody by podle něj bylo zradou RENAMO a zájmu JAR. Bezprostředně před podepsáním dohody z Nkomati shodily jihoafrické ozbrojené síly RENAMO letecky dodávky na několik měsíců dopředu a JAR před uzavřením výcvikových táborů v Transvaalu dovolila 1500 bojovníkům RENAMO přejít do Mozambiku. JAR též vytvářela síť pro

⁵⁷⁴ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 146.

⁵⁷⁵ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 147.

zásobování RENAMO přes Malawi. Mozambik žádal JAR o vysvětlení pokračujících aktivit RENAMO, vládu JAR však přímo neobviňoval, vinu připisoval „jistým elementům“ v jihoafrických ozbrojených silách. JAR svoji odpovědnost za pokračování aktivit RENAMO popírala, tvrdila, že dohodu z Nkomati plní. Poté, co byly v srpnu 1985 po dobytí štábu RENAMO odhaleny dokumenty dokazující zásobování RENAMO ze strany jihoafrických ozbrojených sil těsně před uzavřením dohody z Nkomati a tajnou návštěvu jihoafrického náměstka ministra zahraničí Louise Nela ve štábu RENAMO, mozambická vláda koncem roku 1985 veřejně obvinila vládu JAR z podpory RENAMO a Mozambik se formálně stáhl ze společné bezpečnostní komise. Mozambik ovšem platnost dohody z Nkomati formálně nezrušil, ač byla fakticky bezcenná.⁵⁷⁶

Podpora RENAMO ze strany JAR pokračovala i po roce 1984, RENAMO však již nemělo v JAR žádné základny a dodávky zbraní nebyly tak štedré jako v předchozím období. Cílem JAR bylo zajistit přežití RENAMO, poskytovala mu tedy informace a zbraně v případě, když mu hrozilo nebezpečí porážky.⁵⁷⁷ Přestože v letech 1986 – 1987 probíhala válka slov mezi JAR a Mozambikem, pokračovala technická spolupráce na nízké úrovni ohledně přístavu v Maputo a přehrady Cahora Bassa. V září 1988 se v Songo (u přehrady Cahora Bassa) sešel mozambický prezident Joaquim Chissano a jihoafrický prezident P.W.Botha, oba státníci se vyslovili pro obnovení dohody z Nkomati, přestavbu a obranu přehrady Cahora Bassa a obnovení vedení elektrického proudu od Cahora Bassa do JAR. Koncem listopadu 1988 dodala JAR vybavení pro mozambickou armádu na ostrahu elektrického vedení od Cahora Bassa v hodnotě 10 milionů randů. JAR tak hrála dvojí hru, na jednu stranu usilovala o zajištění koridorů užitečných pro JAR (elektrického vedení od Cahora Bassa, železnice do Maputa), současně ale podporovala aktivity RENAMO v jiných oblastech.⁵⁷⁸ Až jihoafrický prezident F.W.De Klerk se přičinil o zastavení podpory RENAMO ze strany JAR.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 147 – 151.

⁵⁷⁷ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 165.

⁵⁷⁸ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 195.

⁵⁷⁹ HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997, s. 205.

V návaznosti na dohodu z Nkomati nabídla v roce 1984 JAR své dobré služby při hledání řešení konfliktu mezi mozambickou vládou a RENAMO. V září a říjnu 1984 proběhly v Pretorii rozhovory mezi mozambickou vládou a RENAMO. RENAMO požadovalo předání moci v Mozambiku přechodné vládě, která by přivedla zemi k demokracii, reorganizaci mozambických ozbrojených sil, opětovné dosazení tradičních autorit a umožnění politické činnosti RENAMO bez omezení. Mozambická vláda naopak požadovala, aby bylo nejprve uzavřeno příměří. Vůdčům RENAMO by vláda zajistila pozice v mozambickém hospodářství. Dále vláda požadovala, aby RENAMO uznalo Samoru Machela za hlavu státu. RENAMO mělo také vládě poskytnout dostatek času, aby mohla sama provést reformy, které RENAMO požadovalo, zejména pokud jde o postupný přechod od marxismu-leninismu k africkému socialismu. Počátkem října vystoupili veřejně zástupci jihoafrické vlády, mozambické vlády a RENAMO a vyhlásili tzv. pretorijskou deklaraci. Podle této deklarace byl Machel uznán za mozambického prezidenta a ozbrojené aktivity v Mozambiku měly být zastaveny. Při implementaci této deklarace měla hrát roli JAR a zvláštní komise. Po několika hodinách ale představitelé RENAMO oznámili, že nikdy nehodlali držet prezidenta Machela u moci, ale že se vyjádřili pouze k faktické situaci. Komise zmiňovaná v deklaraci byla ustavena a v říjnu se v Pretorii sešla. Mozambická vláda ale odmítala s jednáními seznámit veřejnost a vydávala prohlášení dávající přednost vojenskému řešení konfliktu. RENAMO si dalo zveřejnění jednání jako podmínku pro jeho pokračování, tato podmínka ale splněna nebyla, čímž tento pokus o řešení mozambického konfliktu skončil.⁵⁸⁰

Po neúspěšné epizodě pretorijských jednání z roku 1984 nebyla mozambická vláda nakloněna jednání s RENAMO. Podle oficiální rétoriky se jednalo o ozbrojené bandity (*bandidos armados*), respektive „teroristy v žoldu zahraničních zájmů,“ se kterými se „legitimní autorita nemůže scházet.“⁵⁸¹ Vedle orientace na jednání s JAR proto vláda uplatňovala strategii zaměřenou na jednotlivé bojovníky RENAMO, a to na základě tzv. amnestijního zákona.

⁵⁸⁰ CABRITA, João M., *Mozambique. The Tortuous Road to Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, s. 228-231.

⁵⁸¹ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 43.

Amnestijní zákon z 21. prosince 1987 stanovil, že se promíjejí zločiny proti bezpečnosti lidu a lidového státu spáchané mozambickými občany, pokud se dobrovolně vzdají státním nebo stranickým orgánům. Těm, kdo by se státním nebo stranickým orgánům vzdali, zákon přislíbil zajištění základních potřeb a opětovné zapojení do společnosti.⁵⁸²

Ani dohoda z Nkomati, ani amnestijní zákon ovšem ukončení konfliktu nepřinesly. Vojenská situace přitom byla taková, že vláda nemohla příliš doufat, že by se jí podařilo válku rozhodnout ve svůj prospěch vojensky a zajistit si efektivní kontrolu celého území státu. Morálka vládních sil byla na nízké úrovni a zahraniční spojenci signalizovali záměr omezovat svoje angažmá v mozambickém konfliktu (včetně vojenských poradců z Východního bloku). Na druhou stranu si ale naděje na jednoznačné vojenské vítězství včetně ovládnutí hlavních městských center nemohlo dělat ani RENAMO.

Vedle vojensky patové situace přispěly k vytvoření prostředí příznivého pro mírová jednání i změny mezinárodní scény na konci 80. let, zvláště pak kolaps komunistických režimů ve střední a východní Evropě a počátek politické transformace v JAR (nástup umírněnějšího vedení Národní strany, propuštění Nelsona Mandely, legalizace ANC).

V lednu 1988 mozambický prezident Joaquim Chissano zmocnil mozambické katolické biskupy, aby se neformálně pokusili o kontakt s povstaleckým hnutím. Podle Chissana se nemělo jednat o možné zprostředkování, ale pouze o sondáž možnosti jednání.⁵⁸³ Biskupovi diecéze Beira Jaime Gonçalvesovi se podařilo přes zástupce RENAMO v Evropě navázat kontakt s RENAMO v Mozambiku a v červnu 1988 se setkal s předsedou RENAMO Afonsem Dhlakamou na jeho základně v okolí Gorongosy. Kromě otázky příměří po dobu návštěvy papeže Jana Pavla II. v Mozambiku byla na tomto setkání diskutována i možnost jednání RENAMO s mozambickou vládou v Keni.⁵⁸⁴

⁵⁸² Lei da amnistia. Viz GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 248.

⁵⁸³ ROCCA, Roberto Moroazzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 61.

⁵⁸⁴ ROCCA, Roberto Moroazzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 68-69.

Ohledně možnosti jednání mezi mozambickou vládou a RENAMO v Keni jednal v létě 1988 Dhlakama během své návštěvy Evropy s keňským ministrem zahraničních věcí, jehož země patřila mezi ty, ke kterým mělo RENAMO v Africe nejbliže. Generální sekretář keňského ministerstva zahraničních věcí přislíbil RENAMO logistické zajištění včetně pasů, ubytování a dopravy. V únoru 1989 se biskup Jaime Gonçalves spolu s dalšími biskupy setkal v Nairobi s oficiální delegací RENAMO.⁵⁸⁵ Po dalších průtazích v průběhu jara a léta se v srpnu 1989 v Nairobi nacházely jak delegace RENAMO, tak delegace mozambické vlády a jednání mohla být zahájena. Zástupci vlády a RENAMO se ale v Nairobi nikdy přímo nesetkali, prostředníky ve vzájemné komunikaci byli nejprve mozambičtí biskupové a následně zástupci keňské a zimbabweské vlády.⁵⁸⁶

Hlavním důvodem nepřímého vyjednávání v Nairobi byl zásadní rozpor mezi mozambickou vládou a RENAMO ohledně vzájemné legitimacy. Mozambická vláda odmítala uznat RENAMO jako rovnocenného partnera pro jednání (zcela v intencích strategie individuální integrace bojovníků RENAMO do mozambické společnosti), zatímco RENAMO odmítalo uznat legitimitu mozambického státu, respektive se považovalo za stejně legitimní „vládu“ jako byla „vláda strany FRELIMO.“

Mozambická vláda formulovala svoji výchozí pozici pro jednání v Nairobi ve dvanácti bodech:⁵⁸⁷

- Ozbrojený konflikt je destabilizační operací, která nemůže být považována za boj mezi dvěma stranami,
- tato destabilizační operace byla prováděna prostřednictvím brutálních teroristických akcí, které způsobily obrovské utrpení. Zahynuly stovky tisíc osob a byly zničeny ekonomické a sociální infrastruktury,
- jde o to, jak ukončit tuto nelidskou situaci. Prvním krokem musí být ukončení všech teroristických akcí a banditismu,

⁵⁸⁵ ROCCA, Roberto Moroazzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 72.

⁵⁸⁶ ROCCA, Roberto Moroazzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 73.

⁵⁸⁷ ROCCA, Roberto Moroazzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 75-76.

- následně jde o to vytvořit podmínky pro normalizaci života všech mozambických občanů, a to tak, aby se všichni mohli účastnit politického, hospodářského, sociálního a kulturního života země a na debatách a formulaci politik, kterými se země řídí v těchto segmentech,
- tyto politiky mají být ustaveny na základě národního konsensu, který bude formulován v rámci procesu konzultací a diskusí s obyvatelstvem a sociálními skupinami. Probíhající revize Ústavy počítá se zavedením demokratické účasti na chodu státu,
- cílem dialogu je vyjasnit tyto pozice a poskytnout garance pro účast všech jednotlivců, včetně těch, kteří byli do této doby zapojeni do násilných akcí destabilizace,
- tato participace respektuje principy ochrany individuálních a kolektivních svobod a lidských a demokratických práv,
- jsou garantovány osobní svobody a sociální svobody, stejně tak jako svoboda vyznání a shromažďování,
- politické a ústavní změny a revize nebo změny hlavních zákonů mohou být uskutečněny pouze po široké participaci občanů,
- není přípustné, aby jedna skupina využívala zastrašování a násilí k tomu, aby prosadila svoji vůli vůči společnosti jako celku. Je protidemokratické měnit pod tlakem násilí jedné skupiny Ústavu a hlavní zákony země,
- normalizace života a integrace jednotlivců doposud zapojených do násilných akcí destabilizace předpokládá jejich participaci na ekonomickém a sociálním životě prostřednictvím vhodných forem odsouhlasených dotyčnými subjekty a schválených vládou,
- akceptace tohoto základu může vést k dialogu o modalitách ukončení násilí, ustavení míru a normalizaci života v celé zemi.

Mozambická vláda v těchto dvanácti bodech dala jasně najevo, že hlavním cílem je dosáhnout co nejrychleji příměří, aniž by ale modifikovala doposud zastávanou pozici, že RENAMO není rovnocenným partnerem pro vládu, ale nástrojem destabilizačních aktivit, a že ukončení násilí by mohlo být na základě amnestie pro jednotlivé bojovníky RENAMO. Vláda také svými dvanácti body deklarovala,

že organizaci RENAMO nepřikládá zvláštní roli při demokratizaci mozambického politického systému a ústavní reformě a že hodlá v demokratizaci pokračovat v rámci procesů, které již sama zahájila.

Tyto pozice nebyly pro RENAMO akceptovatelné ani jako základ pro jednání. V reakci na dvanáct bodů mozambické vlády zformulovalo RENAMO vlastních šestnáct bodů, přičemž mezi těmito body byly i následující:⁵⁸⁸

- Mozambický lid je suverénní a má právo zvolit si své představitele,
- RENAMO je politickou silou aktivní na mozambické politické scéně. Jakékoliv mírové řešení musí brát v úvahu tuto realitu,
- ozbrojený zápas je posledním útočištěm na obranu lidu proti popírání jeho práv a proti svému útlaku,
- žádná ze stran konfliktu nemá co získat z pokračování války,
- přítomnost cizích sil povolanych ze strany FRELIMO nepřinesla mír a blahobyt mozambickému lidu. RENAMO vnímá tuto přítomnost jako překážku míru, kromě toho, že znamená újmu národní důstojnosti a ztrátu suverenity a nezávislosti,
- RENAMO deklaruje, že udělá vše, co bude moci, aby aktuální proces vyjednávání pokračoval a nakonec vyústil v mír,
- RENAMO brání lid, důvod své existence,
- RENAMO požaduje opravdové jednání, které povede k národnímu usmíření bez vítězů a poražených a po kterém bude následovat ústavní reforma.

Dvanáct bodů FRELIMO a šestnáct bodů RENAMO spojovala deklarace vůle po míru a přihlášení se k demokratickým principům. Zásadním rozporem byl zejména pohled na legitimitu RENAMO: Zatímco dvanáct bodů mozambické vlády odmítalo RENAMO jako rovnocenného partnera nejen v mírových jednáních, ale i popíralo, že by se jednalo o plnohodnotnou druhou stranu konfliktu, RENAMO konstatovalo, že je reálnou politickou silou, se kterou se bude muset při hledání míru počítat. Odlišné byly i postoje k ústavní reformě:

⁵⁸⁸ ROCCA, Roberto Morozzo della, Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 78-9.

Zatímco mozambická vláda hodlala Ústavu pozměnit po celonárodní diskusi a bez zvláštní role organizace RENAMO, podle RENAMO měla ústavní reforma vzejít z mírových jednání.

Vzhledem k těmto zásadním rozporům v názorech na status stran konfliktu a na účel mírových jednání nedosáhly jednání v Nairobi žádných hmatatelných výsledků, a to ani v průběhu srpna 1989, kdy zprostředkovatelskou roli plnili mozambičtí biskupové, ani na podzim 1989, kdy se prostředníkem nepřímých jednání v Nairobi staly keňská a zimbabweská vláda.

Neúspěchem skončil i pokus o jednání v Malawi 12. června 1990, kde měly opět prostředkovat keňská a zimbabweská vláda s logistickou podporou představitele společnosti Lonrho Tinyho Rowlanda. Do malawijského města Blantyre sice dorazily jak oficiální delegace mozambické vlády, tak delegace RENAMO, k jednání však nedošlo (předseda RENAMO Alfonso Dhlakama nepovažoval za dostatečné bezpečnostní záruky). Malawijské vládě nezbylo než oznámit ukončení tohoto pokusu.⁵⁸⁹

Kvůli citlivosti otázky formálního uznání legitimacy mozambické vlády organizací RENAMO, respektive uznání RENAMO za rovnocenného partnera pro jednání ze strany mozambické vlády byl další pokrok na cestě k míru spojen s jednáním zprostředkovaným, respektive organizačně zajištěným z hlediska mezinárodního práva zcela neformálním subjektem – laickou katolickou komunitou Sant' Egidio. S ohledem na princip suverenity byla totiž mozambická vláda velmi zdrženlivá, pokud šlo o oficiální mezinárodní zprostředkování, včetně zprostředkování ze strany OSN nebo světových mocností.

Jednání v Římě vedoucí k uzavření mírové dohody

Zapojení italské katolické laické komunity Sant' Egidio (založené v roce 1968) do mozambického mírového procesu mělo své kořeny již v roce 1976, kdy se členy komunity Sant' Egidio spřátelil mozambický kněz studující v Římě Dom

⁵⁸⁹ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 31-32.

Jaime Gonçalves. Ten se o rok později stal arcibiskupem diecéze Beira a při návštěvě Říma si svým přátelům z komunity Sant' Egidio postěžoval na útlak církvi v Mozambiku ze strany vlády. Představený komunity Sant' Egidio Andrea Riccardi díky svým kontaktům uspořádal v roce 1981 schůzku mezi předsedou italské komunistické strany Enrico Berlinguerem, členy komunity se zájmem o Mozambik a arcibiskupem Gonçalvesem. Enrico Berlinguer následně přislíbil, že využije dobrých vztahů mezi italskou komunistickou stranou a stranou FRELIMO k tomu, aby byl náboženský útlak v Mozambiku zmírněn. Zájem komunity Sant' Egidio o Mozambik přetrvával, komunita se zapojila do organizace sbírek na pomoc Mozambiku, do organizačního zajišťování humanitární pomoci a také do vyjednávání o propouštění vybraných osob zajatých hnutím RENAMO. Sant' Egidio udržovalo kontakty s mozambickou vládou a působilo jako prostředník mezi ní a Vatikánem.⁵⁹⁰

V březnu 1990 Sant' Egidio uspořádalo v Římě schůzku mezi vůdcem RENAMO Dhlakamou a arcibiskupem Gonçalvesem. Dhlakama na této schůzce vyjádřil zájem o zprostředkovatelskou roli mozambických biskupů. Koncem března se mozambický ministr zahraničí Pascal Mocumbi setkal s hlavou vatikánské diplomacie arcibiskupem Angelem Sodanem, kterého informoval, že mozambická vláda spolupracuje s keňskou a zimbabweskou vládou na zahájení dialogu s RENAMO. Pascal Mocumbi nicméně uvedl, že by mozambická vláda uvítala pomoc Svaté stolice při zajištění mírového procesu. V dubnu vyslal mozambický prezident do Říma ministra práce Aguiara Mazulu jako svého osobního emisara. Aguiar Mazula v rámci svých jednání ve Vatikánu informoval o krocích podniknutých mozambickou vládou k zahájení mírového jednání, dotázal se nicméně, zdali by komunita Sant' Egidio nemohla poskytnout podporu navázání přímých jednání s RENAMO. Vatikán k takovému postupu neměl námitek.⁵⁹¹

V květnu 1990 se s prezidentem Chissanem v Maputo setkal Mario Raffaelli, socialistický poslanec italského parlamentu za Trident a bývalý náměstek italského ministra zahraničí odpovědný za vztahy s Afrikou. Raffaelli jménem italské vlády nabídl Chissanovi Řím jako místo pro jednání. Chissano vyjádřil

⁵⁹⁰ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 17-18.

⁵⁹¹ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 31.

preferenci pro jednání v některé z afrických zemí, pokud by to ale nebylo možné, rád by nabídku Říma přijal.⁵⁹²

Poté, co skončil neúspěchem pokus o jednání mozambické vlády s RENAMO v Malawi, představitelé Sant' Egidio podnikli rychle kroky, které umožnili setkání představitelů mozambické vlády a RENAMO, aniž by musela být vyřešena otázka zprostředkovatele jednání (mozambická vláda preferovala přímá jednání, RENAMO naopak silnou roli mezinárodního prostředníka).

Již čtyři dny po datu neuskutečněné schůzky v Malawi, 16. června 1990, dorazil do Říma zástupce RENAMO Raul Domingos, který formálně požádal komunitu Sant' Egidio, aby se stala hostitelem jednání mezi RENAMO a FRELIMO, a italskou vládou, aby hradila náklady s jednáními spojené. O několik dní později, 23. června, vyjádřil i mozambický prezident Chissano připravenost vyslat oficiální delegaci do Říma.⁵⁹³

Dne 8. července 1990 se v klášteře Trastevere, sídle komunity Sant' Egidio, oficiálně setkali zástupci mozambické vlády a RENAMO k přímému jednání. Vládní delegaci vedl ministr dopravy a komunikací Armando Emílio Guebuza. Členy vládní delegace byli dále ministr informací Teodato Hunguana, ministr práce Aguiar Mazula a diplomatický poradce prezidenta Chissana Francisco Madeira. Delegaci RENAMO vedl ředitel odboru vnějších vztahů RENAMO Raul Manuel Domingos. Členy delegace RENAMO byli dále ředitel odboru informací Vicente Zacarias Ululu, zástupce ředitele odboru politických záležitostí Agostinho Murrial a člen kabinetu předsedy Dhlakamy João Francisco Almirante. Pozorovateli jednání (zpočátku oficiálně nikoli v roli zprostředkovatelů) byli představení komunity Sant' Egidio Andrea Riccardi, další představitel této komunity Matteo Zuppi, poslanec italského parlamentu za Italskou socialistickou stranu Mario Raffaelli a beirský arcibiskup Jaime Gonçalves.⁵⁹⁴

⁵⁹² ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 89.

⁵⁹³ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 90-91. Též HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 32.

⁵⁹⁴ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 93-95.

Andrea Riccardi ve svém úvodním vystoupení připomněl výrok papeže Jana XXIII. „zabývejme se hledáním toho, co sjednocuje, spíše než toho, co rozděluje.“ Tím, co mělo obě válčící strany spojovat, mělo být to, že všichni byli příslušníky jedné mozambické rodiny. V souladu s tímto označením obou stran za členy jedné rodiny přivítal Raul Domingos možnost jednat „tváří v tvář mezi bratry“ s vládní delegací, zatímco Armando Guebuza vyjádřil velké naděje vkládané do jednání „s našimi krajaný.“⁵⁹⁵

V rámci prvního kola jednání ve dnech 8.-10. července 1990 vystoupily nicméně záhy do popředí odlišné pozice vlády a RENAMO. Vládní delegace požadovala, aby prvním bodem jednání byla agenda pro další jednání, přičemž navrhla jako body této agendy „1. normalizace života všech mozambických občanů v kontextu právního, demokratického státu sociální spravedlnosti, a to v oblasti vojenské, politické, institucionální, ekonomické a sociální; 2. mír a národní jednota; 3. různé.“ RENAMO navrhlo vlastní body agendy, a to „1. demokratizace politického systému země – multipartijní systém; 2. všeobecné a svobodné volby; 3. různé,“ před projednáním bodů agendy ale požadovalo dohodu o zprostředkovateli rozhovorů. Pokud jde o zprostředkovatele diskutované dříve (keňskou a zimbabweskou vládu), RENAMO vyjádřilo nesouhlas se zprostředkovatelskou rolí Zimbabwe, dokud budou zimbabweské síly bojovat na straně vlády. Vládní delegace souhlasila s tím, že by u jednání měla být třetí strana jako svědek, tuto roli by ovšem mohli plnit i stávající pozorovatelé jednání (tj. zástupci komunity Sant’ Egidio, italského parlamentu a mozambických biskupů).⁵⁹⁶

Setkání vládní delegace a delegace RENAMO v Římě bylo významným mezníkem na cestě k dosažení míru. Ne zcela formální a jasně definovaná role komunity Sant’ Egidio umožnila zahájit přímá jednání mezi oběma stranami, přestože přetrvávaly rozpory ohledně vzájemného chápání statutu stran a s tím související otázky mezinárodního zprostředkování. Již z prvních jednání také vyplynuly rozdíly v celkovém přístupu k mírovému jednání: vláda usilovala

⁵⁹⁵ ROCCA, Roberto Morocho della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 98-100.

⁵⁹⁶ ROCCA, Roberto Morocho della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 99-104.

především o co nejrychlejší uzavření příměří, zatímco RENAMO chtělo nejprve dosáhnout dohody o politických otázkách a teprve následně zastavit palbu.

Druhé kolo jednání mezi oběma delegacemi proběhlo ve dnech 10.- 13. srpna 1990. Jednání ovšem příliš nepokročilo. Rozpor ohledně otázky zprostředkování přetrvával. Zatímco vláda dávala přednost přímým jednáním, RENAMO z důvodů mezinárodních garancí ujednání požadovalo silné zprostředkování, přičemž se vyslovovalo pro zprostředkovatelskou roli keňské vlády. Ze strany RENAMO byla dále kritizována přítomnost cizích sil na mozambické půdě. RENAMO se také kriticky postavilo k plánu reform mozambického politického systému, který prezident Chissano vyhlásil. Pozice RENAMO byla taková, že změna politického systému v Mozambiku měla být vyjednána mezi RENAMO a FRELIMO a ne jednostranně schválena vládou. Odmítalo se také zapojit do soutěže politických stran vedle dalších opozičních stran, považovalo se za více než jen politickou stranu, ale paralelní vládu rovnou vládě v Maputo.⁵⁹⁷

Další jednání se neuskutečnilo v plánovaném zářijovém termínu, předseda RENAMO Dhlakama totiž odmítl vyslat svoji delegaci do Říma do doby, dokud budou na mozambické půdě přítomny cizí jednotky (zejména zimbabweské). RENAMO si také stěžovalo na vládní ofenzivu, které se podle RENAMO účastnily i zimbabweské jednotky (vláda toto popírala a tvrdila, že zimbabweské síly plní pouze defenzivní úkoly v beirském koridoru). V průběhu září a října se stalo zřejmým, že úsilí RENAMO o prosazení Keni jako oficiálního zprostředkovatele jednání se mívá účinkem, když vláda byla pouze ochotna akceptovat společné zprostředkování keňskou a zimbabweskou vládou. Předseda RENAMO Dhlakama následně požádal dosavadní pozorovatele, aby se stali oficiálními zprostředkovateli jednání. Ustoupil také od podmínky, že k jednání může dojít až po stažení cizích sil z Mozambiku, stažení zahraničních vojáků z mozambického území ale požadoval zařadit jako první bod jednání.⁵⁹⁸

Atmosféru jednání také ovlivnilo schválení nové mozambické ústavy počátkem listopadu 1990. Schválením nové demokratické ústavy byl naplněn hlavní

⁵⁹⁷ ROCCA, Roberto Moroazzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 112-115.

⁵⁹⁸ ROCCA, Roberto Moroazzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998.

deklarovaný požadavek RENAMO, tj. demokratizace politického systému a volby za účasti více politických stran. Očekávání, že schválení nové ústavy povede k rychlému ukončení mírových jednání, ale nebyla naplněna. Jednostranné kroky k demokratizaci prováděné mozambickou vládou nebyly ze strany RENAMO akceptovány. RENAMO se prezentovalo jako hlavní síla bojující za demokracii v Mozambiku a předpokládalo, že nový demokratický politický systém v Mozambiku vzejde z mírových jednání RENAMO s vládou. K demokratizačním krokům vlády tak přistupovalo s velkou nedůvěrou a interpretovalo je nikoli jako přínos k dosažení míru, ale spíše jako prokázání nedostatku respektu k mírovým jednáním.

Tato nedůvěra charakterizovala i postoj RENAMO k politickým stranám, které v Mozambiku po schválení nové ústavy začaly vznikat. Raul Domingos je označil za výtvořitele FRELIMO a tajné policie SNASP, které mají pouze demonstrovat Západu, že v Mozambiku existuje demokracie.⁵⁹⁹

Třetí kolo jednání bylo zahájeno 9. listopadu 1990. Rozřešena byla otázka zprostředkovatelů jednání, kterými se stali dosavadní pozorovatelé, přičemž Mario Raffaeli zastupující italskou vládu měl zprostředkovatelské aktivity koordinovat. V souladu s podmínkami RENAMO pro účast na jednání byla jako první bod jednání nastolena otázka přítomnosti zimbabwských vojáků v Mozambiku. Výsledkem jednání byla tzv. dohoda o koridorech, která byla podepsána 1. prosince. Na jejím základě bylo vyhlášeno příměří v tzv. beirském a limpopském koridoru. Zimbabwské síly se na základě dohody měly stáhnout do úzkého pásu kolem železničního a silničního spojení mezi Zimbabwe a přístavy v Beire a v Maputo. Šířka koridorů byla definována vzdáleností 3 km na každou stranu od komunikací, délka činila v případě beirského koridoru 280 km a v případě limpopského koridoru 550 km. RENAMO se zavázalo na tyto koridory neútočit. Ustavena byla Smíšená nezávislá komise pro verifikaci dohody o koridorech (COMIVE) v čele s italským velvyslancem Incisou di Camerana. Členy komise COMIVE byli dále zástupci mozambické vlády a RENAMO a

⁵⁹⁹ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 124.

vojenští experti zastupující osm států (Kongo, Francie, SSSR, Velká Británie, Keňa, Portugalsko, USA a Zambie).⁶⁰⁰

Komise COMIVE zahájila činnost v prosinci 1991, přičemž do Maputa se dostavili i zástupci RENAMO v komisi, což představovalo první veřejnou přítomnost představitelů RENAMO v mozambickém hlavním městě. Otázka aplikace a dodržování dohody o koridorech následně dominovala jednání od prosince 1990 do května 1991. Nejprve byla řešena otázka přesné delimitace hranic koridorů. Vláda měla zájem na co nejširším vymezení koridorů, tedy oblastí, na které se RENAMO zavázalo neútočit. Argumentovala proto pro zahrnutí veškerého území měst ležících na koridorech (včetně Beiry a Maputa) do hranic koridorů, i kdyby to přesahovalo vzdálenost 3 km od silnice/železnice. Dále pak trvala na tom, aby zimbabwské síly měly možnost nadále využívat letiště u města Chimoio, které mělo klíčovou roli pro zásobování zimbabwských sil, ale již leželo za hranicí 3 km. Obě strany se v prvních měsících roku 1991 obviňovaly z porušování dohody o příměří, přičemž komise COMIVE nebyla vždy schopna s jistotou tyto incidenty potvrdit a s jistotou označit odpovědnou stranu.⁶⁰¹

Ještě před vyostřením diskusí o dodržování dohody o koridorech proběhlo ve dnech 19.-21. prosince 1990 v Římě mezi delegacemi bojujících stran jednání o politických otázkách, včetně otázky demokratizace a politických stran. Vedoucí delegace RENAMO Raul Domingos zastával pozici, že demokratizační reformy prováděné vládou nemají žádnou váhu, protože je schválil parlament složený pouze ze zástupců strany FRELIMO a protože nebyly vyjednány u jednacího stolu s RENAMO. Odmítal také tlak na to, aby jednání v Římě probíhalo tak rychle, aby jeho výsledky mohly být zapracovány do legislativního procesu v parlamentu v Maputo. Přestože se tedy obě strany dohodly na základních principech týkajících se politických stran (svoboda sdružování a ustavování politických stran; záruky právní subjektivity pro politické strany; přístup stran do médií; požadavek dostatečné přítomnosti stran na celém území Mozambiku; povinný demokratický charakter politických stran; vnitřní transparentnost stran; odmítnutí stran založených na regionálním, rasovém, etnickém nebo náboženském základě),

⁶⁰⁰ROCCA, Roberto Morocho della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 127-9.

⁶⁰¹ROCCA, Roberto Morocho della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 142-148.

RENAMO odmítlo interpretovat tuto shodu jako souhlas s připravovaným zákonem o politických stranách.⁶⁰²

Po období, kdy se obě strany pouze obviňovaly z porušování dohody o koridorech, došlo k dalšími produktivnímu jednání až v květnu 1991. Hlavním předmětem jednání byla agenda mírových jednání. Diskuse o přesném znění agendy jednání probíhala tři týdny, kdy se vládní delegace bránila zařazení bodů, které by mohly vést ke zpochybnění suverenity Mozambiku. Dne 28. května 1991 obě delegace schválily následující postup mírového vyjednávání: 1. zákon o politických stranách, 2. volební zákon, 3. vojenské otázky, 4. příměří, 5. garance, 6. dárcovská konference, 7. podpis vyjednaných dokumentů a závěrečného protokolu.⁶⁰³

Vzápětí se ale při jednání o zákoně o politických stranách naplno projevil rozpor mezi vládou a RENAMO ohledně chápání vlastního postavení a vztahů mezi mírovým jednáním a státními institucemi v Mozambiku, přičemž tyto rozpory byly latentně přítomny v mírovém procesu od počátku, ale volbou neformálního prostředníka (komunity Sant' Egidio) ustoupily do pozadí.

RENAMO se považovalo za zcela rovné „vládě FRELIMO“ v Maputo, za paralelní a dokonce více legitimní mozambickou vládu. Veškeré zákony, ústava a státní instituce měly být podle RENAMO zrušeny a nové měly být vyjednány v rámci mírových jednání. Vláda naopak RENAMO považovala za povstalecké hnutí.

Tyto odlišné pohledy na postavení obou znesvářených stran se odrazily i v diskusích o otázce, kdo by měl politické strany registrovat. RENAMO požadovalo, aby po přechodné období od mírové dohody do voleb spravovala zemi OSN (podobně jako např. v Namibii). OSN by také mělo registrovat politické strany. Pro vládu byl tento požadavek zcela nepřijatelný, upozorňovala

⁶⁰² ROCCA, Roberto Morozzo della, Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 142-143.

⁶⁰³ ROCCA, Roberto Morozzo della, Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 151-153.

na to, že je mezinárodně uznanou vládou suverénního státu a tuto suverenitu nemůže nikomu předat.⁶⁰⁴

Zásadní překážky pokroku v jednáních vyplývající z neochoty RENAMO uznat legislativu a instituce mozambické vlády na jedné straně a neochoty vlády nadřadit mírová jednání nad schválenou ústavu na straně druhé byly odstraněny až přijetím kompromisního textu tzv. preambule. Text preambule, navržený prostředníky v srpnu 1991, stanovil: „*Vláda se zavazuje nejednat v rozporu s podmínkami protokolů, které jsou uzavírány, neschvalovat zákony nebo opatření jsoucí v rozporu s dohodnutými protokoly a harmonizovat s nimi existující zákony, které by eventuelně s těmito dohodami byly v rozporu. RENAMO se zavazuje od vstupu příměří v platnost nebojovat se zbraní v ruce proti platným zákonům a existujícím státním institucím.*“⁶⁰⁵ Text vládní delegace akceptovala, ale předseda RENAMO Dhlakama jej nejprve označil za „sebevraždu RENAMO“ a teprve po diplomatickém úsilí zprostředkovatelů a osobním jednání jej koncem září akceptoval. Vedoucí obou delegací text preambule podepsali 18. října.⁶⁰⁶

Po schválení textu tzv. preambule bylo možné na podzim 1991 dosáhnout dohody o zákonu o politických stranách. Protokol č. 2 o „*Kritériích a modalitách pro formování a uznávání politických stran*“ byl podepsán 13. listopadu 1991, zákon samotný pak byl schválen až po podepsání mírové dohody v říjnu 1992. Podle protokolu měly mít mozambické politické strany demokratické programy a vnitřní organizaci. Registrovat se v přechodném období od mírové dohody do voleb měly u Mezinárodní smíšené komise pro kontrolu plnění Všeobecné mírové dohody. Dohodnuto bylo také, že bezprostředně po podpisu mírové dohody zahájí RENAMO své aktivity jako politická strana s právy předvídanými zákonem.⁶⁰⁷

Od prosince 1991 do března 1992 jednala vláda s RENAMO o principech volebního zákona. Dohodnuto bylo, že se parlamentní a prezidentské volby uskuteční zároveň, přičemž pokud by žádný z kandidátů na prezidenta nezískal

⁶⁰⁴ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 154-155.

⁶⁰⁵ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 159.

⁶⁰⁶ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 159-181.

⁶⁰⁷ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 185-6.

přes 50 % hlasů v prvním kole, mělo se uskutečnit kolo druhé. Shoda byla v otázce zaručení podmínek pro vedení předvolební kampaně, zejména pak pokud jde o garanci svobody projevu, tisku a sdružování. Organizací voleb měla být na základě dohody pověřena Národní volební komise složená z osob, které budou svým dosavadním působením garantovat vyváženost, objektivitu a nezávislost komise. Dále se vláda a RENAMO shodly, že se do volebního procesu intenzivně zapojí OSN a OAJ v roli garanta integrity volebního procesu. Dohodnuto bylo také, že se volby uskuteční do roka od podpisu mírové dohody. Protokol s názvem „*Volební zákon*“ byl podepsán 12. března 1992, samotný zákon pak měl být podle protokolu „vypracován vládou v dohodě s RENAMO a s ostatními stranami.“⁶⁰⁸

Principiálně sporným bodem zůstávala ústava z listopadu 1990, respektive otázka možnosti jejích úprav. RENAMO požadovalo, aby parlament zvolený ve svobodných volbách před nástupem nové vlády ústavu potvrdil (tj. pro zrušení ústavy by stačovalo, aby polovina poslanců ústavu nepodpořila). Vláda naopak zastávalo stanovisko, že není možné dávat úkoly parlamentu, který vzejde z voleb. Ten bude mít samozřejmě možnost ústavu z roku 1990 upravit, ale podle podmínek uvedených v ústavě (tj. změny ústavy by byly možné pouze po schválení kvalifikovanou většinou). Na summitu prezidenta Joaquim Chissana s předsedou RENAMO Afonsem Dhlakhamou, ke kterému došlo 4.-7. srpna 1992 v Římě za přítomnosti zimbabwského prezidenta Mugabeho, Chissano přislíbil, že prosadí ústavní a legislativní změny požadované ze strany RENAMO. Na druhou stranu Dhlakama přislíbil, že mírová dohoda bude uzavřena do 1. října 1992.⁶⁰⁹

V létě 1992 zbývaly k vyjednání otázky týkající se nové armády, bezpečnostních služeb, policejního velení a garancí. Došlo také k úpravě formátu jednání, vlády USA, Velké Británie, Francie a Portugalska a OSN byly přizvány jako pozorovatelé jednání.⁶¹⁰ Formální zapojení USA jako pozorovatele mírového procesu navázalo na podpůrnou úlohu, kterou USA plnily od podzimu 1990 (mj.

⁶⁰⁸ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 187-195.

⁶⁰⁹ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 221.

⁶¹⁰ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 205-6.

vysláním skupiny expertů se zkušeností z angolského mírového procesu pro konzultace oběma stranám konfliktu v souvislosti s dohodou o koridorech).⁶¹¹

Změna neformálního mírového procesu souvisela s tím, že se blížila závěrečná fáze jednání a zejména ze strany RENAMO byla snaha zajistit, aby dohody byly garantovány mocnostmi disponujícími silnějšími pákami než komunita Sant' Egidio.

Pokud jde o otázku armády, shoda mezi vládou a RENAMO panovala v tom, že by měla vzniknout nová armáda složená na paritním základě z dosavadních vládních vojáků a bojovníků RENAMO. Rozpory ale panovaly ohledně počtu vojáků nové armády. Vojenští experti pozorovatelů mírového procesu navrhli, aby se nová armáda skládala z pozemních sil v počtu 24 000 mužů, letectva v síle 1 000 mužů a námořnictva v síle 800 mužů. RENAMO usilovalo o snížení těchto počtů a zpochybňovalo význam letectva a námořnictva, obávalo se totiž jako početně slabší ozbrojená síla, zda se mu podaří ze svých řad zajistit 50 % příslušníků ozbrojených sil. Naopak vláda usilovala o výrazně vyšší počty vojáků, předpokládala totiž, že se RENAMO tyto vyšší počty nepodaří obsadit a že tak bývalí vládní vojáci budou mít v ozbrojených silách převahu. Konečný plánovaný počet vojáků nové armády byl stanoven až na summitu mezi prezidentem Chissanem a předsedou Dhlakamou, který se uskutečnil v botswanském hlavním městě Gaborone dne 18.-19. září.⁶¹² Rozpory existovaly i ohledně označení nové armády, kde RENAMO nesouhlasilo se zachováním kontinuity názvu Mozambické ozbrojené síly (ve zkratce FAM) a prosazovalo změnu na Ozbrojené síly pro obranu Mozambiku (ve zkratce FADM).

Pokud jde o praktický postup při vyhlášení příměří a demobilizaci, válčící strany tomuto problému dlouho nevěnovaly potřebnou pozornost a návrh dokumentu o příměří připravili až v srpnu 1992 italští experti a experti OSN. Návrh předpokládal 4 fáze procesu. V první fázi mělo dojít k zastavení nepřátelských aktivit a ustavení monitorovací operace OSN. Ve druhé fázi, která měla začít 5 dní po vyhlášení příměří, mělo dojít k odpoutání sil a zahájení

⁶¹¹ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 41-47.

⁶¹² HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 133.

shromažďování vojáků obou stran do sběrných oblastí pod dohledem OSN. Ve třetí fázi měla být koncentrace sil ve sběrných oblastech dokončena a během následujících pěti měsíců měla proběhnout demobilizace a ustavení nové armády.⁶¹³

Pokud jde o otázku bezpečnostních služeb, vládní pozice byla taková, že již k reformě tajných služeb došlo tím, že tajná policie SNASP spojená s obdobím 70.-80. let byla nahrazena novou organizací, SISE, která již byla založena na demokratických principech. RENAMO požadovalo úplné rozpuštění tajné policie SISE a vybudování zcela nové organizace pod dohledem OSN. OSN sama ale nebyla příliš ochotna se řízení bezpečnostních služeb v Mozambiku ujmout, bez ohledu na to, že to bylo zcela nepřijatelné pro vládu. Na summitu mezi Chissanem a Dhlakamou v Gaborone bylo dohodnuto, že na tajné služby bude dohlížet zvláštní komise, jejíž práce se ale budou účastnit pouze zástupci vlády a RENAMO a nikoli OSN a mezinárodního společenství. Podobné řešení bylo dohodnuto i v případě policie, kde vláda prezentovala policii jako apolitickou a odmítala politické nominace do velení policie ze strany RENAMO.⁶¹⁴

Dohody ze summitu v Gaborone ale nebyly přetaveny do specifických textů, formulace dokumentů musela být provedena až v závěrečném kole jednání na počátku října 1992. Podobně zůstala nedořešena otázka administrace oblastí kontrolovaných RENAMO v období mezi příměřím a volbami.

Otázka administrace oblastí RENAMO nebyla součástí schválené agendy jednání, nadnesl ji předseda RENAMO Dhlakama až v září 1992, kdy mj. na toto téma prohlásil: *„RENAMO kontroluje velkou část mozambického území a má svoji vlastní civilní správu. Proto musí RENAMO a FRELIMO dosáhnout dohody o těchto oblastech. To znamená, že RENAMO bude spravovat své vlastní oblasti do doby, než bude nová vláda ustavena po demokratických volbách, a tak zajišťovat mír v období příměří do voleb. To neznámá, že by Mozambik měl dvě administrativy nebo dvě mezinárodně uznané vlády, pouze se chceme vyhnout tomu, abychom připravili o práci naše lidi, kteří nyní pracují v administrativě, a*

⁶¹³ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 118.

⁶¹⁴ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 133.

nahradili je členy FRELIMO.“⁶¹⁵ Vláda tento požadavek chápala jako odklon od schválené Preambule, která obsahovala uznání platného institucionálního rámce ze strany RENAMO. Vláda zásadně odmítala cokoli, co by mohlo ustavovat dvojí paralelní správu v jednom státě. I ve válečných zónách vláda vždy usilovala zachovat alespoň formální přítomnost vládou jmenovaného administrátora okresu, respektive i nižších stupňů správy. Na summitu v Gaborone se Chissano s Dhlakamou obecně dohodli, že pracovníci správy RENAMO zůstanou do voleb na svých místech, ale že vládní správa bude formálně pokrývat celou zemi.⁶¹⁶

Dohoda dojednaná bezprostředně před podpisem mírové dohody zakotvovala princip jednoty civilní správy celé země. Vláda se ale zavázala jmenovat v zónách kontrolovaných RENAMO za správce výhradně osoby, „které tam mají trvalý pobyt“ (tj. osoby z organizace RENAMO). Tito administrátoři byli povinni se řídit platnými státními zákony, měli mít nicméně možnost obrátit se v případě neshod s centrální vládou se žádostí o arbitráž na komisi pro územní správu, ve které měly být zastoupeny vláda a RENAMO.⁶¹⁷

Závěr jednání na počátku října byl pod velkým časovým tlakem. Před prvním říjnem, který byl na srpnovém summitu mezi Chissanem a Dhlakamou dohodnut jako nejpozdější termín pro uzavření míru, stále ještě nebyly dojednány konkrétní dohody týkající se příměří, policie, tajných služeb a správy oblastí kontrolovaných RENAMO.

Jen dva dny před dohodnutým termínem, 28. září 1992, Dhlakama napsal zprostředkovatelům jednání dopis, že před vrcholným jednáním musí být dojednána ještě celá řada záležitostí.⁶¹⁸ Zprostředkovatelé a pozorovatelé mírového procesu následně vyvíjeli na Dhlakamu tlak, aby toto své stanovisko ještě přehodnotil. Určitým nátlakem bylo i to, že se již do Říma k podpisu dohody začali sjíždět představitelé řady států a mezinárodních organizací, a pokud by

⁶¹⁵ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 132.

⁶¹⁶ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 133.

⁶¹⁷ ROCCA, Roberto Morozzo della, *Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita*, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998, s. 244-245.

⁶¹⁸ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 134.

RENAMO veřejně odsouhlasený termín uzavření mírových jednání nedodrželo, tak by bylo zcela zdiskreditováno jako seriózní partner pro jednání.

Dne 29. září dorazil do Říma mozambický prezident Joaquim Chissano s delegací a dále pak jako zástupci afrického kontinentu botswanský prezident Masire a zimbabwský prezident Mugabe. Afonso Dhlakama následně dorazil do Říma 1. října v šest hodin večer.⁶¹⁹

Poslední zbývající otázky byly nepřímo vyjednávány mezi Chissanem a Dhlakamou, přičemž komunikaci zajišťovali zprostředkovatelé. Slavnostní podpis mírové dohody proběhl 4. října 1992 v budově italského ministerstva zahraničí za přítomnosti celé řady významných představitelů afrických států, pozorovatelů mírového procesu a mezinárodních organizací. Vedoucí vyjednávacích týmů Armando Guebuza a Raul Domingos nejprve podepsali zbývající protokoly o vojenských otázkách, garancích, příměří a dárcovské konferenci. Následně celkovou mírovou dohodu podepsali mozambický prezident Joaquim Chissano a předseda RENAMO Afonso Dhlakama.⁶²⁰

Dohoda vstoupila v platnost 15. října poté, co byly dokumenty schváleny mozambickým Republikovým shromážděním.⁶²¹

Mírová dohoda byla klíčovým krokem nejen k ukončení ozbrojeného konfliktu trvajícího 16 let, ale i k zavedení demokratického politického systému charakterizovaného účastí více politických stran na politickém životě a na volbách. Demokratizace politického systému byla jak ze strany vlády, tak ze strany RENAMO od počátku chápána jako základní princip, z něhož mírová dohoda a národní usmíření měly vycházet.

Mírová dohoda také zakotvovala silné angažmá mezinárodního společenství v přechodném období v Mozambiku. Přestože nebyly akceptovány požadavky RENAMO na faktický mezinárodní protektorát s nejvyšší autoritou OSN při správě země v období od příměří k demokratickým volbám, mírová dohoda zakotvovala klíčovou roli OSN při monitoringu příměří, demobilizaci vojáků

⁶¹⁹ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 134.

⁶²⁰ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 137.

⁶²¹ HUME, Cameron, *Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994, s. 141.

obou stran, ustavení nové armády a verifikaci dodržování demokratických standardů při volbách.

Mírový proces byl komplikován zejména otázkou rozdílného vnímání statutu obou válčících stran. Tato otázka byla zpočátku i překážkou přímého jednání mezi oběma stranami, přičemž tuto překážku se podařilo obejít inovativním využitím neformálních dobrých služeb komunity Sant' Egidio. Otázka vzájemného vnímání obou stran ale zůstala dlouho nerozřešena a opakovaně způsobovala komplikace při jednání o dílčích otázkách. K ukončení mírového jednání přispělo stanovení konečného data pro uzavření dohody, což vytvářelo tlak zejména na RENAMO. Stinnou stránkou ale zůstalo, že praktické otázky implementace mírové dohody nebyly oběma stranami dostatečně projednány. Implementaci mírové dohody v období 1992-1994 toto nedostatečné projednání praktických otázek komplikovalo. Celkově však lze konstatovat, že římská mírová dohoda ze 4. října 1992 byla implementována úspěšně v tom smyslu, že přes řadu napjatých momentů k obnovení ozbrojeného konfliktu (na rozdíl od Angoly) nedošlo.

Přechodné období 1992-1994

V období mezi podepsáním mírové dohody v říjnu 1992 a dovršením mírového procesu uskutečněním svobodných voleb za účasti více politických stran v říjnu 1994 lze za nejvýznamnější aspekty přechodu Mozambiku od války k míru považovat příměří, shromáždění a demobilizaci bývalých bojovníků, vytvoření nové armády, formální začlenění území kontrolovaných RENAMO do systému státní správy, návrat uprchlíků, odminování, transformaci RENAMO z povstalecké vojenské organizace na politickou stranu, dokončení adaptace strany FRELIMO na demokratický politický systém a organizaci a uskutečnění svobodných a demokratických voleb.

Významnou úlohu v implementaci mírové dohody sehrálo mezinárodní společenství. Bilaterální i multilaterální dárci vedle humanitární pomoci financovali celou řadu aktivit souvisejících s implementací dohody. Klíčovou v tomto ohledu byla mezinárodní dárcovská konference, která se sešla v Paříži a

na které se dárcovské země zavázaly přispět částkou 1,04 miliardy USD ve formě grantů a zvýhodněných půjček mj. na demobilizaci a reintegraci bývalých vojáků. OSN a další státy se také podílely na práci komisí, jejichž vznik byl předvídan mírovou dohodou a které sehrály významnou úlohu při řízení procesu implementace dohody. Období 1992-4 bylo i určitým vyvrcholením posilování pozice mezinárodního společenství a dárcovských zemí vůči mozambické vládě. Působnost OSN v průběhu přechodného období v řadě klíčových aspektů implementace mírové dohody dosahovala samých limitů státní suverenity Mozambiku. Některé dárcovské země cíleně svými intervencemi obcházely státní instituce, když humanitární pomoc a rozvojovou spolupráci uskutečňovaly prostřednictvím nevládních organizací aktivních v Mozambiku, jejichž počet vzrostl v období 1992-4 ze 150 na 250. Vládní instituce odpovědné za koordinaci humanitární pomoci byly dále oslabeny tím, že se koordinační úlohy ujala i OSN.

Tabulka 3: **Komise ustavené pro řízení procesu implementace mírové dohody**⁶²²

Název komise	Doba působení	Složení	Působnost
Komise pro příměří (CCF)	11/92-10/94	Předseda zvláštní představitel generálního tajemníka OSN, členy mozambická vláda, RENAMO, hlavní dárci, zahraniční vojenští pozorovatelé.	Monitoring příměří, demobilizace a odzbrojení.
Komise pro dohled a kontrolu (CSC)	11/92-12/94	Předseda zvláštní představitel generálního tajemníka OSN, členy mozambická vláda, RENAMO, velvyslanci USA, UK, Francie, Německa, Itálie a Portugalska, OAJ.	Celkový dohled nad mírovým procesem.
Komise pro reintegraci (CORE)	11/92-10/94	Předseda zvláštní představitel generálního tajemníka OSN, členy mozambická vláda, RENAMO, hlavní dárci.	Plánování a dohled nad sociální integrací demobilizovaných vojáků.
Společná komise pro ustavení	7/93-10/94	Mozambická vláda, RENAMO, Francie, Portugalsko, UK.	Dohled nad vytvářením

⁶²² Podle MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 29.

Mozambických ozbrojených obranných sil (CCFADM)			sjednocených ozbrojených sil.
Národní volební komise (CNE)	2/94-10/94	Mozambická vláda, FRELIMO, RENAMO a další politické strany.	Dohled nad volebním procesem.
Národní komise pro územní správu (CNAT)	6/94-10/94	Mozambická vláda, RENAMO.	Dohled nad reintegrací území kontrolovaného RENAMO.
Národní komise pro policejní záležitosti (COMPOL)	6/94-10/94	Mozambická vláda, RENAMO.	Monitoring aktivit mozambické policie.
Národní informační komise (COMINFO)	6/94-10/94	Mozambická vláda, RENAMO.	Monitoring aktivit informačních/bezpečnostních služeb.

Pokud jde o OSN, operace v Mozambiku byly schváleny rezolucemi Rady bezpečnosti OSN č. 782 ze 13. října 1992 a č. 797 z 16. prosince 1992.

Rezoluce RB OSN č. 782/1992 přivítala podpis mírové dohody v Římě, schválila vyslání 25 vojenských pozorovatelů OSN a potvrdila jmenování zvláštního představitele generálního tajemníka OSN pro mozambický mírový proces, kterým se stal ředitel kanceláře vnějších vztahů Programu OSN pro rozvoj (UNDP) a bývalý italský politik Aldo Ajello, jehož již 4. října 1992 generální tajemník OSN Boutros Boutros Ghali jmenoval prozatímním zvláštním představitelem.⁶²³

Aldo Ajello již 15. října přicestoval do Mozambiku spolu s 21 vojenskými pozorovateli pod velením plukovníka Sinha z Indie. Aldo Ajello vedl jednání s mozambickou vládou i RENAMO a následně i se zástupci hlavních velmocí, a to jak v Mozambiku, tak posléze i v New Yorku a Washingtonu. Na základě těchto jednání a dalších analýz byla připravena zpráva generálního tajemníka OSN k ustavení Operace OSN v Mozambiku (ONUMOZ).

Generální tajemník OSN ve své zprávě k ustavení Operace OSN v Mozambiku (ONUMOZ) ze dne 3. prosince 1992 shrnul dosavadní průběh mírového procesu,

⁶²³ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 28.

včetně jednání vedených Aldem Ajellem, incidentů týkajících se dodržování příměří a ustavování komisí pro dohled nad mírovým procesem. Zpráva navrhovala, aby operace ONUMOZ měla mandát zahrnující politické, vojenské, volební a humanitární aspekty. Pokud jde o politické aspekty, zpráva navrhovala, aby mandátem ONUMOZ bylo usnadňovat nestranně implementaci dohody, zejména pak předsednictvím v komisích zřizovaných pro dohled nad mírovým procesem. Pokud jde o vojenské otázky, zpráva navrhovala, aby mandátem ONUMOZ bylo monitorovat a verifikovat příměří, odpoutání a shromáždění sil, jejich demobilizaci a vybrání, skladování a zničení zbraní. Dále by v mandátu ONUMOZ byl monitoring a verifikace úplného stažení cizích sil, rozpuštění soukromých a neregulérních ozbrojených sil, schvalování bezpečnostních opatření pro klíčové infrastruktury a zajištění bezpečnosti pro OSN a další mezinárodní aktivity na podporu mírového procesu, zvláště pak v oblasti koridorů (beirský, limpopský, nacalský a tetský koridor). Pokud jde o problematiku voleb, navrhováno bylo, aby mandátem ONUMOZ bylo poskytnutí technické pomoci pro organizaci voleb a monitoring volebního procesu. V případě humanitárních aspektů zpráva navrhovala, aby mandátem ONUMOZ bylo koordinovat a monitorovat veškeré operace humanitární pomoci, zejména ty týkající se uprchlíků, vnitřních uprchlíků, demobilizovaných vojáků a potřebného místního obyvatelstva.⁶²⁴

Zpráva generálního tajemníka OSN ze dne 3. prosince 1992 dále konstatovala, že vzhledem k potřebě zajištění bezpečnosti v koridorech (beirský, limpopský, nacalský a tetský koridor) a dalších klíčových silnic a vzhledem ke skutečnosti, že stahování zahraničních sil dislokovaných v těchto koridorech již začalo, bylo nezbytné, aby ONUMOZ převzala odpovědnost za bezpečnost na těchto dopravních tazích. Pro tento úkol zpráva navrhovala vyslat do Mozambiku pět pěchotních pluků. Vedle toho zpráva navrhovala vyslat další tři technické jednotky na odminování, opravy silnic a ničení zbraní a munice. Zpráva přitom doporučovala, aby tyto jednotky byly do Mozambiku vyslány co nejdříve. Zpráva dále navrhovala vyslání dalších jednotek pro zajištění štábu, pro komunikační systémy, pro leteckou přepravu, pro zdravotnickou péči (včetně polní nemocnice)

⁶²⁴ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 177-182.

a pro logistiku (zajištění potravin, pohonných hmot apod.). Zpráva také navrhovala vyslání civilních policistů v rámci ONUMOZ, kteří by dohlíželi na neutralitu mozambické policie a podporovali důvěru v dodržování lidských práv a svobod, a to přestože s vysláním civilních policistů v rámci operace OSN mírová dohoda nepočítala.⁶²⁵

Pokud jde o volby, zpráva konstatovala, že mírová dohoda předpokládá konání voleb do jednoho roku od podepsání dohody. S odvoláním na situaci v Angole ale generální tajemník ve své zprávě doporučil, aby se volby nekonaly před úplnou implementací vojenských aspektů dohody.⁶²⁶

V dodatku ke zprávě ze 3. prosince generální tajemník OSN specifikoval předběžný rozpočet na operaci ONUMOZ v období od zahájení operace do 31. října 1993. Celkové náklady operace byly vyčísleny na 331,8 mil. USD, přičemž nejvíce (97 mil. USD) bylo rozpočtováno na vojáky ONUMOZ.⁶²⁷

Zprávu generálního tajemníka OSN k ustavení operace ONUMOZ ze dne 3. prosince 1992 včetně jejích doporučení schválila Rada bezpečnosti OSN svoji rezolucí č. 797. Rezoluce RB OSN č. 797 rozhodla o ustavení Operace OSN v Mozambiku (ONUMOZ) dle doporučení zprávy generálního tajemníka a v souladu s mozambickou mírovou dohodou, a to na období do 31. října 1993. Rezoluce RB OSN č. 797 dále vyzvala mozambickou vládu a RENAMO, aby s operací ONUMOZ spolupracovaly a aby dodržovaly příměří a další závazky obsažené v mírové dohodě. Členské státy OSN rezoluce RB OSN č. 797 vyzvala, aby pozitivně zareagovaly na žádost generálního tajemníka o poskytnutí personálu a vybavení pro účely operace a aby dobrovolně přispěly na aktivity OSN na podporu mírové dohody. Závěrem rezoluce požádala generálního tajemníka OSN, aby Radu bezpečnosti průběžně informoval o vývoji v mozambickém mírovém procesu a aby jí předložil další zprávu k 31. březnu 1993.⁶²⁸

⁶²⁵ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 183-186.

⁶²⁶ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 186.

⁶²⁷ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 194.

⁶²⁸ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 196.

Schválení poměrně silné operace ONUMOZ zahrnující pět pěchotních pluků na udržování míru, vojenské pozorovatele a další personál, stejně tak jako i schválení relativně vysokého rozpočtu na tuto misi souviselo s poučením z vývoje v Angole. Mise OSN (UNAVEM II) pro verifikaci a monitoring mírové dohody z Bicesse, která uzavřela v roce 1991 jednu z fází angolské občanské války, disponovala výrazně slabším mandátem, personálním zabezpečením i rozpočtem. Do Angoly bylo v rámci mise UNAVEM II vysláno 350 vojenských a 125 policejních pozorovatelů a 100 členů volebních týmů a nebyly vyslány žádné jednotky na udržování míru (peacekeeping). Právě slabost mise UNAVEM II a jejího mandátu byla uváděna jako jedna z příčin toho, že se Angola po legislativních volbách a prvním kole prezidentských voleb vrátila do stavu občanské války. Mezi další příčiny patřilo to, že nebyla provedena úplná demobilizace vojáků obou stran (zejména povstalecké hnutí UNITA si ponechalo nejlepší jednotky v záloze) a že ustavení jednotné armády bylo pouze formální. V případě Mozambiku byla OSN pod tlakem, aby nedošlo k podobnému vývoji jako v Angole, a proto bylo personální zajištění i rozpočet výrazně vyšší. Vedle 300 vojenských pozorovatelů tak bylo do Mozambiku v rámci operace ONUMOZ vysláno 5 500 vojáků na udržování míru (peacekeeping). Dále mezinárodní společenství trvalo na tom, aby se volby uskutečnily až po vytvoření skutečně sjednocené armády. Mezi další faktory, které umožnily schválení poměrně silné operace ONUMOZ, patřilo načasování hlasování o operaci do období, kdy v USA ještě zemi spravovala vláda prezidenta George Bushe, ale již s vědomím, že v lednu 1993 nastoupí vláda Billa Clintona. Vláda USA v případě operace ONUMOZ upustila od tradičního odporu vůči nákladným misím OSN nejspíše i z důvodu, že bylo zřejmé, že financování této operace bude starostí příští administrativy.

Příměří bylo v Mozambiku vyhlášeno v souladu s mírovou dohodou dne 15. října 1992. Již po několika dnech ale došlo k porušení příměří ze strany RENAMO, které dne 20. října v rámci relativně rozsáhlé vojenské operace obsadilo čtyři města v provinciích Nampula a Zambézia (Angoche, Maganja da Costa, Memba a Lugela). Tři města (Angoche, Maganja da Costa a Memba) vládní síly okamžitě opět ovládly, Lugela byla znovu obsazena vládou až 25. listopadu. Incident byl

odsouzen Radou bezpečnosti OSN, Komise pro příměří (CSC) ale odsoudila i silové obsazení Lugely vládou.⁶²⁹

Kvůli porušení příměří ze dne 20. října svolal zvláštní představitel generálního tajemníka OSN Aldo Ajello schůzku prezidenta Joaquina Chissana a předsedy RENAMO Afonsa Dhlakamy. Jednalo se o jejich první schůzku na mozambické půdě, což mělo velký význam pro internalizaci mírového procesu. Následovaly schůzky hlavních vyjednávačů vlády a RENAMO Armando Guebuzy a Raula Domingose, během kterých bylo dosaženo shody na zahájení činnosti 4 komisí předvídaných mírovou dohodou a na zajištění důstojného ubytování pro Afonsa Dhlakamu v Maputo (poskytnutím reprezentativního ubytování v Maputo podmiňovalo RENAMO svoji účast na komisích). Komise pro dohled a kontrolu (CSC) zahájila svoji činnost 4. listopadu.

Otázka důstojného ubytování představitelů RENAMO v Maputo a finančního zajištění RENAMO ale práci komisí ustavených na základě mírové dohody komplikovala i v první polovině roku 1993. RENAMO se přestalo podílet na práci těchto komisí (včetně komise pro kontrolu a dohled /CSC/) a svoje zapojení podmínilo právě řešením otázky ubytování a finančního zajištění. Svoji roli nicméně sehrál i nedostatek personálu, který by mohl RENAMO kvalifikovaně v komisích zastupovat. Otázka finančního zajištění RENAMO byla vyřešena ustavením zvláštního svěřeneckého fondu OSN, do kterého přispívali dárci a ze kterého byl provoz RENAMO (doprava, nájem kanceláří, komunikace) financován. Mezi nejvýznamnější dárci do „Svěřeneckého fondu pro implementaci mírového procesu v Mozambiku“ ustaveného v květnu 1993 patřila Itálie, které při ustavení fondu vložila částku 5,8 milionů USD. RENAMO v červnu 1993 opět vyslalo své zástupce do komisí CSC a CCF.⁶³⁰ Výdaje ze svěřeneckého fondu musely být odůvodněny a doloženy účetními doklady, což nedávalo předsedovi Dhlakamovi příležitost využívat těchto prostředků k odměňování straníků dle svého uvážení. Po dalších obstrukcích ze strany RENAMO začal od září 1993 Aldo Ajello vyplácet Dhlakamovi 300 000 USD měsíčně za podmínky, že spolupracoval v rámci mírového procesu. Celkem se za

⁶²⁹ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 29.

⁶³⁰ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 44.

období září 1993 – říjen 1994 jednalo o částku 3,9 milionu USD, které měl Dhlakama volně k dispozici.⁶³¹

Přestože obsazení čtyř měst v provinciích Nampula a Zambézia 20. října nebylo jediným porušením příměří (v listopadu 1992 RENAMO obsadilo i město Salamanga v provincii Maputo, v červnu 1993 naopak vládní síly silou obsadily několik vesnic v provincii Tete), celkově bylo příměří dodržováno. Na cestách po celé zemi se postupně začal obnovovat dopravní ruch, což umožnilo zlepšení zásobování venkovských lokalit. Dodržování příměří bylo o to pozoruhodnější, že po několik měsíců nebylo podpořeno silami na udržování míru ONUMOZ.

Ještě v únoru 1993 se v Mozambiku v rámci mise ONUMOZ nacházelo pouhých 184 neozbrojených pozorovatelů. Teprve 4. března 1993 dorazilo do Beiry prvních 185 italských vojáků ONUMOZ a plný italský kontingent 1 043 mužů byl rozmístěn v tzv. beirském koridoru až v dubnu. Jednotka botswanských vojáků v počtu 743 mužů byla v tzv. tetském koridoru (silnice od beirského koridoru přes město Tete k malawijské hranici) rozmístěna také v dubnu 1993. Bangladéští vojáci byli v tzv. nacalském koridoru (komunikace mezi přístavem Nacala a Malawi) rozmístěni až v květnu, stejně tak jako zambijská jednotka v limpopském koridoru (komunikace mezi Maputo a Zimbabwe) a uruguayští vojáci na silnici č. 1 spojující v severo-j jižním směru Maputo a beirský koridor. Portugalsko vyslalo do mise ONUMOZ komunikační jednotku, Argentina zdravotnickou jednotku a Indie jednotku logistickou. V červnu dosahovaly síly ONUMOZ počtu 5 300 vojáků a 247 vojenských pozorovatelů, v červenci pak počtu 6 222 ozbrojených vojáků a 294 neozbrojených pozorovatelů.⁶³² Počátkem roku 1994 byly ještě rozmístěny brazilské jednotky v provincii Zambézia ve městě Mocuba.⁶³³

Zahraniční síly, které byly v koridorech dislokovány v průběhu občanské války a nebyly zahrnuty do mise ONUMOZ, Mozambik postupně opouštěly. Zimbabwské

⁶³¹ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 60.

⁶³² SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 42.

⁶³³ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 44.

jednotky opustily Mozambik k 15. dubnu, malawijští vojáci pak byli z tzv. nacalského koridoru staženi v červnu.⁶³⁴

Proces shromáždění vládních sil i vojáků RENAMO do sběrných táborů a jejich demobilizace se záhy dostal do výrazného zpoždění oproti časovému harmonogramu předvídanému mírovou dohodou. Prvních 12 ze 49 plánovaných sběrných táborů bylo odsouhlaseno v lednu 1993. Sběrná místa byla ze strany vlády i RENAMO navrhována zpočátku především ze strategických důvodů (posílení nároků na kontrolu určitých oblastí) a logistické aspekty (přístup k pitné vodě, dopravní dostupnost) byly často silně podceněny. Ze strany ONUMOZ bylo proto následně mnoho návrhů na sběrná místa zamítnuto, a to zejména kvůli obtížné dopravní dostupnosti, včetně problému výskytu min.

Prvních šest sběrných táborů bylo zprovozněno až v červnu 1993. V srpnu 1993 již bylo na příjem vojáků připraveno 12 shromažďovacích míst z celkem 29 odsouhlasených (22 určených pro vládní vojáky, 7 pro vojáky RENAMO). V listopadu 1993 bylo schváleno 36 shromažďovacích míst, u 13 dalších ale přetrvávaly spory ohledně kontroly území. Ke dni 20. prosince 1993 již bylo celkem 35 sběrných táborů připraveno na příjem vojáků (21 vládních, 14 RENAMO), dalších 12 táborů bylo otevřeno k 1. únoru 1994.

Logisticky sběrné tábory zajišťovala zvláštní technická jednotka ONUMOZ, a to včetně ubytování, vody, potravin, zdravotní péče a posléze též registrace příchozích a dopravy.

Shromažďování vojáků ve sběrných táborech začalo v prosinci 1993. Během tří týdnů v prosinci bylo ve shromažďovacích místech zaregistrováno 5 894 vládních vojáků a 1 357 vojáků RENAMO. Ke konci ledna pak bylo shromážděno 11 567 vládních vojáků (19 % vládních sil) a 7 199 vojáků RENAMO (38 % sil RENAMO). V dubnu 1994 bylo ve sběrných táborech zaregistrováno 34 000 vládních vojáků (55 %) a 15 000 vojáků RENAMO (81 %).⁶³⁵

Příchozí do sběrných táborů po registraci odevzdali své zbraně. Zbraně, které vojáci donesli do shromažďovacích táborů, byly ale zpravidla staré a ve špatném

⁶³⁴ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 42.

⁶³⁵ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 64.

stavu, což vzbuzovalo podezření, že si bývalé válčící strany nejlepší zbraně schovávají. Podobně obě strany ponechávaly po dlouhou dobu mimo sběrné tábory své nejlepší jednotky.

Proces shromažďování vojáků ve sběrných táborech byl nerovnoměrný, některé shromažďovací tábory byly přelidněné, jiné naopak prázdné. Proces shromažďování vojáků byl zvláště pomalý ve středním Mozambiku (v provinciích Manica, Sofala, Tete a Zambézia).

Počátkem července 1994 již bylo ve sběrných táborech 42 000 vládních vojáků (85 % z těch, kteří měli být shromážděni) a 17 000 vojáků RENAMO (91 %). Během července pak bylo shromažďování vojáků dokončeno.⁶³⁶

Na shromáždění vojáků ve sběrných táborech navázala jejich demobilizace a reintegrace do civilního života. I tento proces byl oproti původním plánům opožděn. Nedodržen byl i harmonogram demobilizace, který v říjnu 1993 dohodl prezident Chissano s generálním tajemníkem OSN Boutrousem Boutrousem Ghalim a který předpokládal dokončení demobilizace do května 1994. Původní idea, že se vojáci příliš dlouho ve sběrných táborech nezdrží a budou průběžně demobilizováni, byla opuštěna a s demobilizací bylo započato až poté, co byla ve sběrných táborech shromážděna podstatná část vojáků obou stran. Důsledkem tohoto přístupu bylo značné přelidnění mnoha sběrných táborů a narůstající nespokojenost mezi vojáky, kteří byli ve shromažďovacích táborech po dlouhou dobu.

Jako první byly v březnu 1994 demobilizovány dvě malé skupiny vládních vojáků a vojáků RENAMO v provincii Inhambane. Do konce dubna vláda demobilizovala 12 000 vojáků (20 %), zatímco RENAMO pouze 561 (3 %).⁶³⁷

Klíčovým faktorem pro hladký průběh demobilizace bylo schválení motivačního balíčku pro demobilizované vojáky dárcovskými zeměmi. Původní návrh na pouze omezenou podporu v podobě školení, fondu pro tvorbu pracovních míst, vybavení a půjček byl nahrazen bezprecedentní nabídkou zahrnující vyplacení poloviny šestiměsíčního platu při opuštění shromažďovacího tábora, zajištění

⁶³⁶ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 100.

⁶³⁷ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 96.

bezplatné dopravy na jakékoli místo v Mozambiku dle vlastního výběru (a to i pro rodinné příslušníky), v cílové lokalitě po příjezdu vyplacení druhé poloviny šestiměsíčního platu a předání zemědělských nástrojů a semen a následně osmnáctiměsíční plat v devíti splátkách po dvou měsících a příležitost odborného školení. Celkové náklady na tento motivační program nazvaný mechanismus podpory reintegrace (*Reintegration Support Scheme*) představovaly 32 milionů USD, z čehož 20 milionů USD bylo poskytnuto jako dobrovolné příspěvky dárců, mezi něž patřily zejména Dánsko, Německo, Nizozemí, Norsko, Portugalsko, Španělsko, Švédsko a Švýcarsko.⁶³⁸

Podpora nabízená tímto programem, zvláště pak perspektiva platu za dva roky, učinila demobilizaci pro vojáky velmi atraktivní. Vojáci obou stran se dožadovali rychlé demobilizace, ve shromažďovacích táborech docházelo k nepokojům a vláda i RENAMO ztrácely kontrolu nad svými vojáky nacházejícími se ve sběrných místech.

První lokalizované incidenty ve sběrných táborech byly hlášeny již na konci roku 1993, od dubna 1994 byly ale protesty shromážděných vojáků žádajících okamžitou demobilizaci široce rozšířené, přičemž některé protesty měly i násilný charakter. K jednomu z nejvýznamnějších incidentů došlo 21. května 1994 ve městě Mocuba v provincii Zambezi. Více než sto shromážděných vojáků protestovalo v ulicích tohoto města, přičemž v rámci protestů došlo i k rabování majetku a zranění občanů. K další incidentům vládních vojáků došlo v lokalitě Milange (Zambézia), Catandica (Manica), Catembe (Maputo), Namialo (Nampula) a Mutarara (Tete). K násilným protestům ale došlo i ve shromažďovacích táborech RENAMO, a to sice mj. v lokalitách Mohiua (Zambézia), Namagua (Manica), Chipanzane (Inhambane) a Mocubela (Zambezi). V červenci 1994 pak došlo ke vzpouře 400 vojáků RENAMO v provincii Manica, přičemž vzbouření vojáci RENAMO zablokovali hlavní silnice a vzali civilisty jako rukojmí. Protesty v mnoha případech souvisely nejen s touhou po

⁶³⁸ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 83-4.

demobilizaci, ale i s únavou z čekání, nejistotou a v řadě případů i s nedostatkem jídla.⁶³⁹

Po nějakou dobu se obě strany snažily proces demobilizace kontrolovat, zejména pak držet v záloze své nejlepší důstojníky a jednotky a případně je převést do nově vznikající integrované armády. Vzhledem k nepokojům ve sběrných táborech a tlaku shromážděných vojáků na rychlou demobilizaci ale koncem července obě strany přistoupily na princip, že se shromáždění vojáci sami rozhodnou, zda chtějí být demobilizováni nebo začleněni do nově vznikající společné armády. Kvůli motivačnímu programu se velká většina vojáků vyslovila pro demobilizaci, a to včetně příslušníků elitních jednotek, se kterými vláda i RENAMO počítaly pro novou armádu.

Dalším faktorem, který vytvářel tlak na demobilizaci, bylo mezinárodní společenství, které po zkušenosti z Angoly trvalo na tom, že skutečná demobilizace musí proběhnout před konáním voleb. Rada bezpečnosti OSN proto stanovila termín ukončení demobilizace na 15. července, který ale nakonec ještě změnila na 15. srpen.⁶⁴⁰

K počátku července bylo demobilizováno celkem 23 000 vládních vojáků a 5 100 vojáků RENAMO. V průběhu srpna bylo demobilizováno dalších 33 000 vojáků a k 15. 8. zbývalo nedemobilizovaných 3 700 vojáků ve shromažďovacích oblastech a 13 000 mimo ně (z nich ale bylo 5 000 potenciálních rekrutů nové armády).

Úspěch demobilizace vyplývající z popularity této alternativy mezi vojáky kvůli výhodám tzv. reintegračního balíčku zkomplikoval vznik nové armády, respektive obsazení plného počtu mužů předvídaného mírovou dohodou. Římská dohoda předpokládala vznik Ozbrojených sil obrany Mozambiku (FADM) v síle 30 000 mužů, z toho 24 000 vojáků mělo sloužit v pozemní armádě, 4 000 v letectvu a 2 000 v námořnictvu. O uplatnění v nové armádě ale projevilo zájem pouze 7 % vládních vojáků a 13 % vojáků RENAMO.

⁶³⁹ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 100.

⁶⁴⁰ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 99.

Samotný proces vzniku nové armády (FADM) byl zahájen výcvikem 540 vojáků na základně Nyanga v Zimbabwe pod vedením britských instruktorů. V dubnu 1994 byli jmenováni nejvyšší velitelé FADM, a to sice generál Lagos Lidimo (za vládu) a generál Mateus Ngonhamo (za RENAMO). Prvních 80 důstojníků bylo jmenováno v červnu. V polovině srpna 1994 došlo k formálnímu přenosu odpovědnosti za obranu země ze staré armády (FAM) na novou (FADM), přičemž nejvyšší velitelé FAM a RENAMO byli v této souvislosti ceremoniálně demobilizováni. K polovině srpna 1994 bylo ve FADM registrováno méně než 6 000 vojáků, v září pak celkový počet vojáků FADM činil 11 000 (z čehož 8 000 pocházelo z vládních sil a 3 000 ze strany RENAMO). V listopadu disponovala FADM silou 11 500 vojáků. V souvislosti s tím, že počet vojáků FADM odpovídal přibližně pouze jedné třetině původního plánu, byly vyjadřovány obavy, zda bude armáda FADM schopna zajistit obranu země. Na druhou stranu ale bylo vítáno, že v nákladech na armádu dojde k úsporám.⁶⁴¹

Pokud jde o proces demobilizace, v září 1994 RENAMO přiznalo existenci nedeklarovaných vojáků, kteří byli dislokováni zejména na základně Maringué a dalších základnách.

Počty vojáků obou stran, kteří byli registrováni ve shromažďovacích táborech, demobilizováni a popřípadě integrováni do nové armády, přibližuje tabulka 4.

Tabulka 4: Průběh registrace a demobilizace vojáků⁶⁴²

	Vládní vojáci	Vojáci RENAMO	Celkem	%
Registrovaní	80 769	24 649	105 418	100
Demobilizováni	71 288	20 538	91 826	87
FADM	8 516	3 661	12 177	12
Nepřítomní	965	449	1 414	1

Za určitý nedostatek procesu demobilizace lze považovat relativně nízkou pozornost věnovanou sběru zbraní. Ve shromažďovacích táborech bylo celkem

⁶⁴¹ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 105-6.

⁶⁴² Podle SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 108.

vybráno 111 531 kusů zbraní, včetně 157 tanků a obrněných transportérů, obě strany konfliktu si ale ponechávaly nejlepší zbraně v záloze. Budovány byly skryše zbraní, z nichž pouze některé byly ze strany Komise pro příměří (CCF) verifikovány. Komise pro příměří (CCF) celkem verifikovala 603 deklarováných a 141 nedeklarovaných skryší zbraní, v případě skryší zbraní RENAMO ale bylo do voleb verifikováno pouze přibližně 40 % skryší a další byly odhalovány v průběhu roku 1995 a 1996. Nedůsledné řešení otázky sběru zbraní mělo v následujícím období za následek zvýšení dostupnosti zbraní na černém trhu v regionu jižní Afriky s negativním dopadem zejména na kriminalitu v JAR.

Významným aspektem přechodu od stavu vnitrostátního ozbrojeného konfliktu ke standardnímu politickému a administrativnímu uspořádání bylo překonání faktického rozdělení mozambického území na oblasti spravované vládou a zóny kontrolované RENAMO. Tato problematika byla v rámci mírového jednání řešena pouze na obecné úrovni, kdy obě strany potvrdily princip jednoty státní správy na celém mozambickém území, vláda se ale zavázala v oblastech kontrolovaných během války hnutím RENAMO jmenovat za správce osoby, které v těchto zónách měly trvalý pobyt. Spory měla řešit zvláštní Komise pro územní správu. Nedořešeny zůstaly mj. otázky harmonogramu unifikace státní správy, definice územní kontroly a výběru administrátorů v bývalých oblastech RENAMO.

Ohledně toho, která ze stran kontrolovala na konci války dané okresy, respektive území administrativních míst, přetrvávaly spory, protože mnohdy vláda během konfliktu i v oblastech s převážnou kontrolou území ze strany RENAMO udržovala přítomnost své civilní správy v podobě okresního administrátora v okresním městě, respektive šéfa administrativního místa v sídle této správní jednotky.

Jednání ohledně řešení reintegrace území kontrolovaných RENAMO do jednotné státní správy probíhalo mezi nejvyššími představiteli vlády a RENAMO. V červenci 1993 vystoupil Afonso Dhlakama s požadavkem na jmenování zástupců RENAMO na místa guvernérů pěti provincií, což vláda okamžitě odmítla. Na vrcholné schůzce Chissano – Dhlakama v srpnu 1993 bylo dohodnuto, že RENAMO bude jmenovat poradce provinčních guvernérů, kteří budou radit v otázkách týkajících se oblastí pod kontrolou RENAMO. RENAMO také mělo mít právo jmenovat své zástupce v oblastech, které kontrolovalo.

Národní komise pro územní správu byla jmenována až v listopadu 1993 a skládala se ze čtyř členů jmenovaných vládou a čtyř zástupců RENAMO. V březnu 1994 byli na základě návrhu RENAMO jmenováni poradci provinčních guvernérů. V květnu 1994 začali tito poradci poskytovat Národní komisi pro územní správu seznamy oblastí kontrolovaných RENAMO a návrhy na správu těchto oblastí. Ještě v červnu 1994 ale tyto seznamy zahrnovaly pouze provincie Manica, Sofala, Nampula a Gaza. Vláda kromě toho nebyla ochotna na všechny tyto návrhy přistoupit a formálně jmenovat poradci doporučené kandidáty. V červenci 1994 se zástupci RENAMO přestali účastnit práce Národní komise pro územní správu, přičemž v té době byla vládou uznána kontrola RENAMO v pěti okresech a 42 administrativních místech.

V provincii Sofala bylo ze strany vlády uznáno, že RENAMO kontrolovalo okresy Cheringoma (s centrem ve městě Inhaminga), Maríngué a Muanza. Například v případě okresu Maríngué vláda skutečně na konci války měla v okrese pouze armádu, jakkoli velitel posádky v Maríngué formálně zastával i funkci okresního administrátora. V jiných okresech provincie Sofala RENAMO kontrolovalo většinu území okresu, ale vláda mohla poukazovat na to, že udržovala v okresním městě přítomnost svého okresního administrátora. Například okres Caia nebyl uznán za kontrolovaný RENAMO, přestože většinu jeho území ovládalo z lokality Ngoro. Vláda totiž do konce války udržela (byť s přestávkami vynucenými útoky RENAMO) přítomnost v okresním městě Caia. Pro okresy Cheringoma, Maríngué a Muanza, stejně tak jako i pro řadu administrativních míst (mj. Canxixe a Subwe v okrese Maríngué) a lokalit (mj. lokalita Gumbalassi/Gumbalançae v okrese Maríngué), byli prezidentem jmenováni administrátory osoby indikované RENAMO, přestože FRELIMO mělo mj. výhrady k jejich úrovni vzdělání. Administrátorem okresu Maríngué byl jmenován p. Nobres, administrátorem okresu Cheringoma p. Gada.⁶⁴³

Nad oblastmi, které kontrolovalo během konfliktu, vykonávalo RENAMO faktickou kontrolu po celé přechodné období a v některých případech i poté, přičemž v první polovině roku 1993 neumožňovalo do těchto oblastí přístup

⁶⁴³ Rozhovor s Manuelem Perreirou, provinčním delegátem RENAMO pro provincii Sofala, 26. 8. 2003, rozhovor s p. Gada, pracovníkem RENAMO v Beíře, 26. 8. 2003, rozhovor s Ezequielem Dirá, zástupcem provinčního ředitele ministerstva pro územní správu (direcção de apoio e controle), 15. 8. 2003, rozhovor s p. Matique, administrátorem okresu Maríngué, 6. 9. 2003.

představitelům OSN, vlády i nevládních organizací a osobovalo si právo vydávat ekonomickým subjektům licence k podnikání na tomto území (např. povolení pro těžbu dřeva). Jako prvním byl následně ze strany RENAMO přístup umožňován nevládním organizacím, které zajišťovaly na tomto území dodávky potravin, výstavbu škol nebo budování zdrojů pitné vody. Ve druhé polovině roku 1994 již v oblastech RENAMO působilo na 40 nevládních organizací. Postupně se zóny RENAMO otevíraly i přístupu státních zaměstnanců a pracovníků OSN, přičemž oslabování kontroly RENAMO v průběhu roku 1994 souviselo s procesem shromažďování vojáků RENAMO a jejich demobilizace.

Postup reintegrace oblastí kontrolovaných RENAMO se lišil v jednotlivých provinciích. Na jihu Mozambiku, v provinciích Maputo, Gaza a Inhambane, proběhla reunifikace správy bez problémů, přístup do některých oblastí byl nicméně obtížný, ale ne tak kvůli odporu orgánů RENAMO, ale kvůli výskytu min. V nejsevernějších provinciích Cabo Delgado a Niassa byla situace obdobná. V provincii Nampula byly sice oblasti RENAMO postupně otevírány, rozšíření pokrytí vládními vzdělávacími a zdravotnickými službami ale nebylo zdaleka optimální. V provincii Zambézia byl přístup pro humanitární pomoc otevřen až v březnu 1994, kdy byly navázány kontakty mezi okresními administrátory a orgány RENAMO. Zvláště pomalý byl proces integrace oblastí RENAMO do jednotné státní správy v provinciích Sofala, Manica a Tete. V provincii Tete nebyly některé oblasti RENAMO formálně integrovány ani v době konání voleb. V provincii Sofala byl některým nevládním organizacím umožněn přístup do oblastí RENAMO během roku 1993, vláda ale jmenovala administrátory navržené stranou RENAMO až v roce 1994. V provincii Manica nebyl přístup vládních úředníků, učitelů a lékařů do některých oblastí RENAMO umožněn ani na podzim 1994, nevládní organizace ale měly možnost se v těchto oblastech pohybovat volně.⁶⁴⁴

V okrese Maríngué v provincii Sofala nebyly s výjimkou okresního administrátora p. Nobrese, kterého doporučilo RENAMO, státní instituce přítomny až do roku 1995. V období 1994-5 ale v okrese působily nevládní organizace (mj. italská nevládní organizace Collegio Universitario di Aspiranti a Medici Missionari) a

⁶⁴⁴ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 86-7.

zasloužily se mj. o výstavbu nové základní školy a nemocnice ve městě Maríngué.⁶⁴⁵

K otevření oblastí kontrolovaných RENAMO přispělo i rozmístění Civilní policie OSN (Civpol) v rámci mise ONUMOZ. Síly Civpol byly rozmístovány od ledna 1994, přičemž v září 1994 jejich počet dosáhl jednoho tisíce. Síly Civpol byly rozmístěny i do oblastí, kam kvůli sporům ohledně teritoriální správy vláda neměla přístup. V těchto oblastech kontrolovaných RENAMO síly Civpol zajistily viditelnou přítomnost mise ONUMOZ a přispěly k hladkému průběhu registrace voličů a průběhu voleb. Rozmístění Civpol přispělo k reunifikaci mozambického území tím, že představovalo jistou garanci pro RENAMO, že vláda nezneužije otevírání oblastí RENAMO pro národní policii k vojenskému ovládnutí těchto oblastí. Přínos sil Civpol snižovala skutečnost, že mnozí příslušníci Civpol nebyli dostatečně proškoleni a ani neuměli portugalsky.⁶⁴⁶

Přestože byly síly Civpol rozmístěny na celém území Mozambiku a zajistily tak jistou jednotu celého mozambického území, otázka reintegrace veškerých oblastí kontrolovaných RENAMO nebyla během přechodného období 1992-4 zcela dořešena. Některé oblasti kontrolované RENAMO zůstaly nepřístupné pro vládní představitele i v období po volbách v roce 1994, jinde docházelo v souvislosti s ustavováním přítomnosti státních orgánů k násilným incidentům. Například snaha vlády ustavit policejní stanici ve městě Inhaminga, centru okresu Cheringoma v provincii Sofala, skončila neúspěchem, když museli vyslaní policisté ze města uprchnout kvůli hrozbám ze strany místních ozbrojenců.⁶⁴⁷

Významným aspektem normalizace situace po válce v průběhu přechodného období 1992-4 byl návrat uprchlíků. V době uzavření mírové dohody v Římě se počet uprchlíků z Mozambiku v sousedních zemích odhadoval na 2 miliony osob (z toho se přibližně 1 milion uprchlíků zdržoval v Malawi). Vedle toho byly na mozambickém území přibližně 3 miliony uprchlíků vnitřních. K červnu 1993 se ze sousedních zemí (většinou z Malawi) do Mozambiku (zejména provincií Tete,

⁶⁴⁵ Rozhovor s p. Fernandem Milial Mamungissim, ředitelem školy v Maríngué, 5. 9. 2003, rozhovor s João Francisco Afandegou, zástupcem ředitele nemocnice Maríngué, 5. 9. 2003, a rozhovor s p. Matique, administrátorem okresu Maríngué, 6. 9. 2003.

⁶⁴⁶ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 120.

⁶⁴⁷ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 128.

Sofala a Zambézia) spontánně vrátilo na 250 000 uprchlíků, a to bez významnější mezinárodní pomoci. Vedle psychologického efektu informace o podepsání mírové dohody přispělo k jejich návratu i zlepšení situace se zásobováním potravinami, které souviselo s dobrou sklizní v roce 1993 (na rozdíl od velmi slabé sklizně v roce 1992). Od léta 1993 pomáhal návratu mozambických uprchlíků Vysoký komisariát OSN pro uprchlíky (UNHCR), který operoval s rozpočtem přes 200 milionů USD. UNHCR zajišťoval pro uprchlíky vracející se do svých domovů prostředky nezbytné pro obnovení ekonomické aktivity, zejména semena a zemědělské nástroje. Pro celou řadu uprchlíků zajistil také dopravu. K září 1995 se ze sousedních zemí do Mozambiku vrátilo přibližně 1,73 milionu uprchlíků. Někteří z uprchlíků, zvláště pak v JAR, již ale o návrat do Mozambiku neměli zájem z důvodu lepších ekonomických perspektiv v nových domovech.⁶⁴⁸

Jedním z dalších problémů přechodného období bylo řešení otázky min. Kladení min bylo součástí taktiky obou zneprátelených stran. Pro RENAMO bylo využívání min nástrojem guerillové války, kdy rozmísťování min mělo za cíl zejména narušit přesuny vládních ozbrojených sil, izolovat vládní posádky a odrazovat obyvatelstvo od využívání takových objektů jako byly školy nebo zdravotní střediska. Naopak vládní síly využívaly min k obraně strategicky důležitých objektů, jako byly přehrady, mosty nebo sloupy elektrického vedení. Na podzim 1992 tak byl počet min rozmístěných na území Mozambiku odhadován na 500 000 – 2 miliony kusů.⁶⁴⁹ Miny ohrožovaly zdraví, životy a majetek obyvatel, ztěžovaly návrat uprchlíků, bránily obnově dopravy včetně distribuce humanitární pomoci a znemožňovaly využívání zemědělské půdy. První kroky k odminování po podepsání mírové dohody byly učiněny pod záštitou mise ONUMOZ, v jejímž rámci vznikla malá jednotka pověřená odminováním 27 silnic.⁶⁵⁰ OSN ale nebyla při odminování v Mozambiku zvláště efektivní, ještě v březnu 1994 nebyl dokončen průzkum rozmístění min a v květnu 1994 bylo z disponibilního rozpočtu 14 milionů USD utraceno pouhých 1,5 milionu. Řada dárcovských zemí proto podporovala i další programy odstraňování min, ať již

⁶⁴⁸ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 80-82.

⁶⁴⁹ MATUSSE, Renato (ed.), *Mines and Demining in Mozambique*, Maputo: ARPAC, 2000, s. 11.

⁶⁵⁰ MATUSSE, Renato (ed.), *Mines and Demining in Mozambique*, Maputo: ARPAC, 2000, s. 55.

prostřednictvím nevládních organizací (Halo Trust, Norwegian People's Aid) nebo specializovaných soukromých společností (Defence Systems Ltd., Gurkha).⁶⁵¹ Vzhledem k rozsahu problému nebyly zdaleka všechny miny odstraněny do doby ukončení mandátu mise ONUMOZ, odminování zůstalo jedním z významných úkolů i v období po roce 1994. Z tohoto důvodu vláda v květnu 1995 ustavila zvláštní Národní komisi pro odminování, v červnu 1999 pak byl ustaven zvláštní Národní institut pro odminování.⁶⁵²

Vyvrcholením přechodného období 1992-4 byl samotný jeho závěr, první svobodné volby v Mozambiku za účasti více politických subjektů. Příprava voleb byla jedním z klíčových procesů, který se v Mozambiku v období 1992-4 odehrával. V širším smyslu tento proces zahrnoval i transformaci obou stran ozbrojeného konfliktu na politické strany, které ve svobodných volbách mohly demokraticky soutěžit. Konkrétně se tedy jednalo o proces proměny primárně vojenské organizace RENAMO na politickou stranu a o proces transformace strany FRELIMO z jediné legálně existující politické strany fakticky splývající se státem na politickou stranu ucházející se vedle ostatních o důvěru voličů.

K prvním krokům k transformaci RENAMO z povstalecké guerillové organizace na politickou stranu došlo ještě před podpisem mírové dohody. Již na konci 80. let vznikl v rámci RENAMO zejména z unesených osob s relativně vyšším vzděláním (učitelé, studenti středních škol apod.) zárodek politického křídla, jehož zástupci působili mj. v rámci kabinetu předsedy Dhlakamy a na zahraničních zastoupeních RENAMO. Pozice této skupiny byla posílena na prvním kongresu RENAMO v roce 1989. Významným krokem k transformaci RENAMO na politickou stranu byl druhý kongres RENAMO, který se uskutečnil v prosinci 1991 na základně RENAMO v okrese Gorongosa.⁶⁵³

Zásadními omezeními transformace RENAMO na politickou stranu byl nedostatek kompetentního personálu, stejně tak jako i nedostatek materiálního vybavení a finančního zajištění.

⁶⁵¹ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 78.

⁶⁵² MATUSSE, Renato (ed.), *Mines and Demining in Mozambique*, Maputo: ARPAC, 2000, s. 55.

⁶⁵³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 75.

Pokud jde o nedostatek vzdělaného a kompetentního a zároveň loajálního personálu, přistoupilo RENAMO záhy po podpisu mírové dohody k relativně rychlému rozšíření „politického křídla“ organizace o nové členy hromadně rekrutované z příslušníků vzdělaných městských vrstev, pro které z různých důvodů nebyla politická kariéra v rámci strany FRELIMO možná nebo dostatečně rychlá.

V rámci náboru nových členů při cestách předsedy Dhlakamy do provinčních hlavních měst byli získáni členové, kteří se v některých případech umístili na prvních místech na kandidátkách pro dané provincie (například David Alone na prvním místě provinční kandidátky pro provincii Zambézia). Členové, kteří vstoupili do RENAMO až po podpisu mírové dohody, představovali následně většinu poslanců RENAMO zvolených ve volbách v roce 1994. Noví členové se také prosadili na úkor dlouhodobých straníků i v rámci provinčních delegací RENAMO (nejvyšších orgánů strany na úrovni provincie) a plnili důležité úkoly mj. i při přípravě programu strany. Další skupinou pak byly osoby, které pro RENAMO pracovaly za války v ilegalitě ve městech (například vedoucí provinční delegace RENAMO v provincii Sofala Manuel Pereira). Do nejužšího stranického vedení se nicméně noví členové neprosadili, jádrem strany zůstal poměrně omezený okruh členů politického aparátu RENAMO, kteří od konce 80. let působili v rámci RENAMO po boku Dhlakamy nebo v zahraničí.⁶⁵⁴

Ve straně (mj. i na úrovni provincií) následně existovalo určité napětí mezi často lépe vzdělanými novými členy, zasloužilými straníky, kteří byli u RENAMO za války v polních podmínkách na mozambickém venkově, a představiteli, kteří pro RENAMO pracovali v ilegalitě ve městech. Tyto rozpory měly v několika případech i etnický podtext (např. napětí mezi příslušníky etnika Sena a Ndaú v provincii Sofala⁶⁵⁵).

Do politických pozic ve straně se příliš neprosadili zástupci vojenského křídla organizace, a to především z důvodů nízkého vzdělání. Ve významných pozicích ve straně RENAMO se uplatnili pouze čtyři vojenští velitelé. Ostatní byli v rámci

⁶⁵⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 84.

⁶⁵⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 116.

RENAMO odsunutí na druhořadé pozice, což dokládá i případ posledního náčelníka generálního štábu RENAMO, Faustina Adriana. Faustino Adriano se kvůli nízké úrovni vzdělání neuplatnil v politické pozici, přesto ale vzhledem ke své významné roli za války žil na náklady RENAMO. Vzhledem k omezeným finančním zdrojům RENAMO ale zažil postupný propad ve statusu i úrovni zacházení, když byl nejprve ubytován v hotelu, následně přestěhován do bytu s výpadky elektřiny a nakonec skončil na maputském neformálním sídlišti s velmi skromnými standardy.⁶⁵⁶

Přes nábor nových členů a odstavení vojenského křídla zůstala kvalifikační úroveň politiků RENAMO nízká. Z poslanců RENAMO zvolených ve volbách v roce 1994 mělo pouze 6 % vysokoškolské vzdělání, což bylo čtyřikrát méně, než jaký byl podíl vysokoškolsky vzdělaných osob u poslanců FRELIMO.⁶⁵⁷ Vzhledem k nedostatku kompetentního personálu mělo RENAMO problém obsazovat veškeré komise a orgány, kde mělo být RENAMO zastupováno (což byl jeden z důvodů, proč RENAMO blokovalo zahájení činnosti některých komisí). I pokud se RENAMO podařilo příslušné komise a orgány obsadit, nepoživali vždy zástupci RENAMO v těchto orgánech důvěry vedení strany, a proto RENAMO dávalo přednost řešení sporných bodů jednáním na nejvyšší úrovni mezi předsedy obou nejvýznamnějších stran, i když to formálně neodpovídalo stanoveným postupům.⁶⁵⁸

Při jednáních s mezinárodními dárci a s vládou vedení RENAMO soustavně spojovalo otázku transformace RENAMO na politickou stranu s jejím finančním a materiálním zabezpečením, přičemž finanční a materiální podporou RENAMO podmiňovalo svoji součinnost v dalších otázkách. Pro vedení RENAMO byla otázka finančního zajištění nejdůležitější otázkou procesu transformace organizace na plnohodnotnou politickou stranu. Vedení RENAMO vnímalo, že organizace nedisponuje potřebným kvalifikovaným personálem s dovednostmi a znalostmi nutnými pro efektivní stranickou strukturu. Finanční prostředky byly

⁶⁵⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 112.

⁶⁵⁷ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 91.

⁶⁵⁸ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 104.

zapotřebí pro zajištění dostatečné úrovně odměňování pro stranický aparát, a tím i pro získání a udržení kvalifikovaného personálu a zajištění jeho loajality (vedení RENAMO se obávalo, že vláda s využitím svých fondů bude pracovníky RENAMO korumpovat). Další finanční prostředky byly zapotřebí jako kompenzace dlouhodobým pracovníkům a vysokým představitelům RENAMO, jejichž nízká kvalifikace je činila pro mírové období nepotřebnými pro stranické účely a s nimiž se organizace musela vyrovnat, aby jejich odchod nebyl příliš konfliktní. Další peníze pak byly zapotřebí na předvolební kampaň.

Otázka financování transformace RENAMO na politickou stranu byla diskutována v rámci mírového jednání a RENAMO získalo příslib podpory ze strany mezinárodního společenství. Tyto přísliby byly formalizovány v prosinci 1992, kdy byla podepsána dohoda, podle které mělo RENAMO dostat 15 mil. USD od Itálie, dalších 17 mil. USD pak měly dostat další opoziční strany. Itálie ale měla problém závazky z prosince 1992 dodržet a k březnu 1993 ještě žádné prostředky pro RENAMO převedeny nebyly. Ve snaze vynutit si dodržení závazku finanční podpory zahájil předseda Dhlakama bojkot jednání mírových komisí, což vedlo k paralýze implementace mírové dohody. V dubnu 1993 Dhlakama pohrozil zastavením přípravy soustředování vojáků a demobilizace, dokud RENAMO nedostane více peněz na podporu jeho zapojení do politického systému. Dhlakama v této souvislosti uvedl, že „*finanční problémy RENAMO ohrožují demokracii v Mozambiku.*“⁶⁵⁹ Řešení externího finančního zajištění transformace RENAMO na politickou stranu bylo v květnu 1993 nalezeno v podobě zvláštního svěřeneckého fondu OSN, do kterého dárcovské země (zejména Itálie a dále pak Portugalsko, Francie, Švédsko, Norsko, Nizozemí a USA) příslibily vložit celkem 17 milionů USD.⁶⁶⁰ Předseda RENAMO Dhlakama opakovaně používal silné rétoriky, aby dárcovské země přiměl tyto závazky splnit. V lednu 1994 a posléze pouze dva týdny před zahájením předvolební kampaně RENAMO pohrozilo, že se nezúčastní voleb, pokud by mezinárodní společenství neposkytlo RENAMO finanční prostředky na vedení kampaně. Vedle výdajů, které muselo RENAMO řádně vyúčtovat, aby byly ze svěřeneckého

⁶⁵⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 109

⁶⁶⁰ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 106-9.

fondy proplaceny (skutečné náklady na kanceláře, dopravu, komunikace, mzdy apod.), vyplácel Vysoký představitel generálního tajemníka OSN Aldo Ajello Dhlakamovi po dobu čtyř měsíců 300 000 USD měsíčně k volnému použití.⁶⁶¹

S otázkou finančního zajištění souvisela i problematika ubytování představitelů RENAMO ve vládou kontrolovaných oblastech, zejména pak v hlavním městě Maputo. Když se během více než dvou týdnů po podpisu mírové dohody zástupci RENAMO v Komisi pro dohled nad příměřím nedostavili do Maputo, aby zahájili svoji práci, bylo to vedle nezajištěné dopravy odůvodněno tím, že nabídnuté ubytování v Maputo nebylo dostatečné. Nabídka ubytování byla akceptována ze strany RENAMO až koncem října. K počátku roku 1993 dostalo RENAMO od vlády k dispozici 10 domů a bytů, které Itálie vybavila mj. počítači a faxy. V březnu 1993 se ale zástupci RENAMO stáhli z Maputo s tím, že vládou zajištěné podmínky nejsou adekvátní. Následně byl podepsán protokol mezi vládou a RENAMO, kterou se vláda zavázala pomáhat RENAMO při zajištění kancelářských prostor, ubytování, dopravy a komunikačního spojení, aby RENAMO mohlo plnit politické aktivity ve všech provinčních hlavních městech. Pro financování těchto potřeb se vláda zavázala usilovat o podporu mezinárodního společenství. Poté ale opět vyvstaly spory ohledně toho, v jaké kvalitě mělo být ubytování, aby odpovídalo postavení představitelů RENAMO. Na mezinárodní společenství se při těchto sporech obě strany obracely jako na rozhodčího. V červnu 1993 byli představitelé RENAMO ubytováni v hotelu Cardoso, jednom z nejlepších hotelů v Maputo.⁶⁶²

Pokud jde o program, RENAMO se od svého vzniku vymezovalo jako opozice vůči vládě strany FRELIMO. Poté, co se ale FRELIMO zřeklo marxismu a poslanci FRELIMO schválili demokratickou ústavu, ztratilo smysl, aby se RENAMO programově vymezovalo protimarxisticky. RENAMO se nicméně prezentovalo jako hnutí, které pro Mozambik vybojovalo demokracii. Celkově se RENAMO stavělo do role mluvčího všech skupin a zájmů, které stály v opozici vůči vládě FRELIMO. Nástrojem politické mobilizace bylo též využívání etnických, jazykových, náboženských a regionálních identit. RENAMO obecně

⁶⁶¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 110.

⁶⁶² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 107-9.

vykreslovalo FRELIMO jako stranu ovládanou představiteli z jihu Mozambiku. Vedle toho ale rozvíjelo specifické aliance v určitých regionech, například v provincii Nampula RENAMO usilovalo o podporu etnika Makua, když přislíbilo jmenovat po vítězství ve volbách guvernérem Nampuly příslušníka této entolingvistické skupiny.⁶⁶³ Vládu FRELIMO také obviňovalo z korupce. Program RENAMO, jak byl prezentován v září 1994, se nicméně od programu strany FRELIMO příliš nelišil. Sliboval posílení vlády zákona a sociální spravedlnost, oddělení moci zákonodárné, výkonné a soudní, modernizaci státního sektoru, boj proti korupci, rozvoj venkova a obnovu infrastruktur. Mezi hlavní rozdíly v programech obou stran byla preference RENAMO pro ustavení vlády národní jednoty a důraz na posílení postavení tradičních autorit.⁶⁶⁴

Pokud jde o organizační zakotvení RENAMO jako politické strany, již před vánocemi 1992 generální tajemník RENAMO Vicente Ululu otevřel v hlavním městě Maputo národní kancelář RENAMO. Od počátku roku 1993 RENAMO organizovalo shromáždění a demonstrace po celé zemi, které byly hojně navštěvovány, přičemž je obtížné stanovit, kolik z účastníků byli skuteční sympatizanti a kdo byli jen zvědaví kolemjdoucí. První demonstrace v Nampule se zúčastnilo na 3 000 osob. Na demonstracích RENAMO prezentovalo svoje hlavní politické sdělení, že celý boj RENAMO byl zápasem za demokracii a že RENAMO bude nadále o skutečnou demokracii usilovat, ale již pouze mírovými prostředky.⁶⁶⁵

Koncem února 1993 zorganizovala provinční delegace RENAMO v provincii Sofala konferenci pro členy a příznivce RENAMO, která se věnovala transformaci RENAMO z guerillového hnutí na politickou stranu. Konference se zúčastnilo na 600 delegátů.⁶⁶⁶

V dubnu 1994 se uskutečnil první poválečný kongres RENAMO, jehož se vedle 300 delegátů z provincií zúčastnili též tradiční náčelníci a náboženští

⁶⁶³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 113.

⁶⁶⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 148.

⁶⁶⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 142.

⁶⁶⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 143.

představitel. Na kongresu byl Afonso Dhlakama znovu zvolen za předsedu RENAMO, přičemž v této souvislosti potvrdil, že se RENAMO navždy vzdalo ozbrojeného zápasu, a proto již nechce být vnímán jako vojenský velitel. Vedle přípravy volební kampaně bylo jedním z hlavních témat kongresu zakotvení organizační struktury strany. Prezentován byl záměr vytvořit provinční, okresní a lokální stranické rady, které by dohlížely na činnost stranických delegací na příslušné úrovni a konzultovaly s nimi aktuální záležitosti. Kongres také přesněji definoval složení provinčních a okresních delegací. Každá delegace se měla skládat ze tří delegátů, jednoho pro mobilizaci, dalšího pro finance a třetího pro řízení kanceláře a archivaci dokumentů. Tyto záměry ale následně nebyly implementovány.⁶⁶⁷

Adaptací na nové politické prostředí charakterizované soutěží více politických stran musela projít i strana FRELIMO, přičemž klíčovým aspektem této transformace bylo oddělení strany FRELIMO a mozambického státu. Za doby, kdy bylo FRELIMO jedinou stranou v Mozambiku s ústavně zaručenou vedoucí úlohou, byly rozdíly mezi státními strukturami a strukturami strany FRELIMO nezřetelné, zpravidla docházelo k personálnímu propojení, kdy státní úředníci zaujímal i odpovídající stranické pozice (např. provinční guvernéri byli zároveň provinčními tajemníky FRELIMO, okresní administrátoři okresními tajemníky FRELIMO apod.).

Legislativní základ řešení oddělení státního a stranického aparátu byl položen v roce 1990, kdy Lidové shromáždění schválilo zákon, podle něhož se všichni zaměstnanci strany FRELIMO mohli stát státními zaměstnanci se stejnou mzdou, jakou měli jako straničtí funkcionáři. Tento princip byl posléze aplikován i na zaměstnance „demokratických masových organizací“ OMM a OJM.⁶⁶⁸

Formální oddělení stranických a státních funkcí schválil 6. kongres FRELIMO, který se uskutečnil v srpnu 1991. Ukončení personálního propojení státních a stranických pozic mělo negativní dopad na ty, kdo zůstali zaměstnanci strany FRELIMO. Nadále se již museli obejít bez prostředků a výhod, které měly státní

⁶⁶⁷ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 143-144.

⁶⁶⁸ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 129.

orgány k dispozici (vozidla apod.), strana FRELIMO totiž těmito zdroji ve srovnatelném rozsahu nedisponovala a musela tak přistoupit i ke snížení mezd svých zaměstnanců. Dříve a výrazněji byly nicméně omezeny prostředky poskytované OMM a OJM.⁶⁶⁹

Šestý kongres FRELIMO vedle schválení oddělení státu a strany schválil i zprávu Ústředního výboru, která obsahovala sofistikované a místy sebekritické vysvětlení změn politické linie FRELIMO od roku 1975. Mnohé aspekty politiky FRELIMO v období po roce 1975 byly uznány za chyby, které byly ale vysvětlovány zejména dobovým kontextem. Podle zprávy Ústředního výboru pro 6. kongres se FRELIMO po roce 1975 dopustilo chyby tím, že přecenilo kapacitu kolektivního vědomí lidu a kapacitu společnosti se transformovat. Ve snaze zobecnit zkušenost z osvobozených zón nebyla také vzata v úvahu komplexnost mozambického národa. Jako chyba byla také identifikována antagonizace tradičních autorit. Strana FRELIMO nicméně tyto kroky vyhodnotila jako chybné a v důsledku této reflexe změnila politickou linii, včetně opuštění marxismu-leninismu a schválení demokratické ústavy v roce 1990.⁶⁷⁰ Strana FRELIMO si tak stejně jako strana RENAMO přičítala hlavní zásluhy na zavedení demokratického politického systému.

Strana FRELIMO také před volbami činila kroky, které měly napravit vztahy strany ke skupinám, které byly antagonizovány v předchozím období (tradiční autority, muslimové). FRELIMO usilovalo o posílení etnické a regionální vyváženosti při obsazování stranických funkcí a míst na kandidátkách. Přes tuto tendenci ale v mnoha provinciích zůstali na prvních místech na kandidátkách zasloužilí straníci, přestože z dané provincie nepocházeli (Feliciano Gundana obsadil první místo na kandidátce v provincii Nampula, Manuel Tome v provincii Manica a Sergio Vieira v provincii Tete).⁶⁷¹

⁶⁶⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 128-129.

⁶⁷⁰ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 131.

⁶⁷¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 134.

V rámci strany FRELIMO pokračovala krystalizace „technokratického“ a „ideologického“ křídla, přičemž „ideologové“ se více uplatnili na kandidátkách do parlamentu, zatímco „technokraté“ se uplatňovali v exekutivě.⁶⁷²

Vyvrcholením mírového procesu a demokratické transformace v Mozambiku byly volby, které se uskutečnily v říjnu 1994.

Mezinárodnímu společenství i oběma stranám ukončeného ozbrojeného konfliktu bylo již záhy po podpisu mírové dohody v Římě zřejmé, že nebude možné dodržet mírovou dohodou stanovený termín konání svobodných voleb (do roka od podpisu mírové dohody). V průběhu roku 1993 bylo nicméně všemi akceptováno, že by se volby měly uskutečnit do října 1994.

Na cestě k dosažení tohoto termínu se nicméně záhy vyskytla celá řada překážek, přičemž jednou z nejvýznamnějších byly spory ohledně volebního zákona.

Pokud šlo o volební zákon, protokol III mírové dohody stanovil, že „*volební zákon bude připraven vládou a konzultován s RENAMO a dalšími politickými stranami.*“⁶⁷³ Spor ohledně přípravy volebního zákona následně vycházel z rozdílné interpretace tohoto ustanovení, kdy se FRELIMO přiklábělo k interpretaci užší, doslovné, legalistické, zatímco RENAMO požadovalo širší interpretaci, která by RENAMO a dalším politickým stranám fakticky dávala právo vetovat návrh předložený vládou.

Vláda dokončila návrh volebního zákona počátkem roku 1993 a následně svolala čtyřdenní konferenci, které se měly možnost zúčastnit všechny registrované politické strany. V rámci konference měly mít opoziční strany možnost vyjádřit své připomínky k návrhu zákona, dříve než by jej vláda odeslala do parlamentu ke schválení. Prvního zasedání konference se nezúčastnilo RENAMO s tím, že nemělo dostatek času na prostudování vládního návrhu zákona. Kritizovalo také skutečnost, že nebylo konzultováno při přípravě zákona.⁶⁷⁴

⁶⁷² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 135.

⁶⁷³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 172.

⁶⁷⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 173-175.

Konferenci k projednání volebního zákona s opozičními stranami zahájil prezident Chissano projevem, který obsahoval prvky vstřícnosti k opozici, ale i varování pro případ nevyužití možností daných konferencí. Vláda byla podle Chissana otevřena pro veřejnou a participativní přípravu volebního zákona a vítá z tohoto důvodu příspěvky všech stran do diskuse. Upozornil však zároveň, že mírová dohoda předpokládala pouze „konzultace“ s opozicí. Účelem konference tak podle Chissana bylo „obohatit“ vládní návrh a ne napsat návrh nový.⁶⁷⁵

Zástupci 12 opozičních stran ovšem nehodlali konference využít k diskusi o volebním zákoně, ale konference se pro ně stala příležitostí profilovat se vůči vládě a straně FRELIMO. Záhy po úvodním projevu zástupci opozičních stran opustili sál, před opuštěním konference ale ještě v projevu zformulovali požadavek, aby se vláda FRELIMO rozpustila ve prospěch přechodné vlády, která by zahrnovala i členy opozice.⁶⁷⁶

Tento vývoj souvisel se dvěma faktory. Jednak vládní postup, který formálně zcela odpovídal liteře mírové dohody (návrh připraven vládou a konzultován s opozičními stranami), nevycházel vstříc očekávání opozičních stran, že budou do procesu přípravy volebního zákona vtaženy dříve a intenzivněji. Druhým faktorem byla snaha opozičních stran získat za svoji účast na konferenci ústupky ze strany vlády, včetně řešení otázek materiálního zabezpečení činnosti opozičních stran. Kalkulovaly totiž s tím, že vláda s ohledem na úspěch mírového procesu a na mezinárodní společenství nebude moci volební zákon nechat v parlamentu schválit bez diskuse s opozicí.

Obnovení multipartijní konference k volebnímu zákonu umožnil příslib poskytnutí kancelářských prostor opozičním stranám a uvolnění finančních prostředků ze státního rozpočtu pro opoziční strany (kromě stran FRELIMO a RENAMO, které byly financovány jiným způsobem, získala každá z registrovaných stran nárok na 100 milionů meticalů, tj. 28 000 USD). Den před stanoveným termínem konání konference (27. 7.) nicméně ještě RENAMO vystoupilo s dalšími požadavky, zejména pak požadovalo, aby byl návrh

⁶⁷⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 176.

⁶⁷⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 176.

volebního zákona připraven všemi politickými stranami a nejen vládou a aby návrh zákona schválený konferencí muselo Národní shromáždění schválit beze změny. Ministr spravedlnosti Aly Dauto tento požadavek RENAMO odmítl s tím, že je v rozporu s mírovou dohodou, která stanovila, že vláda návrh připraví, a poté pouze bude konzultovat s ostatními stranami. Upozornil také na to, že se RENAMO mírovou dohodou zavázalo respektovat existující státní institucionální řád, včetně výlučné pravomoci Národního shromáždění schvalovat veškerou legislativu bez omezení. Spor byl nakonec vyřešení jednáním prezidenta Chissana s předsedou Dhlakamou, v jehož rámci Chissano souhlasil s tím, že Národní shromáždění schválí návrh zákona připravený na multipartijní konferenci.⁶⁷⁷

Multipartijní konference k volebnímu zákonu se sešla 29. července a zúčastněné strany podepsaly tzv. metodologický dokument, ve kterém se strany zavázaly, že sporné otázky budou řešeny na základě konsensu a nikoli většinového názoru. Tato dohoda ale byla záhy interpretována rozdílně. Vláda interpretovala závazek tak, že všechny zúčastněné strany budou upřímně usilovat o dosažení dohody o volebním zákoně, přičemž vláda bude proces tvorby zákona vést. Opoziční strany (RENAMO i menší strany) dohodu naopak interpretovaly tak, že se vláda zavázala, že se bude řídit názorem většiny účastníků konference.⁶⁷⁸

Jednání konference k volebnímu zákonu se záhy zablokovalo na dalším sporném bodu, a to sice na otázce složení Národní volební komise (CNE), která měla volební proces řídit. Zatímco RENAMO navrhovalo, aby v Národní volební komisi (CNE) bylo vedle vlády a RENAMO zastoupeno i mezinárodní společenství, zejména pak OSN a dárcovské země, vláda trvala na suverenitě země a navrhovala zastoupení mj. nejvyššího soudu, správního soudu a technického sekretariátu pro administraci voleb. RENAMO spolu s menšími opozičními stranami následně prosazovalo politické obsazení Národní volební komise, přičemž jednu třetinu členů mělo jmenovat FRELIMO, jednu třetinu RENAMO a jednu třetinu zástupci menších opozičních stran. Konference se v této otázce ocitla na mrtvém bodě. Trpělivost ztratili zahraniční dárci (severské země), které ke konci srpna přestali hradit pronájem konferenčního centra. Konference

⁶⁷⁷ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 176-7.

⁶⁷⁸ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 177.

byla začátkem září přesunuta do hotelu Rovuma, kde se ale záhy rozpadla do série schůzek za zavřenými dveřmi. Menší opoziční strany se nakonec z jednání zcela stáhly a vyčkávaly na dosažení dohody mezi vládou a RENAMO. Po neshodách s RENAMO nakonec vláda po 17. září odmítla konferenci znovu svolat.⁶⁷⁹

Otázka volebního zákona byla poté řešena dvoustranným jednáním mezi vládou a RENAMO. K dosažení kompromisu přispěla návštěva generálního tajemníka OSN Boutrose Boutrose-Ghalihho, který se dne 18. října 1993 sešel s prezidentem Chissanem i předsedou Dhlakamou. Vláda se s RENAMO dohodla, že Národní volební komise (CNE) bude složena z 10 členů vybraných vládou, 7 členů vybraných RENAMO, 3 členů vybraných menšími opozičními stranami a předsedy, kterého konsensem zvolí ostatních 20 členů komise. Pokud by komise ke konsensu nedošla, měla navrhnout 5 kandidátů prezidentovi, který by z těchto návrhů předsedu vybral. Prezident Chissano se s předsedou Dhlakamou také dohodl, že bude ustaven technický výbor složený ze zástupců všech stran, který dopracuje návrh volebního zákona tak, aby byl v listopadu 1993 předložen Republikovému shromáždění.⁶⁸⁰

V listopadu byly dořešeny poslední otázky. Bylo dosaženo shody, že Technický sekretariát pro administraci voleb (STAE) bude obsazen podle politického klíče. Bylo také odsouhlaseno ustavení volebního tribunálu, který se měl skládat z více zahraničních soudců než mozambických. Volební zákon byl následně beze změn schválen 9. prosince 1993 Republikovým shromážděním.⁶⁸¹

Nedořešena zůstala otázka, zda budou moci uplatnit hlasovací právo i mozambičtí občané žijící v zahraničí. RENAMO se stavělo proti této myšlence, obávalo se totiž možné manipulace s hlasy odevzdanými v cizině. Otázku nevyřešila ani schůzka prezidenta Chissana s předsedou Dhlakamou, ani následující diskuse

⁶⁷⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 178.

⁶⁸⁰ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 179.

⁶⁸¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 179.

v rámci Národní volební komise (CNE). Návrh na volební právo pro občany v zahraničí tak nakonec nebyl schválen.⁶⁸²

V rámci procesu přípravy volebního zákona bylo možné zaznamenat několik momentů, které do jisté míry charakterizovaly celé období tranzice, respektive v jistých případech i politický systém po volbách v roce 1994. Vláda zastávala legalistický přístup, uzavřené dohody interpretovala úzce a prosazovala jejich doslovné dodržování. RENAMO naopak k dohodám přistupovalo volněji a ze samotné své účasti činilo vyjednávací kartu, kdy si za svojí participaci vynucovalo další výhody včetně výhod materiálních. Menší politické strany konzistentně zaujímal shodnou pozici s RENAMO, jehož požadavkům tak dodávaly větší váhy. Pozice RENAMO k menším stranám doznala zásadní změny. Zatímco v době vyjednávání o mírové dohodě RENAMO nově vznikající malé strany považovalo za výtvar mozambické tajné služby, který má RENAMO oslabit, v období demokratické tranzice se pro RENAMO staly menší opoziční strany užitečným nástrojem. Dalším fenoménem, který se projevil v procesu jednání o volebním zákonu a který se uplatnil v mozambickém politickém systému po roce 1992 častěji, byl postup, kdy byla v případě klíčových otázek opuštěna formální předem schválená pravidla a tyto zásadní otázky byly rozřešeny neformálním jednáním nejvyšších představitelů FRELIMO a RENAMO, tj. prezidenta Chissana a předsedy Dhlakamy. Konstantním prvkem také bylo obracení se na mezinárodní společenství jako na rozhodčího v citlivých otázkách, sdělení politických stran tak často nebyla směřována mozambické veřejnosti, ale právě představitelům mezinárodního společenství.

Národní volební komise (CNE), odpovědná za celý proces přípravy a provedení voleb, byla formálně ustavena 21. ledna 1994. Politické jmenování jejích členů mělo negativní dopad na její práci. Mezi zástupci jmenovanými různými stranami panovala nedůvěra, vedení politických stran se snažila kontrolovat činnost svých zástupců v komisi, přičemž ve vypjatých momentech docházelo i k hrozbám použití násilí. Na druhou stranu si ale členové CNE byli vědomi své historické odpovědnosti za zajištění věrohodných demokratických voleb. Výhodou také byla skutečnost, že volební zákon byl schválen po zapojení politických stran do jeho

⁶⁸² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 179.

přípravy, přičemž takto legitimizovaný zákon poskytoval CNE jasná a nezpochybnitelná pravidla, jak postupovat.⁶⁸³

Klíčovým faktorem pro úspěch práce CNE byly také kvality předsedy CNE Brazão Mazuly, který byl jmenován v únoru 1994. Nestranický univerzitní profesor se zkušeností z ministerstva školství⁶⁸⁴ Brazão Mazula se prosadil jako nezávislá osobnost a získal si respekt u členů CNE i mimo Komisi. Vědomě prosazoval uplatňování pracovní metodologie založené na otevřené diskusi, kdy rozhodnutí byla činěna na základě konsensu, spíše než přehlasování menšiny většinou. Mazula se snažil přimět každého ze členů CNE, aby vyjádřil svůj názor a důvody, které jej k němu vedou. Takováto veřejná prezentace pozice a její zdůvodnění do jisté míry oslabovaly tlaky politických stran. Mazula také usiloval o to, aby rozhodovací procedury byly veřejně známé a aby byl celý proces maximálně transparentní. Procedury CNE byly vědomě vytvářeny tak, aby vedly k přijetí konečných volebních výsledků soutěžícími politickými stranami, mozambickou veřejností a mezinárodním společenstvím.⁶⁸⁵

Přes otevřenost diskuse v CNE se většina členů nadále obávala konfrontace s vedením svých politických stran ohledně obtížných otázek. Členové CNE jako níže postavení představitelé strany se neodvážili svému politickému vedení odporovat. Nejtěžší otázky (volební právo pro Mozambičany v zahraničí, využívání počítačů při kompilaci volebních výsledků) tak musel předseda CNE Mazula projednávat s předsedy FRELIMO a RENAMO.⁶⁸⁶

Vedle Národní volební komise na centrální úrovni byly ustaveny i provinční a okresní volební komise, které byly také obsazeny podle politického klíče. Fakticky bylo ale veškeré rozhodování činěno na úrovni CNE a na provinční a okresní komise tak zbylo jen rozhodování o provádění těchto rozhodnutí, čímž ale

⁶⁸³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 181.

⁶⁸⁴ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 117.

⁶⁸⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 182-3.

⁶⁸⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 183.

docházelo k překryvu s kompetencemi technických sekretariátů pro administraci voleb na provinční a okresní úrovni.⁶⁸⁷

Technický sekretariát pro administraci voleb (STAE) byl zřízen v únoru 1994 s úkolem zajistit volební proces technicky. Celkem STAE zaměstnal 8 000 pracovníků pro registraci voličů a 4 000 pracovníků volební osvěty a členů komisí ve volebních místnostech. Činnost STAE ale ztěžoval nedostatek vozidel, kanceláří a vybavení v provinciích a okresech, stejně tak jako i nezkušenost volebního personálu. Klíčovou se tak stala podpůrná role Programu OSN pro rozvoj (UNDP), který vedle technické pomoci poskytoval i logistickou podporu (včetně nasazení vrtulníků).⁶⁸⁸ Vedle UNDP byla klíčovým mezinárodním podporovatelem mozambického volebního procesu Evropská unie, která financovala 40 % z celkových nákladů na volby ve výši 62,3 milionu USD.⁶⁸⁹

Počátkem 1994 padlo rozhodnutí, že v rámci registrace voličů dostane každý občan voličský průkaz s fotografií, přičemž pro většinu Mozambičanů se tento voličský průkaz stal prvním průkazem totožnosti, který kdy měli. Registrace voličů byla zahájena 1. června 1994, přičemž v mnoha oblastech byla klíčová podpora ze strany Civilní policie ONUMOZ (Civpol). Registraci provádělo 1 600 pětičlenných registračních týmů STAE. V některých regionech ale měl STAE problém s náborem pracovníků s požadovanou nejméně šestiletou školní docházkou. Registrace voličů probíhala až do 2. září 1994. Celkem bylo zaregistrováno 6 363 311 voličů, což byl relativní úspěch vzhledem k předchozím obavám, že se nepodaří registrovat více než 4 miliony voličů.⁶⁹⁰ Na druhou stranu ale mnoho Mozambičanů, kteří by právo volit měli, registrováno nebylo, a to z důvodů technických nebo z důvodu jejich nezájmu o registraci.

Na základě počtu registrovaných voličů byly rozpočítány mandáty na provincie a strany následně připravily své provinční kandidátky pro volby do Republikového shromáždění. Národní volební komise (CNE) po prověření splnění podmínek pro

⁶⁸⁷ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 183.

⁶⁸⁸ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 121.

⁶⁸⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 184.

⁶⁹⁰ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 121-122.

účast ve volbách schválila pro první demokratické volby v Mozambiku 12 kandidátů na prezidenta a 14 politických stran a jejich koalic (koalicemi byly tzv. Demokratická unie /UD/, sdružující strany Palmo, Panade a Panamo, a tzv. Vlastenecká aliance /AP/, skládající se ze stran Monamo, PSD a FAP).⁶⁹¹

Oficiální volební kampaň byla zahájena v září 1994.

Kampaň strany FRELIMO se soustředila na prezentaci historické role FRELIMO, které vybojovalo pro Mozambik nezávislost a následně přineslo i mír a demokracii. Představovala se jako strana, která zajišťuje a bude zajišťovat obnovu země a výstavbu škol, zdravotních středisek apod. Naopak RENAMO bylo v rámci kampaně FRELIMO prezentováno jako organizace vytvořená Rhodesií a JAR, která v zájmu těchto zemí a bývalých portugalských kolonistů vedla válku proti mozambickému lidu zahrnující zabíjení civilistů a ničení infrastruktury. V rámci kampaně FRELIMO bylo uspořádáno několik cest prezidenta Chissana, během kterých se setkával s občany po celé zemi. V rámci shromáždění organizovaných FRELIMO byla rozdávána trička a pruhy látky využívané mj. jako sukně (tzv. *capulanas*) se symboly FRELIMO a portréty Chissana.⁶⁹²

RENAMO se v rámci své kampaně soustředilo na prezentaci sdělení, že vybojovalo pro Mozambik demokracii. Tím, že se konají volby, válku vyhrálo. Dhlakama byl označován za „otce demokracie v Mozambiku.“ Zároveň ale RENAMO Mozambičany ujišťovalo, že znovu válčit nebude, a to i kdyby volby prohrálo. Přestože etnické a regionální rozdíly nebyly hlavním sdělením RENAMO, do jisté míry tyto faktory v politické mobilizaci využívalo. Ve středu a na severu země RENAMO zdůrazňovalo nerovnováhu mezi investicemi ve prospěch sociálního a ekonomického rozvoje na jihu země a v ostatních oblastech, přičemž slibovalo vyrovnání tohoto údajného znevýhodňování mj. zřízením univerzit i ve středu Mozambiku a na severu země. Předseda Dhlakama se během kampaně obracel na občany v místních jazycích a oslovoval je častěji ne jako Mozambičany, ale Macua nebo Sena. Pokud jde o jazykovou skupinu Macua, přislíbil větší zastoupení této skupiny ve vládě a klíčové postavení v provinční

⁶⁹¹ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 123.

⁶⁹² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 133-4.

vládě v provincii Nampula. V jižních provinciích RENAMO během kampaně regionálními rozdíly neoperovalo, vládu FRELIMO ale prezentovalo jako vládu malé elity žijící na úkor chudých, obviňovalo ji také z korupce a nekompetentnosti. Podobně jako FRELIMO, i RENAMO v rámci kampaně rozdávalo trička a *capulanas*. Ve venkovských oblastech byly často do kampaně RENAMO zapojovány tradiční autority. Předseda Dhlakama během kampaně podnikl dvě cesty po mozambických provinciích Gaza, Inhambane, Zambézia, Nampula, Cabo Delgado a Niassa. Nejvíce byla kampaň RENAMO zaměřena na provincie Nampula, Zambézia a Inhambane, dobré výsledky v provinciích Sofala a Manica považovalo RENAMO za zaručené. V mnoha městech ve středním a severním Mozambiku byl Dhlakama nadšeně přivítán relativně početnými shromážděními, takovéto přijetí bylo zaznamenáno mj. ve městech Beira, Chimoio, Quelimane a Nampula.⁶⁹³

Kampaň probíhala překvapivě hladce, navzdory historii ozbrojeného konfliktu. K několika incidentům nicméně během kampaně došlo. V oblastech kontrolovaných RENAMO došlo k několika případům, kdy byli zbiti novináři nebo příznivci strany FRELIMO. Na druhou stranu příznivci strany FRELIMO se několikrát pokusili narušit opoziční shromáždění. V okrese Rubaje, v provincii Nampula, dokonce příznivci FRELIMO házeli kameny na vrtulník předsedy RENAMO Dhlakamy a auta jeho doprovodu. Dhlakama ale nechtěl incident eskalovat a jeho ochranka proto nereagovala. Podobně byla narušena kampaň RENAMO v provincii Gaza. Konvoj RENAMO byl příznivci FRELIMO napaden v provinčním hlavním městě Xai-Xai, přičemž útočníci se pokusili i zapálit vozidla konvoje. Varující skutečností bylo to, že policie proti útočnickům nezasáhla. Kvůli incidentu zrušil Dhlakama svoji kampaň v provincii Gaza. Celkově ale bylo střetů mezi příznivci FRELIMO a RENAMO relativně málo.⁶⁹⁴

Pokud jde o přístup sdělovacích prostředků ke kampani, u státem kontrolovaných médií byla zřejmá podpora prezidenta Chissana. Pro některé novináře ale byla kampaň před volbami příležitostí uplatnit nově nabytou svobodu tisku. V některých novinách byly otištěny články popisující relativně vysokou účast na

⁶⁹³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 144-149.

⁶⁹⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 150.

shromážděních, na kterých vystupoval předseda RENAMO Dhlakama. Když si na otištění takových článků stěžovali zástupci strany FRELIMO, novináři tyto stížnosti zveřejnili v novinách s vlastním komentářem.⁶⁹⁵

Vedle kampaně politických stran uspořádal STAE relativně úspěšnou osvětovou kampaň o významu voleb a způsobu hlasování. Tato kampaň zahrnovala informace v rozhlase a osvětu prostřednictvím prezentací pracovníků STAE v komunitách. Tyto prezentace zahrnovaly i nácvik samotného volebního aktu.⁶⁹⁶

Pro volby bylo připraveno celkem 7 417 volebních stanic po celé zemi. Pro práci ve volebních místnostech bylo rekrutováno a proškoleno 52 000 pracovníků. Vedle toho bylo rekrutováno a proškoleno 32 000 mozambických pozorovatelů voleb. Tito pozorovatelé měli být nominováni mozambickými politickými stranami, když ale strany do stanovené lhůty (17. října) potřebný počet kandidátů nenavrhly, byli vybráni i pozorovatelé stranami nejmenovaní, které motivovala na mozambické poměry nadstandardní odměna ve výši 150 000 meticalů (25 USD) za dva dny práce. Následně bylo ale na základě tlaku politických stran zaregistrováno dalších 25 000 pozorovatelů, které politické strany nominovaly po 17. říjnu. Na průběh voleb dohlíželo i více než 3 000 mezinárodních pozorovatelů, zejména vyslaných OSN, EU a OAJ.⁶⁹⁷

Proces přípravy a organizace voleb, a tím i celý proces demokratické postkonfliktní transformace země byl bezprostředně před stanoveným datem konání prvních svobodných mozambických voleb (27.-28. října 1994) ohrožen bojkotem nejvýznamnější opoziční strany a bývalé ozbrojené opozice RENAMO. Vyhlášení bojkotu voleb lze interpretovat jako manifestaci vysoké míry nedůvěry, která nadále mezi vládní stranou FRELIMO a hlavní opoziční stranou RENAMO přetrvávala. Zároveň ale bylo i odrazem nejistoty a obav, které vedení RENAMO mohlo mít z budoucnosti po svobodných volbách. Vyhlášení bojkotu voleb stranou RENAMO lze chápat v přímé souvislosti s celou řadou prohlášení a událostí ze září a října 1994.

⁶⁹⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 146.

⁶⁹⁶ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 128.

⁶⁹⁷ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 129.

Již 9. září 1994 byl v týdeníku Savana otištěn článek, v němž předseda RENAMO Dhlakama uvedl, že se strana „za stávajícího bezpečnostního klimatu“ bude rozmyšlet, jestli půjde do voleb.⁶⁹⁸ 14. září se Dhlakama vyslovil pro konání zvláštního krizové vrcholné schůzky, které by se zúčastnil on a prezidenti Chissano, Mandela a Mugabe, kde by byla řešena obvinění vlády z toho, že tajně cvičí své vojáky a skrývá zbraně. Koncem září pak Dhlakama pohrozil, že stáhne generály RENAMO z nové armády, protože nebyli dostatečně chráněni proti „vládním spiknutím.“ K těmto obavám Dhlakamu nejspíše vedly paralely se situací v Angole, kde byli vysocí představitelé a generálové UNITA ubytováni v hotelech v Luandě a v době vypuknutí dalšího kola občanské války po volbách v roce 1992 tak byli relativně snadno vládou zneutralizováni. Bývalí generálové RENAMO, kteří se uplatnili jako vysocí důstojníci nové mozambické armády FADM, ale jasně Dhlakamovy indikovali, že s jejich neomezenou loajalitou nemůže nadále počítat. Dali najevo, že se již považují za apolitické součásti nové mozambické armády a že rozhodně nehodlají opustit hotel Turismo v Maputo a přestěhovat se do polních podmínek na základně RENAMO v Maringué.⁶⁹⁹ V dalších svých vyjádřeních Dhlakama obviňoval vládu z toho, že si nechává své loajální vojáky v záloze, zatímco RENAMO odzbrojilo. Zástupci RENAMO se následně neúčastnili dvou zasedání Komise pro příměří, kde měly být diskutovány skryté zbraně RENAMO a jeho komunikační systém. RENAMO posléze vydalo sérii prohlášení k údajné přípravě volebních podvodů vládou. Zástupce ředitele informačního oddělení RENAMO Almeida dos Santos Tamara nejprve vládu obvinil z toho, že dováží další volební urny ze Zimabwe. Předseda Dhlakama posléze vystoupil s obviněním, že FRELIMO přiváží do Mozambiku zimbabwské občany, kteří by měli ve volbách hlasovat pro FRELIMO.⁷⁰⁰

Dalším faktorem, který mohl ovlivnit rozhodnutí RENAMO bojkotovat volby, bylo prohlášení prezidenta Chissana ze dne 24. října 1994, ve kterém na tiskové

⁶⁹⁸ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 150.

⁶⁹⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 151-2.

⁷⁰⁰ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 152.

konferenci kategoricky odmítl ideu tzv. vlády národní jednoty.⁷⁰¹ Tento koncept, spočívající ve sdílení moci mezi FRELIMO a RENAMO ve společné vládě, prosazovala celá řada zahraničních partnerů Mozambiku, kteří takovéto řešení inspirované i sdílením moci mezi Africkým národním kongresem a Národní stranou v JAR po volbách z dubna 1994 chápali jako ideální institucionální pojistku proti návratu k válce. Vedle často i velmi ostrého tlaku ze strany některých zahraničních vlád na toto řešení byla idea vlády národní jednoty podporována i ze strany RENAMO, uvnitř strany FRELIMO ale byla výrazná opozice proti tomuto řešení, které šlo nad rámec mírové dohody z roku 1992.

Posledním faktorem, který měl vliv na rozhodování Dhlakamy o bojkotu voleb, byly výsledky summitu Států frontové linie. Vrcholná schůzka prezidentů a předsedů vlád tzv. států frontové linie se uskutečnila v Harare na žádost mozambické vlády dne 25. října 1994 a zúčastnili se jí mj. zimbabwský prezident Robert Mugabe, mozambický prezident Joaquim Chissano a botswanský prezident Ketumile Masire. Summit v Harare vydal prohlášení proti možnému zpochybnování výsledků voleb v Mozambiku. Zúčastněné státy dokonce pohrozily možností intervence, když oznámily, že jsou připraveny „provést vhodná a včasná opatření, pokud by si to situace vyžádala.“⁷⁰²

Předseda RENAMO Afonso Dhlakama do Harare přijel také, summitu se ale nezúčastnil a vedl jen bilaterální jednání se zimbabwským a botswanským prezidentem, které ujistil, že RENAMO neplánuje návrat k válce. Průběh summitu v Harare Dhlakamovy dokládá, že sousední státy stojí na straně vlády, a ve světle předcházející nedůvěry a pochybností se obával, že by vládu podpořily i v případě manipulace s volebními výsledky.

Z Harare Dhlakama odjel přímo do města Beira, kde byl izolován od zástupců mezinárodního společenství a dopřával sluchu svým poradcům, kteří ho informovali ve smyslu, že se vláda připravuje zmanipulovat volby. Zejména se jednalo o otázku voličských průkazů. Národní volební komise (CNE) měla rezervu jednoho milionu voličských průkazů a RENAMO se obávalo, že budou distribuovány nezaregistrovaným voličům. Žádalo proto, aby byly rezervní

⁷⁰¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 152.

⁷⁰² Synge, s. 131.

průkazy zničeny, tomuto požadavku ale CNE nevyhověla. 25. října mluvčí RENAMO v Maputo Rahil Khan konstatoval, že podle RENAMO nebyly vytvořeny podmínky pro svobodné a spravedlivé volby. 26. října, tj. jeden den před plánovaným konáním voleb, předseda RENAMO Dhlakama vydal prohlášení, že neexistují podmínky pro demokratické volby, a následně oznámil, že se RENAMO nebude voleb účastnit. K bojkotu voleb ze strany RENAMO se záhy přidaly i strany PCN, UNAMO a UD, jejichž podporu si v Maputo RENAMO zajistilo.⁷⁰³

Vyhlášení bojkotu voleb několik hodin před plánovaným otevřením volebních místností vyvolalo horečnatou aktivitu zejména na straně mezinárodního společenství. Bylo zřejmé, že neúčast hlavní opoziční strany ve volbách by měla zásadní negativní dopad na legitimitu politiků zvolených z voleb s potenciálem pro obnovení ozbrojeného konfliktu. Na druhou stranu vzhledem k pokročilému stádiu příprav voleb nebylo proveditelné termín konání voleb odložit, respektive pokus termín voleb na poslední chvíli měnit by pravděpodobně vyústil v naprostý chaos. Nikoli nepodstatné lidské i finanční zdroje by byly vynaloženy nadarmo a nebylo by vůbec jisté, zda by byly zajištěny zdroje další, které by umožnily konání voleb v brzkém náhradním termínu.

Na vyhlášení bojkotu voleb zareagovala řada diplomatů. Jihoafrický velvyslanec John Sunde odletěl do Beiry a snažil se navázat kontakt s Dhlakamou. Diplomaté také komunikovali s významnými představiteli RENAMO, kteří se nacházeli v Maputo (Raul Domingos, Vicente Ululu) a kteří byli také jednáním Dhlakamy zaskočeni. Mezinárodnímu společenství se je podařilo přesvědčit, aby neopouštěli Maputo.⁷⁰⁴

Národní volební komise (CNE) 27. října, tedy první volební den, vydala v 5 hodin ráno prohlášení, že se volby navzdory prohlášení RENAMO uskuteční. Volební místnosti byly po celé zemi otevřeny a lidé začali volit, narušen byl volební proces pouze v malém počtu volebních místností v oblastech kontrolovaných RENAMO. Ve volebních místnostech pracovala i většina pozorovatelů

⁷⁰³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 153. Též SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 131.

⁷⁰⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 153.

jmenovaných stranou RENAMO, kteří se o bojkotu voleb doslechli pouze z rozhlasu.⁷⁰⁵

Záhy bylo zjevné, že se Dhlakamova výzva k bojkotu voleb zcela minula účinkem. Během prvního dne voleb, 27. října, v některých volebních místnostech odvolilo více než 80 % voličů. Tváří v tvář tomuto vývoji přehodnotily svoji pozici strany, které jen o několik hodin dříve bojkot RENAMO podpořily. Strany UD, UNAMO a PCN oznámily, že se voleb přece jen zúčastní.⁷⁰⁶

Ve stejné době, kdy mozambičtí voliči poprvé v historii stáli ve frontách před volebními místnostmi, aby mohli svobodně rozhodnout o své politické reprezentaci, vyvíjelo mezinárodní společenství tlak na RENAMO, aby od bojkotu ustoupilo. Zvláštní představitel generálního tajemníka OSN Ajello i sám generální tajemník OSN vydali prohlášení, ve kterém podpořili řádné konání voleb podle plánu. I američtí diplomaté dali najevo, že USA nepodpoří ani bojkot, ani odklad voleb. Do snah o navázání kontaktu s Afonsem Dhlakamou se zapojili i zástupci RENAMO v Maputo Raul Domingos a Vicente Ululu, kteří Dhlakamu vyzvali, aby přijel do Maputa.⁷⁰⁷

Soustředěný tlak mezinárodního společenství na Afonsa Dhlakamu byl nakonec úspěšný. 27. října navečer odlétl z Beiry do Maputa. V Maputo se nicméně nejprve uchýlil do své rezidence, kde nepřijímal návštěvy a ostře zkritizoval shromážděné představitele RENAMO, kteří v hlavním městě působili. Až večer Dhlakama souhlasil s tím, že přijme americké diplomaty, kteří mu tlumočili pozici, že USA nebudou podporovat bojkot voleb, ale že budou trvat na tom, aby veškeré případné stížnosti na průběh voleb byly řádně prošetřeny. Následně s Dhlakamou telefonicky komunikoval zimbabweský prezident Robert Mugabe, jihoafrický prezident Nelson Mandela a portugalský prezident Mario Soares.⁷⁰⁸

Po tomto tlaku ze strany mezinárodního společenství Dhlakama souhlasil s návrhem, že RENAMO odvolá bojkot voleb, pokud mezinárodní společenství,

⁷⁰⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 153.

⁷⁰⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 153.

⁷⁰⁷ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 132.

⁷⁰⁸ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 132.

konkrétně pak zahraniční členové Komise pro kontrolu a dohled (CSC), bude garantovat prošetření veškerých stížností na průběh voleb a že v případě volebních podvodů nebudou volby prohlášeny za svobodné a spravedlivé. V tomto smyslu bylo připraveno zvláštní prohlášení, které 28. 10. v 9:30 velvyslanci států zastoupených v Komisi pro kontrolu a dohled (CSC) za přítomnosti Dhlakamy podepsali.⁷⁰⁹

Prohlášení podepsané velvyslanci odkazovalo na stížnosti RENAMO na průběh volebního procesu a obsahovalo závazek maximálního úsilí o vyšetření těchto stížností. Prohlášením také členové Komise pro kontrolu a příměří (CSC) explicitně připomněli všem stranám, že „*jakýkoli důkaz o významném volebním podvodu zabrání prohlášení voleb za svobodné a spravedlivé.*“⁷¹⁰

Komise pro kontrolu a dohled (CSC) a Národní volební komise (CNE) dále ubezpečily Dhlakamu, že rezervní voličské průkazy a další materiály, které RENAMO považovalo za zneužitelné pro manipulaci voleb, budou zničeny za přítomnosti pozorovatelů vlády a RENAMO.⁷¹¹

Řešení vyhlášeného bojkotu ukázalo, že pro RENAMO mělo větší váhu jednání s mezinárodním společenstvím než řešení problémů v rámci národních orgánů, i když v nich mělo svoje zástupce. Pro opětovné zapojení RENAMO do volebního procesu byly klíčové garance mezinárodního společenství, s předcházející reakcí Národní volební komise (CNE) na svoje stížnosti nebylo spokojeno. Vyhlášení bojkotu voleb tak je možné interpretovat jako snahu získat pozornost mezinárodního společenství, přičemž tato snaha apelovat na mezinárodní společenství a obracet se na něj se stížnostmi jako na rozhodčího sporů byla výrazným rysem jednání RENAMO po celou dobu procesu demokratické transformace. Tento postup dokonce mohl vyvolávat dojem, že mezinárodní

⁷⁰⁹ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 133.

⁷¹⁰ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 134.

⁷¹¹ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 134.

společenství je pro RENAMO důležitějším publikem než mozambická veřejnost.⁷¹²

Kvůli zmatkům vyvolaným vyhlášením bojkotu voleb stranou RENAMO Národní volební komise (CNE) rozhodla o prodloužení hlasování o třetí den (29. října). RENAMO dalo svým pozorovatelům ve volebních místnostech instrukci, aby začali plnit své úkoly ve volebním procesu. 28. října v 11:20 Afonso Dhlakama v Rádiu Mozambik oznámil návrat RENAMO do volebního procesu. Následně Dhlakama odvolil a na tiskové konferenci prohlásil, že 16 let bojoval, aby se demokratické volby mohly uskutečnit.⁷¹³

Voleb se celkem zúčastnilo 5,4 milionu voličů, účast tedy byla poměrně vysoká (87,9 %). Pokud jde o rozložení hlasujících do tří volebních dní, v mnoha volebních místnostech hlasovalo více než 60 % voličů již první den, druhý den pak byl znatelně klidnější a třetí již téměř zbytečný. Pozorovatelé nezaznamenali žádné významné prohřešky proti regulérnosti voleb. Pojistkou proti manipulaci voleb ve volebních místnostech byla vysoká účast stranických pozorovatelů RENAMO v těchto místnostech. Podle pozorovatelů byly kontrolní mechanismy na volebních stanicích v pořádku, bez závad byl i proces sčítání hlasů ve volebních místnostech, který probíhal veřejně. Jistým logistickým problémem bylo, že personál volebních místností požadoval navýšení odměny vzhledem k prodloužení voleb o třetí den.⁷¹⁴

Druhého listopadu vydal vysoký představitel generálního tajemníka OSN Ajello předběžné prohlášení k volbám, které označil za klidné, dobře zorganizované a bez závažných nedostatků. Pozorovatelé OSN dle prohlášení Ajella nemohli potvrdit žádná obvinění z manipulace voleb nebo ze zavražďování voličů. V podobném duchu bylo i předběžné prohlášení pozorovatelské mise Evropské unie, které bylo také vydáno 2. listopadu.⁷¹⁵

⁷¹² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 153-4.

⁷¹³ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 134.

⁷¹⁴ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 134.

⁷¹⁵ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 135.

Hlasovací lístky byly s eskortou převáženy do provinčních center, kde byly výsledky agregovány. Následně byly hlasovací lístky přepraveny do Maputa, kde byly řešeny stížnosti a znovu posuzovány hlasovací lístky označené ve volebních místnostech za neplatné. Pokud jde o stížnosti na průběh volebního procesu, bylo zaregistrováno mnoho zpráv o podvodech a zastrašování voličů, ale jen málo z těchto podnětů bylo doplněno o důkazy, které by umožnily prověření. V těch případech, které byly prošetřeny, nebyly zjištěny žádné zásadní nedostatky.⁷¹⁶ Jistým problémem bylo to, že Národní volební komise (CNE) na poslední chvíli umožnila personálu volebních místností, policistům dohlížejícím na bezpečnost volebních místností i národním pozorovatelům volebního procesu volit ve volebních místnostech, kde se nacházeli, i když odtamtud nepocházeli a nebyli tak uvedeni mezi registrovanými voliči. S touto změnou a zejména pak s případy, kdy z tohoto důvodu ve volební místnosti odvolilo více voličů než bylo zaregistrováno, se nedokázal vyrovnat používaný počítačový program. Nejzávažnějším problémem budícím pochybnosti byl nevysvětlený rozdíl mezi počtem zaregistrovaných voličů na konci procesu registrace (6 363 311) a počtem registrovaných voličů uváděným při zveřejnění výsledků voleb (6 148 842).⁷¹⁷

Vzhledem k průtahům spojeným zejména s přepočítáváním hlasů v případě numerických chyb a opětovným posuzováním neplatných a sporných hlasů byly výsledky voleb vyhlášeny předsedou Národní volební komise (CNE) Mazulou až tři týdny po konání voleb, 19. listopadu 1994.⁷¹⁸

Pokud jde o výsledky prezidentských voleb, nejlépe se umístil kandidát strany FRELIMO a dosavadní prezident Joaquim Chissano s 53,3 % hlasů, na druhém místě pak skončil kandidát strany RENAMO Afonso Dhlakama s 33,7 %. Další kandidáti nedostali více než 3 % hlasů (úplné výsledky prezidentských voleb z roku 1994 přináší tabulka č. 5). Přibližně 9 % odevzdaných hlasů nebylo platných. Vzhledem k tomu, že Joaquim Chissano získal nadpoloviční počet

⁷¹⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 150.

⁷¹⁷ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 141.

⁷¹⁸ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 135.

hlasů, zvítězil již v prvním kole a druhé kolo prezidentských voleb se již nekonalo.

Tabulka 5: Výsledky prezidentských voleb v roce 1994⁷¹⁹

Jméno kandidáta	Počet hlasů	Procento hlasů
Joaquim Chissano	2,63 mil.	53,30
Afonso Dhlakama	1,67 mil.	33,73
Wehia Ripua	141 905	2,87
Carlos dos Reis	120 708	2,44
Maximo Dias	115 442	2,34
Vasco Alfazema	58 848	1,19
Jacob Sibindy	51 070	1,03
Domingos Arouca	37 767	0,76
Carlos Jeque	34 588	0,70
Casimiro Nhamitambo	32 036	0,65
Mario Machele	24 238	0,49
Padimbe Andrea	24 208	0,49

Pokud jde o volby do Republikového shromáždění, pětiprocentní hranici pro vstup do parlamentu překonala strana FRELIMO se 44,3 % hlasů, strana RENAMO s 37,8 % a koalice Demokratická unie (UD) s 5,1 %. Žádná z dalších stran a koalic nezískala více než 2 % hlasů (úplné výsledky přináší tabulka č. 6). Přibližně 11 % odevzdaných hlasů nebylo platných. Po přepočtení hlasů na mandáty připadlo straně FRELIMO 129 poslaneckých míst, straně RENAMO 112 a koalici Demokratická unie (UD) 9 mandátů.

⁷¹⁹ Podle SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 138.

Tabulka 6: Výsledky voleb do Republikového shromáždění 1994⁷²⁰

Název strany	Počet hlasů	Procento hlasů
FRELIMO	2,12 mil.	44,33
RENAMO	1,80 mil.	37,78
Demokratická unie (UD)	245 793	5,15
Vlastenecká aliance (AP)	93 031	1,95
Sociálně liberální a demokratická strana (SOL)	79 622	1,67
Sjednocená mozambická fronta (FUMO)/Strana demokratické konvergence (PCD)	66 527	1,39
Strana národní konvence (PCN)	60 635	1,27
Mozambická nezávislá strana (Pimo)	58 590	1,23
Demokratická kongresová strana (Pacode)	52 446	1,10
Mozambická lidová pokroková strana (PPPM)	50 793	1,06
Strana demokratické obnovy (PRD)	48 030	1,01
Mozambická demokratická strana (Pademo)	36 689	0,77
Národní mozambická unie (Unamo)	34 809	0,73
Dělnická strana (PT)	26 961	0,56

Výsledky prezidentských i parlamentních voleb ukázaly výrazné regionální rozdíly v preferencích voličů. Zatímco FRELIMO zvítězilo v jižních provinciích Maputo město, Maputo provincie, Gaza a Inhambane a v nejsevernějších provinciích Cabo Delgado a Niassa, RENAMO zvítězilo ve středním Mozambiku a v jižní části severního Mozambiku, v provinciích Sofala, Manica, Tete, Zambézia a Nampula. Celkové rozložení mandátů podle provincií přináší tabulka č. 7.

⁷²⁰ Podle SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 138.

Tabulka 7: Rozdělení mandátů v Republikovém shromáždění na základě voleb z roku 1994⁷²¹

Provincie	Celkový počet mandátů	FRELIMO	RENAMO	UD
Město Maputo	18	17	1	0
Provincie Maputo	13	12	1	0
Gaza	16	15	0	1
Inhambane	18	13	3	2
Sofala	21	3	18	0
Manica	13	4	9	0
Tete	15	5	9	1
Zambézia	49	18	29	2
Nampula	54	20	32	2
Niassa	11	7	4	0
Cabo Delgado	22	15	6	1
Celkem	250	129	112	9

Ovšem i v rámci jednotlivých provincií bylo možné zaznamenat rozdíly. Přestože v jižních provinciích Maputo, Gaza a Inhambane zvítězilo s velkou převahou FRELIMO a jeho kandidát Chissano (v některých administrativních místech provincie Maputo a Gaza s 95 – 98 % hlasů), ve třech administrativních místech (z toho dvou v provincii Inhambane) se prosadil Afonso Dhlakama. Ve středomožambické provincii Sofala zvítězilo RENAMO a Afonso Dhlakama ve všech administrativních místech, ale zatímco v administrativních místech Subwe (okres Maringué) nebo Muanza získalo přes 90 % hlasů, v administrativním místě Marromeu získal Afonso Dhlakama 47 %. V dalších provinciích bylo hlasování méně vyhraněné. V provincii Manica sice ve většině administrativních míst zvítězilo RENAMO a Afonso Dhlakama (v jednom z administrativních míst s 90 % hlasů), v osmi administrativních místech na severu, západě a jihu provincie zvítězil Chissano. V provincii Tete zaznamenalo RENAMO nejlepší výsledky na samém východě provincie, v okrese Mutarara, naopak FRELIMO zvítězilo

⁷²¹ Podle SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 139.

v oblasti mezi řekou Zambezi a zimbabweskou hranicí. V provincii Zambézia byla podpora pro obě strany rozptýlená se silnější podporou RENAMO (někdy až přes 80 % hlasů) na západě provincie. Naopak v provincii Nampula mělo na západě silnější podporu FRELIMO a RENAMO silnější podporu na východě. V provincii Niassa mělo FRELIMO silnější podporu na severu, v provincii Cabo Delgado pak mělo FRELIMO a Joaquim Chissano nejsilnější podporu (někdy i 95-96 % hlasů) na makondské náhorní plošině.⁷²²

Přestože ve volbách zvítězila strana FRELIMO a její prezidentský kandidát a vytvořila si tak základ pro kontinuitu vládnutí, volby nebyly pro RENAMO úplnou prohrou. Vedle toho, že mohlo jako svůj úspěch prezentovat samo konání voleb, prokázaly jejich výsledky, že RENAMO mělo podporu významné části mozambického elektorátu a v mnoha regionech dokonce bylo politickou silou s nejsilnější podporou. Výsledky RENAMO ve volbách byly překvapením pro ty, kdo doslovně přijímali vládní propagandu a počítali, že RENAMO jako teroristická organizace řízená ze zahraničí, bez podpory obyvatelstva, ve volbách zcela propadne.

Výsledky voleb potvrdily silnou bipolaritu mozambické politické scény, která odrážela jak situaci dvoustranné ozbrojené konfrontace v období 1976-1992, tak dvoustranná mírová jednání v období 1990-1992. Vedle výrazného odstupu v počtu získaných hlasů a mandátů mezi stranou FRELIMO a RENAMO a ostatními stranami tuto bipolaritu jasně doložila i skutečnost, že v žádném z mozambických okresů i administrativních míst nezvítězila jiná strana, než FRELIMO a RENAMO.⁷²³ Těsné překonání 5 % bariéry pro vstup do parlamentu koalici Demokratická unie (UD) bipolaritu mozambické politické scény nijak podstatně nenarušilo.

Výsledky voleb jasně ukázaly relativně silné štěpení elektorátu podle regionálních linií. FRELIMO získalo neotřesitelnou pozici na jihu země, odkud v minulosti pocházeli nejvyšší představitelé strany a kde se za války RENAMO dopouštělo největších krutostí. RENAMO si naopak vytvořilo silnou regionální voličskou

⁷²² BRITO, Luís de, *Cartografia eleitoral de Moçambique – 1994*, Maputo: Livraria Universitária, 2000, s. 8-55.

⁷²³ BRITO, Luís de, *Cartografia eleitoral de Moçambique – 1994*, Maputo: Livraria Universitária, 2000, s. 9.

základnu ve středním Mozambiku, kde zahájilo své operace po roce 1976 a kde mělo již za války znatelnou podporu v jistých segmentech venkovského obyvatelstva.

Vedle regionálního rozdělení bylo možné ve volebním jednání rozpoznat dělicí linii město-venkov, kde FRELIMO mělo obecně lepší výsledky ve městech a v rámci měst v městských centrech s domy z moderních stavebních materiálů, přičemž tento rozdíl byl nejvíce patrný v oblastech, kde na venkově získalo velkou podporu RENAMO. V celostátním měřítku získalo FRELIMO 59 % hlasů ve městech, zatímco RENAMO získalo ve městech jen 29 %. Naopak na venkově byla pozice obou nejsilnějších stran vyrovnaná, FRELIMO získalo 40 % hlasů a RENAMO 41 %. V každém hlavní městě provincie byly výsledky FRELIMO lepší než v celé provincii.⁷²⁴ Dříve marxistická strana FRELIMO se tak paradoxně zejména ve středním Mozambiku stala stranou střední třídy, státních úředníků a osob se zajištěným formálním zaměstnáním, zatímco RENAMO se ve městech orientovalo na nejprostší vrstvy žijící v chudinských sídlištích na okraji měst a uplatňující se v neformální ekonomice.

Regionální a sociální faktory a historická zkušenost ovlivnily volební chování mnohem silněji než programové rozdíly mezi dvěma hlavními stranami. Tyto rozdíly byly spíše méně podstatné (obě největší strany se hlásily k demokratickému politickému systému a připisovaly si zásluhy za jeho zavedení, stejně tak i obě podporovaly tržní hospodářství).

Pokud jde o relativní volební úspěch koalice Demokratická unie (UD), která jako jediná vedle dvou největších stran překročila hranici pro vstup do Republikového shromáždění, připisují jej někteří autoři nikoli zvláštnímu politickému programu, ale umístění strany na volebním lístku. Koalice Demokratická unie byla na hlasovacím lístku pro parlamentní volby umístěna na stejném místě, jako byl kandidát Joaquim Chissano na hlasovacím lístku pro prezidentské volby, a Demokratickou unii tak mohli nedopatřením zaškrtnout negramotní příznivci strany FRELIMO.⁷²⁵

⁷²⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 171.

⁷²⁵ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 137.

Po vyhlášení výsledků vysoký představitel generálního tajemníka OSN Aldo Ajello oficiálně vyhlásil volby za svobodné a spravedlivé. Připustil, že došlo k drobným prohřeškům proti řádnému volebnímu procesu, žádná událost ale podle OSN neovlivnila věrohodnost voleb a výsledek tak reflektoval vůli voličů.⁷²⁶

Ještě důležitější než vyjádření Aldo Ajella bylo prohlášení Afonsa Dhlakamy, který výsledky voleb akceptoval jako „základ pro to, aby RENAMO vykonávalo svá demokratická práva opozice,“ jakkoli průběh voleb kritizoval a uváděl, že RENAMO bylo diskriminováno a že tak volby spravedlivé nebyly.⁷²⁷

Vítěz prezidentských voleb Joaquim Chissano neustoupil tlaku mezinárodního společenství, aby strana FRELIMO sdílela v zájmu usmíření a politické stability moc s poraženou stranou RENAMO v rámci tzv. vlády národní jednoty. Sdílení moci s RENAMO odmítl s tím, že „vláda a opozice mají svá místa, která by neměla být směřována.“⁷²⁸

Dne 8. prosince 1994 se poprvé sešel demokraticky zvolený mozambický parlament, kde se strana FRELIMO a RENAMO střetly hned nad prvním bodem programu, kterým byla pravidla pro volbu předsedy Republikového shromáždění.

Staronový prezident Joaquim Chissano byl slavnostně inaugurován o den později, 9. prosince 1994.

K 9. prosinci 1994 byl ukončen mandát mise ONUMOZ. Mírové komise se naposledy sešly 5.-6. prosince a své závěrečné zprávy předaly o den později. Ke konci ledna 1995 opustila Mozambik velká většina vojenského i civilního personálu ONUMOZ.⁷²⁹

Demokratickými volbami a ustavením institucí z těchto voleb vzešlých skončilo přechodné období předvídané mírovou dohodou z roku 1992. Některé aspekty postkonfliktní normalizace politické, sociální a ekonomické situace musely být sice řešeny i v následujícím období (rekonstrukce infrastruktur a sociálních

⁷²⁶ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 138.

⁷²⁷ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 140.

⁷²⁸ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 141.

⁷²⁹ SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 141.

služeb, rozšíření státní správy do oblastí dříve kontrolovaných RENAMO), řešení ozbrojeného konfliktu však bylo v hlavních rysech dovršeno.

Vedle významu prvních demokratických voleb pro završení mírového řešení války v Mozambiku měly tyto volby také význam jako zakládající volby pro nový demokratický politický systém. Pozitivním vkladem voleb z roku 1994 pro mozambickou demokracii byla zejména sama skutečnost, že se uskutečnily, a to bez zásadních přehmatů. Negativním faktorem bylo, že se nepodařilo překonat vysoký stupeň nedůvěry mezi politickými stranami. Nepříliš šťastným precedensem také byla možnost vynutit si odmítnutím formálního procesu právo na neformální vyjednávání, v jehož rámci bylo možné získat dodatečné výhody a garance.

Konsolidace demokratické transformace postkoloniálního státu v Mozambiku a její problémy

Období po prvních demokratických volbách

Volby z roku 1994 znamenaly konec období postkonfliktní tranzice, které charakterizovala vedle silného formalizovaného postavení mezinárodního společenství rovnost dříve zneprátených stran mj. pokud jde o zastoupení v celé řadě mírových komisí.

Situace se změnila tím, že strana FRELIMO zvítězila v demokratických volbách do Republikového shromáždění a zejména pak tím, že její kandidát, Joaquim Chissano, zvítězil ve volbách prezidentských. Výsledky voleb spolu s ústavním systémem koncentrujícím výkonnou moc do rukou prezidenta byly předpokladem pro mocenskou dominanci strany FRELIMO v Mozambiku v období po roce 1994, přičemž neochota dělit se o moc s poraženou opozicí se projevila odmítnutím konceptu tzv. vlády národní jednoty.

Staronový prezident Joaquim Chissano jmenoval vládu, která byla složena výhradně ze členů strany FRELIMO. Většinou se jednalo o politiky, kteří působili ve vysokých funkcích již delší dobu, došlo nicméně k nahrazení některých

zastánců tvrdé linie pragmatiky.⁷³⁰ Také všichni jmenovaní guvernéři provincií byli členy strany FRELIMO.

Jediným formálním fórem, které straně RENAMO zůstalo pro prezentaci politických postojů po ukončení činnosti mírových komisí, bylo Republikové shromáždění. I zde ovšem strana FRELIMO plně využívala své síly. Již na první schůzi demokraticky zvoleného Republikového shromáždění vypukl spor o způsob volby předsedy tohoto sboru. FRELIMO prosazovalo veřejnou volbu, RENAMO naopak tajnou. FRELIMO následně se svojí většinou poslanců prohlasovalo volbu veřejnou, načež poslanci strany RENAMO opustili sál a zahájili bojkot parlamentu, který trval několik měsíců.

Republikové shromáždění nebylo po roce 1994 příliš efektivním zákonodárným sborem. V období 1994-9 se scházelo pouze na dvě schůze ročně, v únoru a říjnu, přičemž každá schůze trvala 45 pracovních dní. V sedmi parlamentních výborech také pracovalo celkem pouze 120 z 250 poslanců. Plnohodnotné činnosti Republikového shromáždění bránil také velmi omezený rozpočet a nedostatečné administrativní kapacity generálního sekretariátu. V návaznosti na období 1975-1994 si udržoval dominantní roli v parlamentu tzv. Stálý výbor, jehož existence zakládala nerovnost mezi poslanci. Přestože celá řada dárců (USAID, DANIDA, UNDP, Nizozemí, Kanada, Portugalsko, AWEPA) podporovala Republikové shromáždění v tom, aby se stalo důstojným protihráčem exekutivě, významné nedostatky přetrvávaly.⁷³¹

I v období po roce 1994 pokračovala transformace obou nejsilnějších stran, strany FRELIMO i strany RENAMO.

Obecně lze konstatovat, že strana FRELIMO po volbách v roce 1994 usilovala o to, aby se více otevřela a získala podporu skupin, které v minulosti antagonizovala (muslimové, tradiční autority). Podniknuty byly také kroky k tomu, aby byly překonány pocity nespokojenosti plynoucí z percepce etnicko-regionálního vylučování a favoritismu. Mateřským jazykem nového guvernéra provincie Sofala

⁷³⁰ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 141.

⁷³¹ *Democratic Governance in Mozambique. Priorities for the Second Generation 2002-2006*, Maputo: UNDP, 2000, s. 10-12.

tak byl místní jazyk sena, podobně nový guvernér provincie Nampula byl rodilým mluvčím jazyka macua.⁷³²

Bezprostředně po volbách se projevilo napětí mezi „starou gardou“ FRELIMO a mladší stranickou generací. Na prvním zasedání Ústředního výboru po volbách byl odvolán celý sekretariát. Jeden ze člen odvolaného sekretariátu, Eduardo Araújo, následně spáchal sebevraždu po kritice, že zpronevěřil finanční prostředky určené na předvolební kampaň. Jmenování nového sekretariátu bylo částečným vítězstvím reformátorů (*renovadores*). Nový generální tajemník FRELIMO Manuel Tome byl spojencem reformistů. Jednalo se o prvního generálního tajemníka strany FRELIMO, který se aktivně nezapojil do protikoloniální války.⁷³³

Vývoj ve straně FRELIMO ovšem nebyl zcela jednoznačný. Na sedmém kongresu FRELIMO v roce 1997 například zazněly stížnosti na to, že jsou ze strany některých státních úředníků zpochybňovány tzv. dynamizační skupiny. Ty byly určitým reliktem období 1975-94, protože odporovaly logice oddělení státu a strany, přestože nebyly nikdy explicitně zrušeny. V roce 1995 se také k FRELIMO opět připojila Organizace mozambických žen (OMM), které tak přehodnotila svoji prezentaci jako zcela apolitické organizace.⁷³⁴

Sedmý kongres FRELIMO také upozornil na komunikační problémy v rámci strany, zejména pak vysvětlení rozhodnutí činěných stranickým vedením nižším stranickým složkám. FRELIMO bylo často schopné efektivně a sofistikovaně komunikovat s intelektuálními elitami země, na druhou stranu ale lokální stranické orgány často oficiálním pozicím a rozhodnutím špatně rozuměly, a proto je také špatně prováděly.⁷³⁵

Pokud jde o stranu RENAMO, vytvořilo se po volbách v roce 1994 a obsazení míst v Republikovém shromáždění poslanci za RENAMO jisté napětí mezi stranickým vedením a poslaneckým klubem. Stranické vedení, které se

⁷³² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 132-5.

⁷³³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 135.

⁷³⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 131-135.

⁷³⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 131-136.

zformovalo po prvním kongresu RENAMO v roce 1989, ztratilo po volbách v roce 1994 možnost disponovat finančními prostředky poskytnutými ze zvláštního svěřeneckého fondu, nemohlo také pro motivaci stranických představitelů využívat nabídek míst ve státní správě, protože RENAMO se na exekutivní moci nepodílelo. Jediným zdrojem příjmů pro stranu byly státní příspěvky vázané na získané poslanecké mandáty, ty ale nebyly pod kontrolou stranického vedení, ale přímo poslanců. Poslanecký klub RENAMO se přitom až na několik zasloužilých straníků většinou skládal z osob, které se členy RENAMO staly až po podpisu mírové dohody v roce 1992. I toto byl jeden z důvodů, proč se v případě důležitých otázek předseda Afonso Dhlakama snažil nenechat projednání na parlamentu, ale řešit otázky jednáním nejvyšších vedení obou největších stran.⁷³⁶

První národní konference RENAMO po volbách se uskutečnila v únoru 1995 v Quelimane, hlavním městě provincie Zambézia. Cílem konference bylo vyhodnotit výsledky strany a uzpůsobit ji pro nové úkoly v povolebním období.

Na konferenci nebyl podroben kritice předseda strany Dhlakama, jinak ale proběhla otevřená diskuse, v jejímž rámci bylo mnohými delegáty kritizováno vedení strany. Kritika byla směřována především na ty zasloužilé straníky, kteří nashromáždili ve svých rukou příliš mnoho odpovědností a byli vnímáni, že žijí v luxusu na úkor ostatních. Kritické hlasy také zazněly na adresu těch, kdo během války nepůsobili v savaně, ale v exilu v Evropě, a kteří nicméně přesto získali významné pozice v Maputo.⁷³⁷

Diskutováno bylo také programové směřování a strategie RENAMO jako opoziční strany v parlamentu. Jako témata, kterým by se poslanci RENAMO měli věnovat, byla identifikována problematika depolitizace bezpečnostních složek, otázka korupce a regionální nerovnováha v ekonomickém rozvoji země (zaostávání středního a severního Mozambiku).⁷³⁸

⁷³⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 117-8.

⁷³⁷ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 156.

⁷³⁸ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 156.

Konference v Quelimane také rozhodla o standardizaci struktury provinčních, okresních a lokálních delegací RENAMO. Každá měla zahrnovat delegáta (vedoucího delegace) a pracovníky odpovědné za mobilizaci, administraci a finance a řízení úřadu. V rámci delegace měl působit také zapisovatel. Předjímano bylo také ustavení disciplinární rady, která měla vyšetřovat interní stížnosti na stranické funkcionáře. Předseda Dhlakama také oznámil, že bude ve středním Mozambiku a dalších provinciích zřízen Institut politického školení a jeho pobočky, který by poskytoval povinné školení stranickým představitelům. K provedení tohoto plánu ale nedošlo.⁷³⁹

Konference RENAMO z února 1995 také definovala kritéria pro obsazování pozic ve straně. Stanovila, že představitelé strany RENAMO na všech úrovních mají být voleni tajně. Na konferenci v Quelimane bylo také rozhodnuto, že se poslanci zvolení za RENAMO do Republikového shromáždění měli vzdát funkcí vedoucích odborných sekcí strany nebo provinčních delegací. Toto ustanovení ale nebylo dodržováno a ke kumulaci stranických a poslaneckých funkcí docházelo i nadále. Vzhledem k relativně vysokému poslaneckému platu 10 mil. meticalů (1 000 USD) totiž došlo k tomu, že představitelé strany zvolení do parlamentu dávali přednost poslaneckým místům před stranickými posty, což mělo negativní dopad na kvalitu vedení příslušných odborných sekcí. Od uplatnění pravidla o separaci stranických a poslaneckých funkcí proto bylo ustoupeno. Příkladem kumulace funkcí mohl být Manuel Pereira, který vedle poslaneckého mandátu zastával pozici vedoucího odboru mezinárodních vztahů RENAMO a provinčního delegáta pro provincii Sofala (kromě toho byl ještě na plný úvazek zaměstnán v mezinárodní přepravní společnosti AMI).⁷⁴⁰

Ve své politické práci RENAMO využívalo parlament jako fórum pro prezentaci svých pozic. Programově RENAMO pracovalo s tématy nerovnovážného regionálního rozvoje (dle RENAMO znevýhodňování středu a severu země) a

⁷³⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 155.

⁷⁴⁰ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 155.

korupce vládních představitelů. RENAMO se také vyslovovalo pro silnější roli pro tradiční autority a kritizovalo existenci tzv. dynamizačních skupin.⁷⁴¹

Vedle parlamentu využívalo RENAMO k prosazování svého programu i ovlivňování mezinárodní dárcovské komunity, přičemž si bylo vědomo, že mezinárodní společenství má k dispozici mnohem účinnější nástroje ovlivňování vládní politiky než parlamentní opozice. Například po cestě po jižních provinciích předseda RENAMO Afonso Dhlakama rozeslal na zahraniční ambasády zprávu, ve které upozorňoval na přehmaty vlády na lokální úrovni. Vládě v dopise určenému mezinárodnímu společenství vytkl autoritářský styl vlády, neschopnost plnit potřeby lokálního obyvatelstva a korupci. Upozornil také na to, že darované potraviny a léky byly zneužívány pro osobní prospěch členů místních vlád a dynamizačních skupin. Dhlakama vyzýval mezinárodní společenství, aby lépe analyzovalo politickou situaci v Mozambiku a zabývalo se zejména situací na mozambickém venkově. Mezinárodní společenství bylo pro vládu i RENAMO důležitější konstituencí než domácí veřejnost, mezinárodnímu společenství tak byla primárně určena významná část politických sdělení vlády i opozice.⁷⁴²

Obecně se ale pozice RENAMO relativně zhoršila oproti situaci v období 1992-1994, možnost participovat na politické moci byla omezena. Určité ústupky se RENAMO pokoušelo vynutit jedním z mála nástrojů, které mu k prosazování svých požadavků zbyly, a to sice využíváním otázky oblastí, jež mělo nadále pod kontrolou. Konkrétně se jednalo o požadavek, aby v provinciích, kde RENAMO získalo více hlasů než FRELIMO, byli na místa guvernérů jmenováni zástupci RENAMO. Když na tento požadavek vláda nepřistoupila, ztěžovalo RENAMO v oblastech pod svou kontrolou působení představitelů státní moci, a to v některých případech až po dobu dvou let i déle, čímž si mj. chtělo vynutit uplatnění administrativního personálu RENAMO ve státní správě.⁷⁴³

Například v okrese Maríngué RENAMO nadále uplatňovalo svůj vliv prostřednictvím loajálních náčelníků a nátlaku ozbrojenců, kteří zůstávali na

⁷⁴¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 159.

⁷⁴² MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 158-159.

⁷⁴³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 162.

bývalé základně RENAMO jako strážci majetku strany/předsedy Dhlakamy. Až do roku 1995 v okrese nepůsobili žádní státem jmenovaní činitelé s výjimkou okresního administrátora Nobrese, vedoucích administrativních míst Subwe a Canxixe a lokality Gumbalassi. Všichni tito činitelé byli ale jmenováni na základě doporučení RENAMO během přechodného období 1992-4 a ve funkcích byli ponecháni i po volbách, jakkoli se dohoda mezi vládou a RENAMO o správě území kontrolovaných povstalci za války původně týkala jen období do voleb. Loajalita administrátorů jmenovaných na základě doporučení RENAMO vůči této organizaci se postupem času dostávala do konfliktu s instrukcemi od nadřízených státních orgánů a tyto osoby se tak ocitaly v situaci, kdy jim vláda nedůvěřovala jako osobám blízkým RENAMO a RENAMO jim přestávalo důvěřovat s tím, že byli vládou „zkorumpováni.“ V administrativě v okrese Maríngué se uplatňoval personál RENAMO, stejně tak byli využíváni i učitelé, kteří přes nedostatečnou kvalifikaci za války v oblastech kontrolovaných RENAMO učili. K jisté změně došlo v roce 1995, kdy vláda ustavila v centru okresu policejní stanici. Postupně poté přicházeli do okresu další státní zaměstnanci, odpovědní za sektory vzdělávání, zdravotnictví nebo zemědělství. Příslušníci RENAMO ovšem kladli ustavování státních struktur v okrese Maríngué odpor, a to přesvědčováním spřízněných náčelníků nebo násilím. Rozšiřování státem poskytovaných služeb mimo centrum okresu bylo velmi obtížné, státní zaměstnanci a ti, kteří by s nimi spolupracovali, byli při své práci pod neustálou hrozbou násilí. Příslušníkům RENAMO se dařilo také omezovat svobodný pohyb obyvatelstva, přičemž bránili i návštěvám vrcholných politiků v okrese. V roce 1997 vláda z těchto důvodů přistoupila k vyslání zvláštních policejních sil rychlé reakce do oblasti, přičemž jejich úkolem bylo vytvořit prostředí, v němž by státní orgány mohly pracovat ve prospěch obyvatelstva. Ze strany obyvatel byla vůle po větší nabídce vzdělávacích a zdravotnických služeb. Obyvatelé již také byli unaveni z nátlakových opatření RENAMO a za zabavování potravin jeho členy. Vláda také přistoupila k personálním změnám na místech administrátorů dosazených na doporučení RENAMO. V roce 1997 byl ze své funkce odvolán administrátor okresu Maríngué p. Nobres (o rok později byli odvoláni i administrátoři okresů Cheringoma a Muanza).⁷⁴⁴

⁷⁴⁴ Rozhovor s p. Ezequielem Dirá, zástupcem provinčního ředitele ministerstva pro územní

Vedoucí administrativního místa Canxixe, p. Albano, doplatil již dříve na ztrátu důvěry RENAMO. P. Albano se v prosinci 1996 doslechl, že jej RENAMO považuje za zaprodaného vládě a že na něj proto čekají v Canxixe příslušníci RENAMO. P. Albano se proto rozhodl se do Canxixe ze služební cesty nevracet, byl ale členy RENAMO dostižen v lokalitě Mpalame a zbit tak, že byl několik měsíců v pracovní neschopnosti. Ztrátou důvěry RENAMO ale nezískal důvěru vlády a byl po několika měsících ze své funkce odvolán.⁷⁴⁵

Lokalitu Gumbalassi spravovala osoba indikovaná RENAMO až do roku 1999.⁷⁴⁶

Změna administrátorů a nasazení zvláštních policejních sil přineslo výraznou změnu v situaci v okrese. Vláda získala oblast pod kontrolu a státní orgány začaly plnit své funkce a přinášet konkrétní přínosy obyvatelstvu.

Došlo k výstavbě základních škol. Zatímco v roce 1997 byla v okrese Maríngué pouze jedna funkční základní škola postavená z konvenčního materiálu, v roce 2003 jich již bylo deset (vedle škol postavených z materiálů tradičních). Došlo také k náboru nových učitelů, celkem jich v roce 2003 pracovalo v okrese již 124. Mezi nimi byli i 3 učitelé, kteří učivali v rudimentárních školách RENAMO, ti si ovšem doplnili kvalifikaci ve vládou organizovaných kurzech. Především ale došlo k několikanásobnému nárůstu počtu žáků. Pouze v městě Maríngué jejich počet stoupl ze 100 v roce 1994 na 886 v roce 2003.⁷⁴⁷

Pokud jde o sektor zdravotnictví, byla obnovena 2 zdravotnická střediska a vybudována 2 nová (v lokalitách Senga Senga a Nhamacala).⁷⁴⁸

V sektoru zemědělství stát zajišťoval poradenství zemědělcům zaměřené zejména na zavádění produkce orientované na trh. Vedle propagace pěstování bavlny bylo v roce 2002 ředitelstvím zemědělství podporováno zavádění pěstování tabáku. Pokud jde o bavlnu, došlo k nárůstu produkce z 301 tun v roce 1995/6 na 5 200 tun v roce 2001/2. Zvyšování produkce bavlny a tabáku a její uplatňování na trhu

správu, 15. 8. 2003, p. Matique, administrátorem okresu Maríngué, 6. 9. 2003 a p. Manuelem Perreirou, provinčním delegátem RENAMO (Sofala), 26. 8. 2003.

⁷⁴⁵ Rozhovor s p. Albanem, vedoucím administrativního místa Canxixe v období 1993-7, 6. 9. 2003.

⁷⁴⁶ Rozhovor s p. Miguélem Antóniem Blaondem, administrátorem lokality Gumbalassi (Gumbalançae), 5. 9. 2003.

⁷⁴⁷ Rozhovor s p. Fernandem Miliál Mamgungissim, ředitelem školy v Maríngué, 5. 9. 2003, a pí. Cama Lizene, zástupkyní ředitele odboru vzdělávání v okrese Maríngué, 5. 9. 2003.

⁷⁴⁸ Rozhovor s p. João Francisco Afandegou, zástupcem ředitele nemocnice Maríngué, 5. 9. 2003.

přineslo zemědělcům příjmy, které umožňovaly zlepšovat svoji zemědělskou výrobu např. zakoupením prvních kusů hovězího dobytka, nebo zlepšovat mobilitu zakoupením jízdních kol.⁷⁴⁹

Rekonstrukci okresu Maríngué napomohl i projekt PDHL (projekt lidského rozvoje na lokální úrovni) financovaný ze zvláštního svěřeneckého fondu UNDP (zejména s italským příspěvkem) a realizovaný agenturou OSN UNOPS. Tento projekt se zaměřil na obnovu infrastruktur, ale i na školení.⁷⁵⁰

Pokud jde o veřejný pořádek a potlačování zločinnosti, byly možnosti státní policie adekvátně reagovat omezené. V celém okrese měla pouze stanice ve městě Maríngué a od roku 1998 i v lokalitě Canxixe, operace mimo tato centra ale ztěžoval nedostatek dopravních prostředků a pohonných hmot. Ve své činnosti proto policie úzce spolupracovala s tradičními autoritami, které řešily méně významné zločiny a přestupky, informovaly policii o zločinech závažnějších a dokonce zpravidla nechaly předvést tradičními policisty podezřelé na policejní stanici. Policie pak zajišťovala přepravu zadržených osob podezřelých z vražd, většího násilí a krádeží do hlavního města provincie. V okrese Maríngué totiž nebyl funkční soud ani vazební věznice.⁷⁵¹

Zlepšení vztahů mezi vládou a náčelníky bylo jedním z klíčových aspektů postkonfliktní stabilizace situace v okrese Maríngué. Náčelníci začali po roce 1997 spolupracovat s vládou, přes přesvědčování příslušníky RENAMO si uvědomili, která strana je perspektivnější. Náčelníci začali vyvěšovat u svých domů státní vlajky a zapojovat se i do výběru daně z hlavy, která začaly být postupně opětovně zaváděna (například v lokalitě Gumbalassi/Gumbalançae proběhl první výběr daně ve výši 10 000,- meticalů za každou dospělou osobu poprvé v roce 2000).⁷⁵²

Zatímco v období 1995-7 nemohly státní orgány v okrese Maríngué efektivně působit mimo okresní město, v roce 2003 již vláda působila v celém okrese s výjimkou základny RENAMO. Na této základně, která byla přesunuta od lokality Massala blíže ke městu Maríngué, pobývali nadále ozbrojenci RENAMO.

⁷⁴⁹ Rozhovor s p. Xaverem Basilio, ředitelem odboru zemědělství v okrese Maríngué, 5. 9. 2003.

⁷⁵⁰ Rozhovor s pí. Marinou La Giudice, bývalou manažerkou projektu PDHL, 10. 9. 2003.

⁷⁵¹ Rozhovor s velitelem policie v Maríngué, 5. 9. 2003.

⁷⁵² Rozhovor s p. Mandbeca Joaquinho, sapatandou Gumbalassi/Gumbalançae, 5. 9. 2003.

Ti nebyli ani začlenění do nové armády, ani demobilizováni, ale udržováni na náklady RENAMO jako osobní strážci majetku předsedy RENAMO Dhlakamy v oblasti bývalého generálního štábu RENAMO. Počet těchto mužů se ovšem neustále snižoval, z několika set na 27 mužů v roce 2003. Hlavním důvodem bylo, že RENAMO nemělo dostatečné zdroje, aby je mohlo dobře zaplatit. Muži RENAMO u Maríngué viděli, že ti, kteří byli demobilizováni, byli nakonec ve výhodnější situaci. Vedení RENAMO se kromě toho k těmto svým mužům nijak nehlásilo a naopak se jim vyhýbalo kvůli nesplněným slibům ohledně materiálního zabezpečení. Vláda ponechávala situaci se základnou, aby se vyřešila postupným odchodem ozbrojenců RENAMO, nechtěla vyvolávat napětí násilným řešením. K ojedinělému incidentu ovšem došlo v srpnu 2003. Skupina ozbrojenců RENAMO na protest proti zadržení jednoho ze svých členů, který prodával zbraně v provinčním hlavním městě Beira, vyšla ze základny a v uniformách pochodovala centrem města Maríngué, což vyvolalo u obyvatel Maríngué vzpomínky na válku, respektive na období 1992-7. Konec těmto manifestacím ale učinilo opětovné nasazení speciálních policejních sil v okrese.⁷⁵³

Bránění ustavování státních struktur po roce 1994 nebylo omezeno jen na provincii Sofala, v červnu 1995 například skupina náčelníků, kteří podporovali RENAMO, zabránila otevření vládní policejní stanice v lokalitě Dombe v provincii Manica.⁷⁵⁴

Lokální samospráva a decentralizace

Významným krokem v budování demokracie v Mozambiku byly volby do místních samospráv v roce 1998.

⁷⁵³ Vlastní pozorování 4.-6. 9. 2003, rozhovory s obyvateli města Maríngué 4. 9. 2003, rozhovor s p. Matique, administrátorem okresu Maríngué, 6. 9. 2003, rozhovor s p. Ezequielem Dirá, zástupcem provinčního ředitele ministerstva pro územní správu, 8. 9. 2003. Dále též články „Há terroristas em Maríngué,“ *Diário de Moçambique* 8. 9. 2003, s. 1 a „Governo evitou derramento de sangue em Maríngué,“ *Diário de Moçambique* 11. 9. 2003, s. 1.

⁷⁵⁴ SYNGE, Richard, *Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997, s. 142.

Zákon č. 3/94 o institucionálním rámci pro municipální okresy, schválený v září 1994, tedy ještě před volbami, předvídal vznik městských i venkovských municipálních okresů s relativní autonomií a s volenými zastupitelskými sbory. Ústavní dodatek z roku 1996 (zákon č. 6/96) nicméně z politických a ústavních důvodů tuto koncepci změnil, když umožnil koexistenci orgánů státní správy na místní úrovni a lokálních autorit, přičemž tyto byly děleny na municipality a osady. V roce 1997 byl legislativní rámec pro místní samosprávy dokončen tzv. „municipálním balíčkem,“ který zahrnoval zákony č. 2/97 a 7-11/97. Zákony z roku 1997 zakotvily vznik 33 samosprávných obcí (větších a menších měst), ve kterých měly proběhnout volby do zastupitelských sborů.⁷⁵⁵

Omezení místní demokratické samosprávy na 33 měst navázalo na koloniální období charakterizované odlišením samosprávy ve městech a správy afrického obyvatelstva na venkově. Nerovnost v přístupu k městskému a venkovskému obyvatelstvu byla kritizována ze strany opozičních stran, které vedle obecného nesouladu s demokratickými principy obviňovaly vládu z toho, že chce demokratické místní volby omezit na lokality, kde má větší podporu. Těmto výtkám čelila vláda tím, že počet samospráv zvýšila z původních 11 zvažovaných měst na 33, na základním principu ale nic měnit nehodlala. Schválení zákona o samosprávách a volbách do místních samospráv tak bylo ze strany opozice bojkotováno, zákon nepodpořil ani jeden poslanec RENAMO.⁷⁵⁶

Postup opozice v případě zákona o samosprávách i v následných volbách byl do jisté míry i odrazem celkové politické situace, kdy vláda a strana FRELIMO měly tendenci využívat plně své většiny v Republikovém shromáždění a nezapojovat do řešení klíčových politických otázek opoziční strany, které na tento přístup reagovaly nekonstruktivními kroky.

Opoziční bojkot se netýkal pouze zákona o samosprávách, ale i prvních voleb členů městských zastupitelstev a předsedů městských rad (starostů) 33 obcí, které se uskutečnily v červnu 1998. Do bojkotu se zapojily všechny celostátní opoziční strany kromě Strany práce (PT) a Demokratické unie (UD). S opozičním

⁷⁵⁵ Democratic Governance in Mozambique. Priorities for the Second Generation 2002-2006, Maputo: UNDP, 2000, s. 38.

⁷⁵⁶ MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 190.

bojkotem souvisela relativně nízká volební účast. Voleb se celkem zúčastnilo pouze 15 % oprávněných voličů,⁷⁵⁷ v některých případech byla volební účast dokonce i nižší než 6 % oprávněných voličů.⁷⁵⁸

Vzhledem k bojkotu voleb opozičními stranami získala strana FRELIMO ve volbách do místních samospráv většinu v zastupitelstvech měst a obsadila i pozice starostů. Poměrně úspěšné byly skupiny nezávislých občanů, které s lokálně zaměřeným programem postavily kandidátky v jednotlivých městech. Na těchto kandidátkách se často prosazovali bývalí členové strany FRELIMO. Tyto nezávislé místní kandidátky získaly významný podíl mandátů v celé řadě měst, včetně měst Maputo, Beira, Manhiça a Nacala-Porto.⁷⁵⁹

V souvislosti s volbami do místních samospráv v roce 1998 byla vznesena obvinění z neregulérnosti a manipulace voleb. Celková úroveň administrativního zajištění voleb nebyla hodnocena pozitivně. V Národní volební komisi (CNE) sice byla zastoupena opozice, operativní rozhodování na nižších úrovních ale bylo ponecháno na Technickém sekretariátu pro administraci voleb (STAE), který byl obsazen zaměstnanci Ministerstva státní administrativy. Národní volební komise (CNE) si při volbách do samospráv nevydobyла takový respekt, jaký měla ve volbách v roce 1994, předseda Leonardo Simbile (generální sekretář Ministerstva státní administrativy) nebyl tak silnou a nezávislou osobností jako Brazão Mazula. Ohledně nezávislosti a transparentnosti CNE byly vznášeny pochybnosti.⁷⁶⁰

Nejvyšší soud vznesené stížnosti na volby z procedurálních důvodů zamítl, aniž by ovšem obvinění vyšetřoval, a prohlásil výsledky za platné. Dva ze sedmi členů Nejvyššího soudu ovšem vyjádřili odlišný názor, že soud byl povinen obvinění z podvodů a další neregulérnosti vyšetřit.⁷⁶¹

Samosprávy následně plnily užitečnou roli při řízení celé řady obecních služeb, a to mnohdy lépe, než bylo běžné v předcházejícím období. Samosprávy se úspěšně

⁷⁵⁷ Democratic Governance in Mozambique. Priorities for the Second Generation 2002-2006, Maputo: UNDP, 2000, s. 38.

⁷⁵⁸ MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 191.

⁷⁵⁹ MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 191.

⁷⁶⁰ MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 191-2.

⁷⁶¹ MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002, s. 192.

zhostily správy financí, ať již pocházejících z místně vybíraných daní a poplatků nebo z transferů ze státního rozpočtu prostřednictvím Fondu kompenzace místních samospráv. Přetrvávajícími problémy místních samospráv bylo nevhodné teritoriální vymezení a nedostatečné administrativní, právní, plánovací, a technické kapacity místních samospráv.⁷⁶² Obecnějším problémem zůstalo ne zcela systémové rozdělení země na velmi omezené území 33 obcí, kde byla samospráva s volenými orgány ustavena, a naprostou většinu území, kde byly správní orgány na úrovni okresu nebo tzv. administrativního místa jmenovány.

Následné volby do samospráv v roce 2003 již ze strany opozičních stran bojkotovány nebyly.

Soudní moc v demokratickém Mozambiku

Celková transformace mozambického politického a sociálního života po konci ozbrojeného konfliktu se nevyhnula ani soudní moci.

Na nejvyšší úrovni upravovala segment soudnictví ústava z roku 1990, jejíž čl. 167 stanovil, že v Mozambické republice měly být následující soudy: nejvyšší soud a další běžné soudy, správní soud, vojenské soudy, celní soudy, finanční soudy, námořní soudy a soudy pracovní. Další články ústavy (168-174) upravovaly postavení nejvyššího soudu a správního soudu. Článek 175 pak stanovil, že kompetence a organizace vojenských soudů, celních soudů, finančních soudů, námořních soudů a pracovních soudů měla být stanovena zákonem.⁷⁶³

Problematika soudů poté byla následně upravena dvěma zákony z roku 1992.

Zákon č. 10/92 ze 6. května 1992, tzv. organický zákon o soudech, zakotvil právo občanů na přístup k soudům a právní pomoci,⁷⁶⁴ stejně tak jako i princip

⁷⁶² Democratic Governance in Mozambique. Priorities for the Second Generation 2002-2006, Maputo: UNDP, 2000, s. 40.

⁷⁶³ Čl. 167-175 Ústavy, Constitution of Mozambique, www.kituoachakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo 21. 1. 2008).

⁷⁶⁴ Čl. 4, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-15.

presumpce neviný.⁷⁶⁵ Zákon potvrdil účast volených soudců na soudech první instance, přičemž se měli účastnit diskuse ohledně skutkové podstaty věci.⁷⁶⁶ Zákon 10/92 stanovil hierarchii běžných soudů, a to sestupně nejvyšší soud, provinční soudy a okresní soudy.⁷⁶⁷ Provinční soud měl mít v civilních i trestních záležitostech v kompetenci případy, které by nebyly přiděleny do kompetence soudů jiné úrovně.⁷⁶⁸ Působit měl také jako soud druhé instance pro rozhodnutí okresního soudu.⁷⁶⁹ U okresních soudů zákon 10/92 rozlišoval dvě kategorie. Okresní soudy první třídy měly v případě civilních záležitostí rozsuzovat otázky týkající se rodinného práva a případy, kde hodnota nepřesahovala 1 500 000 meticalů. V trestních záležitostech pak měly v kompetenci případy, u kterých nehrozil trest vyšší než 8 let vězení.⁷⁷⁰ Okresní soudy druhé třídy měly rozsuzovat civilní případy, u nichž sporná hodnota nepřekročila 1 000 000 meticalů. V trestních záležitostech pak případy, u nichž nehrozil trest vyšší než 2 roky vězení.⁷⁷¹ Zákon 10/92 také stanovil, že pro usmířování a řešení malých konfliktů by měly sloužit orgány na úrovni administrativních míst, lokalit a čtvrtí.⁷⁷²

Stejného dne jako organický zákon o soudech vstoupil v platnost i zákon upravující otázku komunitárních soudů.

Zákon č. 4/92 ze 6. května 1992 ve své preambuli uvedl, že zkušenosti s komunitární spravedlností vedou k potřebě uznání její hodnoty. Vytvoření orgánů, které umožní řešit drobné konflikty v rámci komunit, přispěje k harmonizaci různé praxe výkonu spravedlnosti, k obohacení jeho pravidel a zvyků a povede ke kreativní syntéze mozambického práva. Komunitární soudy měly být ustaveny v sídlech administrativních míst a lokalit a ve čtvrtích a vesnicích.⁷⁷³ Komunitární soudy měly usilovat především o usmíření stran, které by byly ve sporu. Pokud by nebylo usmíření možné, měl komunitární soud soudit v souladu se zdravým rozumem, spravedlností a při zachování rovného

⁷⁶⁵ Čl. 5, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-15.

⁷⁶⁶ Čl. 10, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-15.

⁷⁶⁷ Čl. 19, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-16.

⁷⁶⁸ Čl. 51, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-19.

⁷⁶⁹ Čl. 52, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-19.

⁷⁷⁰ Čl. 59, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-20.

⁷⁷¹ Čl. 60, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-20.

⁷⁷² Čl. 63, Zákon č. 10/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-20.

⁷⁷³ Čl. 1, Zákon č. 4/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-1.

přístupu.⁷⁷⁴ Komunitární soudy měly mít v kompetenci řešení malých sporů civilní povahy a otázky rodinných vztahů v případě manželských svazků uzavřených podle zvykového práva. V případě přestupků měly mít komunitární soudy v kompetenci případy, kdy by nápravné opatření nezahrnovalo trest odnětí svobody, ale takové tresty jako je veřejná kritika, veřejně prospěšné práce, pokuta do výše 10 000 meticalů nebo odškodnění osob poškozených spácháním přestupku.⁷⁷⁵ V případě, že by strany sporu s rozsudkem vynesených komunitárním soudem nesouhlasily, měly právo přednést záležitost příslušnému řádnému soudu⁷⁷⁶ (formálně se ovšem nejednalo o odvolání). Komunitární soudy měly právo vybírat poplatky ve výši 100-5 000 meticalů za rozsuzovaný případ.⁷⁷⁷ Členem komunitárního soudu mohl být podle zákona zvolen kterýkoli občan starší 25 let.⁷⁷⁸

Komunitární soudy lze považovat za struktury navazující na lidové soudy na úrovni lokality, ovšem s tím rozdílem, že již nebyly zahrnuty do oficiální soudní hierarchie. Neměly také rozhodovat podle mozambických zákonů, ale podle principů spravedlnosti, zdravého rozumu a rovnosti. Nejednalo se již také o struktury, jejichž provoz by byl financován státem.

Mezi komunitárními soudy a lidovými soudy na úrovni lokality byla často personální kontinuita. Komunitárními soudy byly v řadě případů využívány budovy dynamizačních skupin nebo lokální administrativy. Nejvýznamnější část případů, které komunitární soudy řešily, byly záležitosti týkající se rodinných vztahů včetně rozvodů, obvinění z cizoložství, opouštění žen ze strany mužů, zajištění výživy dětí a rozdělení majetku po rozchodu rodičů apod. Tyto případy zahrnovaly podle jednoho výzkumu 48 % případů řešených komunitárními soudy. Dalšími případy byly záležitosti týkající se krádeží, fyzických napadení, zranění, zneužití důvěry, dluhů, nedodržování smluv a podobně. Komunitárním soudům byly ale předkládány i obvinění z čarodějnictví, tyto případy se ale komunitární soudy snažily předat k řešení tradičním autoritám a tradičním léčitelům. Přestože soudci komunitárních soudů nebyli soudci profesionálními, snažili se mnozí

⁷⁷⁴ Čl. 2, Zákon č. 4/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-1.

⁷⁷⁵ Čl. 3, Zákon č. 4/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-1.

⁷⁷⁶ Čl. 4., Zákon č. 4/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-2.

⁷⁷⁷ Čl. 5, Zákon č. 4/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-2.

⁷⁷⁸ Čl. 9, Zákon č. 4/92, Boletim da república, I série, numero 19. 6 de Maio de 1992, s. 104-2.

z nich využívat postupů a výrazů připomínajících oficiální soudnictví, a to včetně vyhlášení rozsudků jménem republiky. Postupy každého z komunitárních soudů se ale mohly výrazně lišit.⁷⁷⁹

Kvalita komunitárních soudů se odvíjela od osobního nasazení jejich členů. V některých případech členové komunitárních soudů plnění svého poslání nevěnovali potřebné úsilí, jiní naopak byli velmi aktivní. Pokud jde o provoz komunitárních soudů, potýkaly se s nedostatkem finančních prostředků i na nákup elementárních kancelářských potřeb. Poplatky za rozsuzování případů byly mnohdy placeny nikoli v penězích, ale v naturáliích. Vážnější případy, se kterými se komunitární soudy setkávaly, byly z jejich strany zasílány na okresní soudy.⁷⁸⁰

Rozsáhlá území mozambického venkova nejsou pokryta nejen sítí okresních soudů, ale ani poloformálními komunitárními soudy. Například v okrese Maringué není okresní soud ani věznice, přičemž využíván není ani nejbližší okresní soud ve městě Gorongosa (příslušná soudkyně nerozsuzovala ani jediný případ z okresu Maringué). V okrese Maringué také není ani jediný komunitární soud. Spravedlnost je tak v okrese Maringué zajišťována zejména hierarchií tradičních autorit, kdy náčelníci na úrovni osady i celého územního náčelnictví rozsuzují menší sociální a rodinné konflikty, stejně tak jako drobné krádeže a násilí. Nejméně závažné případy jsou řešeny na úrovni náčelníka osady (*fumo*, případně *sapanda*) a vážnější jsou předávány k rozsouzení územnímu náčelníkovi a jeho radě starších. Náčelníci vybírají poplatek od strany, která spor prohrála. V případě náčelnictví Samater se jednalo o částku 50 000 meticalů, za kterou byly zakoupeny alkoholické nápoje, které zkonsumoval náčelník spolu se svoji radou starších. V případě náčelnictví Nhachire si provinilci mohli zvolit, jestli zaplatí v penězích nebo v naturáliích (např. kozou). Zvláštní poplatek byl vyžadován v případech, kdy byla prolita krev, aby bylo možné vykonat ceremonii k usmíření duchů předků. Nejvážnější zločiny (vážné ublížení na zdraví, vraždy, krádeže

⁷⁷⁹ SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 2., 2003., s. 189 – 335.

⁷⁸⁰ Rozhovor se soudkyní okresu Gorongosa pí. Elisou Chiteve, 22. 8. 2003.

hodnotnějších věcí) jsou pak náčelníky předávány okresnímu policejnímu velitelství, které tyto případy předává přímo na úroveň provincie.⁷⁸¹

Zapojení tradičních autorit do výkonu spravedlnosti není omezeno na okres Maríngué, jedná se o praxi rozšířenou na mozambickém venkově dokládající pluralitu systémů spravedlnosti v Mozambiku. Tradiční autority se snaží pokud možno dosáhnout konsensuálního řešení a usmíření mezi stranami. Tradiční autority řeší případy rodinných vztahů (cizoložství, rozvody, péče o děti, dědictví), otázky týkající se půdy, drobné krádeže apod. Významnou úlohu mají tradiční autority v případě řešení obvinění z čarodějnictví, kdy mohou přikázat stranám vyhledat specifického tradičního léčitele/kouzelníka.⁷⁸²

Obtížnost přístupu k formální spravedlnosti ovšem necharakterizuje pouze mozambický venkov, i ve městech, zejména pak mezi chudšími obyvateli, lidé často nevnímají oficiální soudy jako vhodné instituce pro řešení svých sporů. Mnohdy tak volí neformální řešení, včetně braní spravedlnosti do svých rukou, často s využitím širších sousedských nebo rodinných vazeb.

Celkově lze konstatovat, že i v segmentu soudní moci stát omezil svoji působnost ve srovnání s obdobím po roce 1975.

Role tradičních autorit ve správě v postkonfliktním Mozambiku

Součástí celkového přehodnocení role státu ve společnosti, ke kterému docházelo od poloviny 80. let, bylo i nastavení nových vztahů mezi státem a tradičními autoritami.

⁷⁸¹ Rozhovor se soudkyní okresu Gorongosa pí. Elisou Chiteve, 22. 8. 2003, rozhovor s Chambino Luis Gemussim, ředitelem sekretariátu okresu Maríngué, 5. 9. 2003, rozhovor s velitelem policie v Maríngué, 5. 9. 2003, rozhovor s náčelníky Nhachire a Samater, 6. 9. 2003.

⁷⁸² SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), *Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique*, Porto: Edições Afrontamento, vol. 2., 2003, 341 - 417.

Snaha vlády zbavit tradiční autority veškeré moci na lokální úrovni a nahradit je přímou přítomností zástupců státu byla konfrontována s nesouhlasem a posléze i odporem značné části obyvatelstva. Reflexe tohoto odporu i nákladnost projektu radikální transformace mozambického venkova přiměly vládu FRELIMO k rezignaci na hegemunistické snahy.

Již v polovině 80. let začali státní představitelé, zprvu zejména na nižších úrovních státní správy, hledat cestu ke zlepšení vztahů k tradičním autoritám. Někteří místní zástupci státu začali tolerovat výkon řady náčelnických funkcí, včetně funkcí nábožensko-magických. Jiní státní představitelé konzultovali s významnými náčelníky důležitá rozhodnutí.⁷⁸³ V řadě případů se jednalo i relativně vysoce postavené zástupce státu, v roce 1989 se s významným představitelem tradičního náboženství (médiem Mungói) setkal i guvernér provincie Gaza.⁷⁸⁴

Prostřednictvím zlepšení vztahů k tradičním autoritám se vláda snažila oslabit důvody, pro které část obyvatelstva podporovala RENAMO během války. V politice zlepšování vztahů k tradičním autoritám ale vláda pokračovala i po ukončení ozbrojeného konfliktu. Motivována byla k tomuto snahou využít autority náčelníků mezi venkovským obyvatelstvem ke zvýšení podpory strany FRELIMO, zvláště pak při volbách. Vláda ovšem ponechávala více prostoru tradičním autoritám i z důvodu omezené kapacity státu vykonávat nad rozsáhlými oblastmi mozambického venkova své funkce a zajišťovat veřejný pořádek, bezpečnost, garantovanou držbu půdy, spravedlnost a sociální stabilitu. Prostor uvolněný v důsledku slabosti státních struktur na venkově byl spontánně vyplněn institucí, která požívala důvěry obyvatel, a vládní přehodnocení politiky k tradičním autoritám bylo tak pouze uznáním faktické situace, kdy náčelníci vykonávali funkce při řešení sociálních konfliktů, trestání přestupků nebo při přidělování půdy k obdělávání.

⁷⁸³ GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d'une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990, s. 193.

⁷⁸⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 65.

Obrat ve vládní politice vztahu k tradičním autoritám byl podložen i rozsáhlým výzkumem zaměřeným na analýzu aktuálního postavení těchto autorit. Studie si nechalo vypracovat Ministerstvo státní správy.⁷⁸⁵

Vyvrcholením tohoto obratu a mnohdy jen formalizací faktického stavu věcí byl dekret č. 15/2000 z 20. června 2000. Dekret formálně uznal existenci „komunitárních autorit,“ kterými se rozuměli tradiční náčelníci, sekretáři čtvrtí nebo vesnic a jiní představitelé uznávaní svými komunitami za legitimní. Dekret 15/2000 předvídal spolupráci mezi státními orgány a komunitárními autoritami zvláště v oblastech udržování míru, spravedlnosti a sociální harmonie, sčítání lidu, občanského vzdělávání, využívání a držby půdy, zaměstnanosti, potravinového zabezpečení, bydlení, veřejného zdraví, vzdělání a kultury, životního prostředí a budování a údržby místních komunikací. Dekret dále stanovil, že při výkonu svých funkcí mohou komunitární autority používat symboly Mozambické republiky a dostávat finanční příspěvky v závislosti na míře zapojení do výběru daní.⁷⁸⁶

Oproti faktickému stavu, který panoval před vydáním dekretu, přinesl dekret 15/2000 změnu zejména v začlenění komunitárních autorit do státního aparátu jejich zapojením do výběru daní, odměňováním v závislosti na výběru daní a právem užívat státní symboly. Od státních úředníků je nicméně odlišuje skutečnost, že nejsou do funkce jmenováni nadřízenými, ale že jsou po smrti svého předchůdce voleni širší náčelnickou rodinou a významnými osobnostmi rodu. Stát do tohoto procesu přímo nezasahuje, následně nicméně musí být zvolená osoba státem za náčelníka uznána. Ve své podstatě dekret 15/2000 přinášel návrat k systému uplatňovanému za koloniálního období, kdy náčelníci tvořili fakticky nejnižší stupeň koloniální administrativy.

Náčelníci v řadě případů ocenili skutečnost, že bylo jejich postavení státem formálně uznáno, a hrdě užívali státní symboly (státní vlajky u svých domů, šerpy v barvách státní vlajky). Hlásili se také k tomu, že pracují pro vládu, přičemž ne vždy dostatečně odlišovali vládu a stranu FRELIMO. Stěžovali si ovšem, že jejich

⁷⁸⁵ Výsledkem byly publikace „Autoridade e poder tradicional“ (LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), *Autoridade e Poder Tradicional*, Maputo: Ministério de Administração Estatal, 1995 (vol. I), 1998 (vol. II.))

⁷⁸⁶ Boletim da República. Publicação oficial da República de Moçambique, I Série, Número 24, Suplemento.

práce pro vládu, zejména pokud jde o mobilizaci obyvatelstva, není dostatečně finančně ohodnocena. Podle jednoho z náčelníků jim zabere práce pro vládu až jeden den v týdnu, přičemž jedinou odměnou jsou poplatky, které jsou vybírány od odsouzených zločinců.⁷⁸⁷

Klíčové je zapojení tradičních autorit do výběru daně z hlavy. Náčelníci jednotlivých osad (*fumos*) připravují seznamy daňových poplatníků a organizují obyvatelstvo. Územní náčelník (*régulo*), případně náčelník skupiny osad (*sapanda*) poté navštívuje vesnice jednu po druhé a vybírá daň. Tu poté předává okresní správě, respektive jiným představitelům státní správy (administrátor lokality, vedoucí administrativního místa). V případech, kdy byla oblast umístěna v dosahu administrativního personálu, byli státní zaměstnanci zapojeni i do přímého výběru daní.⁷⁸⁸

Dekret 15/2000 zařazoval mezi možné komunitární autority i sekretáře čtvrtí a vesnic, pokud bylo jejich postavení uznáváno. Podle průzkumu v okrese Chinde v provincii Zambézia ale dekret 15/2000 neznamenal žádnou výraznou změnu v jejich mentalitě a přístupu k obyvatelstvu, dekret tak nijak neposílil zapojení obyvatelstva do správy místních záležitostí.⁷⁸⁹

Opětovné uznání tradičních autorit ze strany státu jako legitimních zástupců místních komunit na lokální úrovni dekretem č. 15/2000 lze považovat za problematické z hlediska principů demokracie. Na jednu stranu lze uvést, že místní náčelníci jsou ve svých komunitách respektováni a že jsou schopni lépe identifikovat problémy na místní úrovni než poněkud vzdálení zástupci státní správy. Na druhou stranu lze ale konstatovat, že náčelníci nejsou voleni demokratickým způsobem na principu jeden člověk jeden hlas. Musejí zpravidla pocházet z náčelnické rodiny, ať již v patrilineární nebo matrilineární posloupnosti (dle místních zvyklostí). Rozhodující roli při výběru nového náčelníka po smrti jeho předchůdce pak má rada skládající se z představitelů náčelnické rodiny a starších vážených členů komunity.

⁷⁸⁷ Rozhovor s náčelníky Nhachire, Samater a se sapatandou lokality Gumbalanssai.

⁷⁸⁸ Rozhovor s náčelníky Nhachire, Samater a se sapatandou lokality Gumbalanssai.

⁷⁸⁹ SAMAJE, José Augusto, Administração local do Estado (1975-2002). Processo de articulação dos órgãos locais do estado com as autoridades comunitárias no âmbito do decreto n. 15/2000 de 20 de Junho. Caso do distrito de Chinde, Universidade Eduardo Mondlane, Unidade de Formação e Investigação em ciências sociais, licenciatura em administração pública, trabalho de fim de curso, s. 33.

Obsah a implementace dekretu č. 15/2000 lze také považovat za nevyvážené, pokud jde o stanovení odpovědnosti komunitárních autorit vůči státu a odpovědnosti vůči vlastním komunitám. Pozornost je věnována zejména úkolům, které komunitární autority plní vůči státu, naopak v dekretu nejsou vymezeny mechanismy zajišťující odpovědnost vůči komunitám např. prostřednictvím konzultativních mechanismů.⁷⁹⁰

Formální uznání tradičních autorit státem ovlivnilo proces legitimizace náčelníků v komunitách. Pro uznání tradičních autorit ze strany státu je klíčové zapsání příslušného náčelníka do oficiálního registru tradičních autorit, který vycházel z koloniálního registru, aktualizovaného ovšem na základě pozdějších studií. S osobami zanesenými v oficiálním registru uzavřel stát smlouvu a předal jim státní symboly. V případech, kdy vznikly spory mezi různými uchazeči o funkci náčelníka a tyto spory nebyly tradičními mechanismy vyřešeny, se stát mohl dostat do role konečného arbitra mezi stranami ve sporu, zápis do státního oficiálního registru tradičních autorit byl rozhodujícím faktorem.⁷⁹¹

Postoje státních orgánů k náčelníkům mohly mít dopad i na hierarchizaci mezi tradičními autoritami. V případě náčelnictví Zixixe se dva podřízení náčelníci díky lepší spolupráci se státními administrátory dostali ve správní oblasti do nezávislého postavení na náčelníkovi Zixixe a jednali přímo se státní správou, jakkoli uznávali nadřazené postavení náčelníka Zixixe v magicko-náboženské sféře.⁷⁹²

⁷⁹⁰ BUUR, Lars – KYED, Helene Maria, State recognition of traditional authority in Mozambique: The legible space between state and community. DIIS Working Paper no. 2006/36, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, <http://www.diis.dk/graphics/Publications/WP2006/WP2006-36-web.pdf> (staženo dne 17. 7. 2007), s. 2.

⁷⁹¹ BUUR, Lars – KYED, Helene Maria, State recognition of traditional authority in Mozambique: The legible space between state and community. DIIS Working Paper no. 2006/36, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, <http://www.diis.dk/graphics/Publications/WP2006/WP2006-36-web.pdf> (staženo dne 17. 7. 2007), s. 10-11.

⁷⁹² BUUR, Lars – KYED, Helene Maria, State recognition of traditional authority in Mozambique: The legible space between state and community. DIIS Working Paper no. 2006/36, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, <http://www.diis.dk/graphics/Publications/WP2006/WP2006-36-web.pdf> (staženo dne 17. 7. 2007), s. 17.

Konsolidace demokratického politického systému v Mozambiku?

Negativní zkušenost s opozičním bojkotem voleb do místních samospráv v roce 1998 přivedla vládní FRELIMO k dočasnému přehodnocení přístupu k opozici v rámci přípravy na druhé demokratické volby prezidenta a poslanců Republikového shromáždění, které se měly uskutečnit v roce 1999. Nový volební zákon byl v prosinci 1998 schválen na základě širokého konsensu vládních a opozičních poslanců.⁷⁹³

Národní volební komise (CNE) byla v roce 1999 ustavena s obdobnou strukturou jako v roce 1994. Na řadových i vyšších pozicích byl v rámci CNE personál jmenovaný vládou i stranami opozičními. Oproti prvním demokratickým volbám se ale činnost CNE při organizaci voleb v roce 1999 vyznačovala odlišným stylem vedení a práce. Předsedou CNE byl v roce 1999 jmenován reverend Taimo, rektor Vyššího institutu mezinárodních vztahů. Reverend Taimo se neukázal být tak silnou osobností jako Brazão Mazula, nedokázal dostatečně prosazovat nezávislost CNE. Práci komise charakterizoval nedostatek transparentnosti, stejně tak jako nedůslednost při řešení problémů a šetření stížností na násilí při předvolební kampani.⁷⁹⁴

Pokud jde o technický sekretariát pro administraci voleb (STAE), podle zákona byla opozice ve STAE na provinční a místní úrovni zastoupena pouze ve volebním období, tj. dva týdny před registrací voličů a čtyři měsíce před konáním voleb. STAE ale připravoval volby i mimo toto období, kdy byl obsazen pouze pracovníky ministerstva pro územní správu.⁷⁹⁵

Strana RENAMO, respektive volební koalice RENAMO a dalších opozičních stran RENAMO-Volební unie (UE), si stěžovala na narušování její volební kampaně, zejména pak v jižních provinciích. Ve městě Chokwe byla aktivisty

⁷⁹³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 193.

⁷⁹⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 194-5.

⁷⁹⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 194.

strany FRELIMO zablokována doprava, když tam vedl kampaň Afonso Dhlakama, jinde došlo k útokům příznivců strany FRELIMO na konvoj Afonsa Dhlakamy.

Na řadě těchto incidentů se podíleli i místní představitelé strany FRELIMO, například blokování Afonsa Dhlakamy v Chokwe osobně řídil okresní sekretář FRELIMO Zacarias Vumo. Průběh událostí zpochybňoval teoretické oddělení státu a strany FRELIMO, státní policie totiž některé z těchto incidentů pozorovala, aniž by zasáhla. Děti ve městě Chokwe také dostaly volno ve škole, aby se mohly zúčastnit protestů proti návštěvě Dhlakamy ve městě.⁷⁹⁶

Strana FRELIMO také v rámci své předvolební kampaně využívala státní zdroje, ať již se jednalo o vládní osobní a nákladní vozidla nebo mediální pokrytí kampaně státními sdělovacími prostředky.

Na nedostatky v průběhu přípravy voleb a předvolební kampaně navázaly i nedostatky při sčítání hlasů po volbách a při kompilaci volebních výsledků. Národní volební komise prohlásila mnohé záznamy volebních výsledků z hlasovacích místností za natolik nečitelné nebo neúplné, že nemohly být zpracovány a započítány. Výsledky pro jednotlivé hlasovací místnosti a okresy nebyly zveřejněny, což zvyšovalo podezření z manipulace. RENAMO se také nemohlo plně spolehnout na své pozorovatele voleb ve hlasovacích místnostech, nebyli totiž dobře zaplacení a zaškolení, takže byli snadno zastrašeni ostatními osobami přítomnými v hlasovacích místnostech.⁷⁹⁷

V průběhu kompilace volebních výsledků v rámci Národní volební komise (CNE) zástupci RENAMO otevřeli otázku vysokého počtu hlasů zneplatněných kvůli nečitelným záznamům z hlasovacích místností, kterých podle RENAMO bylo nepoměrně více v provinciích Nampula, Sofala a Zambézia. RENAMO požadovalo přepočítání výsledků na základě záznamů z hlasovacích místností nebo dokonce přepočtení hlasovacích lístků. Nové posuzování záznamů z hlasovacích místností Národní volební komise (CNE) na základě žádosti zástupců RENAMO zahájila, ale po dvou dnech od tohoto přepočítávání

⁷⁹⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 198.

⁷⁹⁷ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 195-201.

ustoupila, uplynula již totiž zákonem stanovená lhůta pro zveřejnění výsledků voleb. Členové CNE jmenovaní stranou RENAMO se v reakci na toto rozhodnutí přestali na práci komise podílet a nezúčastnili se následně ani oficiálního vyhlášení výsledků voleb.⁷⁹⁸

I výsledky druhých demokratických voleb v Mozambiku přinesly vítězství straně FRELIMO a jejímu prezidentskému kandidátovi Joaquimovi Chissanovi, strana RENAMO a její prezidentský kandidát Afonso Dhlakama nicméně dosáhli v roce 1999 lepšího výsledku než v roce 1994, jak ukazuje tabulka 8. Vzhledem k tomu, že pětiprocentní bariéru pro získání mandátů v Republikovém shromáždění překročily pouze strany FRELIMO a RENAMO-UE, získaly obě o několik křesel více než v roce 1994. V případě volební koalice RENAMO-UE bylo ale 18 poslaneckých křesel obsazeno koaličními partnery RENAMO.⁷⁹⁹

Tabulka 8: Srovnání výsledků parlamentních a prezidentských voleb v roce 1994 a 1999⁸⁰⁰

Strana/kandidát na prezidenta	Počet mandátů 1994	Počet mandátů 1999	Procento hlasů - prezidentské volby 1994	Procento hlasů - prezidentské volby 1999
FRELIMO/Chissano	129	133	53,3	52,3
RENAMO/Dhlakama	112	117	33,7	47,7
Celkem	241 (z 250)	250	87,9	100,0

Celkově lze konstatovat, že zatímco podpora strany FRELIMO a Joaquina Chissana zůstala stabilní, podpora strany RENAMO a Afonsa Dhlakamy se oproti roku 1994 výrazně zvýšila. Podíl hlasů pro Afonsa Dhlakamu narostl o více než 13 % a na rozdíl od roku 1994 tak byl souboj mezi Dhlakamou a Chissanem poměrně těsný. Oba kandidáty nakonec dělilo pouhých 204 678 hlasů, což představovalo 4,6 % voličů. Hlavní dělicí linie zůstaly zachovány, FRELIMO si opět podrželo relativně silnější pozici u městského obyvatelstva, stejně tak jako i

⁷⁹⁸ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 195-6.

⁷⁹⁹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 193.

⁸⁰⁰ Podle MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 170.

v jižním Mozambiku. Pokud jde o výsledky v jednotlivých provinciích, strana FRELIMO ztratila oproti roku 1994 prvenství v severní provincii Niassa, jinak zůstala vítězství v provinciích rozložena stejně (viz tabulka 9).⁸⁰¹

Tabulka 9: Srovnání výsledku parlamentních voleb v roce 1994 a 1999 podle provincií⁸⁰²

Provincie	Počet mandátů 1994		Počet mandátů 1999	
	FRELIMO	RENAMO	FRELIMO	RENAMO
Cabo Delgado	15	6	16	6
Gaza	15	0	16	0
Inhambane	13	3	13	4
Manica	4	9	5	10
Maputo – provincie	12	1	12	1
Maputo – město	17	1	14	2
Nampula	20	32	24	26
Niassa	7	4	6	7
Sofala	3	18	4	17
Tete	5	9	8	10
Zambezia	18	29	15	34
Celkem	129	112	133	117

Strana RENAMO ještě před oficiálním vyhlášením výsledků voleb zveřejnila výsledky vlastní, ve kterých prezentovala jako vítěze voleb Afonsa Dhlakamu. Proti oficiálním výsledkům voleb strana RENAMO protestovala a podala k Nejvyššímu soudu formální stížnost, ve které uvedlo 23 podezření na podvody a neregulérní postupy. RENAMO opět žádalo přepočítání výsledků na základě původních záznamů z hlasovacích místností. Zájem RENAMO o řešení otázky neplatných hlasů souvisel i s tím, že rozdíl mezi hlasy odevzdanými pro Joaquim Chissana a Afonsa Dhlakamu byl menší než počet hlasů, které byly zneplatněny

⁸⁰¹ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 193

⁸⁰² Podle MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 171.

kvůli vyřazení záznamů z hlasovacích místností (vyřazeno bylo 377 773 hlasů, přičemž Chissano získal pouze o 204 678 hlasů více než Dhlakama).⁸⁰³

Nejvyšší soud následně odmítl stížnosti RENAMO jako bezpředmětné, a to aniž by bylo přikročeno k přepočtení hlasů nebo k opakování kompilace výsledků na základě záznamů z hlasovacích místností. Počet zneplatněných hlasů byl podle Nejvyššího soudu menší, než RENAMO uvádělo. Záznamy z hlasovacích místností byly vyřazovány na úrovni provincie, aniž by si příslušní zástupci RENAMO stěžovali. Nejvyšší soud ve své reakci na stížnost RENAMO uvedl: „*Neregulérnosti na záznamech byly tak zjevné, že nebyl zaznamenán žádný protest proti vyřazení kteréhokoli z těchto záznamů, záznamy byly vyřazovány ve všech provinciích a nebyla tam žádná nerovnováha v neprospěch RENAMO.*“⁸⁰⁴ Zamítnutí stížností RENAMO Nejvyšším soudem bylo o to snazší, že stížnosti byly často nepřesné a bez potřebné dokumentace. Na druhou stranu by ale náklady na opětovnou kompilaci záznamů z hlasovacích místností byly minimální a jakkoli by to nejspíše výsledky nezměnilo, zvýšila by se důvěra v demokratický proces. K důvěře veřejnosti vůči integritě volebních výsledků a rozhodování Nejvyššího soudu nepřispělo ani to, že se projednávání stížností RENAMO Nejvyšším soudem odehrávalo za zavřenými dveřmi, přestože mělo být podle zákona veřejné. Jednání Nejvyššího soudu se také nesměli zúčastnit mezinárodní pozorovatelé.

Poté, co Nejvyšší soud zamítl stížnosti na průběh voleb a kompilaci volebních výsledků, RENAMO oznámilo, že novou vládu FRELIMO neuznává a že poslanci zvolení za RENAMO-UE budou jednání parlamentu bojkotovat. Pohrozilo také, že v šesti provinciích, kde získalo většinu hlasů (Sofala, Nampula, Zambézia, Niassa, Manica, Tete), RENAMO ustaví paralelní vlády. Od úplného bojkotu Republikového shromáždění ovšem RENAMO posléze upustilo, a to zejména z toho důvodu, že poslanci, kteří se práce parlamentu nezúčastnili, ztráceli právo na poslancecký plat. Generální tajemník RENAMO proto oznámil, že poslanci v parlamentu zasednou a využijí jej jako fórum pro vznášení požadavku na přepočtení volebních výsledků. Poslanci RENAMO se účastnili

⁸⁰³ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 196.

⁸⁰⁴ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 196.

pracovních výborů, ale jen zřídka se zúčastňovali plenárních zasedání. Zpravidla byli přítomni jen při zahájení schůze, to ale postačovalo, aby měli záznam o prezenci, což zakládalo nárok na poslanecký plat.⁸⁰⁵

Paralelně s bojkotem parlamentu stranou RENAMO probíhala neformální jednání mezi FRELIMO a RENAMO, respektive konkrétně mezi ministrem financí Tomasem Salomão a předsedou poslaneckého klubu RENAMO Raulem Domingosem. RENAMO usilovalo o formální opětovné prověření výsledků voleb nebo o předčasné volby. Když bylo zřejmé, že vláda neustoupí, vedla se jednání o tom, že by vláda jmenovala guvernéry šesti provincií, v nichž RENAMO získalo více hlasů, na základě nominace touto stranou nebo konzultace s ní.⁸⁰⁶

Tato neformální jednání byla ukončena v červenci roku 2000, když prezident Joaquim Chissano veřejně oznámil, že vláda vedla jednání s Raulem Domingosem. Uvedl nicméně, že se nejednalo o politická jednání s RENAMO, ale že se Raul Domingos obrátil na vládu ohledně řešení jeho osobních finančních problémů. Raul Domingos byl následně zbaven místa předsedy poslaneckého klubu a členství ve straně RENAMO, a to přestože jeho jednání byla autorizována ze strany předsedy Afonsa Dhlakamy. Prezident Chissano poté jmenoval provinční guvernéry bez jakékoli konzultace s RENAMO.⁸⁰⁷

V říjnu 2000 prezident Chissano vyzval předsedu Dhlakamu k národnímu dialogu o dlouhodobých rozvojových strategiích Mozambiku. RENAMO ale trvalo na diskusi o politické situaci v zemi a zveřejnilo plány na masové demonstrace proti vládě FRELIMO. V listopadu 2000 RENAMO u příležitosti prvního výročí voleb z roku 1999 uspořádalo v několika provinciích demonstrace na protest proti výsledkům voleb. Na tyto protesty reagovala policie v řadě případů silou, přičemž nejvíce vyhrocená byla situace v provinciích Sofala a Nampula. Ke konfrontaci mezi příznivci strany RENAMO a policejními silami rychlé reakce došlo v lokalitě Ayube, v okrese Angoche (provincie Nampula). Policie tam zahájila palbu na neozbrojené občany, kteří pochodovali k místní policejní stanici, kde byl

⁸⁰⁵ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 194-200.

⁸⁰⁶ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 201.

⁸⁰⁷ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 201.

zadržován místní obchodník odmítající z politických důvodů platit daň. V lokalitě Montepuez se příznivci strany RENAMO v rámci snahy o získání zbraní zmocnili policejní stanice. Následně bylo 40 lidí zabito a 150 zraněno při zásahu bezpečnostních složek. Dalších 75 zatčených demonstrantů se zadusilo v přeplněné cele v provinčním vězení. Napětí po tomto vyvrcholení ale postupně pokleslo.⁸⁰⁸

Ani v období po volbách v roce 1999 se Republikové shromáždění nestalo plnohodnotnou protiváhou výkonné moci.

Podobně jako po volbách v roce 1994, i po volbách v roce 1999 přistoupila strana poražená v rámci formálního demokratického procesu k bojkotu institucí a vynutila si tak neformální jednání, která měla alespoň částečně zajistit splnění politických cílů. Takovýto postup ale obecně nepřispívá k důvěře v demokratický proces a instituce.

Politické strany v Mozambiku nemají příliš rozvinuty vazby na svoji voličskou základnu, silně se ale orientují na mezinárodní aktéry. Obecně jsou organizačně slabé a finančně závislé na omezeném státním příspěvku odvozeném od výsledku ve volbách.

Před volbami v roce 2004 se zásadní otázkou stalo nástupnictví po Joaquimovi Chissanovi, který již podle ústavy nemohl usilovat o třetí funkční období. Na pozici prezidentského kandidáta strany FRELIMO se prosadil Armando Guebuza, který od 60. let zastával celou řadu významných stranických i vládních funkcí (včetně funkce ministra vnitra na počátku 80. let).

Ve volbách v roce 2004 opět zvítězila strana FRELIMO a její prezidentský kandidát Armando Guebuza. Armando Guebuza získal v prezidentských volbách 63,7 % hlasů, zatímco kandidát strany RENAMO Afonso Dhlakama 31,7 %. Ve srovnání s rokem 1999 získal kandidát vládní strany FRELIMO o více než 11 % hlasů více, zatímco kandidát RENAMO si pohoršil o 16 %. V parlamentních volbách získala strana FRELIMO 160 mandátů, zatímco strana RENAMO 90. Žádná další strana nepřekonalala pětiprocentní hranici nutnou pro vstup do parlamentu.

⁸⁰⁸ MANNING, Carrie L., *The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000*, London: Praeger, 2002, s. 201.

I ve třetích demokratických volbách za sebou zvítězila strana FRELIMO a její kandidát, a to s výrazně lepším výsledkem než v roce 1999. Přestože byl systém vlády jedné strany nahrazen demokracií, nedošlo od nezávislosti ke změně vládnoucí strany. V Mozambiku se uplatnil systém jedné dominantní strany, strany FRELIMO. Zároveň mozambický politický systém charakterizuje vysoká míra bipolarity, kdy se jako jediná relevantní politická opozice prosadila strana RENAMO.

I výsledky voleb v roce 2004 charakterizovalo regionální štěpení, kdy FRELIMO zvítězilo v jižních provinciích Mozambiku (Maputo, Gaza, Inhambane) a RENAMO si lépe stálo v Mozambiku středním. Oproti roku 1999 ale RENAMO ztratilo prvenství v řadě provincií, zvítězit se mu podařilo pouze v provinciích Sofala, Manica a Zambézia, zatímco v provinciích Tete, Nampula a Niassa se prosadilo FRELIMO.

Po zahájení práce nového Republikového shromáždění vstoupila v platnost nová ústava, která byla schválena v roce 2004. Ústava z roku 2004 se v základních ustanoveních nelišila od ústavy z roku 1990, dokonce podstatná část článků byla v obou dokumentech shodná. Nová ústava nicméně tyto články prezentovala v odlišném pořadí, které naznačovalo posun v důrazech (například článek týkající se národních jazyků /tj. jazyků afrických/ byl na rozdíl od ústavy z roku 1990 uveden dříve než článek o jazyku oficiálním).⁸⁰⁹ Některá ustanovení obsažená v několika odstavcích jednoho článku byla nově prezentována jako článků více, oproti 206 článkům ústavy z roku 1990 tak měl ústavní dokument po revizi z roku 2004 článků 306. Vedle nové strukturace ústavního textu z roku 1990 ale ústava po revizi z roku 2004 obsahovala i několik zcela nových ustanovení, která reflektovala zkušenosti s demokratickým systémem a přispívala k jeho konsolidaci.

Čl. 164 ústavy z roku 2004 zřizoval tzv. Státní radu jako poradní orgán prezidenta republiky, který této radě předsedal. Kromě prezidenta měly být členy Státní rady předseda Republikového shromáždění, předseda vlády, předseda Ústavního soudu, veřejný ochránce práv, bývalí prezidenti, pokud nebyli zbaveni své funkce,

⁸⁰⁹ Čl. 9 a 10, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 3.

bývalí předsedové republikového shromáždění, 7 osobností zvolených Republikovým shromážděním na volební období parlamentu, 4 osobnosti jmenované prezidentem a kandidát na funkci prezidenta, který ve volbách dostal druhý nejvyšší počet hlasů. Podle čl. 166 mělo být v kompetenci Státní rady radit prezidentovi, povinně se pak Státní rada měla vyslovit k rozpuštění Republikového shromáždění, vyhlášení války, výjimečného stavu, vyhlášení referenda a vyhlášení voleb.⁸¹⁰

Ustavení Státní rady do jisté míry oslabilo moc prezidenta v tom, že v klíčových otázkách musel naslouchat tomuto kolektivnímu orgánu, jakkoli ovšem konečné rozhodování zůstalo v rukou prezidenta. Formální začlenění prezidentského kandidáta s druhým nejvyšším počtem získaných hlasů do projednávání klíčových otázek odráželo faktickou zkušenost, kdy v období po roce 1992 probíhalo ohledně zásadních otázek neformální jednání předsedy Dhlakamy s prezidentem Chissanem. Omezen byl tímto také dosavadní přístup na principu „vítěz bere vše,“ hlava opozice byla i když v omezené míře formálně začleněna do rozhodovacího procesu. Členství předsedy vlády ve Státní radě o něco posílilo jeho pozici vůči prezidentovi. Participace bývalých prezidentů na práci Státní rady měla přispět k hladkému předání moci mezi odcházejícím a nastupujícím prezidentem, kdy si bývalý prezident i formálně udržel určitý vliv na rozhodování o zásadních otázkách. V době schvalování ústavních změn v roce 2004 ještě nebylo jasné, jaký bude průběh prvního předání moci prezidentem v dějinách postkoloniálního Mozambiku.

Oproti Ústavě z roku 1990 upravovala revidovaná ústava z roku 2004 podrobněji otázky týkající se moci zákonodárné, což úzce souviselo s tím, že v roce 1990 Mozambik neměl mnoho zkušeností s činností parlamentu v demokratickém politickém systému. V následujícím období ale vykrytalizovaly problematické okruhy, které si vyžádaly úpravu na úrovni ústavy.

⁸¹⁰ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 50-51.

Článek 170 revidované ústavy zakotvil počet poslanců Republikového shromáždění takový, jaký fakticky byl, tj. 250.⁸¹¹ Znamenalo to upřesnění oproti ústavě z roku 1990, která počet poslanců vymezila volněji (200-250 poslanců).

Kodifikací stávající praxe a upřesněním ústavy z roku 1990 byl i čl. 135 revidované ústavy, který stanovil, že volby do Republikového shromáždění, provinčních shromáždění i místních shromáždění vycházejí ze systému poměrného zastoupení. Ústavně byl také článkem 135 zakotven dosavadní stav, že za dohled nad volbami a za jejich organizaci odpovídá nezávislá Národní volební komise (CNE).⁸¹²

Článek 183 revidované ústavy nově upravil otázku legislativní iniciativy. Stanovil, že právo legislativní iniciativy mají poslanci, poslanecké kluby, výbory Republikového shromáždění, prezident a vláda, ovšem toto právo bylo v případě poslanců a poslaneckých klubů omezeno. Ústava jim zapověděla předkládat návrhy zákonů, které by měly za následek zvýšení výdajů nebo snížení příjmů státního rozpočtu.⁸¹³

Článek 184 pak upřesnil legislativní proces. Stanovil, že návrhy zákonů mají být schvalovány ve třech hlasováních. První hlasování mělo být obecné. Pokud by byl návrh zákona schválen v prvním čtení, měl být postoupen k vyjádření parlamentním výborům a následně být opět schvalován Republikovým shromážděním, přičemž pozornost již měla být věnována konkrétním ustanovením navrhovaného zákona. Pokud by byl návrh schválen ve druhém kole hlasování, mělo poté Republikové shromáždění ve třetím čtení schvalovat jeho konečnou podobu.⁸¹⁴

Ústavním zakotvením aktuálního faktického stavu byla i ustanovení k problematice dekretů-zákonů. Článek 179 revidované ústavy stanovil, že s výjimkou případů, kde byla Republikovému shromáždění ústavou dána výhradní legislativní pravomoc, mohl parlament zmocnit vládu vydávat legislativu ve

⁸¹¹ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 52.

⁸¹² Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 40.

⁸¹³ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 58.

⁸¹⁴ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 58.

formě dekretů-zákonů. Článek 180 upravil podobu zákonů, kterým se vláda k vydávání dekretů-zákonů měla zmocňovat. Tyto zmocňovací zákony měly podle článku 180 vymezit předmět, účel, rozsah a trvání legislativního zmocnění. Článek 181 revidované ústavy stanovil, že dekrety-zákony schválené Radou ministrů měly být považovány za ratifikované, pokud by na nejbližším zasedání Republikového shromáždění nepožádalo o jejich ratifikaci nejméně 15 poslanců. Pokud by Republikové shromáždění o ratifikaci hlasovalo a příslušný dekret-zákon ratifikovat odmítlo, tak by byl dotyčný dekret-zákon zrušen. Republikové shromáždění také mělo právo pozastavit platnost dekretu-zákona, a to v celku, nebo jen jeho části.⁸¹⁵

Ze zkušeností Mozambiku s demokratickým politickým systémem po roce 1992 vyplývala i další inovace ústavního textu, a to sice článek 49 revidované ústavy, který garantoval politickým stranám právo na přístup do veřejných médií, přičemž dohled nad přístupem politických stran do vysílání měla mít v odpovědnosti tzv. Nejvyšší rada sociální komunikace.⁸¹⁶

Dalším rozdílem oproti ústavě z roku 1990 byla i podrobnější úprava principů a organizace veřejné správy. Článek 249 deklaroval, že veřejná správa slouží veřejnému zájmu a respektuje práva s svobody občanů. Článek 250 pak stanovil, že veřejná správa je strukturována na základě principu decentralizace a dekoncentrace. Podle článku 251 pak přístup k veřejné službě a kariérní postup v jejím rámci nesmějí být předurčeny barvou pleti, rasou, pohlavím, náboženstvím nebo etnickým či sociálním původem.⁸¹⁷

Nově byla v ústavě popsána i role policie, mezi její úkoly podle článku 254 revidované ústavy patřilo zajišťovat zákon a pořádek, bezpečnost osob a majetku, veřejný klid, respektování demokratického právního státu a dodržování práv a

⁸¹⁵ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 55-57.

⁸¹⁶ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 15.

⁸¹⁷ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 81.

svobod občanů. Stanoveno bylo také, že policie má být nestranná, stejně tak jako i nestranná v přístupu k občanům a institucím.⁸¹⁸

Revidovaná ústava také nově upravila problematiku organizace soudní moci. Článek 221 stanovil, že organizaci soudnictví včetně posuzování profesionálních standardů, vykonávání disciplinárních akcí a navrhování inspekcí na soudech má v odpovědnosti Nejvyšší rada soudnictví (*Conselho superior da Magistratura Judicial*), skládající se z předsedy nejvyššího soudu, místopředsedy nejvyššího soudu, dvou členů jmenovaných prezidentem republiky, pěti členů jmenovaných Republikovým shromážděním a sedmi soudců.⁸¹⁹

Revize ústavy z roku 2004 také nově zavedla institut veřejného ochránce práv (*provedor de justiça*) s úkolem zajišťovat práva občanů, ochranu zákonnosti a spravedlnosti při výkonu veřejné správy. Článek 259 revidované ústavy ale stanovil, že veřejný ochránce práv nemá moc rozhodovat o případech, které mu jsou k posouzení předkládány, ale pouze formulovat doporučení pro příslušné orgány, aby napravily nezákonnosti a nespravedlnosti nebo aby jim předcházely. Pokud by vyšetřování ochránce práv dospělo k závěru, že veřejná správa učinila závažné chyby nebo se dopustila porušení právních norem, měl ochránce práv informovat Republikové shromáždění, generálního prokurátora a ústřední nebo lokální úřady a doporučit jim vhodná opatření. Článek 257 revidované ústavy stanovil způsob volby veřejného ochránce práv, volen měl být dvoutřetinovou většinou poslanců Republikového shromáždění.⁸²⁰

Oproti ústavnímu textu z roku 1990 upravovala revidovaná ústava z roku 2004 podrobněji i otázku provinčních vlád a provinčních shromáždění. Pokud jde o provinční shromáždění, měla být podle článku 142 volena všeobecným, přímým, rovným a tajným hlasováním v rámci systému poměrného zastoupení, a to na

⁸¹⁸ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s 82.

⁸¹⁹ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s 70.

⁸²⁰ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s 81.

dobu pěti let. Úkolem provinčního shromáždění mělo být zejména schvalovat program provinční vlády a kontrolovat jeho plnění.⁸²¹

Oproti ústavnímu textu z roku 1990 zahrnovala revidovaná ústava z roku 2004 i ustanovení o lokální moci/samosprávě odpovídající zákonu č. 3/94. Článek 271 revidované ústavy deklaroval, že místní moc/samospráva má mít za cíl zapojit občany do řešení problémů svých obcí, podporovat místní rozvoj a prohloubit a konsolidovat demokracii. Článek 273 potvrdil rozdělení mezi městskými a venkovskými oblastmi, když stanovil, že místní samosprávy mají být dvojího typu, *municipios* a *povoações*, přičemž *municipios* měly odpovídat městům a *povoações* venkovským oblastem. Podle článku 275 ústavy měly mít místní samosprávy vlastní zastupitelské orgány, shromáždění, a výkonné orgány, v jejímž čele měl stát předseda volený všeobecným, přímým, rovným a tajným hlasováním občanů s trvalým pobytem v oblasti. Podle článku 276 měly místní samosprávy disponovat vlastními financemi a majetkem. Článek 277 pak stanovil, že místní samosprávy měly podléhat administrativnímu dohledu státní správy (*tutela administrativa*), přičemž administrativní dohled měl spočívat v ověřování legality správních aktů samosprávných orgánů.⁸²² Vztah mezi místními samosprávami a místními orgány státní moci upravoval i článek 263, který podrobněji stanovil role místních orgánů státu. Podle tohoto článku měly místní orgány státní moci respektovat kompetence a autonomii místních samospráv, na druhou stranu měl být ale stát zastoupen v každém samosprávném obvodu.⁸²³

Na rozdíl od ústavy z roku 1990 se revidovaný ústavní text vyjadřoval i k otázce tradičních autorit. Článek 118 revidované ústavy z roku 2004 deklaroval, že stát uznává tradiční autoritu, která je obyvatelstvem na základě zvykového práva považována za legitimní. Stát měl podle článku 118 právo vymezit tradičním autoritám rámec pro jejich účast na ekonomickém, sociálním a kulturním životě.⁸²⁴

⁸²¹ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 43.

⁸²² Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 87-88.

⁸²³ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 84.

⁸²⁴ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 34.

Na základě revidované ústavy z roku 2004 (stejně tak jako i ústavy z roku 1990) lze mozambický politický systém charakterizovat jako demokracii prezidentského typu.

Moc je koncentrována v rukou prezidenta republiky, který je volen na dobu pěti let (s možností jednoho opakování) všeobecným, přímým, rovným, tajným, osobním a pravidelným hlasováním.⁸²⁵ Prezident je podle ústavy hlavou státu i vlády, garantem ústavy a vrchním velitelem ozbrojených sil.⁸²⁶ Mezi pravomoci prezidenta patří svolávat zasedání Rady ministrů a předsedat jim, vytvářet ministerstva a mezíresortní komise, jmenovat a odvolávat předsedu vlády, ministry a náměstky ministrů, provinční guvernéry, rektory a vicerektory státních univerzit, guvernéra a viceguvernéra Mozambické banky, státní sekretáře,⁸²⁷ náčelníka a zástupce náčelníka generálního štábu, nejvyššího velitele policie a jeho zástupce, velitelé jednotlivých složek ozbrojených sil,⁸²⁸ generálního prokurátora a náměstka generálního prokurátora, stejně tak jako i jmenovat předsedu Nejvyššího soudu, předsedu Ústavní rady a předsedu Správního soudu. Prezident republiky má také právo vyhlášovat amnestii,⁸²⁹ válku, výjimečný stav a mobilizaci.⁸³⁰ Podle ústavy zákony vstupují v platnost po podpisu prezidentem republiky, který má právo zákony vetovat, přičemž veto prezidenta republiky může Republikové shromáždění přehlasovat pouze nejméně dvoutřetinovou většinou.⁸³¹ Podle čl. 162 Ústavy je to také prezident republiky, který uzavírá mezinárodní smlouvy, jmenuje a odvolává velvyslance Mozambiku a přijímá pověřovací listiny velvyslanců ostatních zemí.⁸³² Na prezidentském charakteru mozambického politického systému nic nemění ani článek 207 ústavy, který

⁸²⁵ Čl. 147 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 44.

⁸²⁶ Čl. 146 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 44.

⁸²⁷ Čl. 160 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 49.

⁸²⁸ Čl. 161 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 50.

⁸²⁹ Čl. 159 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 49.

⁸³⁰ Čl. 161 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 50.

⁸³¹ Čl. 163 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 50.

⁸³² Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 50.

uvádí, že se vláda (Rada ministrů) odpovídá prezidentovi republiky a Republikovému shromáždění.⁸³³ Prezident je vůči Radě ministrů v mnohem silnějším postavení než Republikové shromáždění, může dle svého uvážení jmenovat a odvolávat předsedu vlády a ministry a zasedáním Rady ministrů předsedá, pokud se projednává formulace vládních politik.⁸³⁴ Možnost Republikového shromáždění odvolat vládu je naopak spíše jen teoretická, pokud by Republikové shromáždění zamítlo vládní program, má prezident právo jej rozpustit a vyhlásit nové parlamentní volby.⁸³⁵ Pouze pokud by Republikové shromáždění poté zamítlo vládní program i podruhé, tak by prezident vládu musel odvolat.⁸³⁶

Role Republikového shromáždění je v mozambickém politickém systému velmi slabá, a to i v rámci kontrolní a legislativní činnosti, která by i v prezidentském systému mohla být parlamentem efektivně vykonávána. Pokud jde o legislativní činnost, Republikové shromáždění i v této oblasti přenechává prostor výkonné moci v podobě zmocnění k vydávání tzv. dekretů-zákonů. Republikové shromáždění se také podle ústavy schází řádně pouze dvakrát ročně,⁸³⁷ přičemž v mezidobí sehrává klíčovou roli Stálá komise Republikového shromáždění.⁸³⁸

Demokratickému charakteru mozambického politického systému odpovídá ústavní garance standardních občanských práv a svobod, jako je rovnost občanů bez ohledu na barvu pleti, rasu, pohlaví, etnický původ, místo narození, náboženství, úroveň vzdělání apod.,⁸³⁹ právo na život (včetně deklarace, že v Mozambiku není uplatňován trest smrti),⁸⁴⁰ svoboda projevu a právo na

⁸³³ Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 67.

⁸³⁴ Čl. 202 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 64.

⁸³⁵ Čl. 188 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 59.

⁸³⁶ Čl. 159 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 49.

⁸³⁷ Čl. 186 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 59.

⁸³⁸ Čl. 193-195 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 61-62.

⁸³⁹ Čl. 35 Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 11.

⁸⁴⁰ čl. 40, Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 12.

informace,⁸⁴¹ právo shromažďovací,⁸⁴² svoboda sdružování,⁸⁴³ svoboda vyznání,⁸⁴⁴ svoboda volného pohybu,⁸⁴⁵ právo na osobní svobodu a bezpečnost,⁸⁴⁶ domovní svoboda a právo na nedotknutelnost korespondence.⁸⁴⁷

Formálně lze v případě Mozambiku hovořit již o konsolidovaném demokratickém systému, prezidentské a parlamentní volby, mezinárodními pozorovateli uznané za svobodné a demokratické, se již uskutečnily třikrát (v roce 1994, 1999 a 2004).

Úspěch konsolidace demokratického systému nicméně poněkud zpochybnil vývoj po volbách v roce 1999, kdy poražená strana přestala vnímat instituce garantující demokratický proces za nestranné. Určitým problémem z hlediska konsolidace demokratického systému je i skutečnost, že přes konání trojích demokratických voleb nedošlo k vystřídání vládní strany opozicí a že se tak fakticky uplatňuje systém jedné dominantní strany.

Problematickou je z hlediska demokracie i uplatňování místní samosprávy pouze pro část obyvatelstva a velmi malou část území státu (městské oblasti a nikoli venkov). Pokud jde o venkov, sporným je z hlediska demokracie opětovné zapojení tradičních autorit do správy země na lokální úrovni. Tradiční autority jsou sice zpravidla místními komunitami považovány za legitimní a mnohdy jednají v jejich zájmu, jejich moc ale nevychází z demokratické volby založené na principu rovnosti občanů.

⁸⁴¹ čl. 48, Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 14.

⁸⁴² Čl. 51, Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 15.

⁸⁴³ Čl. 52, Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 16.

⁸⁴⁴ Čl. 54, Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 16.

⁸⁴⁵ Čl. 55, Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 16.

⁸⁴⁶ Čl. 59, Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 18.

⁸⁴⁷ Čl. 68, Ústavy, Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008), s. 21.

Závěr

Mozambik prošel po nezávislosti velmi dynamickým vývojem. Od úsilí o všudypřítomnost státu po roce 1975 dospěl Mozambik do stádia, kdy byl jedním z příkladů zhrouteného státu. Následně se stát opět prosadil, ovšem s omezenou působností a novým mandátem oproti situaci bezprostředně po nezávislosti.

Transformován byl politický, ekonomický i sociální systém. Systém vlády jedné strany byl nahrazen systémem, v němž je moc ve státě odvozována od voleb, kterých se účastní více politických stran, respektive kandidátů. Přestože první kroky k demokratizaci politického systému byly učiněny již na přelomu 80. a 90. let, bylo dovršení demokratizace úzce propojeno s řešením ozbrojeného konfliktu, který v Mozambiku probíhal po dlouhých šestnáct let. Podobně jako došlo k zásadní transformaci politického systému, proměnilo se i mozambické hospodářství. Systém, kdy stát usiloval o kontrolu ekonomiky, skončil z celé řady příčin hospodářským propadem a byl nahrazen tržním hospodářstvím. Snaha o vytváření nové společnosti a nového člověka byla opuštěna, stát rezignoval na snahu o revoluční sociální transformaci a uznal právo venkovských komunit žít podle svých norem a zvyků.

Pokud jde o zobecnění mozambického případu, zvláště pak v kontextu analýz afrického postkoloniálního státu, lze konstatovat, že Mamdaniho koncept decentralizovaného despotismu, stejně tak jako jeho teze o nestabilitě varianty despotismu centralizovaného, je v postkoloniálním Mozambiku zcela relevantní. Mozambický pokus o centralizovaný despotismus, tj. odstavení tradičních autorit a jejich nahrazení přímou přítomností státní správy, respektive vládnoucí strany na úrovni lokality byl v rozporu s představami podstatné části venkovského obyvatelstva o legitimním politickém řádu, což mělo za následek, že významná část venkovského obyvatelstva v čele se značnou částí tradičních autorit využila první příležitosti se nové státní moci postavit, čehož využívala organizace RENAMO při vedení války proti vládě. Tváří v tvář této dynamice revidovala vláda svoji pozici a zahájila obrat ke stabilnější variantě despotismu decentralizovaného, když nejprve usilovala o zlepšení vztahů k tradičním autoritám a následně je oficiálně dekretem 15/2000 uznala jako faktickou součást

státní správy na lokální úrovni. Mozambik se přijetím modelu decentralizovaného despotismu nejen přiblížil řadě ostatních afrických zemí, ale obnovil i systém srovnatelný s koloniálním obdobím. Přenechání výkonu řady funkcí tradičním autoritám je ale v rozporu s demokratickým zřízením, náčelníci totiž nejsou voleni demokratickým způsobem. Široce uplatňovaný výběr náčelníků z příslušníků náčelnické rodiny i role náčelnické rodiny a rady starších při tomto výběru jsou v rozporu s principy rovného, tajného a přímého hlasovacího práva.

Pokud jde o Chabalův koncept hegemonického pužení afrického státu, lze tuto tezi plně vztáhnout na Mozambik v období bezprostředně po roce 1975, kdy se noví držitelé moci snažili dosáhnout prostřednictvím státu plné kontroly nad ekonomikou a společností. S ústupem státu z ekonomické sféry a oslabením kontroly státu nad společností se sice potenciál využívání státního aparátu jako ohniska snah o hegemonii o něco oslabil, nicméně v procesu privatizace byly vlivné pozice ve státní správě, respektive osobní vazby na klíčové státní úředníky důležité pro ovládnutí produktivních zdrojů.

Mozambický případ potvrzuje také Chabalovu tezi, že u řady afrických států nebyly v rovnováze disponibilní zdroje a ambice postkoloniálního státu. Záměr revoluční transformace mozambické společnosti zahrnující státní řízení ekonomiky a vybudování administrativního aparátu sahajícího až na úroveň lokality zdaleka přesahoval lidské a materiální zdroje mozambického postkoloniálního státu. Tento nesoulad vedl k přehodnocení politiky prováděné po roce 1975 a k zásadnímu omezení působnosti státu v Mozambiku od poloviny 80. let.

Chabalovo paradigma „politické instrumentalizace chaosu“ má v případě postkoloniálního Mozambiku spíše omezenou platnost. Obavy, že vojenské velení RENAMO bude prodlužovat ozbrojený konflikt do nekonečna z důvodu výhod vyplývajících z permanentní války, se ukázaly být liché. Přestože RENAMO mírová jednání protahovalo, nakonec mírovou dohodu podepsalo a následně implementovalo.

Naopak zcela relevantní se ukázala Chabalova a Bayartova teze o rozhodujícím významu neformálních personalizovaných vazeb oproti formálním institucím. Významným rysem mírového procesu i období přechodu k demokracii v Mozambiku bylo, že při řešení zásadních otázek byly obcházeny stanovené

formální postupy a sporné body spolu vyjednali nejvyšší představitelé FRELIMO a RENAMO. Předseda RENAMO Dhlakama také při řešení finančního zajištění strany usiloval o to, aby měl zvláštní fond k volné dispozici, a mohl tak udržovat síť svých věrných.

Bayartův koncept „politiky břicha“ lze vztáhnout k celé řadě jevů v postkoloniálním Mozambiku. Po rozvolnění disciplíny ve státní správě v 80. letech v souvislosti se zhoršující se ekonomickou situací a ústupem od ideologie nabyla na významu korupce, zasahující všechny úrovně administrativy a také státní zaměstnanci pracující ve zdravotnictví, školství a dalších sociálních službách. Mezi příklady uplatňování „politiky břicha“ lze ovšem zařadit i snahu RENAMO vynutit si svojí neúčastí na mírovém procesu, respektive na procesu demokratické tranzice materiální zajištění, optimálně ve formě fondu poskytnutého k volné dispozici předsedovi RENAMO Dhlakamovi.

Velmi relevantní k postkoloniálnímu Mozambiku se jeví Bayartova teze o extrovertní orientaci afrických aktérů. Orientace na vnější prostředí charakterizovala přístup mozambické vlády od 80. let. Nehledě na změnu ekonomické politiky v návaznosti na doporučení mezinárodních finančních institucí byly i první kroky k demokratizaci politického systému primárně orientovány na mezinárodní společenství. Formálním opuštěním marxismu-leninismu a přijetím demokratických hodnot usilovala mozambická vláda nikoli tak o vyhovění požadavkům RENAMO, ale spíše o zbavení RENAMO mezinárodní podpory. Nejen představitelé FRELIMO, ale i zástupci RENAMO směřovali často svá klíčová sdělení nikoli domácím publikum, ale mezinárodnímu společenství. RENAMO se snažilo vtahovat mezinárodní společenství do politického procesu v Mozambiku jako rozhodčího sporů s vládou, přičemž jedním z nejvýraznějších příkladů může být zapojení mezinárodních aktérů do řešení bojkotu prvních demokratických voleb v říjnu 1994. Jedním z důvodů, proč bylo mezinárodní společenství tak důležité jak pro vládu, tak pro RENAMO, byla extrémní závislost Mozambiku na rozvojové pomoci.

Pokud jde o Bayartův koncept kriminalizace státu, jeví se jeho uplatnitelnost na případ postkoloniálního Mozambiku spíše jako omezená. Přes indicie, které naznačovaly propojení politické elity na pochybné privatizační případy a na vraždu investigativního novináře Carlose Cardosa, který o nich psal, nejsou

v případě Mozambiku naplněny indikátory, které by uplatnění konceptu kriminalizace státu potvrzovaly.

Herbstovo poukázání na problematičnost projekce moci v Africe na rozsáhlé řídké osídlené území lze na případ postkoloniálního Mozambiku jednoznačně vztáhnout. Problému kontroly obyvatelstva žijícího rozptýleně na velkých územních rozlohách si byla vláda FRELIMO po roce 1975 vědoma a snažila se jej řešit koncentrací obyvatelstva do komunálních vesnic. Tato strategie ale nebyla úspěšná, nesetkala se se souhlasem venkovského obyvatelstva a v důsledku ozbrojeného konfliktu a rezistence obyvatel musela být opuštěna. Obtížnost kontrolovatelnosti území státu ukázala i válka s RENAMO, vládní vojáci mohli zajistit kontrolu pouze největších městských center, ale zajištění bezpečnosti komunikací a menších sídel bylo zcela nad jejich síly. Řešením problému kontroly venkova bylo opětovné uznání tradičních autorit jako faktického nejnižšího článku státní správy, tento krok měl ale nevyhnutelně za následek oslabení intenzity kontroly území a obyvatelstva ze strany státu.

Budování státu založeného na demokratických principech a sloužícího k zajišťování bezpečnosti a blahobytu obyvatel je nadále výzvou pro mozambickou politickou elitu i občany.

Přehled použité literatury a pramenů

Odborná literatura

ABRAHAMSSON, Hans – NILSSON, Anders, Moçambique em Transição. Um estudo da historia de desenvolvimento durante o periodo 1974-1992, Maputo: CEEI-ISRI, 1998.

AUGEL, Johanes – MEYNS, Peter (eds.), Transformationsprobleme im portugiesischsprachigen Afrika, Hamburg: Institut für Afrika-Kunde, 2001.

BAYART, Jean-François, L'État en Afrique. La politique du ventre, Paris: Fayard, 1989.

BAYART, Jean-François-ELLIS, Stephen – HIBOU, Beatrice, The Criminalization of the State in Africa, Oxford: James Currey, 1999.

BERMAN, Eric, Managing Arms in Peace Processes: Mozambique, New York: United Nations, 1996.

BRITO, Luís de, Cartografia eleitoral de Moçambique – 1994, Maputo: Livraria Universitária, 2000.

BUUR, Lars – KYED, Helene Maria, State Recognition of Traditional Authority in Mozambique: The Legible Space Between State and Community, Danish Institute for International Studies, DIIS Working Paper 2006/36, <http://www.diis.dk/graphics/Publications/WP2006/WP2006-36-web.pdf> (staženo dne 17. 7. 2007).

CABRITA, João M., Mozambique. The Tortuous Road to Democracy, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000.

CAWTHRA, Gavin, Sub-regional Security Cooperation: The Southern African Development Community in Comparative Perspective, Kobenhavn 1996.

CHABAL, Patrick-DALOZ, Jean-Pascal, Africa Works, Oxford 1999.

CHABAL, Patrick, a kol., A History of Postcolonial Lusophone Africa, Bloomington: Indiana University Press, 2002.

- CHABAL, Patrick, *Power in Africa*, London: MacMillan, 1992.
- CHAMBULE, Alfredo, *Organização administrativa de Moçambique*, Maputo: CIEDIMA, 2000.
- da COSTA, Eduardo, *Colectânea das suas principais obras militares e coloniais*, vol. III, Lisboa: Ministério das Colónias, 1939.
- Democratic Governance in Mozambique. Priorities for the Second Generation 2002-2006*, Maputo: UNDP, 2000
- DURIEUX, André, *Les constitutions de 1975 des Républiques populaires de l'Angola et du Mozambique*, Bruxelles: Académie royale des Sciences d' Outre-Mer, 1977.
- FINNEGAN, William, *A complicated war. The harrowing of Mozambique*, Berkeley: University of California Press, 1992.
- GEFFRAY, Christian, *La cause des armes au Mozambique. Anthropologie d' une guerre civile*, Paris: Karthala, 1990.
- GIFFORD, Prosser-LOUIS, Roger (eds.), *Britain and Germany in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, Yale: University Press, 1967
- HALL, Margaret-YOUNG, Tom, *Confronting Leviathan. Mozambique since Independence*, London: Hurst & Co., 1997.
- HANLON, Joseph, *Beggar Your Neighbours. Apartheid Power in Southern Africa*, London: Catholic Institute for International Relations, 1986.
- HANLON, Joseph, *Paz sem Benefício. Como o FMI bloqueia a reconstrução de Moçambique*, Maputo: Imprensa Universitária – UEM, 1997.
- HEDGES, David, *História de Moçambique*, volume II, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1999.
- HENRIKSEN, Thomas H., *Mozambique: A History*, London: Rex Collings, 1978.
- HENRIKSEN, Thomas H., *Revolution and Counterrevolution. Mozambique's War of Independence, 1964-1974*, Westport: Greenwood Press, 1983.
- HERBST, Jeffrey, *States and Power in Africa. Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

HUME, Cameron, Ending Mozambique's War. The role of Mediation and Good Offices, Washington: United States Institute of Peace Press, 1994.

ISAACMAN, Allen F., Mozambique: The Africanization of a European institution. The Zambezi prazos, 1750-1902, Madison: University of Wisconsin Press, 1972.

ISAACMAN, Allen - ISAACMAN, Barbara, Mozambique: From Colonialism to Revolution, 1900-1982, Boulder: Westview Press, 1983.

JORGE, Jacinta – FULANE, Armando Jaime – MUNGOI, Salomão Tirço, Veteran Soldiers. Experiences of Reconciliation and Peace in the Community 1995-2001, Maputo: Diname Contents, 2002.

LUNDIN, Irae Baptista – MACHAVA, Francisco Jamisse (eds.), Autoridade e Poder Tradicional, Maputo: Ministério da administração estatal, 1. vol. 1995, 2. vol. 1998.

MACUANE, José Jaime – WEIMER, Bernard (eds.), Governos locais em Moçambique. Desafios de Capacitação Institucional, Maputo: UEM, 2003.

MAMDANI, Mahmood, Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism, Princeton: Princeton University Press, 1996.

MANNING, Carrie L., The Politics of Peace in Mozambique. Post-conflict democratization, 1992-2000, London: Praeger, 2002.

MARTIN, David – JOHNSON, Phyllis, The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War, London: Faber and Faber, 1981.

MARTINELLI, Marta, Mediation Activities by non-State Actors: An Account of Sant'Egidio's Initiatives, Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute, 1998.

MATUSSE, Renato (ed.), Mines and Demining in Mozambique, Maputo: ARPAC, 2000.

MAZULA, Brazão (ed.), Moçambique: 10 Anos de Paz, Maputo: CEDE, 2002.

MINTER, William, Apartheid's Contras. An Inquiry into the Roots of War in Angola and Mozambique, London: Zed Books, 1994.

Moving People from Conflict to Peace in Eastern and Southern Africa. Demobilisation and reintegrating ex-combatants in Angola, Mozambique, Namibia, South Africa and Zimbabwe, Harare: EDICESA, 1998.

NORDSTROM, Carolyn, A Different Kind of War Story, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997.

OHLSON, Thomas – STEDMAN, Stephen, The New Is Not Yet Born. Conflict Resolution in Southern Africa, Washington: The Brookings institution, 1994.

PAKENHAM, Thomas, The Scramble for Africa, London: Abacus, 1998.

PEREIRA, João C. Graziano, A política de sobrevivência: Camponeses, Chefes Tradicionais e Renamo no Distrito de Maríngué, 1982-1992, Maputo: Promédia, 2006.

ROBINSON, Donald - GALLAGHER, John - DENNY, Alice, Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent, New York: St. Martins Press, 1961.

ROCCA, Roberto Morozzo della, Moçambique da guerra à Paz. História de uma mediação insólita, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 1998.

SAUL, John, A Difficult Road: The transition to socialism in Mozambique, New York: Monthly Review Press, 1985.

SERRA, Carlos (ed.), História de Moçambique, volume I, Maputo: Livraria Universitária Universidade Eduardo Mondlane, 2000.

SOUSA SANTOS, Boaventura de – TRINDADE, João Carlos (eds.), Conflito e transformação social. Uma Paisagem das Justiças em Moçambique, Porto: Edições Afrontamento, vol. 1.,2., 2003.

SYNGE, Richard, Mozambique. UN Peacekeeping in Action 1992-94, Washington: United States Institute of Peace Press, 1997.

Periodika

Boletim da República.

Diário de Moçambique.

Nepublikované práce

MAGODE, José, La Formation de l'Etat postcolonial au Mozambique. Structures sociales, conflits et changements, Lyon: Institute d' Etudes Politiques, Université Lumière Lyon 2, 1998.

MONTEIRO, Oscar, Governação Local para Redução da Pobreza em África. Country Paper. Moçambique, 2002.

SAMAJE, José Augusto, Administração local do Estado (1975-2002). Processo de articulação dos órgãos locais do estado com as autoridades comunitárias no âmbito do decreto n. 15/2000 de 20 de Junho. Caso do distrito de Chinde, Universidade Eduardo Mondlane, Unidade de Formação e Investigação em ciências sociais, licenciatura em administração pública, trabalho de fim de curso.

Publikované dokumenty

Constituição da República, www.mozambique.mz/pdf/constituicao.pdf, (staženo dne 21. 1. 2008).

Constitution of Mozambique. www.kituochakatiba.co.ug/mozamcon.htm (staženo dne 21. 1. 2008).

Country presentation by the government of Mozambique, United Nations conference on the least developed countries, Geneva: United Nations, 1990, 26 s.

Documentos sobre os Portugueses em Moçambique e na África central 1497-1840. Documents on the Portuguese in Mozambique and Central Africa 1497-1840, Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, vol. I (1497-1506) 1962, vol. II (1507-1510) 1963, vol. III (1511-1514) 1964, vol. IV (1515-1516) 1965, vol. V (1517-1518) 1966, vol. VI (1519-1537) 1969, vol. VII (1540-1560) 1971.

Konstitucija narodnoj respubliky Mozambik, Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977.

VASCONSELOS E CIRNE, Manuel Joaquim Mendes de, Memoria sobre a provincia de Moçambique, reedice vydání z roku 1890, Maputo: Divisão Gráfica da U.E.M., 1990.

Nepublikované dokumenty

Expedição á Gorongoza, Mozambický historický archiv (Arquivo Histórico de Moçambique), Maputo, fond Companhia de Moçambique, krabice 65, složka 186.

António A. S. Borges, Relatório de Inspeção ordinária á circunscrição da Chemba 1968, Mozambický historický archiv (Arquivo Histórico de Moçambique), Maputo, fond Inspeção Superior de Administração e Negócios Indígenas, krabice 48.

Uskutečněné rozhovory

Rozhovor s João Francisco Afandegou, zástupcem ředitele nemocnice Maríngué, 5. 9. 2003.

Rozhovor s p. Albanem, vedoucím administrativního místa Canxixe v letech 1993-8, 6. 9. 2003.

Rozhovor s Xaverem Basiliem, ředitelem zemědělství v okrese Maríngué, 5. 9. 2003.

Rozhovor s Miguélem Antóniem Blaondem, administrátorem lokality Gumbalassi (Gumbalançae), 5. 9. 2003.

Rozhovor s Elisou Chiteve, soudkyní okresního soudu Gorongosa, 22. 8. 2003.

Rozhovor s Ezequielem Dirá, zástupcem ředitele provinčního ředitelství ministerstva pro teritoriální správu, 15. 8. 2003, 3. 9. 2003 a 8. 9. 2003.

Rozhovor s p. Fernandem, obyvatelem města Maríngué, 4. 9. 2003.

Rozhovor s p. Gada, pracovníkem kanceláře RENAMO v Beíře, 26. 8. 2003.

Rozhovor s Chabinem Luisem Gemussim, ředitelem sekretariátu okresu Maríngué, 5. 9. 2003.

Rozhovor s Mandbeca Joaquinho, sapatandou Gumbalassi/Gumbalançae, 5. 9. 2003.

Rozhovor s Cama Lizene, zástupkyní ředitele vzdělávání v okrese Maríngué, 5. 9. 2003.

Rozhovor s Fernandem Milial Mamgungissim, ředitelem školy v Maríngué, 5. 9. 2003.

Rozhovor s Baltasarem Manuelem, pracovníkem civilního registru v Maríngué, 5. 9. 2003.

Rozhovor s p. Matique, administrátorem okresu Maríngué, 6. 9. 2003.

Rozhovor s p. Nhachire, náčelníkem náčelnictví Nhachire, 6. 9. 2003.

Rozhovor s Manuelem Perreirou, provinčním delegátem RENAMO (provincie Sofala), 26. 8. 2003.

Rozhovor s p. Samaterem, náčelníkem náčelnictví Samater, 6. 9. 2003.

Shrnutí

Disertační práce „Transformace státu v postkoloniálním Mozambiku“ je úvodem zasazena do kontextu výzkumu afrického postkoloniálního státu. Představeny jsou mj. přístupy afrikanistů Mahmooda Mamdaniho, Patricka Chabala a Jean François Bayarta, z nichž je vyvozeno konceptuální uchopení zkoumání postkoloniálního státu v Mozambiku.

Vznik a vývoj postkoloniálního státu v Mozambiku je analyzován v širším historickém rámci. Představeny jsou politické systémy prekoloniálního Mozambiku, stejně tak jako i první kontakty mezi prekoloniálním Mozambikem a Portugalci a počátky ustavování portugalské přítomnosti. Popsána je formace a konsolidace koloniálního státu, včetně vymezení hranic koloniálního Mozambiku během tzv. „rvačky o Afriku,“ dobytí takto vymezeného území a ustavení koloniální správy. Analyzován je mozambický zápas za nezávislost a jeho dopad na státní správu. Prezentován je vývoj strany FRELIMO stojící v čele tohoto zápasu, a to od vzniku sloučením tří národněosvobozeneckých hnutí přes vnitřní spory, postupnou radikalizaci, změnu vedení po úmrtí prvního předsedy Eduarda Mondlaneho až po jednání s novou portugalskou vládou o nezávislosti země a převzetí moci.

Práce popisuje vznik postkoloniálního státu v Mozambiku, včetně období tzv. prozatímní vlády. Představena je ústava Mozambické lidové republiky z roku 1975 zakotvující systém vlády jedné strany, strany FRELIMO. Analyzován je politický a administrativní systém nově nezávislého Mozambiku, stejně tak jako i politika radikální transformace venkova. Popsán je vývoj mozambického hospodářství po nezávislosti charakterizovaného rozhodující rolí státu. Prezentovány jsou i výsledky státní politiky v oblasti sociálních služeb. Analyzována je také organizace soudní moci v období po nezávislosti.

Podrobně analyzován je počátek a vývoj ozbrojeného konfliktu mezi mozambickou vládou a organizací RENAMO. Popsán je vznik této organizace v kontextu konfliktu mezi Mozambikem a vládou bělošské menšiny v Rhodésii, stejně tak jako převzetí patronátu nad organizací RENAMO Jihoafrickou republikou v souvislosti s celkovou strategií této regionální velmoci. Představen je

základní průběh mozambického ozbrojeného konfliktu, stejně tak jako jeho charakter. Vedle vnější dimenze mozambického ozbrojeného konfliktu jsou analyzovány i příčiny vnitřní, zejména pak nespokojenost podstatné části venkovského obyvatelstva s vládní politikou transformace venkova a s marginalizací tradičních autorit. Identifikovány jsou též etnické, regionální a sociální dělicí linie ovlivňující průběh konfliktu. Zkoumán je dopad konfliktu na státní správu v Mozambiku, zvláště pak faktické rozdělení mozambického území na oblast kontrolovanou vládou, zónu ovládanou organizací RENAMO a „území nikoho“ mezi těmito zónami.

Předmětem analýzy je i změna role státu v mozambické ekonomice a počátek změny politického systému, přičemž jako příčiny tohoto obratu jsou identifikovány hospodářská krize a s ní související nutnost obrátit se o pomoc k Západu, stejně tak jako probíhající ozbrojený konflikt a snaha prostřednictvím ekonomických a politických reforem oslabit mezinárodní pozici RENAMO. Podrobně analyzována je nová ústava, jejíž schválení v roce 1990 bylo jedním z významných kroků v procesu demokratizace mozambického politického systému.

Popsána jsou jednání mezi vládou a RENAMO, která vedla k podepsání mírové dohody v roce 1992. Analyzován je proces vedoucí od mírové dohody k prvním demokratickým volbám v roce 1994, ve kterých zvítězila strana FRELIMO a její prezidentský kandidát Joaquim Chissano. Výsledky voleb jsou rozebrány včetně jejich regionální i sociální dimenze.

Analyzován je následně vývoj a konsolidace mozambického politického systému vycházejícího z demokratických principů. Předmětem rozboru je transformace obou hlavních politických stran (FRELIMO a RENAMO), začlenění zón kontrolovaných během války stranou RENAMO pod jednotnou státní správu, lokální samospráva, soudní systém a role tradičních autorit ve správě v postkonfliktním Mozambiku. Analyzovány jsou prezidentské a parlamentní volby konané v roce 1999 a 2004, stejně tak jako i revize ústavy z roku 2004.

Summary

The case of „State Transformation in Postcolonial Mozambique“ is set into the context of African postcolonial state research in the introductory part of the thesis. The concepts of africanists Mahmood Mamdani, Patrick Chabal and Jean François Bayart are presented and used as an conceptual framework for the analysis of the postcolonial state in Mozambique.

The origin and development of the postcolonial state in Mozambique is analysed in the wider historical context. The pre-colonial political systems in Mozambique are presented, as well as the first contacts between the pre-colonial Mozambique and the Portuguese and the establishment of the Portuguese presence. The description of the formation and consolidation of the colonial state includes the issue of colonial border demarcation, conquest of the territory and establishment of the colonial administration. The Mozambican independence struggle is analysed as well as its impact on the colonial administration. The development of the leading force of the struggle, the FRELIMO party, is analysed including its origin in the union of three nationalist movements, its internal disputes and divisions and its gradual radicalisation.

The creation of the postcolonial state in Mozambique is described and the constitution of the People's Republic of Mozambique of 1975, which was the legal base for the one party system, is presented. The political and administrative system of the newly independent Mozambique is analysed, as well as the government policy of radical transformation of the rural areas. The dominant role of the state in the economy is highlighted in the description of the evolution of the Mozambican economy after the independence. The achievements of the state policies in the field of social services are presented. The organisation of the judicial system after the independence is analysed as well.

The origin and evolution of the armed conflict between the Mozambican government and the organization RENAMO is analysed in detail. The origins of the organization RENAMO are analysed in the context of the conflict between

Mozambique and the white minority government in Rhodesia. The support provided to RENAMO by South Africa within the context of its regional policy is mentioned as well. The course of the conflict as well as its main features are presented. Apart from the external dimension, the internal causes of the conflict are analysed, in particular the discontent of a significant part of the rural population related to the implementation of the rural transformation policy and to the marginalisation of the traditional authorities. The ethnic, regional and social cleavages, which influenced the course of the conflict, are identified as well. The impact of the conflict on the state administration in Mozambique is analysed, in particular the de facto division of the Mozambican territory into an area controlled by the government, a zone dominated by the organization RENAMO and a no man's land in between.

The changed role of the state in the Mozambican economy and the beginning of the change of the political system are analysed as well. The economic crisis and the need to turn to the West for assistance as well as the armed conflict and the attempt to weaken the international position of RENAMO by conducting economic and political reforms are identified as the causes of the changes in the attitude of the Mozambican government. The new constitution approved in 1990 as part of the democratisation process is analysed in detail.

The negotiations between the government and RENAMO are described from the first attempts to organize meetings between the parties to the signing of the peace accord in Rome in 1992. The process leading from the peace accord to the first democratic elections of 1994 is analysed including the ceasefire, deployment of the UN operation, demobilisation of the armed forces and organization of the first democratic elections. The results of the elections are presented and the victory of the FRELIMO party and its presidential candidate Joaquim Chissano is analysed including the regional and social cleavages.

The evolution and consolidation of the Mozambican democracy is analysed consequently including the transformation of both main political parties (FRELIMO and RENAMO), local governments and judicial system. The inclusion of the areas controlled during the war by RENAMO under the unified civil administration and the role of the traditional authorities in the administration in postcolonial Mozambique are described in detail with the use of specific

examples. The conduct and results of presidential and parliamentary elections held in 1999 and 2004 are analysed as well as the revision of the constitution approved in 2004.

Příloha: Mapa Mozambiku

Podle http://www.nationsonline.org/oneworld/map/mozambique_map.htm (staženo dne 8. 12. 2008).

